

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma

Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem
Nyugat-Magyarországon

Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai
gazdaságtana

Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig

Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező

Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és
Magyarországon

2002/2

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2003 májusában készült

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma	5
Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem Nyugat-Magyarországon	38
Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai gazdaságtana	84
TÁRSADALOM	177
Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig	177
Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező.....	208
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	221
Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és Magyarországon.....	221

GAZDASÁG

Gazdag László

A „HIÁNYZÓ EGYENLET” PROBLÉMA

Milton Friedman Keynes-kritikája

KEYNES-GALAXIS, FRIEDMAN-GALAXIS

„A hibás logikájú emberek több bünt követtek el akaratukon kívül, mint a rossz emberek szándékosan” (1790.) – ezek voltak Pierre S. du Pont nemours-i képviselő szavai a francia Konventben. Idézi M. Friedman *Inf-láció, munkanélküliség, monetarizmus* című művében. (Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1986. 262.)

Milton Friedman 1912-ben született New Yorkban. 1946 óta a közgazdaságtan professzora. Neve összefonódott a „chicagói iskolával”, vagyis a monetarizmussal. 1976-ban közgazdasági Nobel-díjat kapott. A monetarista iskola tanai adták a közgazdasági elméleti alapját a nyugati társadalmak válságból való kilábalásának az 1973-as olajárrobbanás nyomán.

Amikor Friedman Keynest bírálja, ne feledjük el, hogy a keynesi paternalista, újraelosztó, beavatkozó állammodell volt a korábbi, az 1929–33-as nagy válságból való kilábalás közgazdasági elméleti alapja.

Az is sikeres volt akkor, az 1930-as években, majd a II. világháború után, közel három évtizeden át, ez is (a monetarista neoklasszikus recept) eredményre vezetett az 1980-as években. Az egyik sikertörténet elméleti megalapozója bírálja tehát a korábbi, ugyanolyan sikeres korszak elméleti megalapozóját.

Érdemes az érveket összegyűjteni és újragondolni. Meglátjuk, hogy mindez milyen fontos üzenetet hordoz a ma politikusai és gazdaságpolitikusai számára.

A KEYNES-GALAXIS

John Maynard Keynes (1883–1946) angol közgazdász az 1920-as években abból indult ki, hogy a jövedelem növekedésével nem tart lépést a fogyasztás növekedése, aminek két oka van: 1. a „gyomorfal határt szab”, tehát egy szint után nincs értelme a költekezésnek, 2. növekszik a megtakarítási hajlam, vagyis előtérbe kerül a jövőről való gondoskodás, a biztonságérzet fokozása.

Ne feledjük, hogy a „gyomorfal határt szab” elv korunk racionális, gazdaságelvű, kapitalista társadalmában működik, a régi császárkori Rómában nem volt ilyen korlát, ha kellett, Lucullus vacsoráin igazgyöngyöt oldottak savakban, majd ezt borba keverték, ellenben a XX. században legendák keringtek Rothschild és milliárdostársai fösvénységéről, puritánságáról. A kapitalista vállalkozó abban is eltér arisztokrata elődjétől, hogy kisebb jelentőséget tulajdonít a presztízsfogyasztásnak és hasonlóknak.

Ha a jövedelmektől elmarad a fogyasztás, akkor növekszik a megtakarítási „rés”, viszont a megtakarítások a bankokon keresztül a termelésbe áramolnak, ami előidéz a túltermelési válságot. Keynes receptje: be kell lépnie a modellbe egy nagyfogyasztónak, aki nem termel, aki leköti a jövedelmek megtakarításra kerülő részét, és nem engedi a termelésbe áramlani. Ez a nagyfogyasztó, improduktív szereplő az állam.

Az állami beavatkozás gondolatát és gyakorlatát nem sokkal korábban segítette elfogadtatni az I. világháború. Ha egy pusztító újratemelési válság a gazdaságra legalább olyan rombolóan hat, mint a háború, akkor az állam beavatkozhat, sőt, be is kell avatkoznia.

Keynes a jövedelmek megtakarításra vonatkozó részének lekötésére helyezi a hangsúlyt, olyannyira, hogy egy abszurd példát is bemutat. Ha az állam egy elhagyott, betemetett bánya mélyén elrejtene csengő aranyakat, és a munkanélkülieket oda irányítaná, hogy kemény munkával keressék meg azokat, akkor is jobban járnánk, mint hogy engedjük a produktív termelés nyaklók nélküli növekedését.

Természetesen Keynes javaslata ennél ésszerűbb, az állam költse hasznos, ám nem termelő célokra azt a jövedelmet, amit adók révén el-

von. (Infrastrukturális beruházások, szociális háló, az egészségügy, oktatásügy fejlesztése stb.)

Ugyanezt a javaslatot ismétli majd meg, kissé szélsőségesebb formában a Római Klub első jelentése 1972-ben (Dennis Meadows és Daniella Meadows: *A növekedés határai*), amelyben kifejtik a „zéró növekedés” elvét. Szerintük a gazdasági növekedést 1990-re be kell az emberiségnek fejeznie, minden új beruházás csakis az improduktív szférában (egészségügy, oktatásügy, kultúra, szociálpolitika) valósulhat meg. (A termelőszférában: beruházás = amortizáció.) 1974-ben, a Római Klub 2. jelentésében (Eduard Pestel – Mihajlo Messarovich: *Fordulóponton az emberiség*) a „zéró növekedés” szigorú korlátja már oldódik a „szerves fejlődés” gondolatában, amely szerint a termelést csak a technikai fejlődés által meghatározott ütemben lehet növelni, egyszerű bővítő beruházásokkal nem. Természetesen a Római Klub jelentéseiben nem a túltermelésen van a hangsúly, hanem az erőforrások fölélésén, de a lényeg ugyanaz: korlátozni kell a termelést.

A keynesi elmélet alapozta meg a paternalista, újraelosztó szociáldemokrata jóléti állam modelljét, amely először fő vonalakban, a gyakorlatban az USA-ban öltött testet a roosevelti „new deal”-ben. Ezzel párhuzamosan, csak kisebb méretekben kezdődött a svéd jóléti állam kísérlete, amikor Svédországban, 1932-ben hatalomra kerültek a szociáldemokraták, és 44 éven át megszakítás nélkül kormányoztak, egészen 1976-ig. Ők azt mondták, hogy nem a tulajdont kell államosítani, ahogy a kommunisták akarják csinálni, hanem a jövedelmeket. Ennek eredménye lett a jövedelmek 60%-ának központosítása adók útján, és újraelosztása, valamint a magas bérszínvonal. Kapitalista motor a termelésben, szocializmus az elosztásban – vallották, és meg is valósították.

És itt kell érintenünk a keynesi rendszer egyik alapelvét, melynek lényege, hogy a jövedelempolarizáció rossz, mert a kevés gazdag össz fogyasztása kicsi a sok szegényéhez képest („a gyomorfal határt szab”), viszont aggregált (összesített) megtakarítása jóval fölülmúlja az egalitáriusabb (egyenlősdibb) elosztás esetén ugyanakkora GDP-ből megvalósuló agg-

regált társadalmi megtakarítást. Másként lefordítva: a széles középosztály aggregált fogyasztása jóval magasabb, mint a polarizált társadalom sok szegényének és kevés gazdagjának összfogyasztása, ugyanolyan GDP-érték mellett. A magas megtakarítási ráta tehát a jövedelempolarizáció mértékével korrelál, a magas fogyasztási ráta pedig az egalitárius elosztás kísérője Keynes szerint. Természetesen ez nagyon tetszett a szociáldemokráciának, Keynes volt az „ő emberük”.

Vegyünk észre itt most valami nagyon fontosat! Keynes számára az alapprobléma a túl alacsony fogyasztási szint, amely akadályozza a társadalmi termék piaci realizálását. Ezzel szemben az egész egykori „létezett” szocializmus történetét végigkísérte a magas beruházási rátából következő gyorsabb fejlődés mítosza. Megemelni a megtakarítási – felhalmozási-beruházási rátát, leszorítani a végső fogyasztás rátáját: íme, a csalhatatlan recept a fejlett tőkés országok utolérésére! Az eredményt ismerjük: hiány, sorbanállás az egyik oldalon, az erőforrásokkal való pazarló gazdálkodás a másikon a Kornai-féle puha költségvetési korlát következtében.

De ezt most felejtjük el, menjünk tovább!

A keynesi rendszerben az ár és bér független változó, intézményesült adottság.

A bérek merevek politikai okokból (szakszervezetek ereje, a pártok választási érdekei stb.), és az árrendszer is merev. Ez utóbbi esetében arról van szó, hogy a pénzkibocsátás növekedése (a jövedelmek növekedése) nem érinti az árszínvonalat, hanem egyrészt azonnal a termelési volumen megváltozásában (növekedésében) realizálódik, másrészt a Keynes-nél nagy szerepet játszó „abszolút likviditási preferencia” következtében a lakosságnál és a vállalkozóknál tartott készpénzállomány megnövekedésében. A gazdaságpolitika fő dimenziója itt a költségvetési politika. A Phillips-görbe szerint az infláció és a munkanélküliség (és ez utóbbival kapcsolatban a termelés) ellentétesen mozog. Ez tehát a keynesi szentháromság:

1. pénzstabilitás (infláció),
2. gazdasági növekedés (recesszió),
3. foglalkoztatottság (munkanélküliség).

Ezzel a szentháromsággal lehet játszani a keynesi rendszerben. A cél az „aranykor”, vagyis a maximális növekedési ütem biztosítása minimális infláció és munkanélküliség mellett. Illetve az amplitúdók (kilengések) szűkítése a maximális növekedési trend biztosítása mellett.

Konjunktúra idején növekszik a termelés, csökken a munkanélküliség, ám előbb-utóbb fölüti fejét az infláció. „Túlfűtötté” válik a gazdaság, „hűteni” kell. A költségvetés adókat emel, vagy nyíltpiaci műveletekkel csökkenti a pénziáramlást. Például kötvényeket dob piacra, aminek kumulálódó hatásai:

1. pénzt szív be a gazdaságból közvetlenül,
2. csökkenti a kötvények árfolyamát, így növeli hozamukat, ami a bankoktól fogja elvonni a pénzt, csökken a bank aktívájának állománya, szűkül a hitelkiáramlás, tehát szűkül a pénzmennyiség.

Keynes egyvalamivel marad adós, és Friedman is: nem magyarázzák meg, hogy mi az infláció oka konjunktúra esetén! Ugyanis a reáliák növekvő kibocsátása eleve a reálszféra-monetárszféra egyensúlyának irányába kellene, hogy hasson az elemi logika szabályai szerint. A szakszervezetek túlzott erejére való hivatkozás (Friedmannál) „túl egyszerű” megoldás. Miért követelnének a szakszervezetek konjunktúra idején a termelés (és termelékenység) növekedését meghaladó béremelkedést? Lehet ilyenről szó, de semmi bizonyíték nincs erre az elmúlt évszázadban. Nem bizonyítható, hogy a szakszervezetek felelőtlen bérkövetelései lettek volna bármikor is az infláció okai *konjunktúra idején*. Az más kérdés, hogy recesszió esetén a szakszervezetek „bekeményítése” szerepet játszhatott a válság elmélyítésében. Tipikus eset erre az 1973-as olajválság után a munkavállalók eltérő reagálása Nyugat-Európában és az USA-ban. Nyugat-Európában a súlyos válság ellenére a szakszervezetek fokozták bérharcukat, míg az Egyesült Államokban belementek a bérrögzítésbe, sőt gyakran, sok vállalatnál a bércsökkentésbe is. Ezért Európában jó-

val súlyosabb volt a válság hatása, mint az óceánon túl. (Nagyobb munkanélküliségi ráta és infláció, nagyobb mérvű termelésvisszaesés.)

Hozzá kell mindehhez tenni, hogy a keynesi „szentháromság” tana nem annyira az 1946-ban szívinfarktusból meghalt Keynestől származik, mint inkább követőitől. A „szentháromsággal” való játszadozás ugyanis éppen a II. világháború utáni évtizedek gazdaságpolitikájának gyakorlata és egyben fő eszköze volt a gazdaság szabályozására. Keynes ezt nem dolgozta ki ilyen explicit formában.

Hagyjuk nyitva most a kérdést, majd visszatérünk rá.

A „HIÁNYZÓ EGYENLET” PROBLÉMA KEYNES-NÉL

A „hiányzó egyenlet” kérdés nem pusztán elméleti dolog, mindannyiunkat érint, nagyon is „húsba vágó”, pontosabban a pénztárcánkat, életszínvonalunkat, biztonságunkat érintő problémakör.

A makrogazdászok mintegy fél tucat egyenletbe sűrítették a makrogazdaság működésének átfogó törvényeit. Ha a modell jól működik, akkor közelítően pontosak az információink a gazdaság mechanizmusairól, a zavarokat a megfelelő terápiával tudja a gazdaságpolitika leküzdeni. Ha nem jók az információk és a modell, akkor viszont minden terápia csak ront a „beteg”, vagyis a gazdaság helyzetén, aminek életszínvonalunk, biztonságunk látja kárát.

A hat makroegyenlet hét ismeretlent tartalmaz, ezért ki kell egészíteni még egy egyenlettel. Ez a „hiányzó egyenlet” tehát, amelynek helyes megadása döntő jelentőségű. Ha ezt rosszul adjuk meg, akkor a gazdaságpolitika folyton téved, rossz irányba viszi a gazdaságot.

Nézzük az egyenleteket! (Friedman, i. m.: 128.)

1. A reálfogyasztás a reáljövedelem és a kamatláb függvényében.

$C/P = f(Y/P, r)$, ahol C = aggregált fogyasztás (consumption).

P (price) = ár(színvonal), vagyis C/P = reálfogyasztás. Y = nominális (nemzeti)jövedelem, r = kamatláb.

Ez az úgynevezett Keynes-féle fogyasztási határhajlandóság függvénye.

2. A reálberuházás csak a kamat függvényében.

$I/P = g(r)$, ahol I (investment) = beruházások.

A Keynes-féle beruházási határhatékonyság függvénye.

3. A pénzkereslet a reáljövedelem és a kamat függvényében.

$M^D = P \times l(Y/P, r)$.

Ahol D (Demand) a kereslet jelzése, M^D az aggregált pénzkereslet.

Ennek megadása majd Friedmannál lesz döntő jelentőségű.

4. A pénzkínálat csak a kamat függvényében $M^S = h(r)$.

5. A jövedelemidentitás függvénye.

$Y/P = C/P + I/P$. Tehát a reáljövedelem a reálfogyasztás és a reálberuházások összegeként. Ezt kicsit átalakítva: $I/P = (Y/P - C/P) = S/P$, ahol S (saving) a megtakarításokat jelenti. Tehát a beruházásoknak meg kell egyezniük a megtakarításokkal. Ez a piaci egyensúly egyenlete.

6. A pénzkereslet és a pénzkínálat azonosságának függvénye: $M^D = M^S$. Ez a monetáris egyensúlyi függvény.

Ez hat egyenlet hét ismeretlennel, tehát: C, I, Y, P, r, M^D , M^S . Mi legyen a „hiányzó egyenlet”? Valamelyik mennyiséget (változót) a rendszeren kívül kell meghatározni, „intézményesült adottságként” kell kezelni.

Keynesnél az árszínvonal (P) a rendszeren kívüli változó, vagyis a „hiányzó egyenlet”: $P = P_0$. Az árak tehát stabilak maradnak. Mi történik, ha többletpénz (-jövedelem) kerül a „rendszerbe”? Keynes szerint a többletjövedelem „szívó” hatása folytán a termelés volumene, vagyis a kínálat fog nőni, és helyreáll az egyensúly. Illetve, mint korábban láttuk, a likviditási preferencia miatt a készpénztartás is növekszik az egyéneknél és vállalatoknál egyaránt. A „mennyiségi pénzelmélet” hívei szerint viszont a pénzkiáramlás teljes egészében árszínvonal-növekményben, vagyis inflációban oldódik föl. Vegyük észre, hogy milyen jelentős a koncepcióbeli különbség. Az eredményben való eltérés nagyon nagy, attól függően, hogy a monetaristáknak vagy a keynesiánusoknak van-e igazuk!

A „mennyiségi pénzelmélet” (a monetarizmus egyik „ága”) szerint a reáljövedelem a rendszeren kívüli (exogén) változó, tehát a „hiányzó egyenlet”: $Y/P = y = y_0$, ahol Y = nomináljövedelem (makroszinten a nominális nemzeti jövedelem), P = árszínvonal, ebből következően y = reál (nemzeti) jövedelem, és y_0 = a bázisidőszak (-időpont) reáljövedelme. (Friedman, i. m.: 130.)

Hétköznapi nyelvre lefordítva: a reáljövedelem független a pénzmennyiség alakulásától, az árszínvonalától, a kamatlábtól stb., „intézményesült adottság”. A monetaristák szerint a reáljövedelemnek (és a többi makromutatónak, mint a munkanélküliség, az infláció, a növekedés üteme) van egy „természetes rátája”, amelyet ha hagyunk érvényre jutni, akkor nagy baj nem lehet a gazdaságban, de ha megzavarjuk, akkor annál súlyosabb lesz a következmény. Friedman és Anna Schwarz úgy találta *Az Egyesült Államok monetáris története* című közös tanulmányukban (Friedman, i. m.: 73–99.), közel egy évszázad statisztikai adatainak (1867–1960) elemzése alapján, hogy minden válságot a „természetes ráta” megzavarása okozott, mégpedig hibás monetáris politika révén. Vagy a monetáris expanzió okozta a bajokat, vagy – mint például az 1929–33-as nagy válság idején – az állam felelőtlen monetáris restriktója. Ez utóbbi esetben a felelőtlen pénzsűkítést tetőzte az állam (FED) makacssága, miszerint nem volt hajlandó „az adófizetők pénzén” megmenteni a bankrendszert, és így az 1931-ben összeomlott. A likviditási zavar lett az igazi oka a világtörténelem legnagyobb válságának Friedman szerint, és nem a túltermelés, ahogy Keynes gondolta. Ne feledjük el, hogy ilyen szempontból viszont az 1990-es évek magyar gazdaságpolitikája esett a ló túlsó oldalára, mikor 1000 milliárd forintot költött az adófizetők pénzéből a bankrendszer egészére (44 bank egy mindössze 10 milliós országban!), vajpuhává téve a monetárszférában mindenfajta hatékonysági korlátot. Ez is katasztrófát okozott, még unokáink is fizetni fogják ennek a felelőtlen politikának a súlyos következményeit.

A „hiányzó egyenlet” probléma megoldásakor Milton Friedman nem a reáljövedelemben, hanem a reálkamatlábban találja meg az exogén válto-

zót, mégpedig dinamizálva az egyenletet, tehát az időtényezőt, egészen pontosan az időtényezőt és a pszichológiai motívumokat, tehát a *várakozásokat* a modellbe bekapcsolva: $\rho^* = g^* + k_0$, ahol ρ^* az anticipált reálkamatláb, g^* az anticipált reálnövekedési ütem, és k_0 a likviditási preferencia, vagyis a jövedelemnek a készpénzben tartott hányada az időszak kezdetén. (Friedman, i. m.: 135.)

A FRIEDMANI MEGOLDÁS

„Végül is lehetséges, hogy a tudományos igazság inkább az egyik szélsőség, és nem az arany középút” – mondta Paul Samuelson Nobel-díjas közgazda.

„Különös élvezettel tanulmányozom a különböző fiskális stabilizációs elméleteket és gyakorlatot. Igaz, még soha, sehol sem vezettek eredményre” (Friedmann).

A keynesi rendszer, vagyis a paternalista, újraelosztó, „irányító” állam modellje nagyon jól működött egészen 1973-ig, a nagy olajválságig, akkor azonban bámulatos módon csődöt mondott. 1973. október 6-án kitört a jom kippuri háború (jom kippur a legnagyobb zsidó ünnep, a hálaadás ünnepe), melynek során Anvar Szadat egyiptomi elnök megindította csapatait az 1967-es hatnapos háború óta lezárt Szezei-csatorna teljes hosszában. Áttörve a Ben Gurion-vonalat, az egyiptomi csapatok mélyen benyomultak a Sínai-félszigetre. Egy Ariel Sharon nevű izraeli páncélos tábornok viszont, kihasználva a Keserű-mocsarak térségében a 2. és a 3. egyiptomi hadsereg által hagyott rést, átkelt a Szezei-csatorna bal partjára, és elindult Kairó felé. Henry Kissinger amerikai külügyminiszter a frontvonalak fölött repkedve hozta létre a fegyverszünetet ebben a kritikus pillanatban. Közben az arab államok olajembargót hirdettek az Izraelt támogató nyugati országokkal szemben. Az olaj ára az év végéig négyszeresére emelkedett a világpiacon. Még két hullámban (1978 és 1980) az olaj ára az 1972-es szint 32-szeresére emelkedett 1980 végéig.

A fejlett Nyugatot hatalmas strukturális válság rázta meg, csődöt mondott a keynesi szentháromság, vagyis már nem lehetett játszazodni a növekedés (recesszió), foglalkoztatottság (munkanélküliség), pénzstabilitás (infláció) „háromszögével”, föllépett a közgazdászok legvadabb rémálma, a stagfláció, vagyis: recesszió + munkanélküliség + infláció egyszerre, egy időben.

Három évvel a jom kippuri háború után, a Nobel-díj átvételekor Friedman még jól érzékelhetően *nem értette* az olajválság lényegét, bár sejtései voltak. (Lásd: Friedman, i. m. 9. fejezete (Infláció és munkanélküliség. Előadás a Nobel-díj átvételekor. 261.): *„Lehet hogy a magas infláció és a nagy munkanélküliség együttes jelentkezése olyan események közös hatását tükrözi, mint például az olajválság...”*)

A monetarizmus az 1930-as években alakult ki, és amolyan bűvópataként „élte túl” az évtizedeket a chicagói egyetemen. A. C. Pigou volt az egyik kidolgozója, aki egyben a környezetgazdaságtan egyik alapító elméleti közgazdája is. (Buday-Sántha Attila: *Környezetgazdálkodás. Dialog-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002.*). Pigou veti föl a környezeti károk mint extern (külső) hatások internalizálásának követelményét, azaz a károkozóra vissza kell hárítani a károk elhárításának költségeit, bírságokkal, ökológiai adókkal.

Pigou monetarista elveit kapásból elvetették az 1930-as években, hiszen az állami beavatkozás minden formáját elutasította, a szabad piaci erők „tisztá” hatásától várva a gazdaság normális működését, önszabályozását. Ezért is nevezik a monetarista iskolát „neoklasszikusnak”, hiszen Adam Smith klasszikus nézeteit újították föl a mindent elrendező „láthatatlan kézről”, amely a piac szereplői szimpla önzésének eredőjeként megteremti a közjót. Ha hagyják működni a „láthatatlan kezét”, vagyis a piaci törvényeket.

Akkor, amikor az 1929–33-as nagy válságból való kilábalást egyértelműen a keynesi elveknek, az állami beavatkozásnak tulajdonították, majd a II. világháború utáni három évtizeden át tartó töretlen fejlődést szintén erre vezették vissza, a monetaristáknak nem sok esélyük volt arra, hogy

bárhon is bárkik komolyan vegyék őket. Nagy érdemük, hogy mégis kitartottak, szinte érezve azt, hogy eljön még az ő idejük. 1973 októberében aztán a türelem rózsaát termett: ütött a monetarista iskola órája...

Friedman a pénzkeresletre helyezte a hangsúlyt, a pénzkeresleti függvény lett a minden probléma megoldását adó bölcsék köve. Ha a pénzmennyiséget pontosan, jól szabályozza az állam, akkor nagy baj a gazdaságban nem lehet. Minden más beavatkozási lehetőséget el kell vetni!

Az elméleti megoldást a „természetes ráta hipotézis” és a „permanens jövedelem hipotézis” jelentette. (A „természetes ráta” kifejezést először Knuth Wicksell használta a kamatra vonatkozóan. Friedman, i. m.: 248.) Minden társadalomban, minden korban, hosszú távon működik a főbb gazdasági makroparaméterek alakulásának (trendjének) egy hosszú távú „természetes” rátája, amely történelmileg alakult ki, és erősen rögzített (determinált), vagyis ellenáll a megváltoztatására irányuló kísérleteknek. Így például létezik a gazdasági növekedésnek, az inflációnak, a munkanélküliségnek, a technikai fejlődés ütemének stb. ilyen történelmileg meghatározott „természetes rátája”. A gazdasági növekedés ütemét rövid távon az adott technikai fejlettségi szint határozza meg, hosszú távon a technikai fejlődés üteme. A technikai fejlődés ütemét viszont a rendelkezésre álló humán tényező minősége!

Az is fontos, hogy a „természetes ráta hipotézis” kimondja: nincs kimutatható kapcsolat hosszú távon az infláció üteme és a munkanélküliség rátája között, vagyis Friedman szerint a Phillips-görbe egy közönséges függőleges egyenes. Ugyanakkor a „permanens jövedelem hipotézis” szerint nem igaz a jövedelem szintje és a megtakarítási hajlam közti vélt keynesi összefüggés, tehát a jövedelmek növekedésével nem csökken a fogyasztási határhajlandóság, és nem emelkedik a megtakarítási határhajlandóság. Friedman mindezt az USA közel százéves makrogazdasági idősorai alapján bizonyítja, tehát empirikus módon. A fogyasztás/megtakarítás aránya a jövedelmen belül igen stabil, és nem függ a jövedelmek nagyságától.

A „permanens jövedelem” a múltbeli jövedelmek súlyozott átlaga, időben visszafelé menve csökkenő súlyokkal. Friedmannál ez lép a folyó jövedelmek helyébe a vizsgálatoknál. A permanens jövedelem egyben a jövőre vonatkozó várakozások (anticipált jövedelem) pszichológiai alapja is, tehát rendkívül fontos változó.

Vajon mi állhat e jelenség (tehát a megtakarítási hajlam jövedelem-szint-közömbössége) mögött? Friedman ezzel nem foglalkozik. Úgy vélem, hogy az ok a széles, masszív fehérgalléros középosztály kialakulása a huszadik században. A II. világháború után megfigyelhető a tőketulajdon „szétkenődése”, dekoncentrációja, decentralizációja a fejlett nyugati világban. Vagyis megfordult a Marx által még helyesen megfigyelt tendencia: a tőkekoncentráció- és -centralizáció XIX. századi folyamata. Ez egyben a jövedelemcentralizáció és -koncentráció folyamatát is megfordította, ahogy erre Friedman is rámutat (i. m.: 204.): „ha egyáltalán valami, akkor a jövedelemegyenlőtlenség csökkent az Egyesült Államokban az elmúlt időben.”

Itt nem hagyhatom ki, hogy ne bíráljam nagyon határozottan David C. Korten teljesen „marxista” eszmefuttatását *A tőkés társaságok viláгурalma* c. művében, amelyben teljességgel összekeveri a tulajdon koncentrációjának kérdését a vállalati tőkekoncentráció fogalmával. A nagy fúziós – koncentrációs – folyamat, amely markánsan kirajzolódik a világban, és a globalizáció egyik fő meghatározó és egyben kísérő jelensége, nem azonos a tulajdon mint olyan koncentrációjával, annyira nem, hogy pont ellentétes mozgást jelent arra vonatkozóan. Vagyis egyre kevesebb és egyre nagyobb vállalatot látunk, amely vállalatoknak viszont egyre több a tulajdonosa. A General Motorsnak vagy a Volkswagennek ma már több tulajdonosa (részvényese) van, mint dolgozója!

A keynesi jóléti, paternalista állam jövedelemújraelosztó-tevékenysége az elmúlt évtizedekben egyáltalán nem volt eredménytelen a fejlett nyugati országokban: jelentős mértékben kiegyenlítődték a jövedelmi viszonyok.

Ezzel szemben például Magyarországon az 1990-es években, a hibásan (és bűnös módon!) végrehajtott privatizáció a jövedelempolarizáció már már elviselhetetlen fokozódását eredményezte. Létrejött a „200 családból álló milliárdos nemzeti tizenegy” (Lengyel László), az erre a „cá-pafalkára” fölfűződő, morzsacsipegető kalauzshalak pár ezres, pár tízezres serege, és velük szemben a leszakadó milliók. Ez egy XIX. századi társadalom tulajdoni és jövedelemszerkezetének felel meg, vagy a mai latin-amerikai szerkezetnek. Nagyon nagy árat fogunk még ezért fizetni a következő évtizedekben, sőt, a negatív következmények akár az egész most kezdődött évszázadra kihathatnak. Ahol nem az egyéni tehetség, hanem a „feudális” személyi kapcsolatok döntenek el, hogy ki érvényesül, ki gazdagszik meg, ott törvényszerűen lelassul a modernizáció folyamata. A másik következmény a társadalom egészséges szöveteit megtámadó korrupció, erkölcsi züllés, amelynek megint csak nagyon is kézzelfogható gazdasági következményei vannak, tehát egyáltalán nem (csak) erkölcsi kérdés. A korrupció – oldva a hatékonysági korlátokat – jelentősen rontja a gazdasági hatékonyságot.

Friedmannál még egy nagyon fontos gondolatot találunk: a társadalmi ösztöke holt tőkére és humán tőkére oszlik! A (technikai) fejlődést meghatározó tényező viszont ezen belül egyértelműen a humán tőke! Márpedig a humán tőke újratermelése és *fejlődése* a végső fogyasztásban valósul meg. Amikor tehát egy társadalom erőforrásait (nemzeti jövedelem, GDP) megosztja a végső fogyasztás, valamint a megtakarítások között, akkor dönt a humán tőke/holt tőke arányáról és egymáshoz viszonyított értékrendjéről!

Abban a társadalomban, amely a fogyasztást a maga természetes rátája alá szorítja a beruházási ráta megemelése céljából, csupán leértékeli, degradálja a humán tényezőt (erőforrást). Ha ezt a gondolatmenetet alkalmazzuk a „létezett” szocializmus több évtizedes gyakorlatára, akkor máris megadtuk e rezsimek bukásának törvényszerű és legfontosabb okát.

De ne menjünk ennyire messzire az időben, a magas megtakarítási-beruházási ráta mítosza mint makacs tévhit a mai napig él például a magyar

közgazdasági gondolkodásban. Az ismert közgazdászguru kijelenti a Bokros-csomagról, hogy „annak nagy érdeme, hogy a fogyasztás oldaláról a vállalkozói oldalra csoportosította át a jövedelmeket”.

Friedman közli Raymond Goldsmith számítását az USA hosszú távú megtakarítási-beruházási rátájára vonatkozóan 1905–1951 között (i. m.: 208.): a nemzeti jövedelem 12%-a. Ez hihetetlenül alacsony arány. Hasonlítsuk ezt a Szovjetunió 35% körüli adatához az 1930-as, 40-es, 50-es években! De bármely nyugat-európai országban jóval nagyobb beruházási rátát találunk, hogy Japánról ne is beszéljünk.

1959-ben megkérdezték az újságírók Dwight Eisenhower amerikai elnököt, hogy mi a legtöbb, amit hazájáért tehet. A válasz egy szó volt: „vásárolni”!

Az USA-ban sohasem ösztönözték a lakosságot a megtakarítások fokozására. Az „útba esik jövet-menet a takarékszövetkezet” szlogen nemcsak bárgyúsága miatt lenne értelmetlen az átlagamerikai számára, hanem azért is, mert nem értené: ki olyan ostoba a gazdaság szereplői közül, hogy őt nem a fogyasztás növelésére ösztönzi, hanem ellenkezőleg, fogyasztása visszafogására, a megtakarításai növelésére?

A JÖVEDELEMIDENTITÁS FÜGGVÉNY (TRAGIKUS) FÉLREÉRTÉSE

$I/P = Y/P - C/P = S/P$, vagyis a reálberuházások (I/P) egyenlőek a reálmegtakarításokkal (S/P), ahol P az árszínvonal. A hétköznapi, vagy inkább a közgazdasági „konyhanyelvben” ezt úgy interpretálják, hogy a növekedés (és a fogyasztás növekedése) a beruházások függvénye, ez utóbbi pedig a megtakarításoké. Ez a „ne együk meg az aranytojást tojó tyúkot” ismert szlogenje. Tehát minél magasabb a beruházási ráta, annál jobb!

Ha megnézzük az Egyesült Államok gyakorlatát az elmúlt évszázadban, akkor a tények alaposan ellentmondanak ennek az elvnek. A mai „Amerika” szinte teljes egészében hitelre épült föl. 52 évre lehet hitelt fölvenni igen alacsony kamatra ház- és lakásépítés céljából. Itt a saját erőt annyira alacsonyan szabták meg, hogy gyakorlatilag mindenfajta sa-

ját erő (fedezet) nélkül bele lehet fogni lakásteremtésbe. Az elv az, hogy a fedezetet folyamatosan az épülő ingatlan teremti meg. Magyarországon a legutóbbi időkig az érthetetlenül rövid futamidő (lakásvásárlásnál 5 év!) és a magas „saját erő” (fedezet) szintén érthetetlen megkövetelése akadályozta a normális lakásépítési tevékenység kibontakozását, holott az magával lendíthette volna az egész gazdaságot, már az 1990-es években. Ne feledjük el, hogy 2002-ben milyen messze vagyunk a lakásépítési csúcstól, 1976-tól, amikor 99 600 új lakást adtak át egyetlen év alatt!

Az USA-ban a lakások berendezése is hitelből valósul meg, de például a farmerek gépberuházásai is, vagyis az agrárszektor folyamatos modernizációja. Az 1960-as, 70-es években a farmerek 4-6 évenként lecserélték gépparkjukat, még akkor is, ha fizikailag ezek az eszközök messze voltak az elavulástól. Az erkölcsi kopás sokkal nagyobb ütemű volt, mint a fizikai, ami viszont a modernizáció gyors ütemét jelenti a dolgok visszajáról nézve.

Ha az USA-ban a lakosság nem takarított meg, hanem inkább eladósodott, akkor hogyan valósult meg a jövedelemidentitás követelménye? Nos, ez a függvény nem adott pillanatban, nem percről percre érvényesül, hanem dinamikusan, hosszú idő átlagában. Természetesen igaz, hogy ha egy háztartás vagy egy nemzetgazdaság „tovább nyújtózkodik, mint ameddig a takarója ér”, akkor eladósodik. Már itt megjegyzem azonban, hogy a magyar eladósodás oka nem ez volt, vagyis nem a „túlfogyasztás” idézte elő az elmúlt negyedszázadban, hanem

1. a rossz beruházások, amelyekre ezt a hitelállományt költöttük,
2. az 1981-ben bekövetkezett kamatrobbanás.

Bizonyítható, hogy a magyar lakosság az elmúlt fél évszázadban végig messze alacsonyabb szinten fogyasztott, mint az a „fogyasztás természetes rátájából” következhetett volna, tehát a gazdaság fejlettségéhez mérten is alulfogyasztott. Ez igaz a rendszerváltás előtti négy évtizedre („szocialista korszak”), és igaz a rendszerváltás utáni 12 évre is. A Bokros-csomag ezért volt eleve elhibázott.

Hogyan érvényesül tehát a jövedelemidentitás dinamikus követelménye (a beruházásoknak meg kell egyezniük hosszabb távon a megtakarításokkal), ha a megtakarítások messze elmaradnak adott pillanatban a kiáramló hitelpénz mennyiségtől, és ezáltal a beruházásoktól?

A FED (a központi jegybank) pénzt áramoltat ki a kereskedelmi bankoknak, például kötvényvásárlás vagy hitelkihelyezés útján. Ez a hitelnyújtás közvetlen pénzteremtést jelent, aminek aztán érződni fog a Keynesnél már jól ismert multiplikátor és akcelerátor hatása. A FED a kereskedelmi bankoknak nyújtott hitelállományt, mint új pénz teremtésének folyamatát a hosszú távú várakozásokhoz igazítja. Az anticipált növekedési ütem + az infláció anticipált értéke együtt adja az új (hitel)pénz-kibocsátás felső korlátját. Az új pénz kibocsátása azt jelenti, hogy emögött most még nincs fedezet, nem áll mögötte tényleges megtakarítás. A megtakarítás mint fedezet utólag képződik, a termelés növekedése révén, az akcelerátor hatás és a multiplikátor hatás révén. Ha abban az évben 4 százalékpontnyi a GDP növekedése, akkor az így folyamatosan képződő többletjövedelemből valósul meg mindaz a megtakarítás, amely az adott időszakban (évben) fedezi a beruházásokat. Tehát nem előre kell meglennie a beruházásokhoz szükséges megtakarításoknak, ahogy ezt sokan, gyakran még a profi közgazdászok is hiszik, hanem ez a megtakarítás folyamatosan, és többnyire időben nézve *utólag* képződik.

Az állam tehát megteheti azt, hogy úgy bocsát ki plusz pénzt a gazdaságba, hogy az így generált többlet reálgazdasági teljesítmény fogja e pénz (utólagos) fedezetét megteremteni. Amióta letértünk a nemesfém pénzről, és áttértünk a hitelpénz mechanizmusra, azóta ez így működik.

Az amerikai szisztéma paradoxonja a következő: a láthatóan a legalacsonyabb megtakarítási-beruházási rátát megvalósító társadalom technikai fejlődése a leggyorsabb. Az elmúlt 50 évben a technológiai rés bizonyíthatóan nem csökkent az USA és a rajta kívül álló világ között, beleértve Japánt is, holott eme rajta kívül álló világ minden régiójában egyértelműen magasabb volt végig a megtakarítási-beruházási ráta!

A paradoxon föloldásához meg kell fordítanunk az ok-okozati láncolatot. Az USA gyorsabb technikai fejlődését éppen a magasabb fogyasztási ráta idézte elő, mégpedig két okból.

1. Biztosította a belső piac folyamatos bővülését, vagyis a társadalmi termék piaci realizálását.
2. Biztosította a technikai fejlődésért leginkább felelős „komponens”, a humán tényező számára az optimális feltételeket.

Ennek következtében a gazdasági *növekedés* fő motorja a technikai fejlődés és nem annyira a termelést bővítő beruházások. Így valósulhat meg relatíve alacsony beruházási ráta mellett magasabb növekedési ütem, és ami ennél is fontosabb: gyorsabb technikai fejlődés. Ne feledjük el: a növekedési statisztikák, trendek nem tudnak különbséget tenni a múltbeli technikai színvonalon történő növekedés és a termelékenység javulásából, tehát a technikai fejlődésből fakadó növekedés között. Emlékezzünk csak a „szocializmus” imponáló növekedési adatira évtizedeken át!

Persze itt még nagyon sok egyéb tényezőt kellene figyelembe vennünk, mint az amerikai gazdaság robusztus mérete, a belső fogyasztás meghatározó volta (a GDP-nek mindössze 10%-a realizálódik a külkereskedelemben), az optimális termelési és piaci méretek, a külföldi tőke hihetetlen ütemű bevonása stb. Ez utóbbiról egy jellemző adat: bár 1999-ben az USA külkereskedelmi hiánya 340 milliárd dollár volt, ugyanakkor az abban az évben beáramló működő tőke mennyisége 370 milliárd dollár, azaz bőven fedezte ezt a külkereskedelmi deficitet.

A tényleges folyamatot elfedi a dollár világpénz szerepe! A FED-nek sokkal több dollárt kell évente kibocsátania, mint amennyit az amerikai gazdaság igényelne. Csakhogy ez a dollár nagy forgási sebességgel mozog előre időben, illetve terjed szét térben. Először az amerikai gazdaságot termékenyíti meg „zöldhasú” esővel, az említett hitelpénzteremtési aktus által, majd többszörös forgás után kerül külföldre különböző csatornákon. Ilyen csatornák a külföldön levő amerikai vállalatok kifizetései (ez óriási tétel!), az amerikai hitelnyújtás (banki és kormányhitelek), a segélyek révén, valamint a tetemes külkereskedelmi deficit (importszámla) révén.

A lényeg, hogy nem szabad abszolutizálni a megtakarításokat, bátran kell nyúlni az új pénz(hitelpénz)teremtésnek eszközéhez, és a lakosságot inkább a fogyasztás fokozására kell ösztönözni. Ez még az adósságproblémával küszködő Magyarország esetében is igaz. Nem jó a túlzottan exportorientált politika sem. Nagyobb hangsúlyt kellene fektetnünk saját belső fogyasztásunk növelésére. Magyarország ma a GDP nagyobb százalékát realizálja külföldön, mint Ausztria! Ráadásul az export fokozásával nem tudtuk javítani külkereskedelmi mérlegünket az elmúlt negyedszázadban a termelés túlzott importigényessége miatt. És különösen károsnak kell tekintenünk mindenféle fiskális restriktív „stabilizációs” kísérletet, éppen elég bizonyítékunk van már ezek értelmetlenségére.

Emlékeztetnék tanulmányom e fejezetének Friedmantól vett idézetére. De álljon itt most mindezek alátámasztására egy Keynestől való gondolat. (Idézi Kaposi Zoltán: *A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945* 51.) 1931 szeptemberében a brit kormány, MacDonald miniszterelnökkel az élen, Snowden pénzügyminiszter javaslatára rendkívül kemény adórágcsíj-megszorító, fiskális restriktív intézkedések mellett döntött. Megnyirbálták a szociális kiadásokat, csökkentették az állami alkalmazottak (tanárok, rendőrök stb.) fizetését. Keynes ezt az intézkedést úgy kommentálta, hogy „a legostobább dokumentum, amit valaha is szerencsém volt olvasni”. Aztán az egész „*stabilizációs csomagot*” (ismerős a kifejezés?) gyengeelméjűnek és igazságtalannak minősítette. Pedig ne feledjük el, hogy a nagy válság kellős közepén voltunk akkor.

Ha az olvasóban sajátos asszociációkat váltott volna ki a fenti szöveg, nem véletlen. Jómagam hasonlóan ítélt meg és ítélem meg ma is az 1995. március 12-én meghirdetett Bokros-csomagot.

Mindebből következik, hogy a Medgyessy-kormány életszínvonal javító kezdeti intézkedései (100 napos program) valójában stabilizációs intézkedéseknek tekinthetők, bátran kell vállalni, és bátran kell folytatni, fittyet hányva a bírálóakra. Nem lesz inflatorikus hatása, mint ahogy a Bokros-csomag megszorító, pénzsűkítő intézkedéseinek sem volt anti-

inflációs hatása, ellenkezőleg, 18 százalékponttól 28 százalékpontra növelte az infláció rátáját!

Magyarországon ugyanis nem a „túlfogyasztás” az infláció oka, hanem az elavult gazdaságszerkezet, amelyen a külföldi tőke beáramlása sem változtatott. Továbbra is túlzottan magas energia- és nyersanyag-tartalmú termékeket állítunk elő, tehát egy gyarmati jellegű munkamegosztással kapcsolódunk be a nemzetközi munkamegosztásba. Nem ment végbe az 1990-es években nálunk a világgazdasági korszakváltás, nem épült le a gyárkémenes ipar, nem épült föl helyette (a romjain) a fehérköpenyes, „brain-igényes” gazdaság. Ez tehát a krónikus egyensúlyi zavarok igazi oka, és nem a „túlfogyasztás”, a „tücsök nemzet” effektus.

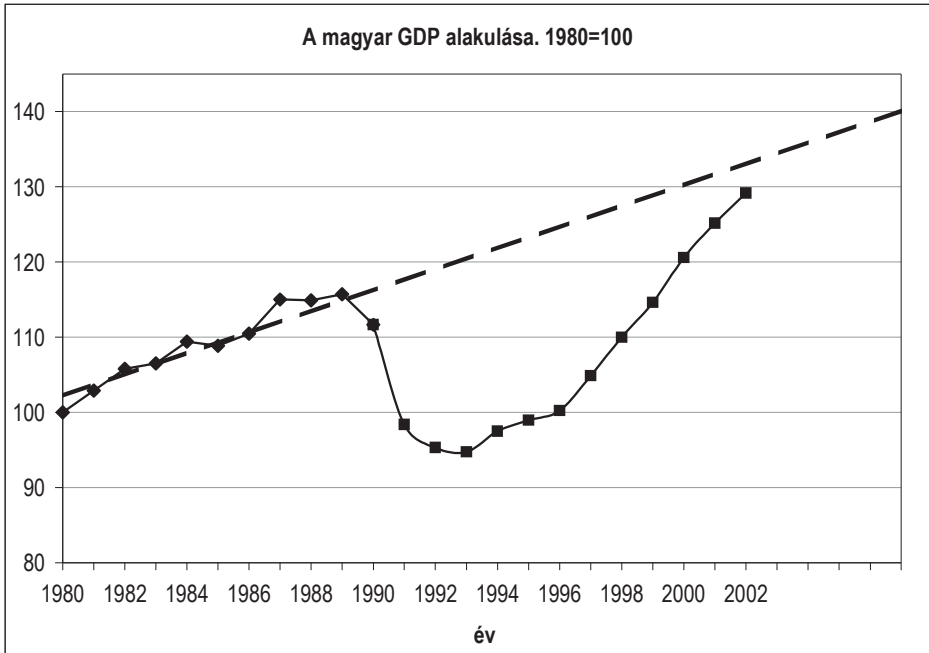
A Medgyessy-kormány életszínvonal-javító intézkedései csupán kezdik helyére tenni a humán tényezőt, kezdik fölértékelni a maga „természetes rátájának” megfelelő szintre az évtizedek óta erősen túlértékelt holt tőkével (beruházásokkal) szemben. Egyszerűen helyreáll a szocializmus alatt (sőt, már korábban, már a két világháború közötti „úri” Magyarországon) eltorzult értékrend: a humán tőke, az ember, a szaktudás a valós értékének megfelelő helyre kerül. Megjegyzem, hogy az Orbán-kormány nagy történelmi érdeme, hogy szakított (szakítani mert) elődei restriktív, nadrágszíj-megszorító politikájával. Amiben tévedtek, az az, hogy a plebs már nem hajlandó megelégedni holmi morzsacsipegetéssel, lassan, óvatosan adagolt életszínvonal-javítgatással. A „nép” – teljes joggal – a gazdasági növekedés alapján elvárható életszínvonal-javulást akar, követel.

Még annyit hozzáteszek: ha a Medgyessy-kormány tanult a Horn-kormány súlyos hibáiból, sőt, bűneiből, ha nem marad a foglya a jövedelem-identitás-függvény téves „ortodox” értelmezésének, akkor semmi akadály nem lesz annak, hogy 2006-ban is nyerjen, mégpedig nagy fölénnyel, vagy akár még több választási cikluson keresztül hatalmon maradjon. Ha egy kicsit jobban ügyelnek a társadalom etikai érzékenységre, mint az Orbán-kormány és a Horn-kormány, ha ugyanakkor bátran vállalják a növekedés „amerikai” modelljét, azaz bátran nyúlnak a gazdaságot élénkítő

újpénz-teremtés eszközéhez, ha az életszínvonal-növelést (-növekedést) a humán tőkébe való fokozott befektetésnek tekintik, akkor a gazdasági és társadalmi automatizmusok a valós, dinamikus modernizáció pályájára állítják az országot, megkezdődhet a felzárkózás.

Ha marad a beruházásfétis, a megtakarításfétis, ha nem értjük meg, hogy a végső fogyasztás a humán tőke újratermelésének folyamata és eszköze, de egyben e tőkefajta fejlődésének eszköze is, akkor állandósulnak az egyensúlyi zavarok, folytatódik tévesztésünk, leszakadásunk. Nagy hiba ugyanis a gazdasági növekedés nemrég valóban imponáló ütemét azonosítani a modernizációval. Egyébként is ez a növekedés már szemmel láthatóan kifulladt, lévén csupán egy Jánossy-féle helyreállítási periódus átmeneti, csalóka konjunktúrája a nagy 90-es évek elejei visszaesés, spontán, anarchikus leépülés után. A gazdaság mintegy regenerálta önmagát, visszajutott arra a szintre, amit elért volna, ha nem jön közbe ez a krízis. Ne feledjük azonban el, hogy 1999-re mindössze az 1989-es GDP- és ipari termelési szintet értük csak el, a GDP belső felhasználásának szintje az adósságszolgálat miatt az 1979-es (húsz évvel ezelőtti) szinten állt. A végső fogyasztás szintje pedig csak az 1970-es évek elejei szintnek felelt meg, ugyanakkor jóval nagyobb jövedelempolarizáció mellett. Jelentős tömegek csúsztak le közben, az 1990-es években a tisztes szegénységből a deklasszáló nyomorszintre.

Az 1997–2002 közötti látszólag imponáló növekedés mellett csupán behoztuk önmagunkhoz viszonyított lemaradásunkat (miközben a világ előrement!), bepótoltuk az elveszett (elvesztegetett) időt, éveket. Ezért nem tulajdonítok nagy jelentőséget az időközben egyébként is markánsan megtörni látszó növekedési trendnek. Már csak azért sem, mert ez a növekedés sem kapcsolódott össze az elengedhetetlen szerkezeti változásokkal. A gazdaság modernizálódott ugyan valamelyest, de egy elavult makroszerkezetben. Ennek hátulütője viszont az elavult makroszerkezet megmentése és továbbcipelése. Persze ez a nehézgépipar, ez a kohászat, nehézszerkezet stb. már korszerűbb, mint az 1980-as években volt, de mégiscsak konzervatív, energia- és nyersanyagfaló nehézipar.

A FRIEDMANI KRITIKA KRITIKÁJA

Friedman Keynes-kritikája történelmietlen. Nem veszi észre, hogy az állami beavatkozás korszaka egy jól körülírható gazdaságfejlődési korszak, melynek terméke a paternalista, újraelosztó állammodell. De nemcsak terméke, hanem eme korszak problémáinak hatékony megoldási módja is! Nélküle nincs a nagy válságból való kilábalás, nincs a II. világháború után három évtized töretlen föllendülése, vagyis a világgazdaság ma is méltán csodált „aranykora”. Mégiscsak kellett lenni valami jónak ebben a keynesi elméletben és gyakorlatban, ha ennyi ideig ilyen hatékonyan működött!

De mi volt e keynesi szisztéma titka? Nos, az olcsó nyersanyag és energia mint a globális termelés inputja.

A XIX–XX. század fordulóján, úgy durván 1880–1914 között végbe ment a második ipari forradalom, vagy ahogy pontosabb a definíció, a

komplex technikai-technológiai forradalom. Hirtelen egymásra torlódtak nagy jelentőségű alapinnovációk, amelyek forradalmasították a termelést és a mindennapi életet.

Ezek néhány meghatározó eleme: elektromosság és alkalmazásai (1879, Edison villanycentráléja és szénzálás izzója, akkumulátor, dinamó, elektromotor, transzformátor stb.), a vegyipar kezdetei (műtrágyák, műanyagok), kép- és hangrögzítés (Edison fonográfja), film (Lumière testvérek, 1895), Graham Bell telefonja, rádió (Popov és Marconi, 1901), belső égésű motor, repülés (1903, Wright testvérek) stb.

A tudományban Maxwell elektromágneses téregyenletei (1865), Röntgen (1895), radioaktív sugárzás (Becquerel, 1896), az elektron fölfedezése (J. J. Thompson, 1897), kvantumelmélet (Planck, 1900), speciális relativitáselmélet és fotonelmélet (1905, Einstein), az atommag fölfedezése (Rutherford, 1911), Bohr atommodellje (1913), Einstein általános relativitáselmélete (1916). 1916-ra az alapelvek tekintetében elkészült a XX. század tudományos „vegkonyhája”.

Alapvetően kiemelném ezek közül a belső égésű motort, amely – bevonva egy olcsó, könnyen szállítható, földolgozható erőforrást, az olajat – forradalmasította a közlekedést-szállítást. Hirtelen nagyon olcsó lett az áruk és emberek helyválttatása, a földgolyó összezsugorodott, és a perifériák hatalmas embertömegei és nyersanyagkincse belépett a nemzetközi munkamegosztásba. Ezért globálisan olcsó lett az energia és a nyersanyag. Ugyanakkor a perifériák embertömegeinek belépése a világ-gazdaságba évtizedekre föloldotta a piackorlátot, hiszen egyéni fogyasztásuk ugyan kicsi, de összfogyasztásuk már nagy, valamint ezen összfogyasztás folyamatos, dinamikus bővülése a nagy népszaporulat miatt a piac dinamikus bővülését is eredményezte.

A folyamatot a XX. század első felében megzavarta a két világháború és a nagy válság, ezért csak a II. világháború után, tehát jelentős késleltetéssel tudott „kifutni” az új technikai bázisra alapozott hosszú távú fejlődési trend. A „késleltettség” ugyanakkor az akadályok hirtelen elhárul-tával a II. világháború után szinte robbanásszerű változásokat eredmé-

nyezett, a tömegtermelés olyan bámulatos ütemű növekedését, amelyhez foghatót sem azelőtt, sem azóta a világgazdaság történetében még nem láttunk.

A fejlett Nyugat a perifériák kínálta olcsó (és korlátlanak tűnő) nyersanyag- és energiakészletekre alapozva produkálta azt az exponenciális növekedést, amely törvényszerűen vezetett volna az egyre pusztítóbb túltermelési válságokhoz, ha nem lép be szabályozóként a keynesi újraelosztó, paternalista állam. (Az olcsó nyersanyagra és energiára mint inputra épülő globális gazdaságfejlődési, vagy inkább növekedési modellt Buday-Sántha Attilától „kölcönöztem”, i. m. Annyiban módosítottam, hogy nála a II. világháború után kezdődött „tudományos-technikai forradalom” a kiindulópont, én viszont korábbra, a XIX–XX. század fordulójának komplex technikai-technológiai forradalmára vezetem ezt a pontot vissza. Szerintem a tudományos-technikai forradalom valójában csak az 1973-as olajválság után, sőt éppen annak hatására kezdődött azért, hogy megszűnt az olcsó energia és nyersanyag korszaka. Most vált döntő fejlődési tényezővé a „szürkeállomány”, a brain, a tudás, a kreativitás. 1945–1973 között éppen a túl olcsó nyersanyag és energia degradálta a humán tényezőt, azon belül is a szellemi munkát, alárendelve a munkást a technikának, a holt tőkének. A humán tényező afféle „csavarra”, kiegészítővé válását ebben a korszakban szellemesen, de nagyon pontosan ábrázolja Chaplin a *Modern idők*-ben.)

Friedman egyik alapvető tévedése szerintem az, hogy a megtakarítási hajlam jövedelemfüggetlenségéből (amelyet kétségtelenül meggyőző tényekkel bizonyít) még nem következik a túltermelési válság elkerülésének valamiféle automatizmusa. Ha a fogyasztás/megtakarítás arány nem változik a jövedelemszint növekedésével (ahogyan Keynes vélte), a megtakarítások beruházásokká transzformálódása a termelés naturáliákban mért növekedését nem fogja a fogyasztáshoz igazítani automatikusan (csak az értékbeli növekedését), mégpedig a technikai fejlődés (gyors) üteme miatt. A termelékenység, tőkehatékonyság növekedése egyre nagyobb árumennyiséget jelent naturáliákban, egyre kisebb relatív értéknö-

vekedés mellett. Márpedig a fogyasztó nem az elvont csereértéket fogyasztja, hanem a használati értéket, ha úgy tetszik, vagyis a naturáliát. Természetesen mindez pénzstabilitást feltételez, de ne gondoljuk, hogy okvetlenül deflációt, azaz árcsökkenést. Ha árstabilitás mellett a bérek és a naturális termelés növekszik, vagy az árnövekedés mértéke elmarad a bérek (jövedelmek) növekedése, valamint a naturáliák termelési ütemének növekedése mögött, akkor még az akár enyhe, „normális” infláció mellett is a naturáliákban mért bővülés meghaladja a monetáris mértékegységben mért bővülést, ami túltermeléshez vezethet. Ismétlem, akkor is, ha a megtakarítási hajlam nem növekszik, hanem állandó marad a növekedés bővülésével.

Ne feledjük el, hogy a II. világháború után három évtizeden keresztül nem volt számottevő infláció, a termelés és a termelékenység dinamikusan nőtt, nem volt számottevő munkanélküliség. Vajon tényleg elkerülhette volna a fejlett világ a túltermelést, ha nincs a „nagyfogyasztó”, ám improduktív állam? Lássuk be: aligha. Igaz, említettem, hogy a perifériák belépése több milliárd új fogyasztót kapcsolt be a világgazdaságba, és ez oldotta a piackorlátot, de úgy gondolom, hogy egy idő után, már a hatvanas évek közepétől (talán elejétől) kezdve már csak oldotta, de nem feloldotta. Ennek bizonyítéka, hogy az 1960-as évek közepére mégis jelentős tőkefölöslegek alakultak ki a fejlett világban, amelyek egyelőre működő tőkeként kerültek a perifériára kihelyezésre. Viszont ott az energia- és nyersanyagszektorba áramlottak, még olcsóbbá téve az energiahordozókat és a nyersanyagokat, input oldalról még dinamikusabb exponenciális növekedést indukálva.

A (túl) olcsó nyersanyagnak a hátulütője ugyanakkor a pazarló gazdálkodás és a környezetszennyezés, ahogy erre Buday-Sántha Attila rámutatott (i. m.).

Végül ezt a folyamatot már nem lehetett tovább fokozni, úgyhogy az 1970-es évek elejére mégiscsak jelentős pénztőkefeleslegek halmozódtak föl, leszorítva a kamatlábakat. A (túl) olcsó pénz (hitel) aztán találkozott a harmadik világ megalomán, nacionalista iparosítási törekvéseivel (a

gyarmati rendszer széthullása után vagyunk közvetlenül!), illetve a szovjet tömb hasonló törekvéseivel. Ez utóbbi esetében éppen akkor, az 1970-es évek elején hárultak el a politikai akadályok is az enyhülés beindulásával. A perifériák és a szovjet tömb megkezdték lassú, észrevétlen belecúszásukat az adósságválságba. Semmi köze sem volt ennek a nyugati bankárok és politikusok vélt sötét rafinériájához, fogalmuk sem volt a következményeket illetően. („*Parva sapientia regitur mundus*” – csekély bölcsességgel kormányoztatik a világ. III. Gyula pápa.)

A keynesi paternalista, újraelosztó, költekező, ám nem termelő államra igenis szükség volt az 1930-as évektől az 1970-es évekig terjedő időszakban! „Túl” olcsó volt a nyersanyag és az energia (az input) a világ-gazdaságban, és „túl” gyors volt a technikai fejlődés ahhoz, hogy ne következzen be túltermelési válság. Az állam jövedelemkiegyenlítő (egalitárizáló), redisztribúciós szerepe nélkül még nagyobb lett volna a beruházási hajlam (tudniillik a jövedelemkoncentráció eredményeként a kevés szupergazdag esetében), ne feledjük el, hogy a széles, izmos középosztály létrejötté igenis a keynesi rendszer eredménye volt! A felduzzadt állami alkalmazotti réteg alkotta (alkotja ma is) e fehérgalléros, tőketulajdon nélküli, döntően szellemi munkát végző középosztály gerincét. Hogyan alakult volna ez ki a keynesi paternalista állam nélkül?

AZ INFLÁCIÓ OKA A KEYNESI RENDSZERBEN

A korábbiakban nyitva hagytunk egy kérdést, hogy miért jelenik meg az infláció a keynesi szisztémában „normális” körülmények között, azaz konjunktúra idején is. Ezzel Keynes és Friedman sem foglalkozott!

Mint említettem, konjunktúra idején a természetes kibocsátás növekedése éppenséggel a reálszféra – monetárszféra – egyensúlyának irányába kell, hogy hasson. Friedman a „túlzott” jövedelemkiáramlás okát, vagyis a béreknek a termelést meghaladó mértékű növekedését a szakszervezetek „túlzott” bérkövetelésével magyarázza, ami szerintem igen felszínes „megoldás”.

Valójában a felduzzadt állami alkalmazotti szféra bérnövekménye az ok. E réteg jövedelemszínvonalának politikai okokból lépést kell tartania a termelőszféra munkásainak jövedelemszínvonalával. Nos, emögött nincs naturáliákban mérhető reálteljesítmény. A keynesi szisztémában tehát törvényszerű, hogy a rendszer átesik az „egyensúlyi ló” túlsó oldalára. Beiktatott egy improduktív nagyfogyasztót a túltermelés elkerülése végett, de ez a nagyfogyasztó túl falánkká vált, és jövedelemelvonása, fogyasztása most fölülmúlja a termelés bővülése által hosszú távon meghatározott „természetes rátának” megfelelő szintet.

Friedmannak annyiban igaza van, hogy a keynesi rendszer a „természetes ráta” megzavarásával idéz elő bajokat a gazdaságban, de azt nem veszi észre, hogy így még nagyobb bajt, a túltermelési válságot kerüli el. Márpedig, mint említettem, a túltermelés nem a megtakarítási hajlandóság növekedéséből következik a jövedelmek növekedésének függvényében, hanem kialakulhat változatlan megtakarítási ráta (hajlam) esetén is, a („túl gyors”) technológiai fejlődési ütem következtében. (Azért túl gyors, mert a monetáris rendszer nem képes megfelelő gyorsasággal követni, például megfelelő mértékű deflációval – a javuló termelékenység árcsökkenést eredményez stabil pénz esetén –, ami alacsonyabb szintre állítaná be az adott termék kibocsátási volumenét, még a túltermelés bekövetkezte előtt. A csökkenő árszint ugyanis kiszűrné a kevésbé hatékony termelői kört. Csakhogy itt még nincs vége! A defláció még könnyebbé tenné az adott áruhoz jutást a piacon, ezért még hamarabb telítődne a piac, vagyis ördögi kör alakulna ki!)

Van még egy mozzanat, amit most már figyelembe vehetünk, és figyelembe is kell vennünk! Az olcsó (és a technikai fejlődés miatt egyre olcsóbbá váló!) nyersanyag és energia még erőteljesebben hat a termelés bővítésére és egyben a termelékenység (tőkehatékonyság) növelésére. (Költségszint leszorítása = magasabb profit!) Ez megint a túltermelés kockázatát növeli.

Akárhogy osztunk, szorzunk, az olcsó (és relatíve egyre olcsóbbá váló) nyersanyag és energia (input) korszakában szükséges és elkerülhetet-

len volt a keynesi szisztéma: a beavatkozó, piac- és termelészabályzó, jövedelem-újraelosztó- és -kiegyenlítő, költekező, de improduktív állam léte, működése. Egy konkrét gazdaságfejlődési korszaknak adekvát „intézménye” volt, amely a tapasztalat szerint jól betöltötte funkcióját. Nem lehet tértől, időtől, körülményektől elvonatkoztatva, pusztán „elvi alapon” bírálni.

A FRIEDMAN-GALAXIS, AVAGY A KEYNESI RENDSZER ALKONYA

Az 1973-as olajválság, majd az abból kinövő általános energia- és nyersanyagválság kihúzta a gazdasági talajt a keynesi túlköltekező, pazarló jóléti állam alól. Vegyük tudomásul: ennek a paternalista jóléti állammodellnek a gazdasági talapzata input oldalról a perifériák (túlságosan is) olcsó nyersanyaga és energiahordozó készlete volt. Másrészről viszont ezt az olcsóságot a perifériák munkástömegeinek mesterségesen leszorított bére biztosította, tehát a fejlett Nyugat jóléte és jóléti állama a perifériák kizsákmányolásán alapult. Vajon a Nyugat mikor fogja ezt a számlát, és az ezt megelőző évszázadok explicit gyarmati kizsákmányolásának számláját kiegyenlíteni?

A keynesi rendszer egy stabil gazdaságfejlődési pálya, egy korszak terméke és „működésének” előfeltétele egyben. Feladata tehát egy kialakult technikai-technológiai alaprendszer hosszú távú fejlődésének (a megalapozó alapinnovációk szétterjedésének, részletei továbbfejlődésének, lehetőségei mind teljesebb kiaknázásának), valamint mennyiségi növekedésének biztosítása a ciklus amplitúdóinak hatékony szűkítése mellett. Ezt a feladatát jól betöltötte a több évtizedes tapasztalat szerint! Ezért történelmietlen Friedman kritikája.

A megtakarítási hajlam növekedésének feltételezése a jövedelem növekedése függvényében Keynesnél hibásnak bizonyult Friedman hosszú távú statisztikai elemzései szerint (bár megjegyzendő, hogy szinte kizárólag az USA trendjeire támaszkodott!), de ez – mint láttuk – nem olyan lényegi kérdés a vizsgált téma szempontjából. Változatlan megtakarítási

hajlam (ráta) esetén is fölléphet túltermelési válság. (A természetes és a monetáris folyamatok szétválása a gyors technikai fejlődés következtében.)

De miért jött el 1973 után a monetarizmus kora? Mert kétségtelenül eljött, nem tagadható. A konzervatív kormányok a monetarizmus receptjeinek alkalmazásával vezették ki a fejlett nyugati világot a nagy *strukturális* válságból. Ne feledjük el ugyanis, hogy az olajválsággal már nem az újratermelés hagyományos ciklikuszavara vette kezdetét, hanem maga az alapszerkezet került válságba azáltal, hogy véget ért a (túl) olcsó nyersanyag és energia korszaka. Hogy ez mennyire mesterséges és manipulált volt (mármint a nyersanyag- és energiaárak alacsonyan tartása), bizonyítható az olajtermelés és -feldolgozás példájával. A „hét nővér” kezében volt a Közel-Kelet olajkitermelése és -feldolgozása. Mesterségesen alacsonyan, 1 \$ 20 cent körül tartották a nyersolaj hordónkénti árát, ezután fizették az illető állam kasszájába az adót, majd kivitték a nyersolajat, feldolgozták, és busás haszonnal értékesítették a feldolgozott terméket. 1973 októberében tehát nem történt más, mint elérkezett a számlák (részbeni) kiegyenlítésének órája. A nyersanyag- és energiaár-robbanás után megszűnt az olcsó nyersanyag és energia kora. Hatalmas strukturális válság rázta meg a világot, végbement egy új világgazdasági korszakváltás. Leépültek, karcsúsodtak a nyersanyag- és energiafaló ágazatok, a kitermelőiparral együtt. Ugyanakkor leépült, visszavonult, „racionalizálódott” a költekező, paternalista állam, egyre több egykori „nonprofit” tevékenység piacosodott, került tehát a hatékonysági korlátok által meghatározott működési területre. Például az egészségügy, az oktatásügy egyre inkább piaci szolgáltatássá vált. Az ellátó, szolgáltató, egykor nonprofit szférák racionalizálása, piaci alapokra helyezése a fejlett nyugati országokban időben nézve a nagy gazdasági szerkezetváltás *után* ment végbe, nem úgy, mint nálunk, ahol a Bokros-csomag szerencsétlen és idétlen módon e makroszintű gazdasági szerkezetváltás előtt, vagy inkább helyett, megkezdte az elosztórendszerek „reformját”. Valójában a fejlett nyugati országokban az elosztórendszerek reformjának célja nem a költségmegtakarítás volt, sőt, az átszervezés, a reform jelentős költségekkel járt, ha-

nem a működő rendszerek hatékonyabbá tétele. A Bokros-csomag tragikus tévedése éppen abban állt, hogy a kórházi ágyak csökkentésétől, kórházak bezárásától, egyetemi oktatók ezreinek elbocsátásától költségmegtakarítást remélt. Ma már bizonyosan kijelenthetjük, hogy ezt a célt nem érte el, sőt, jelentős társadalmi többletköltséget okozott.

Nem állítom, hogy 1995-ben nem volt szükség valamiféle megszorító intézkedésre, csupán azt állítom, hogy egész más formában, mélységben, és főleg a társadalmi csoportokat illető érintettségben kellett volna megtenni.

A gazdasági szerkezetváltás végigvitele és a túlméretezett állami szerepvállalás csökkentése a piaci mechanizmusok újraerősödését (a hatékonysági követelmények erősödését) követelte meg és egyben eredményezte.

Ebben döntő szerepet játszott az erős pénz politikája, vagyis a nemzeti valuta külső és belső megerősítése. A valutaleértékelés a monetaristák szemében az egyik legsúlyosabb bűn, ugyanis csak az elavult, alacsony hatékonyságú exportszerkezet konzerválását eredményezi.

Az infláció letörése megakadályozza azt, hogy az alacsony hatékonyságú szféra inflációs árnyereséget zsebeljen be és „túléljen”. Nagyon lényeges, hiszen még a hazai közgazdasági közvéleményben is él az a tévhit, miszerint az infláció nem olyan nagy baj, mert „demokratikus”, mindenkit egyformán érint, ezért a munkanélküliség ellen kell inkább harcolni. Ezt a nagyon veszélyes tévhitet jó lenne végre száműzni a közgazdasági gondolkodásból. Ugyanis az infláció egyáltalán nem „demokratikus”, vannak haszonélvezői is, mint amilyen az alacsony hatékonyságú szféra, amely rossz költséggazdálkodásának következményeit (túl magas költségszintjét) tovább tudja hárítani a fogyasztóra.

Az infláció letörése ugyanakkor a kisember jövedelmének vásárlóerejét őrzi meg, tehát a piacot regenerálja, az életszínvonalat stabilizálja. Ezért ellentétes a monetáris szigor (amely mindig a gazdaság mélyáramaira, a termelés szférájára hat) a felszínt kapargató, az elosztás és fogyasztás szférájával bíbelődő fiskális restriktcióval. Ezért hibás a Bokros-cso-

magot valamiféle „monetáris szigorként” aposztrofálni. Ez a dolgok, fogalmak tökéletes összekeverése, meg nem értése!

Nagy-Britanniában a Thacher-korszakban (1979 áprilisa és 1990 novembere között) dinamikus reálbér-növekedés volt, mégpedig kezdettől fogva, tehát a legsúlyosabb válság idején. Az infláció megtörése tízmilliók jövedelmét, megtakarításit stabilizálta, tehát a thacheri monetáris vaszigornak (nem véletlenül kapta a Vaslady becenevet!) semmi köze sem volt a fiskális nadrágyszíjmeghúzáshoz. Nem véletlen, hogy négy választást nyertek meg a konzervatívok Margaret Thacher vezetésével (1979, 1983, 1987, 1991). (Igaz, utolsó győzelmük előtt a toryk egy elmebeteg pillanatukban leváltották őt, egy belső puccs eredményeként.)

Ha valamilyen tanulsága van az elmúlt húsz évnek, az a sikeres szerkezetváltást (világgazdasági korszakváltást) végrehajtó nyugati kormányok eredményes gazdasági stabilizációja az erős pénz politikája révén. Az egyes számú közellenség mindig az infláció kell, hogy legyen, egészen addig, amíg le nem törik. Mindaddig nem szabad foglalkozni a munkanélküliség csökkentésével, a növekedés élénkítésével, az elosztórendszerek reformjával, a beruházások növelésével, amíg ez a kritérium nem teljesül!

Az idő előtti (az infláció letörése, a szerkezetváltás végigvitele előtti) gazdasági expanzió (dinamizálás) például azonnal kielezi az egyensúlyi problémákat, ahogy ez a magyar gazdaság esetében is jól érzékelhető. Megfigyelhetők a „húzd meg – ereszd meg” szakaszok, a hektikus rángatózások az elmúlt egynegyed évszázadban. A fiskális megszorítások egyre kevesebb eredménnyel jártak az egyensúlyra nézve, a legdrasztikusabb ilyen „gyeplőberántás”, a Bokros-csomag már külkereskedelmi aktívumot sem volt képes kicsihozni. A fiskális megszorítás mindig csak a rövid távú tartalékokat képes mozgósítani, csalóka rövid távú hatásai gyorsan elenyésznek, jó bizonyíték erre az ábra.

Krízishelyzetben a monetáris szigor (és nem a fiskális restriktió!) által éri el eredményét, hogy az erős pénz révén kemény hatékonysági korlátokat állít a gazdasági élet szereplői elé, ugyanakkor nem érinti a fo-

gyasztás és elosztás szféráját. A kemény hatékonysági korlátok kikényszerítik a válságért elsődlegesen felelős elavult makroszerkezet átalakítását, tehát a struktúraváltást, a tőke és az egyéb erőforrások áramlását az alacsony hatékonyságú szférából a magasabb hatékonyságú szférák felé. De ez csak akkor működik eredményesen, ha egészséges a tulajdonszerkezet, vagyis a tulajdon „szétkenődött”, sok szereplő kezében dekoncentrálódott, decentralizálódott. Ugyanis a sok kistulajdonos reagál gyorsan részvénye árfolyamváltozására, az osztalék változására. Ha lemegy az acélipari részvények árfolyama, eladja, és vesz mikroelektronikai részvényt. Íme, ilyen egyszerű ez. Viszont ahol túlkoncentrált a tulajdon, kevesek kezében halmozódott föl a termelővagyon, ott a tulajdonos ellent fog állni a tőkeáramlásnak, meg akarja menteni az „ő vállalatát”, és ehhez igénybe fog venni mindenféle eszközt, beleértve az összeköttetéseket, a korrupciót is. Az eredmény a gazdasági hatékonyság követelményének súlyos csorbulása, az adott ország térvészése a világgazdasági versenyfutásban.

Ezért nem csupán etikai probléma a hazai, tragikusan elhibázott és bűnös módon, bűnös módszerekkel végrehajtott privatizáció kérdése, hanem kőkemény gazdasági, stratégiai kérdés.

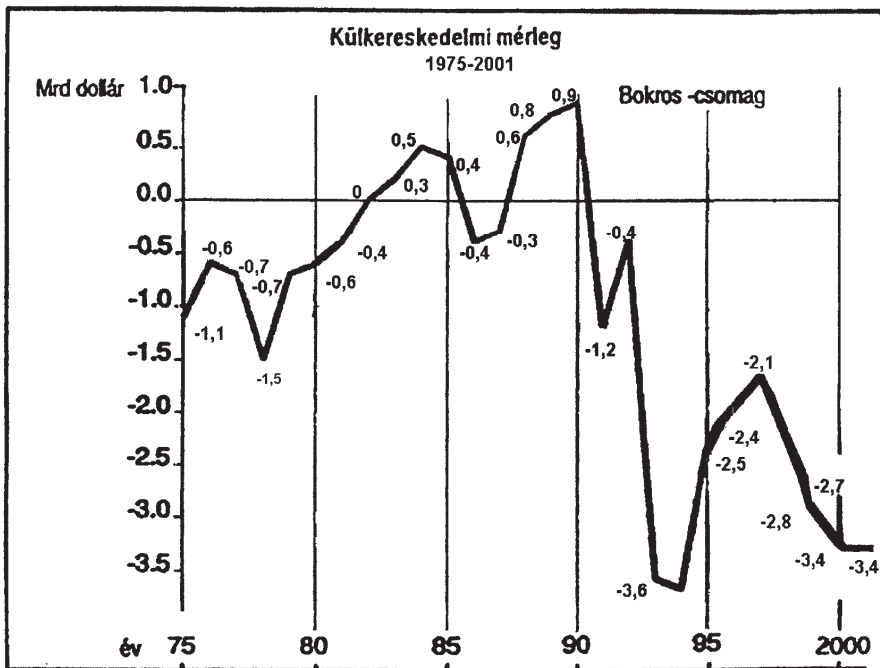
A „TERMÉSZETES” RÁTA MÓDOSÍTÁSA

Végezetül egy gondolat a „természetes ráta” módosításáról. Mit tegyen a gazdaságpolitika, ha módosítani szeretné a gazdasági növekedés, az infláció, a munkanélküliség természetes rátáját? Kisebb munkanélküliséget és inflációt szeretne, magasabb növekedés mellett? Egyet soha ne tegyen a sok évtizedes, rengeteg országra kiterjedő tapasztalat szerint: ne növelje a beruházási-megtakarítási rátát. A humán tényezőre helyezze a hangsúlyt, miután a humán tényező a felelős a hosszú távú trendet (természetes rátát) meghatározó *technikai fejlődésért*. Először is hagyja tehát érvényesülni az adott pillanatban érvényes természetes fogyasztási rátát, ne szorítsa azt le a beruházások erőltetése végett, illetve bátra emelje föl a

maga természetes szintjére. (Ma ez a helyzet Magyarországon, tehát a Medgyessy-kormány, nagyon helyesen, elkezdte közelíteni a fogyasztás történelmileg leszorított rátáját a maga természetes szintjéhez.)

Ugyanakkor kezdjen fokozottan beruházni az oktatásba, a kutatásba, az egészségügybe, akár a termelőberuházások rovására is! Az így „helyzetbe hozott” humán tényező hamarosan végrehajtja a gazdaságban azt az innovációt, amely meggyorsítja a fejlődést, megemeli a technikai modernizáció és a gazdasági növekedés trendjét, a másik oldalon pedig csökkenti az infláció és a munkanélküliség természetes trendjét.

Ezzel szemben a beruházások erőltetése csak a holt tőkét értékeli föl, miközben a humán tőke fejlődése elmarad mögötte, egyben rontva a holt tőke hatékonyságát is. Tipikus példa erre az egész szocialista gazdaságtörténet.

Fölhasznált irodalom:

- Baka Judit: Az óriás visszavonul, de... Valóság, 2000/8.
- Baka Judit – Gazdag László: A hárompólusú világ erővonalai. Egyetemi Kiadó, Pécs, 2002.
- Bélyácz Iván: A beruházási fordulat. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1999.
- Buday-Sántha Attila: Környezetgazdálkodás. Dialog-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002. július 29.
- Cameron, Rondo: A világgazdaság rövid története. Maecenas Kiadó, Budapest, 1994.
- Friedman, Milton: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1986.
- Gazdag László: Utolérési törekvések és elszalasztott lehetőségek Magyarországon az elmúlt évszázadban. Közgazdasági Szemle, 1988/3.
- Gazdag László: A leértékelési paradoxon. Bankszemle, 1990/1.
- Gazdag László: Átváltozások az Elbától keletre és nyugatra. Szenci Molnár Kiadó, Budapest, 1995.
- Gazdag László: A fogyasztás és felhalmozás „természetes rátája”. Gazdaság és Társadalom, 1999/1–2.
- Gazdag László: Globalizáció, korszakváltás és hazánk esélyei. Gazdaság és Társadalom, 2000/3–4.
- Gazdag László: A fejlődés természete. Valóság, 2002/4.
- Gazdag László: A jövő kontúrjai a menedzsment szemszögéből. Kapu, 2002/6–7.
- Horváth Gyula: Európai regionális politika. Dialog-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1998.
- Illés Iván: Közép-és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Dialog-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002.
- Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1976.
- Kaposi Zoltán: A XX. század gazdaságtörténete I, 1914–1945. Dialog-Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 1998.
- Kennedy, Paul: A XXI. század küszöbén. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
- Keynes, John Maynard: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1965.
- Korten, David C.: A tőkés társaságok világuralma. Kapu Kiadó, Budapest, 1998.
- McRae, Hamish: A világ 2020-ban. Aduprint Kiadó, Budapest, 1996.
- Pollard, Sidney: The development of the British Economy 1814-1990. Fourth edition. Chapman and Hall, London, 1992.
- Simon György: Gazdasági növekedés a két világrendszerben. Kossuth Kiadó, Budapest, 1986.
- Tobin, James: Pénz és gazdasági növekedés. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1984.
- Wallerstein, Immanuel: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma

Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem
Nyugat-Magyarországon

Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai
gazdaságtana

Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig

Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező

Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és
Magyarországon

2002/2

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2003 májusában készült

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma	5
Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem Nyugat-Magyarországon	38
Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai gazdaságtana	84
TÁRSADALOM	177
Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig	177
Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező.....	208
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	221
Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és Magyarországon.....	221

Rétvári László

TERMÉSZETIERŐFORRÁS-HASZNOSÍTÁS ÉS KÖRNYEZETVÉDELEM NYUGAT-MAGYARORSZÁGON

ELVI-MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

A négy megyére kiterjedő északnyugati országrész területe nemcsak a természeti környezet erőforrásainak és adottságainak, illetve a magyar gazdaságnak, de ugyanúgy a hazai művelődésnek, a humán értékeknek, nem kevésbé a természet- és műemlékvédelemnek, az üdülésnek és idegenforgalomnak folytonosan megújuló forrása, karaktert adó régiója. A Magyarországon belül és szomszédságában egyaránt ismert és közkedvelt *pannon táj* erőforrásai a helyi társadalom előrettekintő, féltő gondoskodásának a hiányában azonban kiapadhatnak, az értéket hordozó, az értéket termelő táj- és/vagy környezetpotenciálok elveszhetnek.

A rendszerváltozás idejétől felerősödve érzékelhető a *környezeti kockázat*, ami az egyre erősödő *privát szféra* és az *önkormányzati irányítás* közötti elvi és gyakorlati összhang fontosságára hívja fel a figyelmet. Mert hogy a környezeti konfliktusok változatossága (olykor rejtettsége), területi kiterjedése és áttételei, nem kevésbé időbeli lefolyása nemcsak a tudomány számára jelentenek csaknem minden esetben új kihívást, hanem a köznapi ember minden gondját-baját és gondolkodását is befolyásolják. Azaz a *makro- és mikrokörnyezet állapota*, pozitív vagy negatív irányú változása lényegbeli alakító tényezője a társadalmi és/vagy települési környezet „konfliktusviselő klímájának”. A környezetvédelem értékrendszerei, a környezeti állapot strukturáló hatása, regionális megjelenése ugyanakkor tovább transzformálja a megismerési folyamatot, amely elválaszthatatlanul összefogja a tudományos *kutatás objektív helyzetfeltárássra* irányuló mozzanatait a *döntésselőkészítés politikai motívumairól*.

A környezetvédelem a mi felfogásunkban elsődlegesen a bennünket körülvevő makro- és mikrokörnyezet *természetes állapotainak* a megőr-

zését jelenti. Mai és (közel-) jövőbeni gazdasági körülményeinket, lehetőségeinket figyelembe véve a környezetvédelemnek eme *defenzív hangsúlya* magától értetődően azt sugallja, hogy az utóbbi évtizedekben felgyorsult környezetromlás, negatív irányú környezetminőség-változás ellenére reális esélye – sajnos – csakis a negatív folyamatok mérséklésének van. S ha céljaink között középtávon a *romlás mérséklését* alaptételként fogadjuk el, akkor azt is látnunk kell, hogy mind a négy megyére érvényes, mind pedig az egyes megyékre, városokra, vonzáskörzetekre lebontott védekezési stratégiák kidolgozásában az operatív gazdasági-műszaki intézkedéseknek döntően a természeti erőforrások (ásvány- föld- erdő- és vízvagyon, légkör) és adottságok effektív védelmére, illetve azok pénzben is kifejezhető *értékmegőrzésére*, s a települési környezet életminőségi paramétereit jelző (meghatározó) infrastruktúra fejlesztésére kell összpontosítani.

A regionális, azon belül a megyei szintű környezetvédelem persze nem függetleníthető az ország, az Európai Unió környezeti politikájától és Nyugat-Magyarországról lévén szó, még a szomszédos Horvátország, Szlovénia, Ausztria, sőt Csehország környezetgazdálkodási elképzelésétől sem. Az utóbbi tíz év tapasztalatai egyébként arra is intenek, hogy a szomszédos országok erőforrás- és környezetgazdálkodási primátusai nemigen esnek egybe (pl. Ausztria atomerőmű-ellenességét, Magyarország és Szlovákia konfliktusát a bős–nagygyarosi vízlépcsőrendszer dolgában), amit a nemzetközi környezetvédelmi mozgalmakban is tapasztalható egymástól eltérő, sőt ellentétes megítélések olykor még fokoznak is. Mindezeket ugyancsak figyelembe kell venni a távlati környezetgazdálkodási filozófia, illetve a regionális környezetvédelmi stratégia megalkotásánál. Merthogy a *jelen* preventív környezetvédelmi gyakorlata közepette is szükséges látni, láttatni a *jövő* környezetgazdálkodási céljait, ami már – remélhetőleg – *aktív környezetfejlesztés*, az Európai Unión belül elmaradottságunk felzárkóztatását szolgáló programok sora lesz. Vagyis olyan tevékenységi lánc, ami a környezetminőség – és ezáltal az életminőség – folyamatos, érzékelhető javulását hozza majd magával. Emiatt

szükséges előre (is) nézni nagytárségi, megyei, önkormányzati szinten egyaránt, azaz *jövőkép-alkotási készséggel* (is) rendelkezni. Példának okáért azért, hogy a makro- és mikrokörnyezetben lezajló struktúraátalakulásokra (tulajdonosi szerkezet), illetve a folyamatban lévő vagy várható infrastrukturális fejlesztésekre (autópályák, villany-, olaj- és gázvezetékek) a helyi társadalom, a regionális környezetpolitika idejében, *környezetbarát megoldási módok* kikényszerítésével készülhessen fel.

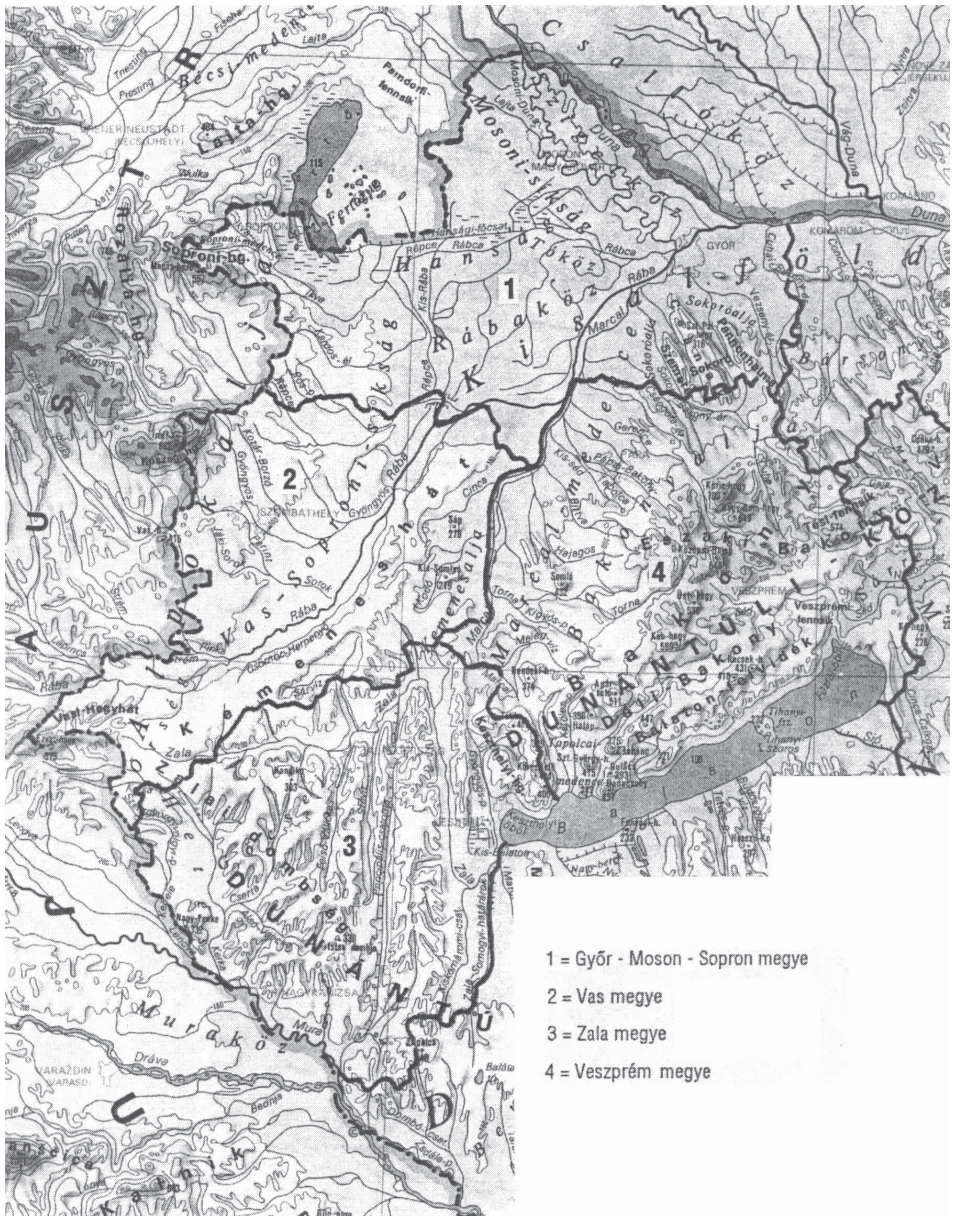
A fentiekből kiviláglik, hogy a környezetvédelem és -fejlesztés nemzetközi, nemzeti, nagytárségi és önkormányzati szinten egymásba fonódik, és minden említett szinten magába foglalja a társadalmi, gazdasági és műszaki, sőt a tudati tényezőket – mindezeket az *ökológiai szemléletű területi politika* összekapcsolására.

A területi politikában kötelező erővel kell felértékelődnie a *humán céloknak* és ezzel a *biztonságtechnikai követelményeknek*. Az emberi és a (környezet-) biztonsági kritériumok regionális (helyi) képviselője az *önkormányzati politika lényegi eleme*, gyakorlati megvalósítása pedig a legfontosabb feladataink egyike.

A környezetvédelem és -fejlesztés stratégiai kérdései, konkrét helyi tennivalói – a normatív jellegből adódóan – döntően *önkormányzati hatáskörbe* tartoznak. Ezekhez jelen munkánk – az ország egészére is tekintő – hazánk eme 17%-nyi területének környezeti állapota *átfogó elemzésével* járulhat hozzá. Vagyis a négy érintett megyét (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Veszprém) alkotó *nagytajak* (Kisalföld, Nyugat-magyarországi Peremvidék, Dunántúli-középhegység) *sorrendjében* adunk rövid, a táji adottságok lényegét adó *potenciálösszegzést*. Erre építjük a primer természeti erőforrások hasznosítási hatásfokát rontó elemzéseinket, majd az eredeti *környezeti állapot dinamikus egyensúlyát megbontó tényezők, környezetszennyező gócok hatásértékeléseit*. Mindezeket az irodalom, illetve a területi sajátosságok és különbségek lényegét kifejező *Magyarország Nemzeti Atlasza* (továbbiakban: MNA) vonatkozó térképlapjainak adaptív felhasználásával készült térképes ábrákkal.

TÁJPOTENCIÁLOK

A környezeti állapotfeltárás és az erőforrások értékelése számos módszertani nehézséggel jár. Többek között azzal, hogy a kérdéskörök nehezen illeszthetőek a területi közigazgatás logikájába. A természeti környezet erőforrásainak és adottságainak feltérképezése ugyanis a *gazdasági vertikumokon* kívüli alrendszerekben folyt és folyik. S bár a több megyét átfogó területfejlesztési, környezetvédelmi adatgyűjtések és -feldolgozások, a kölcsönkapcsolatok rendszere – a horizontális önkormányzati politika és irányítás, illetve a vertikális mezőgazdasági, ipari szervezetek – legtöbbször a közigazgatás hierarchiájára építkeznek, a tájpotenciál legfontosabb elemére irányuló analízisünket, illetve tájtipológiai összegzésünket *természetföldrajzi táji keretben* adjuk meg, mégpedig a már felsorolt nagytájak sorrendjében. *A nagytájak karakterisztikáját* nyújtó átfogó jellemzést követően az egymással összevethető táji *adottságok, potenciálok* inventárát a *kistájak kategóriái* szerint tekintjük át – nagyon röviden és kiemelten az idegenfogalmat előmozdító, illetve gátló tényezőkre összpontosítva. Az említett tájinventár-analízis adatainak összegzését és egyáltalán a tájban, régióban való tájékozódást, gondolkodást segítheti a MNA 10. oldal kivágatából képzett áttekintő térképünk (*1. ábra*), amely a domborzati-vízrajzi adottságokhoz illeszkedő *tájnevezéktan* mellett számmal jelölve (a jelmagyarázatban azonosítotva) a *megyék határait* is mutatja.

1. ábra: Tájak és megyék

KISALFÖLD

Az átlós és peremtörések mentén kialakult Kisalföld süllyedékét – amely Szlovákiában a Kis-Kárpátok–Selmeci-hegység vonaláig terjed – a harmadidőszak végén lerakódott 1000-3000 m vastag agyagos-homokos és a negyedidőszak több száz méter vastagságú folyóvízi kavicsos-homokos hordalék tölti ki. A Kisalföld nagyobb része ennél fogva ártéri szintű, hatalmas *hordalékkúp*, s csak a perem magasabban fekvő teraszos részletei tartoznak a letarolódással keletkezett síksági relief-típusokba. A kisalföldi nagy hordalékkúp központi medenceszakasza *mélységi vizekben* (termálvizekben) igen gazdag, de viszonylag száraz éghajlati adottságok (É-ről D-re 550 mm-ről 650 mm-ig emelkedik az évi átlagos csapadék) ellenére folyóvizekben, az ár- és belvízveszélyt elhárító csatornahálózatban is igen gazdag (2. ábra), mint ahogy a már említett kavicsos-homokos üledékek felszínhez közeli jelenléte miatt talajvizekben is. A nagytáj vízrajzának meghatározója a *Duna*, amelynek vízbőségét és vízjárását döntően az alpesi mellékfolyók, a folyam Kisalföldtől Ny-ra eső vízgyűjtőjének időjárása szabályozza. Ugyancsak a medencejellegből és a lerakódott laza folyóvízi üledékekből adódik a nagytáj sajátos talajtakarójának kialakulása. A MNA genetikai talajtérképe tanúsága szerint legnagyobb területi kiterjedésben a homokos vagy agyagos vályogon képződött réti (öntés-) talajok, a mélyebb tőzeg, kotu felszíneken lecsapolt síkláp talajok, s a kissé magasabb részeken terasz, illetve réti csernozjomok találhatóak.

A viszonylag fiatal medenceüledékből adódóan a Kisalföld területéről hiányoznak az energiahordozó, illetve az érces és nemesfemes ásványi nyersanyagok. Kivételt csupán az építkezésnél hasznosítható nyersanyagok képeznek. A táj építőanyag-ipari potenciálja jelentős: kiemelkedő a Duna folyása mentén, illetve a Győr környéki kistájakon a könnyen elérhető homokoskavics(sóder)- és homokkészletek, illetve azok bányászata. Kétségtávon kívül a legfontosabb hasznosítható természeti erőforrás a Pozsonynál 2031 m³/s középvíz hozamú Duna megújuló vízenergiája (lenne), aminek Szlovákiával közös hasznosítását azonban a bős–nagymarosi

vízlépcsőrendszerre (BNV-re) vonatkozó 1991. májusi országgyűlési döntés – valószínűleg hosszú időre – elvetette.

A sajátos táji adottságok tükrében, illetve a Kisalföldet alkotó kistájak sorrendjében (1. ábra) a **Szigetköz** tájképi szépségekben eredendően bővelkedő, illetve védett természeti és építészeti értékekben is gazdag tájéka (pl. Szigetközi Tájvédelmi Körzet; a hédervári parkban a kastély és csatolt építményei) a BNV Szlovákiában megvalósított környezetmódosító munkálatai következtében gyors átalakuláson megy keresztül. A talajvíz szintjének 0,5–3,0 m-es csökkenése miatt a Duna hullámterében kialakított nemesnyárfa- és egyéb liget- és láperdők kipusztulhatnak. De ha az elmúlt években megvalósított fenékküszöb talajvízpótló hatására a teljes pusztulás el is marad, az Öreg-Duna 200–600 m³/s vízhozama nem tarthatja életben az idegenforgalmi vonzerőt, ami néhány éve még jellemezte a tájat. A táj ősi népi foglalkozásainak (pl. pákászás) utolsó maradványai is eltűntek, mint ahogy törvényszerűen átalakulásra kényszerül a 80%-os részesedést meghaladó szántóföldi művelés módja, a korábbi karakterisztikus – magas talajvízállásra épülő – táji vetésszerkezet is. A Mosoni-síkra átnyúló, kavicsba ágyazott szigetközi mélységi vízkészlet (kb. 10 Mrd. m³) az első számú potenciális természeti erőforrása, aminek minőségvédelmét minden egyéb jellegű hasznosítás korlátozása árán is preferálni kell.

A Mosoni-sík magasártéri helyzetű, hordalékkúp-síkságú csernozjom talajú kultúrstryep, amelynek szántóföldi hasznosítása igen magas (85% fölötti). Helyenként a mélyebben fekvő vastag kavicsrétegeket építési célra nyerik ki (Hegyeshalom, Mosonszentmiklós, Lébény, Öttevény), az elhagyott bányagödrök megfelelő rekultivációja azonban évtizedek óta késedelmet szenved. Híres barokk templomait (Óvár, Rajka) építészeti értéke alapján messze megelőzi Lébény XIII. századi eredeti román stílusú temploma.

A **Fertő-medence–Hanság** összefüggő kistájak felszínén megvalósított természetátalakító munkálatokkal (lecsapolás) dinamikus fejlődés következett be a földhasznosításban, ugyanakkor a megmaradt, állami védelem

alá került természeti értékek (Fertő-Hanság Nemzeti Parkon belül például a fertőrákosi mészkőbánya, a Nagycenk felől futó hársfasor), nem kevésbé az ősi településeken megfelelő módon karban tartott népi lakóházak és műemlékek (pl. Hidegség, Fertőboz temploma, a fertői Eszterházy-kastély), a Nemzeti Park kivételesen szép központja, a Kócsagvár mind jó alapot teremtenek a hazai és a nemzetközi idegenforgalom továbbfejlesztéséhez, a tudatos természetvédelemre való szervezett neveléshez. Az alacsonyártéri helyzetű tájrészleteken elképzelhető volna az eredeti táji állapotok visszaállítása, ami nem zárná ki a nádtermelés mellett az ősi halászati módokra, vadászatra alapozó turizmus fejlesztését sem.

A **Rábaköz** középtáj Kapuvári- és Csornai-síkra tagozódó kistája domborzatilag, éghajlatilag és vízrajzilag sok hasonlóságot mutat, ennél fogva tájtipológiai összegzésük is összevonható. A mérsékelten száraz, ártéri ligeterdő-maradványokban bővelkedő és sűrű csatornahálózattal rendelkező magastéri helyzetű síkság *jellegzetes kultúrtáj*, sűrű – a két kistájon 37-37 – településhálózattal. A gyakori előfordulású építési kavics, falazó homok mellett hasznosítható nyersanyagok között a kerámia-agyag (Csorna), a lápföld (Kapuvár), a tőzeg (Csorna) is előfordul: a terület délnyugati csücskében lévő Répcelakon széndioxid gázt termelnek ki. A földhasznosításban uralkodik a szántóföldi művelés (80%). A kelet–nyugati irányú nemzetközi forgalmat is lebonyolító út- és vasútvonalak mellett lévő települések – dinamikus fejlődésük ellenére – még nem tudták a jelentős *átmenő turizmust* lekötni, és a gazdag múzeumi emlékhelyekkel, épületekkel (ciráki kastély; Dénesfán védett emlékfák; Agyagosszergény, Farád, Hövej, Páli, Malomsok, Szany – népi lakóházak; Csorna, Bányogyszovát, Bősárkány ősi templomok; stb.) és egyéb látnivalókkal (Csorna közelében *Fenyves* elnevezésű nádas természetvédelmi terület) az átmenő turizmus egy részét *célturizmussá* változtatni.

Vízrajzilag a Rábaköz a Répce–Rába–Marcal bonyolult vízrendszeréhez tartozik (sok-sok csatornával, szivattyúteleppel), de a vízi sportolás adta lehetőségek hasznosítása is csak kb. egy évtizede vett nagyobb lendületet.

A **Győr–Tatai-teraszvidék**nek csak a Ny-i 1/3-a tartozik ide, azaz vízrajzilag a Mosoni-Duna–Győr–Duna-torkolat közötti 15 km-es szakasz. A kistáj legismertebb „művi” adottsága, hogy itt halad a nemzetközi forgalomban is kiemelkedő M1-es út, s a Budapest–Győr–Bécs-vasútvonal. E tájékon (Győr vonzáskörzetében) igen magas a belterület, valamint a vonalas infrastruktúrával lefedett és az egyéb „fanet” területek aránya, s különös vonzereje az, hogy e táj adja Győr földrajzi terének nagyobb részét (a város igen gazdag kultúrtörténeti értékeivel).

A **Marcal-medence** középtáj három kistája közül kettő (Marcal-völgy, Kemenesalja) Győr-Moson-Sopron megyéből átvezet Vas megyébe, egy pedig (Pápa–Devecseri-sík) Veszprém megyébe tartozik. Míg a Marcal-völgy fő közlekedési utakról jól megközelíthető falvai jelentősebb természeti, kulturális, üdülési vonzeróval nem rendelkeznek, addig az attól nyugatra eső Kemenesalja 10 települése közül Celldömölk középkori apátsági temploma (kegytemplom), illetve Ság hegyi természetvédelmi terület és a jánosházi kastélypark a táj turizmusának kiemelkedően vonzó tényezői. A szántók részesezése a területhasznosításból 2/3-nyi, a Marcal völgyben kiemelkedő a rét, legelő aránya (24%), a Kemenesalján pedig az erdőségeké (27%). A hasznosítható nyersanyagok között a kavics tetemes mennyiségű, a tőzeg, a lápföld, a falazó homok és téglának való anyag viszont csak említést érdemlő.

A Bakony felé tekintő, igen sűrű településhálózattal (71 falu) rendelkező **Pápa–Devecseri-síkon** beton- és építési kavicssal, vakoló és falazó homokkal sok település rendelkezik, a táj Ny-i oldalán (Kup) viszont már falazó mészkő is megjelenik. Gyakoriak itt a középkori eredetű templomegyüttesek (Apácatorna, Dabrony, Doba, Kéttornyúlak, Somlószlós, Tüskevár), regionális vonzerőt meghaladóak Pápa egyház- és építéstörténeti műemlékei (Eszterházy-kastély, kékfestőműzeum), a devecseri arborétum jellegű Szabadság tér. A lovászpatai idős feketefenyő és a Somló hegy kiemelkedő turisztikai célpont.

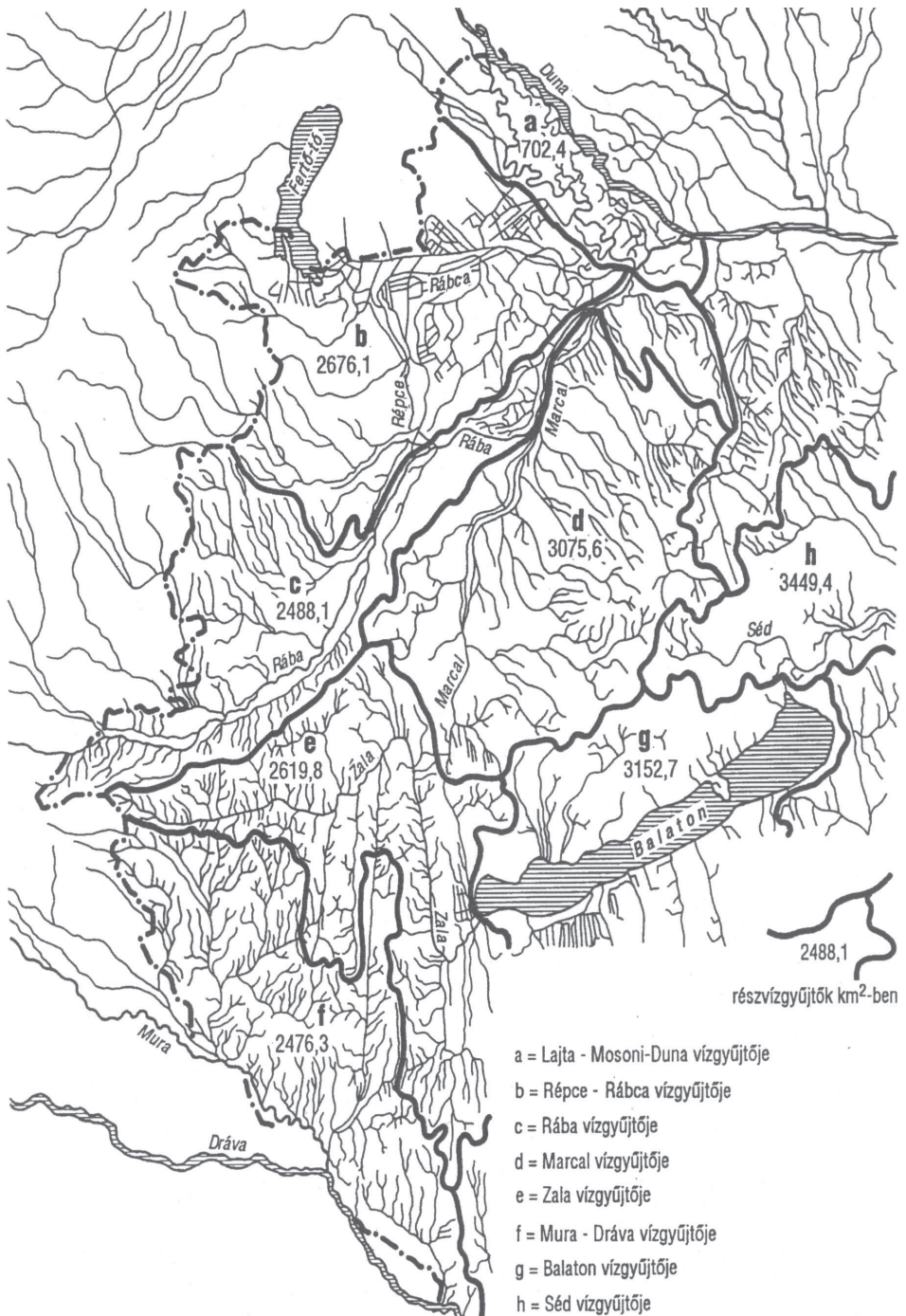
A **Pannonhalmi-dombság** szerkezetileg, morfológiailag a Bakonyalja középtájhoz tartozik, minden „egyéb” regionális szempontú értékelése az

északnyugati országrészhez, vagyis a Kisalföldhöz, s főleg annak központjához, Győrhez köti. Az eróziós-deráziós völgyekkel mérsékeltén tagolt hármás dombvonulat kétharmad része szántó, de jelentős területet foglal el az erdő (22%), a kert és szőlő (6,5%), Győr közelsége, a jó közlekedéscsoporthoz való közelség miatt viszonylag nagy a települések belterülete (4,7%). A barátságos, napfényes pannon táj kimagasló értéke, nemzetközileg is vonzó tényezője az *évezredes* Pannonhalmi Főapátság, benne a Szent Márton-bazilika, a könyvtár, az egyházi gyűjtemény és hírneves oktatási intézménye, a Bencés Gimnázium, melyeket együtt az UNESCO a *világörökség*be sorolt. Ennek bázisán az idegenforgalom már ma is kimagasló.

NYUGAT-MAGYARORSZÁGI PEREMVIDÉK

Az átmeneti jellegű, heterogén arculatú tájegység – amit **Alpokaljának** is neveznek – hegységi, dombsági és síksági jellegű tájakat egyaránt magában foglal (1. ábra). A zömében pannóniai medence-üledéssel kitöltött tájék nyugaton varisztid eredetű hegységekkel indul, amit a Rábán túli kavicstakarós síkság kísér, majd a Rábán innen a Vasi-Hegyhát, a Kemeneshát és délen a Zalai-dombság követ. Mai elnevezésben (Nyugat-magyarországi peremvidék) elsősorban az „országkapu” jelleg jut kifejezésre, ami a rendszerváltozás óta fokozott mértékben felerősödött.

Az Atlanti-óceánhoz legközelebb eső, s az Adriai-tengerhez is közeli országrész lévén, a nagytáját általában a bőséges csapadék, a kisebb napi és évi hőmérsékletingás jellemzi, de a nagytáj heterogenitása az éghajlatban – ezáltal a növény- és talajföldrajz változatosságában – is megmutatkozik. Azaz Ny-ról K felé a tájra jellemző oly nagyfokú borultság csökken (a Vasi-Hegyháton az évi napfény az 1800 órát sem éri el, a Zala Balatonba ömlésénél viszont már a 2000 órát is eléri), s ezzel a hegységek lejtőin mért 900 mm-nyi évi csapadék a K-i peremvidéken 650 mm körüli. A viszonylag enyhe télű, de sok havat kapó tényleges Alpokalja ellentétpárja a Kemeneshát mérsékeltén száraz (átlagosan 40 hótakarós nap), de olykor keményebb hidegeket megélt tája.

2. ábra: Északnyugat-Dunántúli vízhálózat

Az egész évre jellemző bő csapadék (700-900 mm), s az alacsony párolgás következtében a nagytáj döntő része jelentős vízfölösleggel (100-150 mm) rendelkezik, ami nyilvánvalóan megmutatkozik a vízfolyások sűrűségében (2. ábra) ugyanúgy, mint a felszín alatti vizek bőségében. A vízfolyások három nagyobb dunai részvízgyűjtőhöz, a Rába, a Zala és a Mura vízgyűjtőjéhez tartoznak (táji szempontból a felsorolás egyben sorrend is). A nagytáj egésze talaj- és rétegvizekben bővelkedik, bár területi eloszlásban a csapadék- és víztárolóközet viszonylatoktól függően jelentős eltéréssel. A legnagyobb talajvízbőség a Rába balparti, a Gyöngyös és a Répce síkságát jellemzi.

A táj hajdan zárt tölgyeseit, bükköseit, kiterjedt erdei fenyveseit és gesztenyéseit a társadalom folyamatos beavatkozásai következményeként túlnyomó többségében mezőgazdasági kultúrák, illetve *kultúrerdősek* uralják. A táj átlagos erdősültsége 27,4%-os, de a Ny-i és DNy-i részeken az átlagnál sokkal magasabb (Kőszegi-hegység 87,4%, Soproni-hegység 55,3%, az Őrség 37,6%, göcseji fenyőrégió 37,7%, illetve Bük-régió 33,1%). A hajdani általános erdősültség miatt a nagytájra a barna erdőtalaj a jellemző, de a helyi tényezők területi módosulásai szerint azok genetikailag igencsak sokfélék; a folyóvölgyekben széles sávban öntés-, illetve lápos réti talajokkal tagolva.

A nyugat-magyarországi peremvidék hasznosítható ásványi nyersanyagokban szegény, de korántsem annyira, mint a Kisalföld. Az energiahordozók közül a szénhidrogének kinyerésének három évtizeden át (az 1960-as évek elejéig) a Zala-mező volt csaknem kizárólagos terep, aminek ma már inkább csak múzeuma e táj, a hajdani szénhidrogén-termelésnek sok kicsi kőolaj- és földgáz-előfordulásával. Reménybeli területei vannak még e pannon tájnak, mint ahogy perspektivikus lignitlőhelyek is előfordulnak Vas megyében (Torony, Balogunyom). A nem-fémes ásványi nyersanyagok között az igen gazdag és sokféle előforduló építési kavics, homok mellett a felsőcsatári talkum, a gércei és várkeszői alginitelőfordulás (utóbbi helyen bentonit is) említést érdemel. Ásvány- és hévizekben viszont igen gazdag a táj (Sárvár, Bük, Hévíz, Zalakaros).

A sajátos táji adottságok közül a legfontosabbakat megemlítve az alábbi kép rajzolódik ki.

A **Soproni-hegység és -medence**, illetve a **Fertőmellék** az állami tájvédelemmel mind az eredeti természeti és kultúrártékek megőrzése, mind pedig az üdülés fogadókészsége szempontjából kiváló feltételeket teremt – megfelelő infrastruktúrát kiépítve és karbantartva – az igényes kiránduló-turizmusnak és a gyógyüdüléseknek egyaránt. Sopron közelsége a tájegyüttest (erdők, maradék szőlőskertek, kőfejtők, Fertő-tó közelsége) a napi kirándulás, a hétvégi aktív pihenés zónájává is teszi, mint ahogy az erdészeti és faipari szakképzésnek is mintaterülete.

A jelentős nemzetközi forgalmat lebonyolító út- és vasúthálózat menti településhálózat az utóbbi időkben igen dinamikus fejlődést mutatott. A kereskedelmi és szolgáltatási funkció itteni igénybevétele az osztrákok részéről is magával hozta a látványosságok (fertőrákosi kőfejtő), a gyógyüdülés (Balf, Hegykő) mellett a műemléki gazdagságban hazai viszonylatban páratlan Sopron kultúrtörténeti, kulturális kínálatának idegenforgalmi kamatoztatását.

A **Kőszegi-hegység, Vas-hegy és Kőszegalja** – Vas megye peremén – ugyancsak vonzó hegyi tájaival, fenyveseivel, Kőszeg városa kultúrtörténeti gazdagságával, a vidék építészeti kuriózumokkal (Bozsok, Velem, illetve Bucsu, Peresznye) és védett természeti értékekkel (kőszegi várkörnyék) büszkélkedhet. Az erdőkben országosan leggazdagabb tájat csak imitt-amott tarkítják szőlők, kertek és rétek, a tiszta levegőjű magaslatokkal és főleg a közlekedés és az ellátás megfelelő színvonalával a környék a bel- és külföldi kiránduló forgalom fontos célterülete lett.

A határ menti említett hegyektől K-re következnek (É-ről D-re) a legkisebb **Ikva-sík**, a nagyobb **Répcse-sík** és **Gyöngyös-sík** kistájak. Mindhármat a sűrű faluhálózat és a szántók uralkodó földhasznosítási formája (66-70% körüli) jellemzi. Több falu barokk építészeti emlékekkel, sőt római kori, középkori épületmaradvánnyal büszkélkedhet; regionális idegenforgalmi léptéket meghaladó idegenforgalmi vonzerővel Szombathely mellett É-ről D-re Nagycenk (Széchenyi-kastély és Park), Bük (gyógy-

fürdő), Szeleste és Vép (arborétum), Ják (a legépebb román stílusú középkori templom) rendelkezik. A síksági arculatú kistájak mindegyike jelentős kavics- és téglagyag vagyonnal bír, amit – a jelentős építési kedv miatt – nagy intenzitással termelnek ki.

A három fenti kistajtól K-re következik hosszan elnyúlva a Rába folyását kísérve először a **Rába teraszos síkja**, majd a keskenyebb **Rába-völgy**. A 800 km²-es „ikertáj” összességében 56 települést – zömmel aprófalvat – hordoz. Az országos fő közlekedési utakról jól megközelíthető települések építészeti és kultúrtörténeti emlékekben gazdagok. Megemlítendők a középkori eredetű, majd többnyire barokk stílusban átalakított épületegyüttesekkel bíró települések (Körmend, Sárvár, Csempeškopács, Ikervár, Magyarszecsöd), az országos hírű kámoni arborétum, a szentgotthárdi Zsidairét. Az idegenforgalomnak azonban messze kiemelkedő góca a még további fejlesztésre is lehetőséget nyújtó Sárvár és Rabasömjén gyógyászati célra is alkalmas *hévízfeltárása*. A síksági területen mindenütt kimagasló (65-80% körüli) a szántóföldi művelés, a Rába folyása mentén azonban viszonylag magas (10%; több is lehetne) a rétek, legelők területhasznosítási részesedése. A ma még tiszta vizű Rába – homokos, ligetes partszakaszokon – vízparti pihenésre alkalmas, s a legutóbbi években a vízisport-turizmust (evezés) is vonzza. A völgytalp kavicsát a vastag öntéstakaró miatt nemigen termelik. Szerencsére, mert az abban tárolt nagy mennyiségű víz perspektivikusan a táj kiemelkedő természeti erőforrása lehet.

A **Kemeneshát** Vas, Veszprém, Zala megye határvidékén viszonylag jelentős területi kiterjedésű (1200 km²) ikertáj, mind az É-i Alsó-, mind pedig a D-i Felső-Kemeneshát településsűrűsége magas (32, illetve 54 település); köztük város mindössze egy van (Vasvár). Az aprófalvas zóna üdülési infrastrukturális feltételei regionális szinten sem adottak, a jövőben is csak néhány középkori (részben átépített) építészeti emléke (Kenyéri, Pápoc, Sitke, Várkesző, Vasvár, Egervár, Zalaharsány) és népi építészeti értéke (Hegyhátszentpéter, Petőmihályfalva), valamint védett területei (vasvári ősbükkös, szócei lápvidék), a Vadása-tó – a feltételek javítása esetén – regionális szintű turizmus góciává válhat.

Az ikertájon a szántók művelésági részesedése kicsivel alatta marad az országos átlagnak (62%), magas viszont az erdőké (30% körüli). A kavicspadokon rétek és legelők is maradtak, a délies lejtőkön újabban szőlők és gyümölcstáblák díszlenek. A felszín homok- és kavicsanyagát számos helyen hasznosítják; a föld mélyében szénhidrogén-előfordulásokat remélnek, hévízkincse feltáratlan.

A kis területű **Vasi-Hegyhát** – hat aprófalvával – Vas megye és egyben az ország legnyugatibb kiszögellése. Eme aprólékosan felszabdalt eróziós dombságon a vadregényes erdős környezet, benne az 1979-ben létesített Őrségi Tájvédelmi Körzet (2002-ben Nemzeti Park) s a Vendvidék az idegenforgalmi kuriózum. A táj eredetisége, tiszta levegője és vize a legfontosabb, kellően nem hasznosított potenciálja.

A **Zalai-dombsvidéket** a fordított V alakú, a keskeny hosszan elnyúló *Felső-* illetve *Alsó-Zala-völgy* választja el a vasi tájaktól. A kistájon végigfutó, a falvak sokaságát (28, illetve 13 település) felfűző út- és vasúthálózat övezete építészeti emlékekben (Szalafő, Pankasz, Zalaszentgrót, Kehida, Kustány, Túrje), természetvédelmi értékekben (Zalaszentgróti arborétum) és üdülővidékekben (Zala folyó) elég gazdag, de a fogadókészség feltételeivel jórészt csak a zalai táj egészét közigazgatásilag irányító Zalaegerszeg rendelkezik. A Zala-völgyben országosan is a legnagyobb a *rét, legelő* (területhasznosításon belüli aránya 17,5, illetve 10%), ennél fogva alacsonyabb – főleg a Felső-Zala folyása mentén – a szántók részesedése. Említést érdemlő erőforrás a Zala D-i tájrészletén feltárt tőzeg, s több szénhidrogén-kutatófúrásban feltárt – ma még hasznosítatlan – hévíz.

A **Hetés** (Kerka-vidék) és a **Göcsej** 500, illetve 650 km²-es dombsági tájaira az igen sűrű (apró) településállomány a jellemző (49, illetve 67 falu). A mérsékelt hűvös és nedves éghajlati adottság kedvez a magas erdőszültségnek (35-40%), de az erősen tagolt eróziós-deráziós dombságon a pszeudoglejes talaj a rét-, legelőgazdálkodásra inkább alkalmas, mint a szántóföldi művelésre (mégis a szántók részesedése a legnagyobb; 44-48%). A kistájak korábban kiemelkedő fontosságú *szénhidrogénmezői*

(Lovászi, Nagylengyel, Barabásszeg, Hahót) még ma is termelnek, de készleteik *kimerülőben* vannak. A táj túlnyomó része 80°C-nál melegebb *nagy hozamú hévízkészlettel* bír, amely hasznosításra vár. Ezek, s a már említett ártéri ligeterdők, bükkösök, gyertyános-tölgyesek és telepített erdei- és jegenyefenyővel elegyes lombos erdők az üdülő, kiránduló turisztikai igénybevételre alkalmasak volnának, mint ahogy potenciális idegenforgalmi vonzerőt jelentenének a népi építészeti emlékek (Csesztreg, Rédic, Milejszeg, Pálfiszeg), a középkori (Páka) és a barokk (Lenti, Nemesnép, Szécsisziget, Tornyiszentmiklós, Nova) építészeti műremek is.

Az **Egerszeg-Letenyei-dombság** és a **Zalaapáti-hát**, köztük a **Principális-völgy** abban különbözik a Nyugat-Zalai-dombság előbb ismertett két kistájától, hogy ez utóbbiakra a jellegzetes meridionális völgyhá-lózat (Baki-Válicka, Széviz, Principális) és a köztes kiemelt, de lapos te-tejű háta által feldarabolt felszínrészek a jellemzőek. A völgyközi háta egységesen É–D-i irányban lejtősöndnek és alacsonyodnak. A K-en Somogy megyébe átnyúló, 1550 km²-t kitevő kistájcsoport 112 települése közül csak néhány rendelkezik üdülési, idegenforgalmi vonzeróval (Csátár, Becsehely, Bezeréd, Bucsuszentlászló, Dióskál, Galambok – kultúr-történeti emlékek; Pölöske – népi építészeti; Iharosberény – arborétum); országos jelentőségű vonzereje mindössze **Zalakaros** termálfvízkincsének van. A táj erdősültsége itt néhány százalékkal kisebb, mint a Hetés-Göcsej-vidéken, és ugyanannyival magasabb a szántóföldi termelés aránya. Feltűnő viszont a dombsági területek szőlőültetvényeinek magas részese-dése (9, illetve 11%).

A kis területi kiterjedésű (150 km²) **Zalavári-hát** idegenforgalmi fontosságát a közel 15, zömmel aprófalú között **Hévíz** világviszonylatban is párját ritkító gyógyüdülési adottsága fémjelzi. A nyirádi aktív vízteleníté-ses bauxitkészlet-kinyerés következményeként a 80-as évek közepére előállott közel 50%-os vízhozamcsökkenés a hévízi forrásban az 5 hektá-roz felszínű tavat végveszélybe hozta. Az 1989. évi kormányintézkedés révén a gyógyhely vízhoesése és vízminőségromlása megállt, majd nap-jainkig a regenerálódás is reménykeltően elindult. A több falura kiterjedő

hévízi idegenforgalom mellett a kistáj idegenforgalmi vonzerejét növeli Zalavár középkori épületmaradványa s az 1951-ben védetté nyilvánított **Kis-Balaton**.

Mint ahogy a Zalavári-hát – legalábbis hidrológiailag – átmenet a Dunántúli-középhegység felé, ugyanúgy a **Mura-balparti-sík** is átmenet a dombsági tájból a folyó széles, teraszos kavicsanyaggal kitöltött völgy-síkja felé. A Mura a Drávába torkollásig (47km) a 167 m³/s közép vízhozammal jelentős vízfolyás, a síkság közös üledékein képződött barna erdőtalaj 2/3 része szántóként, 1/3-a gyertyános-tölgyes erdőként hasznosul. A Mura kavicsában tárolt *parti szűrésű vízbázis* jelentősége a jövőben növekedni fog, s mint hévízzel rendelkező táj is perspektivikus (főleg Letenye).

DUNÁNTÚLI-KÖZÉPHEGYSÉG

A DNy–ÉK-i irányú nagyszerkezeti vonalban a Keszthelyi-hegységgel kezdődő és a Pilissel záródó változatos domborzatú, alacsony középhegység *házánk energiatengelyének* legfontosabb részét alkotja.

A Dunántúli-középhegység három középtája közül a **Bakony-vidék** az, amely – Veszprém megye java részét lefedve – vizsgálatunk terrénmába tartozik. A különböző korú mészkövekből és dolomitokból álló, sasbérce karsztos hegységet töréses szerkezetű keresztvölgyek, árkos medencék tarkítják. Ezek a települések a közlekedés, a gazdasági élet fő területei, annál is inkább, mert a medencék, illetve a hegységek mai előterei a barnakőszén, a bauxit, a mangán és egyéb ásványi nyersanyag-előfordulásoknak is színtere. A közép-dunántúli (Veszprém megyei) ipari tengely kialakulását a középtáj igen gazdag – összességében 50 Mrd m³-re tehető – karsztvíze, a peremeken a meleg és langyos vizű források, no meg a fiatal, laza üledékeken kialakult talajokon az erdő- és agrárgazdálkodás potenciáljai is segítették. A tájhatár É-i, illetve D-i oldalán a Bakonyalja sűrű völgyhálózattal és ártéri lapályokkal jellemezhető dombsá-

szerkezetátalakítás nélkül viszont nem orvosolható a társadalom foglalkoztatása, azaz a lakosság életkörülményeinek, életszínvonalának javítása sem.

A **Bakonyvidéken** öt sajátos táji adottságokkal bíró régió rajzolódik ki.

A **Keszthelyi-hegység** – Zala és Veszprém megye határzónájában – a **Keszthelyi-fennsíkra**, illetve a **Tátika-csoportra** tagolódik. Előbbi mészkő- és dolomitformációkból épült, töréses szerkezetű formációkkal bíró felszín, utóbbi pedig vulkáni kúpokból, lávatarakókból álló tanúhegycsoport. Domborzati formákban mindkettő gazdag, éghajlatuk egységesen mérsékeltén hűvös és nedves, 700-720 mm-es évi csapadékmennyiséggel. A Balaton közelében a kistájak természeti szépségeikkel, illetve erdők, szőlőskertek, rétek, legelők övezte kicsiny falvaival a Balatoni-Riviéra–Hévíz-üdülőövezet háttérterületei lehetnének, ha a szerepvállalást a közlekedés- és ellátásbeli fogyatékoságok nem gátolnák.

A **Balaton-felvidék** a **Badacsony-csoport** hegyeivel országosan is szinte egyedülállóan vonzó természetföldrajzi adottságokkal rendelkezik. A tó felé lejtő lankák és kismedencék változatossága az, ami a Balaton üdülőövezet (a keskeny parti sáv) háttérterületévé tehetné a tájkot. Várázslatos vulkán csoporttal kezdődik a táj (Szent György-hegy, Szigliget, Badacsony, Gulács; mélyebben: Csobánc, Tátika, Haláp), majd metamorf-magmás, dolomit és mészkő, illetve vörös homokkő kőzetekből felépült hegységi, dombsági formaegyüttesek követik egymást, kismedencékkel – köztük a legszebb Káli-medencével – tarkítva. A 400 km²-nyi kistáj csoport 28 kistelepülést hordoz, amelyek többsége csak alacsonyabb rendű közúton közelíthető meg. Természetvédelmi (Badacsonyi Tájvédelmi Körzet, Káli-medence, Fekete-hegy, Kornyi-tó), kultúrtörténeti (Dörgicse, Köveskál, Felsőörs) és népi építészeti (Litér, Vászoly, Pécsely, Salföld) emlékekben is gazdag e tájék, s a területen számos emlékhely, múzeum is fellelhető. Az évtizedek óta tartó tudatos természetvédelem eredménye, hogy a tájképet rontó, az ökológiai viszonyokat károsító bazalt- és egyéb kőbányászattal felhagytak, ugyanakkor az eredetiségük-

ből sokat megőrző községek közelében gyakoriak a tájilag egymással harmonizáló szőlőskertek, szántók és rét-legelő földhasznosítási formák.

A **Déli-Bakony** kistájai, vagyis a Veszprém–Nagyvázsonyi-medence, a Kab-hegy, a Sümeg–Tapolcai-hát, a Devecseri-Bakonyalja szerkezeti-leg, közzettanilag, illetve a mikroformák tekintetében változatos arculatúak, ennél fogva a területhasznosításbeli különbségek is jelentősek. A Déli-Bakony és a Balaton-felvidék közti **Veszprém–Nagyvázsonyi-medencé**-ben (250 km²) a szántók részesedése (65,6%) az országos átlagot is meghaladja (61,5%), a **Kab-hegy–Agártető-csoport** területén (340 km²) viszont az erdők magas területi aránya (77,4%) tűnik ki. Ilyen értelmű egybeesés esetén a **Sümeg–Tapolcai-hát** és a **Devecseri-Bakonyalja** az „átmenet”, ahol mérsékeltén magas mind a szántók, mind az erdők területi részesedése. A középtáj hasznosítható nyersanyagokban gazdag: dolomitmurvát sok helyen termelnek (Tótvázsony, Barnag, Hegyesd). Jelentős a különböző agyagfélések (Csabrendek, Ódörögdpuszt), az alginit (Pula), továbbá a bazalt (Zalahaláp, Monostorapáti), a tűzkőliszt (Úrkút), az öntödei homok (Pusztamiske), a festékföld (Hegyesd), a mészkő (Sümeg, Csabrendek) kinyerése is, ennél nagyságrenddel fontosabbak az Ajkai-medencéhez tartozó barnakőszéntelepek, Úrkút mangánércvagyona és a mészkővel fedett, nagyjából a karsztvízszint alatt elhelyezkedő bauxitvagyon (Halimba, Szóc, Nyirád).

Főleg erdők, a maradék területeken a szántók és a gyér rétek-legelők hona ez a vidék, amelyeket gyakran szakítanak meg az elhagyott bányaterületek, korábbi külszíni kőbányák és egyéb ipari parlagok kisebb-nagyobb felületdarabjai, de ugyanúgy gyakoriak a természetvédelmi területek, objektumok üde foltjai is (Kinizsi-forrás környéke: Pula, Nagyvázsony, Király-kő, Pokol-lik Kapolcson, Csárda-hegyi őskarszt Úrkúton, a nyírlaki arborétum, a sümegi Vár-hegy erdőrésze, a saskai Ember-kő, a nyirádi őskarszt, a padragkúti cseres-bükkös erdő rész). Mindenesetre a mindmáig jelentős bányászati tevékenység az eredeti karsztvíztükör krónikus süllyedését váltotta ki, ami mind a négy kistáj ökológiai száradását (források, kutak elapadása, a tapolcai Tavas-barlang, illetve patakok,

karsztlápok kiszáradása) idézte elő. A tájregenerálódás a kiváltó okok megszűnése esetén is egy-két évtizedet igénybe venne, emiatt a *megmaradt (védett) természeti értékek megóvása* a fő feladat, ami a meglévő üdülő- és turisztikai központok fenntartása mellett újabbak rendszerbe foglalását csak igen korlátozottan teszi lehetővé.

Az **Északi-Bakony** három kistája, vagyis az **Öreg-Bakony** a kismedencékkel, **Keleti-Bakony**, **Veszprém–Devecseri-árok** a hegység tömegét uraló mezoós mészkő- és dolomitformációk, a medencéket kitöltő eocén mészkő-, illetve harmadidőszaki agyagos és kavicsos lejtőüledékes formációk, továbbá hegységperemi süllyedékek, s az Északi- és Déli-Bakony között K–Ny-i haránt irányú törések mentén megsüllyedt szerkezeti árkok sorozata. Az 1450 km²-nyi terület természeti erőforrásai közül kiemelendők a *bauxit* (Iharkút, Iszkaszentgyörgy), a mangán (Eplény – bányászata megszűnt), a barnaköszén (Dudar, Balinka, Alsóperepuszta, Ajka), a lignit (Várpalota, Herend), továbbá az építési, építőipari nyersanyagok. Ezek utóbbiak közül a dolomitmurva (Iharkút, Hajmáskér, Kádárta, Veszprém, Márkó), a falazó dolomit és mészkő (Jásd, Csesznek, Inota, Tés, Gyulafirátót), a téglagyag (Devecser), a homok (Bakonyszentkirály Kolontár, Kislőd) érdemel említést. Perspektivikusan a meg nem újuló természeti erőforrásoknál sokkal fontosabbak a nagy porozitású tározóközetekben levő karsztvizek (amelyek szintje a bányavízkiemelés miatt átlagosan 30 m-rel süllyedt le), s az ugyancsak a megújuló erőforrások körébe tartozó erdőségek, amelyek a tájak 37-67%-át borítják. Kivéve a Veszprém–Devecseri-árkot, ahol az erdők, de ugyanúgy a szántók területi részesedése (15, illetve 29%) meglehetősen alacsony, ezzel szemben magas a rét, legelő (46%) és a belterületek aránya (elsősorban az itt levő Veszprém és Ajka városok miatt). A mérsékelt hűvösből a mérsékelt melegbe átmenő, a magasabb térszíneken még az évi 800 mm csapadékot is meghaladó, de a mélyebb és K-i részeken már csak 600-690 m-es csapadékkal rendelkező mezőgazdasági területeken a kevésbé hőigényes és a hőigényes agrárkultúrák váltakoznak. A településsűrűség nem nagy, ugyanakkor az Öreg-Bakonyt az apró, a Keleti-Bakony és a Veszprém–

Devecseri-árok területét a városodás, a városiasodás viszonylag magas foka jellemzi.

Az erdős középhegység benyomását keltő középtájat a bánya- és ipar-telepek sokasága, a széles, lapos területek váltakozása jellemzi. Természetvédelmi és kultúrtörténeti értékei (Zirc, Porva, Bánd, Szentgál, Herend, Tés, Várpalota és főleg Veszprém) miatt a tömegközlekedési eszközökkel is jól megközelíthető települések gyakori célpontjai az országos turista-, és főleg az iskolai tanulmányi utazásoknak. Az ilyen irányú további fejlődés azonban csakis az üdülés-idegenforgalmi infrastruktúra jelentős fejlesztése útján képzelhető el.

Veszprém megye DK-i csücske geomorfológiai szempontból az Alföld részeként a **Mezőföldhöz** tartozó, mintegy 400 km²-es kiterjedésű **Sárrét**. A kistáj Ny-i fele tartozik ide hét településével, ugyanakkor e régióba sorolhatók a megye somogyi parti síkba tartozó Balatonfüzfőtől Balatonvilágosig terjedő Balaton-parti települései. A pannóniai agyagos üledékekkel kitöltött tájon a Séd- és Nádor-csatorna mentén vizenyős (tőzeges) részeket, a magasabb löszös üledékeken kiváló termőföldeket találunk. A mérsékelt száraz éghajlatú terület szántóföldjei a vízhiány ellenére a gabonafélék, a kukorica, a szőlő kiváló termőhelyei, a Sárrét folyóvízi, lápi síkságát inkább legelőknek használják. És annak ellenére, hogy a kistájon belül a tőzeg és lápföldön túl nincs hasznosítható ásványianyag-előfordulás, a hazai vegyipar kiemelkedő zónája alakult ki Várpalota–Pét–Berhida–Peremarton–Füzfő sávjában a Balaton közelében.

A **Bakonyalja** ikertáj, vagyis a Pápai- és a Sári-Bakonyalja 800 km²-es területét a középhegység lealacsonyodó hullámos felszínével laza üledéksorokból épült térszíne jellemzi. Az üledékek jó minőségű építési anyagokban gazdagok (téglalaagyag: Pápateszér, Homokbödöge, Bakony-szentlászló, Kisbér; (falazó)homok: Pápateszér, Nagytevel, Bakonycserye; (beton-)kavics: Bakonykoppány, Fenyőfő, Aka, Bakonybánk, Lázi; falazó mészkő: Ugod; zúzottkő: Veszprémvarsány), de a felszín közeli felsőkréta maradványokon számottevő bauxitvagyon is rejlik (a legismertebb, bányászatilag is hasznosított érc – 13,3 M tonna készlet – Fenyő-

főn). A tájat a 60% körüli szántók és a 30% körüli erdők földhasznosítási formái uralják. Településeinek – szám szerint 37 – jelentős része csak alacsony rangú portalanított utakon érhető el, mérsékelt idegenforgalmi fogadóképességének kibontakozását a fejletlen idegenforgalmi infrastruktúra is akadályozza. Ezen a hátrányos helyzeten Pápa és Kisbér közelsége segít és az is, hogy a terület falvaiban számos építészeti emlék (népi eredetű: Ácsteszér, Hánta; barokk: Ászár, Bakonyszombathely, Csatka, Szápár, Ganna), a kisbéri Batthyány-kastély található. Helyi és regionális turisztikai igények kielégítését segítheti még Fekete-pusztaligetes erdő-részlete, a szentkúti természetvédelem alatt álló erdő, illetve a fenyőfői ősfenyves, Vinyénél a Cuha-patak és a Kőpince-barlang mint védett természeti értékek.

A KÖRNYEZET ÁLLAPOTA

ÁLTALÁNOS JELLEMZÉS

Az északnyugat-magyarországi térségben a hazai kapitalizálódás korai időszakában az ipar irányultságát, a régió iparosodásban elért országon belüli arányát egyértelműen az ásványianyag-előfordulások és a kedvező közlekedéscsatornák helyzete determinálta. Előbbiben Veszprém megye szénbányavidékei, utóbbiban a Kisalföld fő közlekedési vonalainak zónájába eső városok jeleskedtek. Azaz a gazdasági növekedés motorjaként a múlt század utolsó harmadától sorra kiépültek a bányák, azokra az energiaigényes ipari ágazatok telepedtek, s a forgalmi tengelyeken nemcsak a nyersanyagbázisú nehézipari, hanem élelmiszer- és textilipari üzemek is fejlődtek. Igazán széles gépipari, feldolgozóipari vertikummal egyedül Győr rendelkezett (növekedésében ekkor ugrott ki a környező megyeszékhelyek közül). A régió nagyiparára már kezdetben is a koncentráltág, az ágazati és szervezeti vertikumok összekapcsolódására való törekvés volt a jellemző. Ezt példázza a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. Veszprém és Komárom megyére kiterjedő fejlesztéspolitikája, amely-

ben a szorosán vett széntermelésen kívül az Rt. kézben tartotta a szénva-
gyon-hasznosítási vertikum egészét. Azaz villamoserőműveket, szénle-
párlókat, brikettgyárakat építettek, de érdekeltségükbe vonták a kő- és
márgabányákat, amelyek bázisán mész-, cement-, bauxitcement-, agyag-
tégla- és karbidgyára(ka)t nyitottak, s a termelés-forgalmazás előfeltéte-
leinek biztosítására az Rt. több ipari segédüzemet (papírzsák- és huzal-
gyár, cementhordógyár, kompresszorüzem, vízmű, bányavasút stb.), sőt
alkalmazottaik ellátására bányász- és munkáskolóniákat hozott létre. És
az Rt. megszervezte, ellenőrzése alatt tartotta még a fogyasztási és keres-
kedelmi üzemeket, sőt a kulturális és egészségügyi intézményeket is.
Mindehhez hozzátehetjük, hogy a régió mezőgazdasági gépgyártása a
századforduló táján dinamikus fejlődésnek indult, kevéssel később a tex-
til- és élelmiszeripar is. Mindezek nagymértékben szélesítették az iparo-
sodás technikai és területi bázisát, és ez bekapcsolta abba az agrártérsege-
ket is. A technológiai színvonal és kutatási háttér abban az időben sok
szempontból megközelítette a nyugat-európai színvonalat, s a termelés-
szállítás-fogyasztás révén a régió ipara a nemzetközi (főleg osztrák és
német) konszernekkel is kapcsolatra talált.

A kitermelőipar bázisán kialakult és formálódott ipari struktúra az 1945
utáni *extenzív gazdaságfejlesztés hosszú időszakában* konzerválta a régió,
ezen belül is főleg a Dunántúli-középhegység energiahordozó-, fémes és
nemfémes ásványinyersanyag-előfordulásokban – hazai viszonylatban –
gazdag bányászati-ipari térségeinek szerkezeti ellentmondásait. Egyrészt
azzal, hogy a termeléscentrikus fejlesztés generálta a gazdaság egyenlőtlen
területi fejlődését (a többször deklarált arányos területfejlesztési politika
ellenére), másrészt azzal, hogy a termeléshez közvetlenül kötődő infra-
struktúra-fejlesztésen túl nem maradt kellő fejlesztési alap a nem termelő,
tehát a tercier ágazatok, a dinamikus és arányos területi fejlődés megalapo-
zásához nélkülözhetetlen infrastruktúra fejlesztésére. Az alapanyag- és
energiatermelés túlsúlya nemcsak a jövőt előrejelző korszerű ágazatok, a
tercier szektorfejlesztési lehetőségeit „élte fel”, de *az intenzíven igénybe
vett természeti környezet konkrét használati értékét is lerontotta*: ismét

hangsúlyozandó, főleg Veszprém megyében. Míg tehát az 50-es, 60-as években az említett térség profitált az extenzív fejlesztéspolitikából, vagyis az ekkor vívmányként megélt energetikai komplexumok, a bauxit-alumínium vertikum, a Balatonfüzfő–Pét–Berhida–Peremarton térségében kiépült vegyipari vertikum kiemelte Veszprém megyét az északnyugat-dunántúli régió belül is, a 80-as évek végére, még inkább a rendszerváltás utáni években ez hátránnyá változott. És nemcsak azzal, hogy maga az ágazat mind a világ, mind a magyar gazdaságban elvesztette dinamizáló szerepét. A vertikális nehézipari termelési láncok visszaszorulásával tehát periferiális helyzetbe jutott a korábbi dinamikus térség, de azzal is vesztett területi súlyából, hogy a korábbi térkapcsolatok elbizonytalanodtak, összekuszálódtak. Ebből több irányú érdekütközések generálódtak, de az induló ágazat (értsd: bányászat) gazdasági térszerkezetből való egyszerű „kilépése” sem lehetett volna jó megoldás a területi feszültségek levezetésére, már csak a *kereszthatások feltételezettsége* miatt sem. A bányavízemelés egy jelentős hányada ui. a mai napig *kötött elem*: a regionális vízellátás – egészen Kaposvárig – a bauxitbányák – pl. a nyirádi – bezárása után is változatlanul igényli a karsztvíz emelést.

A *perifériára való szorulásnak*, a szerkezetváltás akut gondjainak azonban döntően a Dunántúli-középhegység bányavidékei és az azokhoz kötődő alapanyaggyártó ipari központok az elszenvedői. A Kisalföld és az Alpokalja, épp fordítva, sikeresen kihasználja egyrészt azt, hogy kevésbé kell viselnie az energifaló alapanyag- és nehézipari ágazatok ballasztját, másrészt azt, hogy a külföldi működő tőke, már csak a földrajzi közelség miatt is, legszívesebben a két említett nagytáj térségeit keresi fel; sokkal inkább a legkorszerűbb vegyipari, gépgyártási, mikroelektronikai üzemek fejlesztésével vagy telepítésével, illetve legalább annyira a természeti és települési környezet „eredeti értékeire” építő gyógyüdülői és idegenforgalmat szolgáló investícióival. A középhegységi fejlesztésekből viszont jórészt kívül maradtak az említett *motorikus, húzó ágazatok*, s a nagytáj kényszerűen viseli a korábbi extenzív fejlesztéspolitika hő- és energiaigényes ipari struktúráját – az átalakulás, a privatizáció

igencsak kevés reményével. Ráadásul a szénbányászat-villamosenergia-termelés-timföldgyártás és alumíniumkohászati vertikumnak, de ugyanúgy a vegyiparnak, a papírgyártásnak, a szigetelőelemek gyártásának, de még az üvegyártásnak és porcelániparnak is *jelentős a környezet-igénybevétele*. A „klasszikus” környezetszennyező hatás-követelmény folyamatok tehát továbbra is középhegységi zónában és az ahhoz szorosan kötődő ipari övezetekben (pl. Duna menti ipari sáv), alapanyag-előállító góccokban (Pét, Mosonmagyaróvár) jelentkeznek. Ezek a helyeken a levegőt, a felszíni és felszín alatti vizeket, a termőföldet és az erdőket koncentrált szennyezés sújtja, és ez ma is mindössze annyival kevesebb, amennyivel csökkent a termelés volumene.* E góccok mellett a kisalföldi és alpokaljai városokat, a városi övezetek légtérét folyamatosan sújtja a vonalas és a pontszerű infrastruktúra zaj-, gáz- és porszennyezése, az élővilágot pedig a kommunális és egyéb – részben veszélyes – hulladékok sokasága. A szennyező gázok által tehát a *háttérterület is veszélyeztetett* kisebb-nagyobb mértékben; az említett hatásokon túlmenően az intenzív, iparszerű mezőgazdasági termelés szennyezése miatt is.

A KÖRNYEZETI FAKTOROK MINŐSÉGI JELLEMZŐI

A fenti általános jellemzést követő analízist a felszín minőségjellemzőinek elemzésével indítjuk. Azon megfontolás, hogy *hol mi van*, illetve a régió változatos talajféleségei a környezetvédelem szempontjából miféle minőségi jellemzőkkel rendelkeznek, nagymértékben meghatározza a kényszerűen befogadó felszíni és felszín alatti vizek regionálisan különböző minőségi jellemzőit. S bár a „befogadó” környezeti tényezők között

* Néhány karakterisztikus kiemelés a régió szennyezőforrásai közül. Az általános karsztvízcsökkenés mellett a bauxit- és szénbányászat velejárója a folytonos porszennyezés, illetve a nagy területigénybevétel, s a bányászati parlagok pozitív és negatív formaelemeinek a sokasága; az elsvatagosodás, másutt az elmocsarasodás. Az ajkai, a mosonmagyaróvári timföldgyártás melléktermékének, a vörösiszapnak a deponálása a talajra, folyó- és talajvízre s a levegőre egyaránt károsan hat. Ugyanakkor a legnagyobb tömegű (*lásd. 4. ábra*) s az elhagyott bányák meddőhányóival együtt a legnagyobb területet foglalja el. A külfejtéses építőanyag-bányászat a régió egészében mintegy 25 ezer ha-t foglal el, amihez még hozzájárulnak a települések agyag- és kavicsgödrei. A bányaművelés beszüntetése után ezek rendszerint befogadói a kommunális szemétnak, megfelelő védőrendszer hiányában veszélyeztetve a vízbázist.

a folytonos légcirkuláció miatt a levegő a legmobilabb, minőségét tekintve a leggyorsabban változó elem regionális minőségjellemzőit a speciális helyi adottságok és investíciók nagymértékben módosítják. Mindezek bázisán összegzésként a *regionális környezetpolitika* néhány fontos feladatával kapcsolatosan teszünk néhány állásfoglaló megjegyzést, javaslatot.

TALAJMINŐSÉG, TALAJTERHELÉS, HULLADÉKELHELYEZÉS

A tájanalízis kapcsán már érintett talajtani adottságokból eredően a *talajpusztulás* tekintetében az északnyugat-dunántúli régió két karakterisztikus területre tagolható. A folyami, folyóvízi feltöltődéssel képződött *síksági terület*, vagyis a felszín mintegy fele az intenzív mezőgazdasági hasznosítás ellenére nem erodálódott, vagy csak kisebb fokú eróziónak kitett felszín (3. ábra). Minthogy a Kisalföldön nincsenek futóhomokos felszínnek, a deflációs veszélyeztetettség is minimális (kis deflációs folt a Hanság tóközi részletén van). Az Alpokalja, a Zalai-dombság és a Bakonyvidék *hullámos, mezőgazdaságilag hasznosított térszínein* viszont már kismérvű, s az 1 km²-en belül a 25 m-t is meghaladó *tagolt dombsági hátakon*, ill. *középhegységi előterekben, medencedombságokon* középfokú (a termőréteg 30-70%-os lepusztulásával), némely helyeken (pl. a Vasi-Hegyháton, az Őrségben, a Zalai-dombság egy-két foltján, az Öreg-Bakonyban) *erősen erodált* felszínekkel (a termőréteg 70%-on felüli lepusztulásával) is találkozhatunk. Szerencsére az eróziónak erősen kitett, magas relatív relief értékű felületeket ma is *erdőségek* borítják, megvédve ezzel azokat a talajpusztulástól, másutt – a folyók erózióbázisán – a jó síksági termőföldeket a nagymérvű (káros) felhalmozódástól. *Tényleges talajjavítást* igénylő terület csak a Hanság peremén van néhány kisebb foltban; a melioráció így döntő mértékben a termésátlag növelését szolgáló *talajjavításra*, a vasi, zalai tájakon a *vízháztartás szabályozására*, a Kisalföldön jelentős részben a *területrendezésre* fordítódik. A Balaton vízminőség védelme érdekében azonban a Zala teljes vízgyűjtőterülete országosan kiemelt meliorációs térség, benne a Kis-Balatonban megvaló-

sítás alatt levő ülepítővel: Zala, Vas megye savanyú talajainak javítása 1985-ig, szerencsére jórészt befejeződött, az ezzel kevésbé sújtott Győr-Moson-Sopron, illetve Veszprém megye meliorációs munkálatai viszont késedelmet szenvednek.

3. ábra: Talajpusztulás

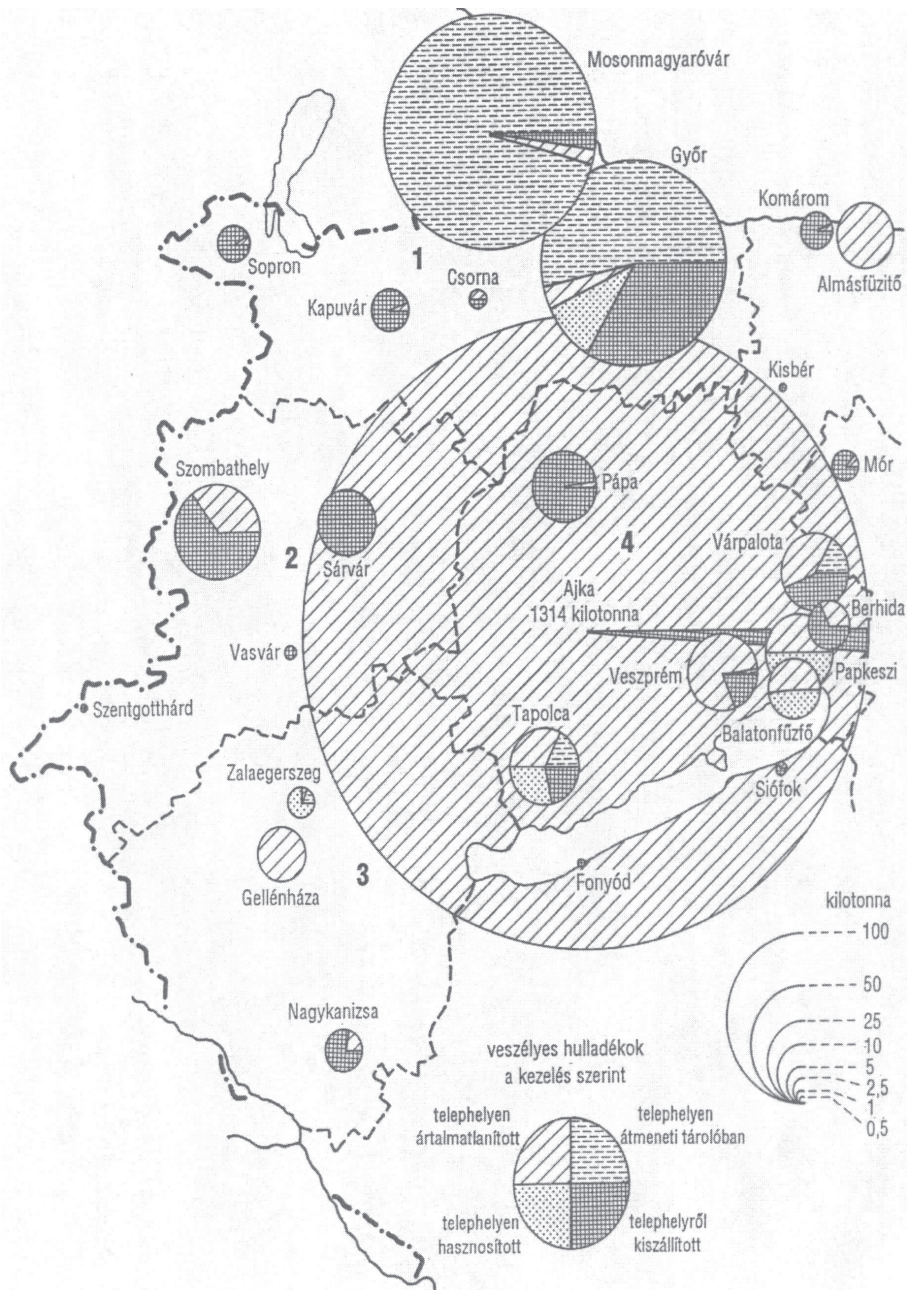
Mérnökgeológiaiilag, vagyis a *műszaki (építőmérnöki) létesítmények földtani adottságai* szemszögéből az Északnyugat-Dunántúl igen változatos: gyakorlatilag valamennyi fajta létesítmény(csoport) tervezéséhez, kivitelezéséhez és üzemeltetéséhez példát ad a régió három nagytája az általános közt fizikai paraméterek, a műszakilag lényeges dinamikai, (víz) földtani adottságok szempontjából.

A Kőszegi- és Soproni-hegység pl. a „légszáraz”, nagy szilárdságú csillámpala, fillit, gneisz kőzeteket „kínálja” stabil alapoknak építkezésekre, utóbbi közelében a Fertő–Hanság vidéke viszont a legrosszabb szilárdságú tőzeggel rendelkezik. A síksági-dombsági tájak löszös, lejtőüledékes, agyagos, agyagmárgás kőzetei többnyire közepesek mérnökgeológiai szempontból, az azokat szelDESŐ ártéri iszap, folyóvízi homok azonban már kis szilárdságú. A Bakony tömött mészkőve, dolomitja újra nagy szilárdságú, és közepes a közbeékelődő durvamészkő, bazalttufa: a Keszthelyi-hegység DNy-i oldalán levő Kis-Balaton vidéke, illetve K-i felén a Tapolcai-medence legmélyebben fekvő részein újra csak kis szilárdságú, építésre kedvezőtlen tőzeges üledékeket találunk. Megjegyzendő, hogy a Dunántúli-középhegység területének mészkő-dolomit karsztos kőzetei *felszíni szennyeződésre erősen érzékenyek*.

Ez utóbbi utalás vezet át a *régió környezetföldtan és hulladékelhelyezés* szempontú kérdéskörének átfogó minősítő értékelésébe. A MNA 98-99. oldalán közölt térkép szemléletesen tárja elénk, hogy a Veszprém megye felszíni szennyeződésre „nyitott” hegységi térségei Keszthelytől Várpalotáig és Pápától Balatonfüredig ilyen *erősen érzékeny térszínnek*: mégis (kényszerűségből) a településihulladék-lerakás mintegy 35 telepével. Megjegyzendő, hogy ezek a szemétkerakó helyek geológiaiilag megkutatottak, s maguk a telepek a felszíni szennyeződésre kevésbé érzékeny képződmények sávjaira, kisebb foltjaira telepedtek. A Kisalföld csaknem egésze felszíni szennyeződésre ugyancsak erősen érzékeny. A felszín itt porózus képződményekből épül, s az ipari, fokozott mértékben a kommunális- és mezőgazdasághulladék-lerakóhelyek sokaságát jelzi az MNA térképe. Problematikus körülmény, hogy a Duna–Rába vízrendszer to-

vábbi fejlesztésre is alkalmas vízbázisa – a Szigetközben, a Győr–Tatai-teraszvidéken és másutt a parti szűrésű kutak zónája – mintegy tengelye ennek a szennyeződésre érzékeny területnek. Az Alpokalján és még inkább a Zalai-dombságon már sokkal gyakoribbak a felszíni szennyeződésre *kevésbé érzékeny területek*, sőt a Zalaegerszeg–Letenye közötti térséget, pontosabban a Felső-Válicka–Principális-csatorna–Zala folyása közötti hátak felszíni szennyeződésre *nem érzékeny* agyagos képződményekből épülnek fel. Ezekben is gyakoriak a településekhez tartozó kommunális- és mezőgazdasághulladék-lerakóhelyek, azzal a különbséggel, hogy ezen a lerakásra földrajzilag alkalmas helyen több a koncentrált, nagy méretű telephely. A Mura–Dráva folyása ismét fejlesztésre is alkalmas vízbeszerző zóna, felszínközeli talaj- vagy teraszvizekkel, illetve rétegvíznyerési lehetőségekkel.

Külön kell szólni a *veszélyeshulladék-elhelyezés* területi problémáiról. Az MNA 1995-ben készült 5. kiegészítő füzetének magyarázója (Perczel Gy. – Reiniger R.) szerint Magyarország – sajnos – a nagy fajlagos hulladéktermelő országok közé tartozik. Ez a gazdaság alacsony fejlettségi színvonalából, illetve a hasznosított természeti erőforrások közel sem összehangolt (környezetkímélő), helyenként pazarló felhasználásából adódik. Az évenként országosan keletkező 100 M tonna hulladékból és melléktermékből 5%-nyi a veszélyes hulladék. Ez utóbbinak a 2/3 része az ipari tevékenységből származik. Az 1990. évi 4,7 M tonna veszélyes hulladék keletkezésében a legnagyobb kibocsátók közé a kohászat, az alumíniumipar, a vegyipar és az élelmiszeripar tartozik. Minthogy eme iparágakban Győr-Moson-Sopron, még inkább Veszprém megye élen jár, még a vörösiszap nélkül számított és megyék szerint összehasonlított veszélyeshulladék-kibocsátásában is e két erősen iparosodott megye Pest megye után következik. Vas és Zala megye viszont már csak a mérsékelt kibocsátók körébe tartozik.

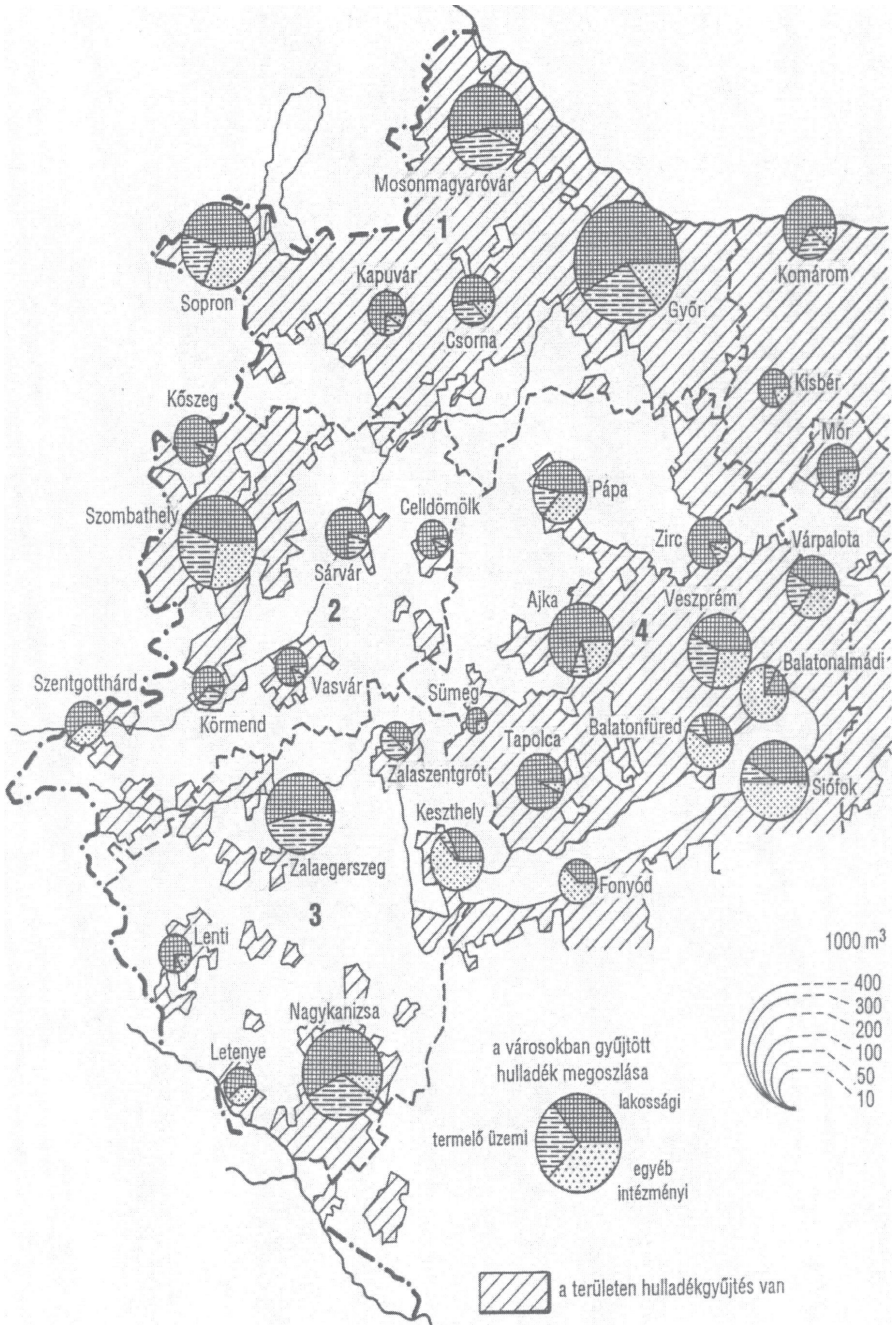

4. ábra: Veszélyes hulladék, 1990

A veszélyes hulladékok *mennyiségét és kezelésük szerinti megoszlását* tekintve kiütözik az ország ÉK–DNy-i irányú középhegységi alapanyag-, vegyipari és más feldolgozóipari ágazatok meghatározó szerepe. E zónában keletkezik az összes veszélyes hulladék 2/3-a, s az I. veszélyességi osztályba tartozó hulladék mintegy 80%-a. Országosan is messze a legnagyobb veszélyeshulladék-termelő ipari központ **Ajka** (4. ábra); a kibocsátás mennyisége miatt nehezen ábrázolható a telephelyen ártalmatlanított hulladékának egésze, ami döntően a timföldgyártásból keletkezett *vörösiszap*. Bár az 1300 kilotonnát meghaladó vörösiszap-kibocsátás az alumíniumipar 1990-ben kezdődő általános visszaesésének, s benne a magyar bauxitbányászat-timföldgyártás-alumíniumkohászat és -feldolgozás mély válságának a következményeként az elmúlt években harmadára esett vissza a hazai bauxitbányászat és -feldolgozás, Ajka „helyezése” így is legfeljebb másodikra módosult (Budapest után). A régió 2. legnagyobb veszélyeshulladék-kibocsátója, **Mosonmagyaróvár** ugyancsak a timföldgyártás melléktermékével kerül országosan is az „előkelő” 3-4. helyre. Azzal a különbséggel, hogy az itt deponált vörösiszapot a kezelők *átmeneti tárolás*-nak minősítik (ami igencsak kétséges). A térkép tanúsága szerint **Győr**, illetőleg a **Várpalota–Balatonfűzfő** zónájába tartozó vegyipari telephelyek együtt ugyancsak kiemelkedő veszélyeshulladék-termelők. Feltűnő, hogy az itt keletkezett hulladékok jelentős része a telephelyről elszállításra kerül (nyilván a már említett térségi magas szennyeződéserzékenység miatt), és jelentős a keletkezett hulladék telephelyen való hasznosítása is. A viszonylag kisebb veszélyeshulladék-kibocsátó Szombathely, Sárvár, Pápa, Sopron, Kapuvár döntően elszállítással szabadul meg (főleg élelmiszer- és textil-ipari termelés során keletkező) „kellemetlen” melléktermékeitől, ugyanakkor világosan kell látni, hogy a veszélyes hulladékok kezelésével kapcsolatos létesítmények távolabbi helyen való elhelyezése és üzemeltetése is társadalmi konfliktusokkal járhat. Ezért az igazán jó megoldás nem a hulladék „exportja” vagy „importja”, mert ez ellen helyi érdekből nyilván tiltakoznak (lásd pl. a Chinoin és Vác konfliktusa a 80-as évek végén, vagy Ausztriából Mosonmagyaróvár térségébe érkező szállítmányokat néhány

éve), hanem azok hasznosítása. És ha ez nem lehetséges, akkor a környezeti ártalmakat kiküszöbölő szakszerű gyűjtés-előkezelés-átmeneti tárolás-végleges ártalmatlanító tárolás a célszerű megoldási mód.

A települési (kommunális) hulladék elsősorban a lakosság fogyasztásából, másodsorban a kereskedelmi, szolgáltatási és intézményi tevékenységből származik. Az utóbbi évtizedekben mennyisége rohamosan nőtt, minősége pedig sokat változott az életkörülmények, az életszínvonal, illetve az urbanizáció és a környezeti kultúra színvonalától függően. A keletkezett kommunális hulladék tekintetében hazánk a közel 200 kg/fő/év „teljesítménnyel” megközelítette az európai országok átlagát. A szilárd hulladékok nagyobb hányadát ma már gyűjtik és kezelik (80%-a városokból származik), ebben a települési környezet minősége szempontjából döntő fontosságú szolgáltatásban mind országosan, mind az Északnyugat-Dunántúl megyei között jelentős a szóródás. Komárom és Győr-Moson-Sopron megye az Észak-dunántúli Környezetvédelmi Felügyelőséghez tartozik, előbbiben teljes, utóbbiban kb. 80%-os a rendszeres hulladékgyűjtésben részesülő terület. Ezzel a felügyelőség vezet az ország 12 környezetvédelmi régiója között, ugyanakkor a Vas és Zala megyét magába foglaló Nyugat-dunántúli Felügyelőség leghátul kullog (5. ábra). A Közép-dunántúli Környezetvédelmi Felügyelőség három megyéjében (Veszprém, Fejér, Tolna) összehasonlításban közepes színvonalú ez a szolgáltatás, de feltűnő, hogy Veszprém megyében azon az északi terület-harmadon hiányzik a rendszeres hulladékgyűjtés, amely határos Győr-Moson-Sopron, illetve Vas megye város- és közlekedésárnyékban lévő aprófalvas térségeivel. Fontos megjegyezni, hogy a vízminőségvédelmi szempontból *kiemelt* Szigetköz valamennyi falvából a kommunális hulladékot elszállítják a mosonmagyaróvári szeméttelpre (illegális hulladéklerakás azonban tapasztalataink szerint több is akad a falvak mellett).

5. ábra: Településeken gyűjtött szilárd hulladék, 1990

A gyűjtött szilárd hulladékok szempontjából meghatározó városi személtelhelyezés a térségben megoldott. Térképmellékletünk városok szerint mérethelyesen üzemi, intézményi és lakossági megoszlás szerint mutatja az évtized eleji helyzetet. A települési hulladékokkal kapcsolatosan fontos megjegyezni, hogy a szemét összetétele nagyban befolyásolja annak kezelhetőségét. A kívánatos az volna – ami a fejlett tőkés országokban gyakorlat –, hogy a hulladékokat anyaguk, térfogatuk, minőségük szerint a kibocsátóktól a kezelésen át az elhelyezésig szelektált láncon folytatnák.

FELSZÍNI ÉS FELSZÍN ALATTI VIZEK

Az északnyugat-dunántúli régió földrajzi helyzetéből adódóan a terület északi sávja közvetlenül a Duna vízgyűjtőjéhez tartozik, a többi nagytáj(részlet) a rajtuk végigfutó fő- és mellékfolyók útján szabadul meg a nagyobb részt szomszédos országokból érkező vizektől (2. ábra). A Duna ország-, illetve régióhatáron való folyása közlekedési, szállítási szempontból előnyös, hátrány viszont, hogy a táj medence jellege miatt ide alacsony folyásesséssel érkezik a folyam, emiatt a környező országok hegyvidékeiről lezúduló árvizek leginkább itt veszélyeztetnek. A régió kb. negyedének „mélymedence” jellegétől adódó további következmény, hogy az ártéri, illetve ármentes térszínek állandóan vagy időszakosan árvízi elöntéseknek vannak kitéve. Az ármentesítés itt – a múlt század eleje óta – folyamatos kényszer, s az óriási természetátalakító munka, a tervszerű ár- és belvízvédelem ellenére állandó – bár csökkenő – a rizikófaktor.

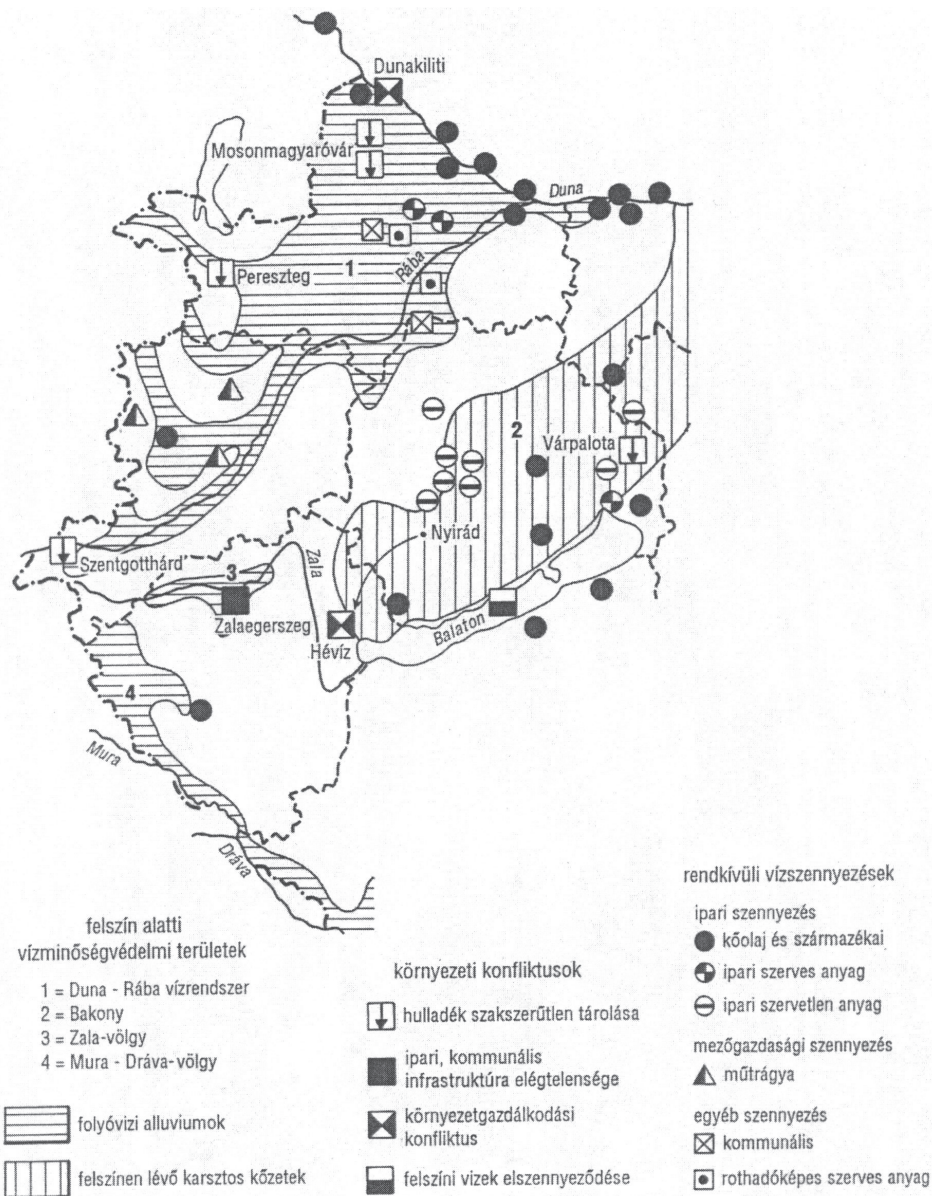
A MNA 72. oldalán közölt térkép adatait elemezve megállapítható, hogy a rétegvizek főbb minőségi jellemzőit tekintve az Északnyugat-Dunántúl az országon belül a legkedvezőbb adottságokkal rendelkezik. Nemcsak a víz mennyisége és minősége tekintetében már korábban kiemelt Bakonyvidék tűnik ki szabványnak megfelelő, ivásra kiválóan alkalmas vizeivel, I. osztályú rétegvizek nyerhetők az Alpokalja, az Őrség tájékán is. A

mélyebb vízadókból nyert kisalföldi, zalai-dombsági vizek is viszonylag jók: vas-, metán-, néhol ammóniartartalmuk miatt leválasztási technológiát igényelnek ezek a II. osztályú vizek. A régió mélységi vizeire egyébként az alacsony szilárdanyag-tartalom a jellemző és az, hogy a mélyebb rétegekből fúrásokkal feltárt hévizek mind a felszínen mért hőmérséklet, mind pedig a kifolyó vizek kémiai összetétele szempontjából gyógyüdülői, termál-kertészeti hasznosításra alkalmasak (kivéve a Bakonyvidéket, amely hévízszerezésre alkalmatlan).

A felszín alatti tényleges ivóvízkészletek, illetve vízbeszerzési lehetőségek területi különbségei tekintetében tájanként jelentősek az eltérések. A Dunántúli-középhegység karsztos kőzeteiben tárolt 50 Mrd m^3 -nyi vízből az igénybe vehető készlet a Bakonyvidéken a legnagyobb (országosan is), a Veszprém közeli Északi-(Öreg-) Bakonyban 812 ezer m^3/d .

A Kisalföld 720 ezer m^3/d igénybe vehető készlete a Szigetköztől a Kemeneshát déli részéig 400 m^3 -ig süllyedő területi terhelést enged meg; ezzel arányos a kútkapacitás csökkenése (400-500 m^3/d), de az alsó értékek is bőven elégségesek a helyi igények jövőbeni kielégítésére is. A Duna, a Rába, a Mura-Dráva folyása az értékes (olcsó) parti szűrésű vízbeszerzés zónáját jelöli.

Az elmondottakból következik, hogy az északnyugat-dunántúli régió vízföldtani adottságaival az ország több kiemelt vízminőség-védelmi területét hordozza (6. ábra), a két legnagyobb vízkészlet tároló térségével (Bakonyvidék: kb. 35 Mrd m^3 , Kisalföld kb. 10 Mrd m^3 mélységi víz).

6. ábra: Kiemelt vízminőség-védelmi területek

A Zala folyó vízminőség-védelmi kiemelését főleg a Balaton védelme indokolja. A kiemelést nem csupán a vízmennyiségek védelme, hanem az

ábrán jelzett területek szennyeződésre való érzékenysége is indokolja. Márpedig a szennyeződésekől irdatlanul sokféle van: térképünk néhány rendkívüli vízszennyezést tüntet fel az MNA-ban, illetve annak 5. kiegészítő füzetében* közölt adatok felhasználásával.

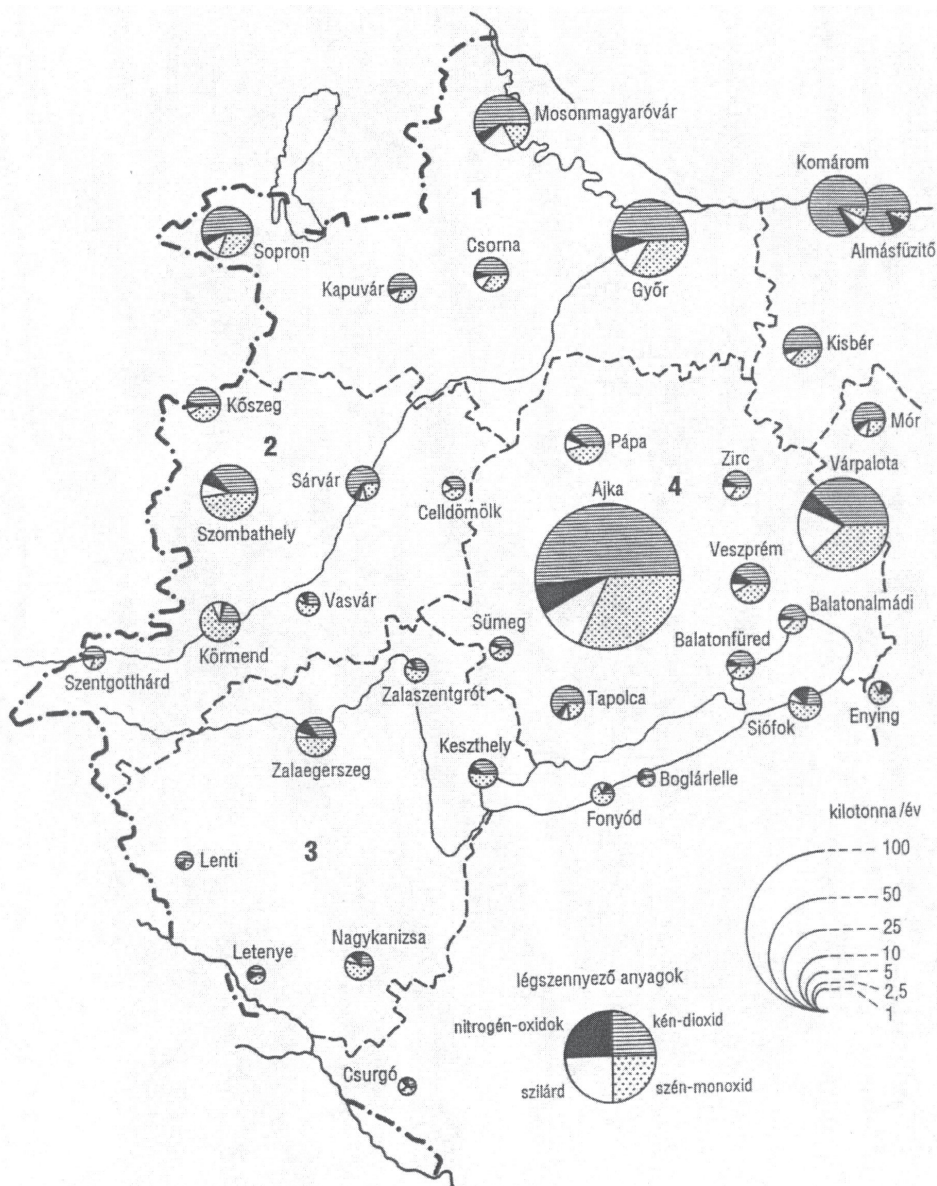
Hasonlóan az ország más régióihoz, az Északnyugat-Dunántúlon átfolyó, illetve ott eredő folyók vízminősége nagy szóródást mutat. Míg a Duna, a Rába, a Répce vize – a vízhozamtól függően – I., illetve II. osztályú, s a 80-as években végrehajtott külföldi és hazai környezetvédelmi célú beruházásokkal a helyzet nem romlott, sőt a 90-es évektől a csökkenő ipari termeléssel még kedvező vízminőség-változások is mutatkoztak, addig a kis vízfolyások, mint pl. az Ikva, a Hansági-tócsatorna, a Rábába ömlő balparti Gyöngyös Sorok, a Marcalba folyó Mezőlaki-séd és végül a Cuhai-Bakony-ér alacsony vízhozama nem tud megbirkózni a városok, illetve a nagy kibocsátó ipari, mezőgazdasági üzem szennyterhelésével. Ugyanez vonatkozik a Zala és a Dráva mellékvízeire (Felső-Válicka, illetve Principális-csatorna), azzal a különbséggel a kitermelő és nehézipari zónákat át-szelő Mura Szlovéniából a viszonylag nagy vízhozam ellenére IV. osztályú vízként érkezik a magyar határra, s a tiszta Drávát is az összefolyástól 30-40 km-ig a balparton III. osztályúvá rontja.

Az antropogén eredetű légszennyező anyagok kibocsátása a már többször is érintett ipari, közlekedési és kommunális emisszióból származik. Az 1980-as 90-es évek fordulóján az összes kibocsátott légszennyező anyag mintegy 40-50%-a az ipari, 30-40%-a közlekedési, 10-20%-a pedig lakossági eredetű volt. Valószínűsíthető, hogy az utóbbi években az ipari kibocsátás aránya a légtér egészének hazai szennyezésén belül 15-

* A térképen feltüntetett 1985–94 közötti környezeti konfliktusok az alábbi tényeket takarják: A bős-nagy-marosi vízelépcsőrendszerrel összefüggő szakmai viták, társadalmi tiltakozások ellenére megépült a duzzasztómű, s a magyar-csehszlovák szerződés felbontása (1991) ellenére a szlovák fél – a „C” variáns megvalósításával – befejezte a bósi rendszer kiépítését; **Mosonmagyaróvár** – kommunális hulladék-beszállítás Ausztriából, galvániszap-kiszállítás Romániába; **Pereszteg** – téglagyári gödörben tárolt nyersbőr bomlásából eredő vízszennyezés; **Várpalota** – veszélyes hulladék műszaki védelem nélküli elhelyezése környezeti szempontból különlegesen érzékeny karsztvidéken; **Balaton** – ismétlődő angolnapusztulás; **Nyírad-Hévíz** – a természetes gyógyforrás hozamának folyamatos csökkenése a mélyművelésű bauxitbányászat következtében; **Zalaegerszeg** – detergens szennyezés veszélyezteti a helyi ivóvízbázist; **Szentgotthárd** – a bécsi metróépítésből származó szennyezett talaj lerakása.

20%-kal csökkent, miközben nőtt a főleg gépkocsi-közlekedésből, a kommunális kibocsátásból eredő légszennyezés. A légszennyezésre a legnehezebb pontos emissziós adatokat adni, de a valóságos értékekhez jól közelítő információ nyerhető a fajlagos kibocsátási értékek alapján végzett számításokkal. Így készült a MNA 5., kiegészítő füzeté vonatkozó lapja, illetve az abból az Északnyugat-Dunántúlra vonatkozó térképünk (7. ábra). Az összes kibocsátott légszennyező anyag tekintetében regionálisan Ajka ismét kiugrik (országosan is 5-6. helyen áll), s magas az emissziós érték Várpalota térségének is. A fenti mennyiségi jellemzőkből kitűnik, hogy a légszennyezésben az iparon belül is az energiatermelő ipar, a kohászat, a vegyipar szerepe a döntő, mert az erősen és többoldalúan iparosodott Győr, Sopron, Szombathely – méret szerint is sokkal nagyobb városok – kibocsátása is lényegesen kisebb az előbbieknél. Az Alpokalja, a Zalai-dombság városainak légszennyezőanyag-kibocsátása pedig alacsonynak tekinthető. A levegőbe bocsátott légnemű és szilárd anyagok megoszlása tekintetében jelentősek a különbségek a régió városai között, és ezek a légszennyező anyagok kibocsátásában való eltérésekből is az ipar ágazati szerkezete, illetve az ipar-közlekedés-kommunális emisszió városra jellemző aránya jut kifejezésre. Makroregionális vetületben az mindenképpen kiemelendő, hogy a négy megye közül országosan Veszprém megye emissziója magas: a szilárd légszennyező anyagok kibocsátásában az első (35 kt), de a kén-dioxid, a nitrogén-oxidok, a szén-monoxid kibocsátásban is „élen jár” az ország megyéi között.

Mint ahogy országosan, ugyanúgy regionálisan is a kommunális szféra emissziója a 60-as évektől nagymértékben átalakult, s a viszonylagos csökkenés e szférában elsősorban a fűtési technológiák javításának, még inkább a fűtésre felhasznált energiahordozók változásának (barnaszén helyett földgáz) a következménye.

7. ábra: Légszennyező anyagok kibocsátása, 1990

ÖSSZEGZÉS

A mögöttünk hagyott másfél évtizedben a természeti környezet erőforrásaival és adottságaival való *összehangolt, környezetkímélő gazdálkodás* problematikája hazai szinten is kikerült az érdekelt kutatóműhelyek köréből, s a társadalmi-gazdasági-települési környezet tér- és időbeli kölcsönhatásainak és különösen a munka-, lakó- és pihenőhelyek között feszülő érdekütközésekkel együtt a széles társadalmi érdeklődés, olykor a politikai csatározásoknak is a homlokterébe került. Egyértelműen beigazolódtott, hogy a regionális környezetvédelmi feltételrendszer kidolgozását, illetve a terület- és településfejlesztési döntéshozatalt megelőzően *elkerülhetetlen a primer természeti erőforrások* (ásványi nyersanyagok, vizek, termőföldek, erdők, légkör) és minden egyéb definiálható, egzakt módon számszerűsíthető *környezeti adottság számbavétele*. Ezek egybevetése alapján határozható meg egy adott régió – és benne a tájak – elsődleges rendeltetése, s az egyidejű és/vagy együttes hasznosítások összehangolása, optimalizálása. Kiderült az is, hogy az életszínvonal társadalmi méretű csökkenése időszakában sem igen csökken a lakosság figyelve a környezeti állapot javulását vagy romlását illetően, sőt a társadalom bizonyos rétegei azt az anyagi javak megszerzésének lehetőségeivel azonos szinten értéklik. Emiatt a feszítő gazdasági gondok közepette sem szabad a maradék elv alapján kezelni a környezetvédelemmel és -fejlesztéssel kapcsolatos egészségügyi, jóléti feladatokat, mert a társadalom ez ügyekben megnyilvánuló aktivizmusa, demokratizmusa a problémakör kiemelt kezelését követeli meg – főleg a helyi politizálás szintjén, a különböző önkormányzati szinteken.

A fentiek miatt foglalkoztunk kiemelten az északnyugat-dunántúli régión belül is a legfontosabb táji adottságokkal, helyi potenciálokkal, nemkülönben a környezeti állapot minőségi jellemzőit meghatározó emissziós tényezőkkel – a teljességre való törekvés nélkül.

Úgy véljük, hogy a szociális és környezetvédelmi szempontból a *fenntartható fejlődés* kulcskérdés lehet a közel- és távolabbi jövő országos, még inkább helyi politizálásának. Az évtizedes gazdasági visszaesés-

stagnálás, a tömegméretekben jelentkező munkanélküliség ellenére a *makro- és mikrokörnyezet biztonságát* – amelyben a háborús félelem, a környezeti katasztrófa elkerülése éppen úgy beleértendő, mint a mindennapok közbiztonsága, egészségvédelme – a társadalom változatlanul fontosnak ítéli a különböző biztonsági rendszerek legszélesebb nemzetközi együttműködéssel, garanciákkal való kiépítését (pl. Bős–Nagymaros ügyében kialakult „zsákutcás” helyzet feloldását a felek megegyezésével, s ha ez nem megy, a Hága vagy mások bírászkodásával), a környezetbarát közlekedés, illetve eljárások és termékek meghonosítását (amire kevés a kedvező tapasztalat).

Északnyugat-Dunántúl régiója számos, a környezet jelen- s jövőbeni állapotával kapcsolatos *eldöntendő kérdést* vet fel, amelyek legtöbbször hosszú – többségében ismert – előzménye van. Ezek közül is elsőként említendő az energia, annál is inkább, mert egy évszázadon át a régió DK-i, középhegységi része energiatermelő és országon belüli szén- és elektromos energia exportálója volt, s az extenzív fejlesztéspolitika utolsó etapjában minden politikai törekvés arra irányult, hogy a magyar–szlovák együttműködéssel megvalósítandó Bős–Nagymaros villamosenergia-exportórré teszi a régió Duna menti – korábban mindig energiainportőri – sávját is.

Ismerjük, hogy a BNV korábban zárt körben kezelt ügye a 80-as évek elején a környezet állapotának megőrzéséért indított tudományos viták középpontjába, majd az országos és helyi környezetvédelmi mozgalmak révén – a rendszerváltozás egyik legfontosabb érveként – a politika színpadára került. A vízlépcsőnek a szigetközi kavicsrétegében tárolt vízkészletre, a felszíni vizek minőségére, a Dunántúli-középhegységben tárolt karsztvizekre gyakorolt – prognosztizált – káros hatása, nem különben a vízbeszerzés és szennyvízkezelés jelentkező problémái, az agro-ökológiai potenciál, s kiváltképpen az Öreg-Duna vízzel töltött ágrendszeréhez kötött élővilág megőrzése miatti aggodalmak olyan súlyúak voltak, hogy a vízlépcsőrendszer magyar–szlovák együttműködésben való megoldása a Parlament 1991. évi vonatkozó döntésével lekerült a napi-

tai kohó, s az almásfüzitői, a mosonmagyaróvári timföldgyár sorsa is borotvaélen járt.

Fél évtizedes világszertei pangás az alumíniumiparban, a magyar–szovjet alumíniumipari kooperáció megszűnése elég volt ahhoz, hogy a múltjára joggal büszke hazai alumíniumipari vertikum a teljes bizonytalanságba jusson, és példának okáért, a bauxitbányászatért felelős utódszervezet ne tudná: hol érdemes ércet kutatni, illetve egy-egy lelőhelynek milyen gazdaságossági kilátásai lehetnek. Pedig 1995-ben az alumíniumiparac élénkülni kezdett, a privatizált, Székesfehérvár központú Alcoa-Köfém Kft. komoly nyereséggel (360 M Ft) zárta az évet (főleg a Ny-on értékesített, alumíniumból készített nyílászárók, állványok gyártásával). A továbblépés akadálya, hogy a fellendülés idején a hazai timföldgyárak igényeit sem képes maradéktalanul kielégíteni a bauxitbányászat (talán ezért is írnak ki pályázatot a Bauxitbánya Kft. 72%-os üzletrészére), pedig csak a bezárt bányákban több millió tonna bauxitvagyon maradt vissza. És elmaradt az egész bányászat okozta felszíni sebek – több évtizeden át elmaradt – rekonstrukciója, késedelmet szenved a védelem alá helyezett természeti értékek tényleges megóvása, és elképzelések is alig vannak a jövőbe tekintő tájrehabilitációra stb.

A térség felszíni vizeinek minősége az utóbbi években csak azért nem romlott, mert az ipari, a mezőgazdasági termelés visszaesésével párhuzamosan csökkent a szennyvízkibocsátás is. Az északnyugat-magyarországi Duna-szakasz ágrendszerének vízminősége a mennyiség és a folyási sebesség csökkenése miatt romlott, pedig a Kisalföldre érkező folyam víztestének minőségjellemzői javultak, főleg a németországi, ausztriai megvalósított környezetvédelmi fejlesztések eredményeként. A BNV jelenlegi megvalósítása a fenékküszöb megépítése ellenére is rontja az alvízcsatorna Dunába ömlése (Szap) fölötti szakasz parti szűrősű vízkészletének potenciálját, de a műtárgyrendszer nagymarosi része elmaradása miatt a karsztvizek utánpótlásában, a vízbeszerzési lehetőségekben nincs változás.

A régió DNy-i részét a *tervezett Déli autópálya* súlyosan érintené, mert a Rábafüzesről Nagykanizsáig hullámos felszínen vezetett nagy formájú nemzetközi gépkocsiforgalom az emissziós értékeket nagymértékben megnövelné. Az európai szállítási rendszer eddigi, döntően a teher- és kamiongépkocsi-forgalomra építő koncepciója zsákutcába vezetett. A gazdaságossági mutatók javítása, illetve a levegőtisztaság és a zajszint terén okozott, a túréhatárt meghaladó károsítás miatt minden bizonnyal a rendszer lényegesen módosul, a vasúti, a folyami szállítás javára, a közúti forgalom csökkentésére. Ezért az autópálya kiépítése és az ahhoz kapcsolódó fejlesztések iránti „területi érdekeltség” más, környezetbarát fejlesztésekkel kompenzálendő. Zajkibocsátásban a régió áthaladó több országos és nemzetközi út miatt a régió erősen terhelt, főleg a Győr–Hegyeshalom közötti övezet, s az 1995. év végén megnyitott autópálya ellenére. Sajnos, a Balaton partja is a legzajosabb zónák közé tartozik.

A környezet jövőbeni állapotával kapcsolatos utolsó felvetés: a gazdaság okozza a legnagyobb környezeti terhelést, következésképpen a végbement változások után olyan irányú gazdasági térszerkezetet célszerű továbbfejlesztteni, ami a táji adottságokhoz, a természeti erőforrások ésszerű hasznosításához jól illeszthető, és minimalizálja a lehetséges társadalmi-környezeti konfliktusokat.

Irodalom

- Ádám L. – Mosoni S. (szerk.) (1975): A Kisalföld és Nyugat-magyarországi peremvidék, Akadémiai Kiadó, Bp. (Magyarország tájféldrajza 3. kötet) 606.
- Ádám L. – Marosi S. – Szilárd J. (szerk.) 1987: A Dunántúli-középhegység, A/ – Természeti adottságok és erőforrások. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. (Magyarország tájféldrajza 5. kötet) 500.
- Börtelics S. (1989): A környezetvédelem tapasztalatai és aktuális feladatai Győr-Moson-Sopron megyében. In: Környezetgazdálkodási évkönyv 8. sz. Békéscsaba, 97–102.
- Faragó T. – Gyulai I. (szerk.) (1994): Környezet és társadalom közös jövője – Az ENSZ Környezet és Fejlődés konferenciáján elfogadott „Feladatok XXI. századra” c. áttekintése és megvalósításának első eredményei. Fenntartható Fejlődés Bizottság, Miskolc, 121.
- Fodor I. (2001): Környezetvédelem és regionalitás Magyarországon – Dialóg Campus Kiadó, Pécs 4880.
- Gözl, B. (1988): Állapotfelmérés a vízellátás helyzetéről a Dunántúli-középhegységben, Földr. Ért. 37. 1–4. füzet, 87–104.
- Horváth E. (szerk.) (1986): A környezet állapota és védelme. KSH, Bp. 330.
- Horváth L. (témavez.) (1992): Előreterjesztés Veszprém megye környezeti állapotáról. Veszprém Megyei Önkormányzat Építészeti, Terület- és Településfejlesztési Iroda, Veszprém, 71. Kézirat
- Kapocsi I. (témavezető) (1995): Északnyugat-Dunántúl területfejlesztési stratégiája – Vas megye környezetvédelmi fejezet, Győr-Moson-Sopron megye környezetvédelmi fejezet. KGI Nyugat-dunántúli Területi Iroda, Szombathely. 54., illetve 41. Kézirat
- Keresztesi Z. (1995) Magyarország Nemzeti Atlasza kiegészítő lapjai 5. füzet
- Marosi S. – Somogyi S. (szerk.) (1990): Magyarország kistájainak katasztere. MTA FKI kiadványa I–II. kötet: 1026.
- Márföldi G. – Rétvári L. (1991): Geofizikai javaslatok a Bős–Nagymaros Vízlépcsőrendszer környezeti hatásainak vizsgálatához. Földr. Ért. 40. 1–2. füzet 29–38.
- Nikodémus A. – Rétvári L. (1987): Az extenzív fejlesztéspolitikai környezeti és strukturális problémái a Dunántúli-középhegységben. Földr. Ért. 36. 1–2. Füzet 29–52.
- Nikodémus A. (1988): A természeti erőforrások hasznosításának környezeti kockázata. Földr. Ért. 37. 1–4. füzet 105–114.
- Nováki E. (szerk.) (1991): Környezeti stratégiák jövőkutatói alapozása. KTM Bp. 152.
- Pécsi M. (szerkesztőbiz. elnök) (1989): Magyarország Nemzeti Atlasza MTA FKI, 395.
- Rétvári L. (1989): A természeti erőforrások földrajzi értelmezése és értékelése. Akadémiai Kiadó Bp. 120.
- Rétvári L. (1990): A falusi letelepedés területi alternatívái. – Földr. Közl. 44. 3–4. Sz. 148–161.
- Rétvári L. (1995): Környezetvédelmi tanulmányok – Balaton Akadémia Könyvek sor. 12. Vörösberény 53.
- Rétvári L. (1997): Északnyugat-Dunántúl környezeti állapota. Szakértői tanulmány az MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tud. Int. Megbízásából (30. kézirat)
- Tardy J. (szerk.): Természetvédelem 1994. KTM természetvédelmi Hivatal Bp. 1994. 182.
- Tiner T. (1995): Határátlépő nemzetközi forgalmának néhány földrajzi jellemzője. – Földr. Ért. 44. 3–4. Füzet 289–300.
- Vukovich Gy. (1986): Statisztikai módszertani füzetek – A környezetstatisztika módszertana I. Az ENSZ környezetstatisztikai keresztmetszete. KSM Bp. 55.

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma

Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem
Nyugat-Magyarországon

Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai
gazdaságtana

Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig

Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező

Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és
Magyarországon

2002/2

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2003 májusában készült

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma	5
Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem Nyugat-Magyarországon	38
Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai gazdaságtana	84
TÁRSADALOM	177
Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig	177
Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező.....	208
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	221
Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és Magyarországon.....	221

Czike László

A MAGYAR RENDSZERVÁLTÁS TIZENKÉT ÉVÉNEK POLITIKAI GAZDASÁGTANA

(elemző tanulmány)

1. BEVEZETÉS A FOGALOMKÖR TISZTÁZÁSÁRA

1.1. KOMMUNIZMUS, SZOCIALIZMUS ÉS KAPITALIZMUS

A kommunizmus a marxista klasszikusok (Marx, Engels, Lenin) eredeti terminológiája szerint *a társadalmi fejlődés legfelső foka, olyan rendszer, amelyben az alapvető termelőeszközök közös, társadalmi (s nem állami!) tulajdonban vannak; az emberek egyenlők: mindenki képességei szerint dolgozik, vesz részt a társadalmi munkamegosztásban, és szükségletei szerint részesedik a megtermelt anyagi és szellemi javakból.* Az utópia elmélete szerint (Lenin) a megvalósult kommunizmusban megszűnnek az egymással antagonisztikus ellentmondásban álló és élő (értsd: osztályharc) társadalmi osztályok, a közösségi ügyek irányítását fokozatosan a helyi önkormányzatok (értsd: önszerveződés) veszik át, s végül – Lenin szerint – az állam, amely az uralkodó osztályok erőszakszervezete, is megszűnik.

Már a rövid meghatározásból is jól látható, hogy egyrészt a kommunizmus utópiának bizonyult, hiszen eleddig a világon (a történelemben) sehol nem valósult meg; másrészt az is, hogy *alapvetően egyfajta gazdaságpolitikai, sőt, a jelentésében elsősorban politikai elméletről* van szó, amely főként a „hadikommunizmus” effektív szovjetunióbeli alkalmazásának elméleti alátámasztását, apológiáját, öngazolását szolgálta az 1920-as évek elején.

Vulgáris értelemben kommunizmusnak nevezzük azt az erőszakosan központosított hatalmi rendszert (diktatúrát), amely a „bolsevik” (többségi) egypárt uralmát valósítja meg a „kisebbség” (a volt uralkodó osztá-

lyok) felett – innen eredt az „*egypártállam*” kifejezés is –, függetlenül attól az idealizált társadalmi összképtől, amelyet mint végcél a lenini elmélet maga elé tűzött. Ebben az értelemben Magyarországon kommunizmus uralkodott 1919-ben, az ún. „Tanácsköztársaság” 133 napja idején; majd – alapvetően az 1956-os forradalom demokratikus vívmányainak köszönhetően – egyre enyhülő, javuló közállapotokkal ugyan, de 1945-től 1990-ig is, folyamatosan. A kor legfőbb politikai ismérve volt, hogy különböző elnevezésekkel (MKP, MDP, MSZMP) ugyan, de mindig ugyanaz az *egypárt, egypárti (moszkovita) elit uralkodott*; kezében tartva az összes fontos politikai, állami és gazdasági pozíciót. Az alapvető termelőeszközök (gyárak, üzemek, infrastruktúra stb.) lényegében az egypárti állam kvázi tulajdonában voltak – kivéve a föld tulajdonát, mert a termőföldet szovjet mintára erőszakkal téveszesítették, illetve nagybirtok jellegű állami gazdaságok keretében művelték. Össznépi tulajdont hirdettek, vagyis azt, hogy *a szocialista állam csak a kezelője a társadalmi tulajdonnak (T.T.)*, amely valójában a népé, de a „koncentrált kezelés” az erőforrások, a kapacitások hatékonyabb kihasználását teszi lehetővé. A kezelői jog azonban a gyakorlatban állami tulajdont jelentett.

Politikai (uralmi) értelemben a szocializmus és a kommunizmus szavakat szinonimákként használjuk; tekintve, hogy a kommunista ideológia eredeti terminológiája szerint a szocializmus a kommunizmust megelőző fejlődési fázis. A szocializmus lényege (is) a politikai hegemonia (egyeduralom). Nem létezett semmilyen alternatíva, nem voltak szabad választások. Csak a demokrácia látszatának fenntartása (és a külföld, a Nyugat felé történő deklarálása) céljából működtették a parlamentet, és tartottak négyévenként látszatválasztásokat, amelyeken a nép mindig 98-99%-os „többséggel” szavazta meg a fennálló rend fennmaradását. A törvényhozó hatalom éppúgy az egypárt kezében volt, miként a végrehajtó hatalom, vagyis az állam.

A kapitalizmusban „minden másképpen” van. A termelőeszközök, a működő tőke – beleértve a termőföldet is – magántulajdonban vannak, ami nem jelenti azt, hogy pl. 30–50%-os arányban ne lehetnének (ideig-

lenesen vagy állandóan) állami tulajdonban is vállalatok, részvénytársaságok; elsősorban a lassú megtérülésű, nagy tőkeigényű ágazatokban, mint például az infrastruktúra, az útépités vagy a távközlés. Gyakran neveztek a szocialista rendszert – tévesen – **állammonopol-kapitalizmusnak**. A kapitalizmust – szemben a kommunizmussal – nem egy erőszakos, egyeduralomra törekvő hatalmi ideológia reprezentálja, illetve vezérli vagy motiválja „társadalmi berendezkedésében”, hanem elvileg a szabad vállalkozás profitérdeke, ami a szabad piaci verseny, a keresletkínálat játékszabályai által működteti a társadalom gazdasági életét. A szocializmust csak igen kevésbé motiválta a profit, a nyereség várása – gyakorlatilag önellátás, természetes csere folyt „másodlagos, adminisztratív értékkövetéssel”, melyben nem a profit állt az árképzés mozgáscentrumában, a termelés és a kereskedelem elsődleges érdekében, hanem a szükségletek kielégítése, amelyeket pártutasítások írtak elő. A teljesítmények önköltségét sem a piac ítélte, hanem a pártállam regisztrációja igazolta. Más kérdés, hogy minden állami monopólium volt...

A mai kapitalizmus már nem szabadverseny (bár előszeretettel terjeszti magáról, hogy az!), nem is monopolkapitalizmus, de még csak nem is állami monopolkapitalizmus, hanem valami más. A kapitalizmus valamikor régen – nagyjából 1950-ig – mindaz volt, amit az előző mondatban jeleztem; akkor még a profit túlnyomó hányada a produktív szférából származott, és egyébként is a legfőbb cél a profit mindenáron való növelése által, annak tőkésítése révén a piac minél nagyobb szegmensének a birtoklása volt. De addig a tőke koncentrációja és centralizációja, a piaci verseny nagyjából megmaradt a nemzetgazdaságok keretei között. Azóta a helyzet alapvetően megváltozott! A világpiac a XX. század második felének a terméke, amikor is az üzleti, befektetési és hitelezési, de legfőképpen a tranzakcionális tőkefolyamatok (értsd: tőzsdei árfolyam-spekulációk, intervenciók nemzeti valuták ellen, az állami bankjegykibocsátás „magánosítása”, nemzetállamok tudatos eladásítása, egész országok „hitelezői felvásárlása” stb.) túllépték a nemzetgazdaságok határait, és az egyetemes részvénytulajdon-szerzés révén olyan multinacionális

mamutvállalatok, társaságok alakultak ki, amelyek *oligopóliumokat, nemzetek feletti érdekszövetségeket* alkotva felosztották egymás között az összes létező nemzeti piacot, hogy azután a területi alrendszereket „összekapcsolva” *globális és integrált világpiaccá* alakítsák át az egészet, a nemzetek feje felett. Ez a folyamat a globalizáció, ami már egy olyan nemzetek feletti globális kapitalizmus képét rajzolja ki, amelyben – noha minden pénz hatalom a lehetséges maximumig koncentrált és centralizált nemzetközi tőkéé, vagy tán éppen ezért! – már nem a profit és a tőke minden határon túli további növelése a cselekvés központi motivációja, hanem a nemzetek piacainak teljes kisajátításával a hatalom megszerzése a nemzetállamok hitelezői „felvásárlása” révén. Az új érdekc centrum tehát már nem a tőke vagy a pénz önmagában, önmagáért, hanem a politikai hatalom, ami a nemzetek feletti rendelkezés áttételes joga. Márpedig ezek a tendenciák szöges ellentétben állnak a polgári nemzetállamról, a szabadságról, a szuverenitásról alkotott és deklarált elvekkel és jogokkal; mindazzal, amit a nemzeti kapitalizmus társadalmi rendszere, *a liberális polgári demokrácia, a jogállam* hirdet önmagáról.

A globalizációról a továbbiakban még szólunk, Magyarország kapcsán is.

1.2. A SZOCIALISTA TERVGAZDÁLKODÁS GAZDASÁGFILOZÓFIÁJA

A szocializmusban „az effektív szükségleteket” párthatározatok szabták meg, és nem a szabad piac, a kereslet-kínálat törvényszerűségei. Éppen ezért az „értékfolyamatok” szinte csak könyvelési-nyilvántartási célokat szolgáltak, legalábbis mindaddig bizonyosan, ameddig Magyarországon be nem vezették az ún. *új gazdasági mechanizmust* 1968-ban. A gazdaság szerkezete a létező szocializmusban egyáltalában nem a szabad, spontán piaci folyamatok révén alakult ki – *ilyenek nem voltak* –, hanem az egypárti határozatai alapján, melyek tételes tervcélokat jelöltek ki, amelyeket aztán az ún. *népgazdasági tervben* integráltak, több-kevesebb sikerrel. A felső szinten jóváhagyott népgazdasági tervet azután lebontották, leosztották az egyes végrehajtó szervezetekre, amelyek állami költ-

ségvetési szervekre és „önállóan” gazdálkodó vállalatokra oszlottak. Lényegesen leegyszerűsítette a képet – bármely kapitalizmussal szemben –, hogy minden funkcióra csak „egyetlen” vállalat létezett, vagyis hogy semelyik gazdálkodó szervezetnek nem volt igazi konkurenciája, legalábbis belföldön. Az Elektromos Művek szolgáltatta az áramot, a Csepel Vas- és Fémművek termelte „a vasat” (a VASÉRT meg árulta), az IKARUS autóbuszgyár gyártotta a buszokat, de például Magyar Televízió is csak egy volt, és így tovább... A vállalatok mind állami tulajdonú vállalatok voltak, és kizárólag a magyar államnak tartoztak egységes beszámolási kötelezettséggel. „Könnyű” volt az irányítás!

Az új gazdasági mechanizmus annyiban hozott újat, hogy részlegesen, és kezdetben még inkább csak szimulációs jelleggel ugyan, de bevezette a piaci értékviszonyokat, és a direkt tervutasításos rendszerről áttért az ún. *gazdasági szabályozók* (ezek komplex és szintetikus értékmutatók voltak) útján történő, indirekt gazdaságirányításra, ami alapvetően azt jelentette, hogy a továbbra is törvényerejű népgazdasági terv mint a legfelsőbb szintű komplex „célprogram” áttételesen, a gazdasági szabályozók által orientált gazdálkodó szervezetek „szabadpiaci versenye” révén valósult meg. Ez a rendszer az 1970-es évek közepéig olyan mértékű gazdasági fellendülést hozott, ami „hurraoptimizmussal” töltötte el a – lassanként elkülönülő – párt-, állami és gazdasági vezetést. A IV. és V. ötéves népgazdasági tervekben (1970–1980) monumentális, csillagászati összegeket felemészítő állami és célcsoportos nagyberuházásokat valósítottak meg, amelyek elsősorban az infrastruktúra (pl. távközlés) modernizálását célozták, jórészt igen fejlett, magas színvonalat képviselő nyugat-európai technikai eszközökkel. A párt derűlátása nem volt egészen alaptalan; tekintve, hogy a gazdaság indirekt irányítása – amely a komplex gazdálkodási mutatók teljesítéséhez kötötte a kiáramló bérek (a béremelések) összegét – a közvetlen anyagi érdekeltség megvalósításával rendkívüli eredményeket produkált, a nemzeti jövedelem növekedése jelentősen felgyorsult. Mindazonáltal (most már, persze utólag) bizonyosnak mondható, hogy a fellendülés nem volt olyan mértékű, amivel a szükséges biz-

tónsággal megalapozhatta volna a nagy összegű kiadásokat. Magyarán: az ország vezetésével „elszaladt a ló”, ami sok fontos tanulság levonására ad lehetőséget; mindenekelőtt jól mutatja, mennyire képtelenség (a gyakorlatban megvalósíthatatlan) bármely ország teljes gazdaságának központi irányítása, a valóságos piaci mechanizmusok kikapcsolásával. Ez a kellőképpen meg nem alapozott „túléléskülés” okozta, hogy Magyarország már az 1970-es évek közepétől egyre jelentősebb összegű állami hitelek felvételére kényszerült; nyugati bankoktól, majd egyre gyakrabban a Világbanktól. Az említett, 1970–1980 között megvalósult beruházások komoly hányadát is eleve nyugati hitelekből fedezték, illetve finanszírozták. 1980-tól már látszott, hogy a népgazdaság indirekt irányítása sem képes „kitermelni” a fokozódó állami hitelfelvételek adósságszolgálatát, illetve a gazdaság korszerűsítéséhez szükséges fejlesztések beruházási összegeit. A párt- és az állami vezetők átlátták, hogy a megkezdett úton már nem lehet visszafordulni, hiszen a nyugati kereskedelmi- és hitelkapcsolatok kiszélesítése – többek között – „importálta” a tőkés gondolkodásmódot, azokat a technikai, szakmai megoldási módszereket is, amelyek a kapitalizmusban honosak. A magyar népgazdaság továbbfejlődésének nélkülözhetetlen „motorjává” vált – fonák módon – éppen az a tőkés külkapcsolati rendszer, amely az ország eladósodását is okozta. Ezért a vezetés úgy döntött, hogy tovább folytatja a már megkezdett és visszafordíthatatlan gazdasági-pénzügyi-kereskedelmi liberalizációt – magyarán: észrevétlenül „átvezeti” az országot a kapitalista fejlődés útjára. A tudatosságot (utólag is) nyilvánvalóvá teszik az 1980-as évek legelején bevezetett változások, illetve a megjelent és felerősödött új tendenciák. 1981-től a kormány oly módon fejlesztette tovább a gazdaság liberalizációját, kapitalizációját, hogy új típusú vállalkozási formák (vgmk, gmk, kisvállalat stb.) választását és alkalmazását tette lehetővé, annak érdekében, hogy az egyéni kezdeményezőerőt (az anyagi érdekeltséget) hatékonyabban működtetve, kihasználva pótlólagos erőforrásokat vonjon be a népgazdaság közteherviselésébe. Eközben azonban folytatódott az ország fokozódó eladósodása; 1982-től az állam már ah-

hoz vett fel igen szigorú feltételekkel külföldi hiteleket, hogy képes legyen fizetni a korábban felvett kölcsönök éves kamatait. A folyamat akceleratívává, önerősítővé vált; ez okozta szükségszerűen a központi gazdaságirányítás modelljének és gyakorlati szisztémájának látványos szétesését, az 1980-as évek végén az utolsó kétségbeesett „átmentési kísérlet”, a reformkommunizmus bukását. A rendszerváltó kormányok apológiája utólag úgy magyarázza a korszakot, hogy úgymond szükségszerű volt a külföldi hitelek felvétele, hiszen nem termelte meg az ország a saját fogyasztásához szükséges jövedelmet, így gyakorlatilag a felvett nyugati kölcsönökből éltünk, vagyis „jövedelemmé” konvertáltuk volna a dollárhitelek összegeit... Ez így egyszerűen nem igaz. A pártállam a hiteleket a saját hatalma átmentéséhez vette fel, s azokból monumentális gazdaságfejlesztésbe kezdett; de sajnos főként azokon a területeken, ahol a tőke megtérülése egyébként is rendkívül lassú. Eléggé közismert, hogy még a ténytörően realizálnál is sokkal több beruházást igyekeztek megvalósítani, vagyis a rendelkezésre álló összegekből *inkább több alapberendezést* vásároltak, miáltal rendszeresen „megspórolták” az egyébként elengedhetetlenül szükséges kiegészítő felszerelések, készletek beszerzését, amivel többlettermelés helyett hatékonyságromlást idéztek elő. Horribilis veszteségeket okozott, hogy a megvalósult fejlesztések túlnyomó részben *az improduktív szférát* „gazdagították”, amely beruházási ráfordítások éppúgy soha nem térültek vissza, mint a pártállam pazarlását, fényűzését, önmaga átmentését szolgáló költségek, vagy pl. a helytelen döntések miatti felesleges ráfordítások, amelyek a vezetői dilettantizmus következményei voltak. Nyilvánvaló, hogy amennyiben a párt és az állami vezetés *már az 1980-as évek elején* „belátja” a népgazdaság központi irányításának képtelenségét, és *az azonnali „rendszerváltást” választja* az „előremenekülés” önátmentő – és hátrányos kondíciójú! – hitelfelvételei helyett, akkor még idejében elkerülhette és megakadályozhatta volna az ország visszafordíthatatlan eladósodásának folyamatát, ami mindmáig a magyar gazdaság igazi fellendülésének legproblematisabb korlátja.

Nem igaz tehát, hogy „megettük” volna a felvett nyugati hitelek milliárd dollárokra rúgó összegeit, így nem igaz az sem, hogy jogos, legitim lenne a rendszerváltó állam részéről az adósságszolgálat jogfolytonos átvállalása. A tőkés hitelezők lényegében „a kommunizmus fennmaradását, átmentését” finanszírozták; a magyar népgazdaság önmagában megtermelte a lakosság fogyasztásának megfelelő összegű nemzeti jövedelmet. A kommunizmus agóniájának, bukásának költségeit most mégis a magyar nemzet fizeti meg.

1.3. TÁRSADALMI (ÖSSZNÉPI) TULAJDON ÁLLAMI KEZELÉSBEN

A kommunista diktatúra időszakát „gazdaságfilozófiai értelemben” két nagy korszakra oszthatjuk: az első az 1948–1968, a második az 1968–1990 közötti periódus. Mindkettőre a megalomániás, erőltetett ütemű felhalmozás („növekedés”) volt jellemző, a társadalmi (elsősorban persze a lakossági) fogyasztás rovására; bár más és más metódus szerint. Az első korszakban a fő hangsúlyt ***a kettős rendeltetésű (hadi és polgári célú) nehézipar megteremtésére*** helyezték; szigorúan az autarchia (önellátás) jegyében, tehát figyelmen kívül hagyva minden esetleges komparatív megfontolást, ami bármikori előnyt jelenthetett volna az export-import (külkereskedelmi) kapcsolatokban. A második korszakban (ami elvezetett egészen a diktatúra bukásáig) már teljes egészében „feladták” a korábbiakban kötelezőnek vélt autarchikus elképzeléseket és gyakorlatot, és teljes egészében nyitottá (és egyben kiszolgáltatottá!) tették a népgazdaságot a külgazdaság irányában, olyannyira, hogy az 1980-as évek közepétől már a nemzeti jövedelem cca. 60-65%-a a külkereskedelmi forgalomban realizálódott. Tekintve, hogy a magyar gazdaság nem volt versenyképes, mert az egy főre jutó termelési és jövedelmezőségi mutatóit illetően messze elmaradt azoktól a fejlett tőkés országoktól, amelyekbe a potenciális exportunk irányulhatott volna, ez a nyitás „életveszélyesnek” bizonyult, hiszen fokozódó függésbe taszította az országot, ugyanis az exportot állandóan dinamikusan növelnünk kellett az adósságszolgálat

teljesíthetősége céljából, ami egyrészt a forint folyamatos leértékelését követelte meg, másrészt naturáliában „azonos” importvolumen mellett is növekvő import-értékhányaddal párosult, ami tovább rontotta a fizetési mérleg pozícióit. A bűvös körből nem volt kilépés, hiszen a belső és a külső gazdasági hatékonyság közötti mélyülő szakadék folyamatosan elértéktelenítette a magyar munkát a külföldivel szemben, amit a kor egyik híres aforizmája ekként fogalmazott meg: **„Minden évben egyre többet kell dolgoznunk azért, hogy csak egy kicsivel éljünk rosszabbul, mint az előző évben.”** A közgazdasági szakzsargon a jelenséget elnevezte **„a külkereskedelmi cserearányok romlásának”**, ami valós ugyan, de elfedi az igaz lényegét, ami végül is egészen a mai **„kamatrabszolgásáig”** vitte el a magyar nemzetgazdaságot és a nemzetet. A kifejezés ugyanis egyfajta „objektív tudományosság” látszatát kelti, s mintha csak afféle kivédhetetlen kataklizmára utalna, amelynek a következményeit belenyugvással illelnek viselni... A cserearányok romlásához ezenfelül nagymértékben hozzájárult egy számunkra valóban „kataklizmaszerű” esemény is, amely még az erős és felkészült, fejlett világ gazdaságot is majdhogynem térdre kényszerítette: **az ún. „olajárrobbanás” az 1970-es évek közepétől.** Ez vezetett oda, hogy Magyarország számára ettől kezdve a cserearányok már *a fejlődő országok „világpiacán”* is folyamatosan romlottak, s ezek a tények végül is szintén jelentősen hozzájárultak „az adósságspirálunk” meredekségének növekedéséhez.

Amíg az előző korszakban az autarch nehézipar és a gépi nagyipar gyors megteremtése (erőművek, vaskohók, acélművek, gyárak, vegyipari üzemek felépítése stb.) „vonta el” az elfogyasztható jövedelem nagy részét, addig a második korszakban már egy hangzatos politikai blöff – **„Utol kell érniük a fejlett kapitalista országokat!”** – „vette át a szerepet”, ami miatt persze továbbra is rendkívül (egészségtelenül) magas, 25-30%-os szinten kellett tartanunk a felhalmozási rátát. Látható tehát, hogy a kommunizmus mindkét, egymástól mégannyira eltérő korszakának is teljesen azonos volt az alapfilozófiája, amely gyakorlatot – még ma sem ismeretlen előttünk! – **állandó monetáris restrikciónak** nevezhetjük. En-

nek a velejéig kommunista pénzpolitikának a lényege, hogy állandóan szűkíti a kereskedelmi forgalomban mozgó pénz mennyiségét, miáltal – *mint gyepőlővel a lovat* – kézi vezérléssel igyekszik kézben tartani az egyébként számára „megzabolázhatatlannak” tűnő, komplett népgazdaságot. Tekintve, hogy az állami irányítású, kézilleg vezérelt gazdaságban effektív készpénzkibocsátást, bankjegyforgalmat szinte kizárólag csak *a lakossági fogyasztás kereskedelmi realizálása* tett szükségessé; az egész gazdaságot – „*Húzd meg, ereszd meg!*” alapon – a lakossági fogyasztás restriktív visszafogásával szabályozták. Eme tannak döntő hányadukban kései követői, hívei a mai állami pénzügyi szakemberek is, akik mindig a kiáramló bérek megkurtításában – mintha csak a középkori érvágást gyakorolnák egy még be nem azonosított betegségben szenvedő emberen – látják a kóros folyamatok orvoslásának egyetlen lehetőségét...

Azt is mondhatjuk, hogy a magyar állami gazdaságpolitika mindaddig posztszocialista (posztkommunista) marad, ameddig „a közelgő válság” elleni egyetlen hatékony védekezésként mindig a restriktív monetáris politikát veti be, és ennek keretében azonnal és kizárólag a bérek visszafogására gondol, apellál, és ennek megfelelően is cselekszik.

Az előzőekben felvázolt gazdaságtörténeti összkép szükséges volt ahhoz, hogy megérthessük a kommunizmus (vagy szocializmus) alaptermészetét, vagyis hogy egyáltalán *nem népjóléti rendszer*, noha kétségtelenül voltak olyan szociális vívmányai, amelyeket a mai rendszerváltó állam is bizony joggal megirigyelhet. A kommunizmus – mint láthattuk – minden jelentősebb felhalmozási törekvésével elsősorban *a hatalom további koncentrációját* igyekezett megvalósítani, és a fejlett Nyugatot sem népjóléti, hanem inkább stratégiai okokból „próbálta meg” utolérni. Sokkal fontosabb volt a rendszer számára a koncentrált pártállam-hatalom folyamatos erősítése, mintsem a dolgozók bérének, vagy a nép életszínvonalának az emelése. Az egyéni alkotó- és vállalkozókészségre is csak végső kényszerből, „*a veszett fejsze nyeleként*” igyekezett számítani, hogy az emberek maradék energiáját is a hatalom szekere elé kösse, egy második műszakban (vgmk, gmk stb.).

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a letűnt diktatórikus rendszer nem is ideológiai, hanem sokkal inkább pénzügyi téren volt önkényuralom, mert az emberek minden képességét igénybe vette, „bekötötte a termelésbe”, és az általuk megtermelt értéknek csak a tört részét „adta vissza” bér vagy szociális juttatások formájában, s azt is egy igazságtalan, „kontraszelektív” elosztás szerint, amelyben a rezsim feltétlen politikai hívei sokkal nagyobb szelet kenyeret kaptak az általuk kiérdemelnél, a többiek rovására.

Eljutottunk a kommunizmus legnagyobb csúsztatásához, amellyel bitorolta a széles néptömegek bizalmát. A rendszer több mint 40 éven át elhitette az emberekkel – hívekkel, szimpatizánsokkal, hozzáértőkkel és hiszékenyekkel egyaránt –, hogy *minden felépített erőmű, gyár, üzem, infrastruktúra, középület stb. nemzeti vagyon (ma már leginkább működő tőkének neveznénk) közös (össznépi), társadalmi tulajdon*, amelyben minden magyar dolgozó egy azonos értékű „jelképes népi részvénypakett” boldog tulajdonosa, amely részvénypakett tulajdonjoga megilleti őt bármilyen más körülmények között is, hiszen ez a résztulajdon a saját munkájának olyan, részére ki nem fizetett értékhányada, amelyről éppen hogy a közös tulajdon egyben tartása, illetőleg a fejlett kapitalizmus utolérése érdekében mondott le, átmenetileg. A rendszer urai tehát elhittették a néppel: átmeneti időtartamra „mondjanak le” a reálbérük jelentős hányadáról, azért, hogy az ország gazdagságban felzárkózhasson a Nyugathoz, s ha ez megvalósul, akkor elérjük az ottani életszínvonalat is. „**A gyár – mindenkié!**” – szölt a kommunizmus „választási szlogenje”, s cserében azért, hogy a munkások ezt engedelmesen elfogadták, a hatalom hallgatólagosan tudomásul vette, mikor egyesek az ígéretet készpénznek véve néhány csavarral, szeggel, kéziszerszámmal (vagy bármilyen aprósággal, amire otthon szükségük volt) a táskájukban – és furdalással a lelkükben – távoztak munkaidő után...

Magyarország az 1970-es években – a sikeres anyagi ösztönzés, a munka termelékenységének jelentős növekedése, a túlfeszített és tartósan magas felhalmozási ráta, továbbá a milliárdos dollárhitelek eredménye-

ként – erőteljesen fejlődött; jelentősen gyarapodott a társadalmi tulajdon. A reálbérek és jövedelmek növekedése ugyan még mindig elmaradt a lehetőségektől, de az emberek megértették és elfogadták: a saját országukat építik, és – valamit valamiért – ennek átmeneti önmegtartóztatás, lemondás az ára.

Más oldalról a kommunista rendszer azt is hirdette, hogy *a társadalom tulajdona azért marad ideiglenesen „állami kezelésben”, mert a fejlett kapitalista országok utolérése rendkívüli erőfeszítéseket igényel, ami csak az erőforrások koncentrált kihasználásával oldható meg.* Ezért a kommunizmus – legalábbis jelszavakban – igyekezett elkerülni mindazokat a „feleslegesnek ítélt” kvázianarchisztikus megoldásokat, kiadásokat (profit, verseny, reklám, szabad vállalkozás, piac, marketing stb.), amelyekkel a kapitalizmus úgymond a saját működésképtelenségét próbálta feloldani, illetve „palástolni”. Az 1970-es évek közepétől maximális takarékossgot hirdettek meg (pl. DH-mozgalom) az önálló gazdálkodó szervezeteknél is, hogy *egy forint se vesszen kárba a tőkés világgal folytatott konkurenciaharcban.* A szent cél elérése érdekében „a társadalom minden tartalékát” mozgósították – a párt még 1982-ben is (!) a közeli fellendülést ígérte...

Ami a lényeg: a társadalmi tulajdon deklaráltan *össznépi tulajdont* képezett, amelyet a nép csak ideiglenesen, takarékossgai megfontolásokból bízott az állam kezelésére.

1.4. VÁLTÁS, VÁLTOZÁS, VÁLTOZTATÁS – FORRADALOM, VÉR NÉLKÜL

Amint az ma már történelem: az 1980-as évek közepétől nyilvánvalóvá vált, hogy az évtized elején bevezetett közgazdasági szabályozómódosítások, az új vállalkozási formák nem teljesítették a működtetésükhöz fűzött túlzott reményeket. Magyarország külföldi eladósodása 1982-től nagymértékben felgyorsult, s láthatóan visszafordíthatatlanná vált. A szakemberek számára aggasztó összkép rajzolódott ki: ha a baljós ten-

denciák, trendek továbbra is folytatódnak, komoly veszélybe kerülhet az ország fizetőképessége is.

Nem volt már több tartalék, amit mozgósítani lehetett volna.

Magyarország válság felé sodródását *spontán liberalizációs jelenségek is* kísérték; lassanként formailag már minden lehetséges pénzügyi, üzleti, piaci, kereskedelmi stb. technikai megoldást, módszert, kategóriát, sőt, még a „trükköket” is átvettük a fejlett Nyugattól, ám a magyarországi alkalmazás során, az alapvetően még mindig „diktatórikus gazdasági közegben” valahogy mégsem érvényesült azok „legendás” hatékonysága... A kommunista rendszer, a pártállami elit még tett egy utolsó, kétségbeesett kísérletet arra, hogy a hatalmát megőrizze, fenntarthassa a gyökerelesen megváltozott gazdasági körülmények között is. Gyakorlatilag megpróbálták bevezetni Magyarországon a kapitalizmust (állammonopol-kapitalizmust?) az egypártrendszer változatlan uralma alatt. Mihail Gorbacsov retorikáját (peresztrojka és glasznoszty) követve kihirdették, hogy a rendszert meg kell reformálni, de meg kell őrizni belőle mindazt, ami jó. Ezt a – szintén kudarcot vallott – kísérletet az utókor később *reformkommunizmusnak* nevezte el.

Még néhány zavaros év telt el, s a rezsím végleg megbukott.

A bukás körülményeiről, az átmenetről később még lesz szó; ám van egy látszólag „nyelvhasználati”, valójában sokkal inkább a lényegét érintő tény, illetve furcsa, tendenciózus megfogalmazás, amelyet szeretnék tisztázni. Ez rávilágít mellesleg arra is – miként „szépül meg” a történelem, utólag.

Magyarországon 1990-ben a kommunista rendszert *mind politikai, mind pedig gazdasági értelemben* felváltotta a kapitalizmus. A szabad választás kiírásával, a plurális pártrendszer bevezetésével *az egypárti diktatúrát „automatikusan” felváltotta a liberális polgári parlamenti demokrácia* politikai rendje, a gazdaság pedig a főbb formális jellemzőit tekintve amúgy is „egyfajta prekapitalizmusra kezdett hasonlítani”, eltekintve most attól a nem elhanyagolható tényről, ami a magántulajdon csekély arányát illeti...

Az egyidejű hivatalos verzió szerint **Magyarországon ún. rendszerváltás történt**; átváltottunk az ún. szocialista rendszerből a kapitalizmusba. Ennek az a különlegessége, furcsasága, hogy korábban a történelemben – beleértve a magyar történelmet is – ezek a gyökeres társadalmi változások az esetek 100%-ában földcsuszamlásszerű kataklizmákat idéztek elő, s ezek ráadásul mindig egy végső krízissé fajult válságban, úgynevezett *forradalmi helyzetben* következtek be, „*amikor a nép már nem volt képes és hajlandó a korábbi rend keretei között élni, az uralkodó osztály pedig már nem volt képes a korábbi módon kormányozni*”. Magyarországon 1990-ben – s már hosszú évek óta – gazdasági válság volt ugyan, de forradalmi helyzet a legkevésbé sem... Így nem csodálkozhatunk azon, hogy „szinte egyik napról a másikra” léptünk át az egyik társadalmi rendszerből a minden tekintetben homlokegyenest ellentétes másik társadalmi rendszerbe, és nem csupán a forradalmak idején „szokásos” vérzivatar és a teljes közéleti anarchia, vagy a morális ellehetetlenülés maradt el, de az egyszerű átlagember lényegében „semmit” nem vett észre az egészből. A politikai zűrzavarral együtt persze „megúsztuk” egy esetleges forradalom (népfelkelés) jótékony, megtisztító hatásait is, és amikor egyesek felemelték a szavukat bizonyos radikálisabb változások mellett, akkor mondta ironikusan Antall József miniszterelnök, hogy „**Tetszettek volna forradalmat csinálni!**”...

A rendszerváltás összetett szavunknak kétségtelenül van egyfajta vulgáris mellékíze: magától értetődő, természetes tevékenységet takar, mint *őrségváltás, nadrágváltás stb.*, másfelől afféle egyszerű szükséglet elvégzését sugallja, mintha annak a szüksége az emberi cselekvéstől kvázi függetlenül, „tragikus hirtelenséggel” következne be – elvégezzük és kész...

Márpedig a rendszerváltás ennél egyrészt sokkalta bonyolultabb mozzanat volt, másrészt ha amolyan hirtelen, ösztönös cselekvés lett volna, az inkább forradalomba torkollik, amit az elhúzódó válságok ösztönösből tudatossá váló kényszercselekvéseket „szoktak kiváltani” a tömegekből, ami azután kezelhetlenné, irányíthatatlanná teszi az egész társadalmi folyamatot. Ez is kulcsszó, hiszen éppen a dolog lényege, hogy nem egy-

szeri mozzanatról van szó, hanem tudatosan előkészített, tervszerű folyamatról. Nem sokkal, talán egy-két évvel a jelen tanulmányom megírása előtt viszont megváltozott a „hivatalos terminológia”: **a tudós szociológusok rendszerváltozásnak „keresztelték át”** az eseménysorozatot. Ez a szó már valamivel jobban kifejezi a tárgyi lényegét, ámbár ennek meg az a nyilvánvaló hiányossága, hogy nemes egyszerűséggel mintegy „önmagától bekövetkező”, autonóm, szinte automatikus folyamatnak képzelettel vagy tünteti fel a történéseket, ami nyilván éppúgy tarthatatlan, miként „a rendszerváltás” esetében mondták. No de mégsem maradtunk azért „majdnem tökéletes” definíció nélkül, mert 11 év elteltével, 2001. február 1-jén, a Pesti Vigadóban elmondott országértékelő beszédében Orbán Viktor miniszterelnök végül is már **rendszerváltoztatásnak** nevezte a folyamatot, ami tudatos, tervszerű cselekvésre vall. Szó szerint a következőket mondta: „**A bátor politikai vállalkozók tudatosan megváltoztatták a jövőt.**” Más szóval megfogalmazva: „Véget ért a múlt, és elkezdődött a jövő” – a polgári fejlődés. Forradalom nélkül...

1.5. ÁLLAMI MONOPÓLIUM, ÁLLAMI VAGYONKEZELÉS ÉS PRIVATIZÁCIÓ

A létező szocializmust (legalábbis a megoldások „egyszerűségét” tekintve) formálisan a tudatos központosítás és a „takarékoság” jellemezte. Mivel a gazdaságban „nem kellett konkurenciától tartani”, illetve, hogy a verseny legkisebb kockázatát és kényelmetlenségeit is elkerüljék, egyrészt minden önálló gazdálkodó szervezet maximális önellátásra törekedett, másrészt a különböző funkciók, termelő tevékenységek, eltérő gazdasági profilok bármelyikére *csakis egyetlen, szinte kizárólag erre a munkára szakosodott egységet* hoztak létre. Ritka kivételt jelentett, ha valamely szakterületen két, vagy pláne több, átfedő tevékenységi kört gyakorló állami vállalat vagy szövetkezet is megjelenhetett. Ebből következtek a legkülönbözőbb hiányok, hiszen amennyiben valamilyen effektív szükségletet kielégítő termék vagy szolgáltatás előállítására (nyújtására) az állam elfelejtett idejében intézkedni egy új vállalat szervezésére irá-

nyuló párthatározattal, akkor súlyos hiányok keletkeztek az egész rendszerben. Ugyanis az összes állami vállalat egyetlen közös determinisztikus rendszert képezett, amely zárt rendszerben minden vállalat fontos, meghatározott funkciót látott el, amelynek a kiesése azonnal blokkolhatta a vele „kereskedelmi kapcsolatban” álló összes vállalat, vagy a rendszer egészének a működését. (Mellesleg ebből származott a rendszer nagyfokú stratégiai sebezhetősége is.) Tekintve, hogy a legfontosabb és a legjelentősebb tevékenységeket (pl. villamosművek, vas- és fémművek, hajózás, légi forgalom, tömegközlekedés, vasút, gázszolgáltatás, posta, bányászat, ásványolajtermékek forgalmazása, élelmiszer-belkereskedelem, szakosított külkereskedelem stb.) csak egy-egy nagyvállalat, többnyire tröszt végezte, valamint arra, hogy ezek mindegyike állami tulajdonban volt, valóságos piac hiányában is megállapíthatjuk, hogy ***a szocialista rendszer gazdasági értelemben az állami monopóliumok zárt láncú rendszere volt.*** Ezt a rendszert „örökölte” a rendszerváltó állam, és nem csoda, ha az új, megváltozott körülmények sokkoló, frenetikus hatására ez a rendszer szinte azonnal alkotóelemeire, atomjaira hullott szét. Nem történhetett másként, hiszen nagyjából a rendszerváltással egyidejűleg összeomlott a teljes KGST-piac, ami miatt a külkereskedelemnek hirtelen „át kellett állnia” a nyugati irányú piacokra, ez viszont a magasabb minőségi követelmények folytán megkövetelte az export-termékszerkezet gyors modernizálását. Emellett azonnal ***meg kellett kezdeni (?) az állami kezelésben működő társadalmi tulajdonban lévő (!) vállalati kapacitások reorganizációját, egyetemes részvénytulajdonná átalakítását, valamint privatizációját.*** A privatizációt részletesebben majd soron következő második, „*A magyar államadósság és a privatizáció összefüggései*” című tanulmányomban fogom tárgyalni, ezért most csak annyiban említem, amennyiben a tárgyi összefüggések elemzéséhez nélkülözhetetlen. Elsőként azért megállapítjuk, hogy a privatizáció ***még a rendszerváltás előtt, 1988-ban*** megkezdődött; olyan korai időpontban, amikor ennek még „praktikus legitimitása” sem volt. Nagyjából az átalakulási és a társasági törvények meghozatalától számítva.

Ezt a „szabálytalan és szabályozatlan”, tulajdonképpen mindenfajta valós létjogosultságot nélkülöző magánosítást „**spontán privatizációnak**” kell neveznünk; tekintettel arra, hogy elsősorban a szocialista nomenklatura vagyonhoz juttatását szolgálta, még mielőtt „a szezonnyitás” megkezdődik. A spontán privatizációról már csupán azért is meg kell emlékeznünk, mert történelmi bizonyítéka annak a ténynek, hogy **még a szocialista állam volt az, amely törvénytelenül „megkezdte” a társadalmi tulajdont képező nemzeti működő tőke magánosítását, pontosabban el-tulajdonítását a néptől – tulajdonjognak tekintve a puszta kezelői jogot, s megszegve korábbi ígéreteit, amelyeket a társadalmi tulajdonnal kapcsolatban tett.** Az összeomlóban lévő pártállam pedig „hagyta”, hogy a nomenklatura a saját hitbizományának tekintse a nép tulajdonát, amely felett az állam is csak kezelői joggal rendelkezett. Látható, hogy **a rendszerváltás tájékán teljes jogi és erkölcsi anarchia uralta a közéletet,** s a rendszerváltó állam – az első szabadon választott parlament által kijelölt Antall-kormány – hirtelen „azon találta magát”, hogy minden országgyűlési szavazás (döntés) nélkül egyszer csak „tovább folytatja” a társadalmi tulajdon privatizációját, anélkül, hogy erre nézve bármiféle jogosítványval, törvényi szabályozással rendelkezne. A rendszerváltó állam már úgy értékelte, hogy kész helyzetet örökölt, és működése első pillanatától kezdve **legitim állami tulajdonnak tekintette a társadalmi tulajdont.** A privatizáció már javában folyt, amikor (1990–1991) felállították az Állami Vagyonügynökséget, s az Országgyűlés megszavazta a privatizációs törvényt...

Az egyetlen tollvonással „állami vagyonná” eltulajdonított nemzeti működő tőke privatizációja amolyan spontán „leggyengébb láncszem elmélet” szerint zajlott – tekintettel arra, hogy az állami vállalatok vezetői igyekeztek eleinte (munkavállalói résztulajdonlási program, vezetői kivásárlás, privatizációs lízing, önprivatizáció bankhitellel, E-hitel stb. révén) a saját maguk számára magánosítani a vállalatot, majd miután ez nem sikerült, megpróbálták úgy befolyásolni az állami felügyeletet, hogy „az általuk kiválasztott” külföldi befektető vásárolhassa fel a céget, lehessen a

kiírt versenypályázat (tender) győztese. A kezdő privatizátor magyar állam (és az ÁVÜ) az első években még többé-kevésbé hagyta érvényesülni „a vállalatvezetői külön érdekeket”, majd (1992-től) a felülről szabályozott folyamatok vezető irányítójává vált. A privatizációval kapcsolatban ide kíváncsozik még egy összefoglaló, értékelő megjegyzés, ami nem egyszerűen „játék a szavakkal”, hanem a valóság hű kifejezője. A magyar állam előljáró érdekét képezte a privatizációs folyamat erőltetett ütemű forszírozása, s mielőbbi „sikeres” befejezése. Sikernek a minél gyorsabb befejezést tekintették; a gazdasági eredmény önmagáért beszél – amit majd a következő tanulmányomban mutatok be részletesen. A privatizáció során az állam – 6-8 év leforgása alatt – mindenekelőtt a legfontosabb „monopóliumait” értékesítette, túlnyomó részben multinacionális részvénytársaságok (mint új tulajdonosok) számára, amelyek többségében *nemzetközi monopóliumok*, de magyar belföldi viszonylatban mindenképp a piac egyeduralkodói maradtak, csak sokkal erősebbek, mint elődeik voltak, így a profitkövetelményeiket is kíméletlenebbül érvényesíthetik az állammal, illetve a magyar lakossággal szemben. E tekintetben „a pálmát” az ELMŰ 1996-os privatizációja viszi el, amelynek során a teljes áramszolgáltatásunk nyugat-európai kézbe került, ráadásul *legnagyobb részt francia és német állami (!) monopóliumok tulajdona lett*, s a magyar állam még garanciát is vállalt évi 8%-os profit „automatikus” biztosítására és kivihetőségére...

1.6. ÁLLAMI VAGYON ÉS ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS

Ahhoz, hogy hozzávetőlegesen megérthessük, mit is jelentett és jelent mind a mai napig a magyar „állami vagyon” (valójában: a társadalmi tulajdonunk) privatizációja, meg kell tudnunk különböztetni egymástól ***a vagyon és a költségvetés*** (idegen szavakkal: *portfólió és költségvetés*) fogalmköröket.

Minden ember ismeri a családi költségvetés fogalmát; tekintve, hogy akár magányosként, akár családban éli le a felnőtt életét – valamikor,

legalábbis gyermekként megismerte, megtapasztalta az anyagi korlátokat, kereteket, amelyek között a család gazdálkodik. Mindenki tudja, hogy a fiatal vagy az átlagos család felnőtt, dolgozó tagjai mindenekelőtt a mindennapi betevő falatról, a folyamatos megélhetésről igyekeznek gondoskodni, és így – hacsak nem örököltek valamilyen nagyobb összeget vagy pl. ingatlant – eleinte nem rendelkeznek „dinasztikus polgári vagyonnal”, de többnyire még más, nagyobb értékű vagyontárgyakkal (pl. lakás, ház, telek, nyaraló, autó stb.) sem, sőt, általában az otthonukat is bérlik, s a bérleti díj szintén a havonta rendszeresen előteremtendő kiadásokat (angolul: cash flow) növeli. Csak jóval később, anyagi értelemben folyamatosan sikeres életvitel, takarékos gazdálkodás eredményeként juthat a család olyan helyzetbe, hogy nagyobb értékű, tartós használati tárgyak, eszközök vagy ingatlan megvásárlására gondolhasson. Ám ez a szerencsés állapot még mindig nem jelenti azt, hogy a család önállóan profittermelő tőke birtokosa lenne – ennek eléréséhez már befektetésekre, értékpapírok (részvények, kötvények stb.) vásárlására van szükség, valamint arra, hogy az évente realizált profitot a család hosszabb távon újra meg újra „visszaforgassa”, tőkésítse, s ezáltal fokozatosan akkora portfólióra tegyen szert, amely vagyon (működő tőke) már öfenntartó, ami azt jelenti, hogy a busás haszonból a tőke folyamatos növelése mellett bőven futja a család minden tagja jómódú megélhetésének a biztosítására is. A megszerzett vagyont aztán a család féltékenyen őrzi...

Nagyjából ugyanígy működik az állam is. Ha jómódú, van saját profittermelő vagyona, ha szegény, akkor nincs semmije, csak az éves költségvetése.

A magyar állam egészen 1990-ig kommunista diktatúraként „működött”, ám mégis „gondoskodott” a társadalom jövőjéről, egészen a bekövetkezett rendszerváltásig – legalábbis szóbeli ígéretek formájában. Mármost hogy amikor megígérte, hogy a bérek alacsony szinten tartása, az erőforrások koncentrálása – csak ideiglenes megszorításként – a társadalmi tulajdonunk gyors gyarapítását szolgálja, amelynek eredménye az egész népé lesz...

A nemzeti működő tőke (gyárak, üzemek, erőművek, épületek stb.) illegitim privatizációja gyakorlatilag *újra földönfutóvá, újrakezdővé* tette a magyar államot és a népet, hiszen az egyetemes részvénytulajdonként önállóan is profittermelésre képes portfóliójától fosztotta meg, mikor azt multinacionális cégek birtokába adta. Ezzel a magyar portfólió 70-80%-a vált nemzetközi tőketulajdonná, s a privatizáció óta ennek a vagyonnak minden hozadéka azokat illeti meg. Magyarán: a magyar nép egyetlen saját „tőketulajdona” a két keze maradt, de a két keze munkája már nem, mert az is a „multi” tőkée. Lehet előlről kezdeni mindent: bérből és fizetésből a portfólió felhalmozását. Amióta a magyar állam nem rendelkezik számottevő önálló profittermelő portfólióval, azóta a pénzügyi mozgásteret nagymértékben beszűkült. 1990 előtt a szocialista állam – legalábbis „kezelői jogon” – monumentális vállalatbirodalom gazdájaként, annak minden hozadékaival gazdálkodhatott, míg ma csak a „fillérre kiszámított” állami költségvetés cca. fele-kétharmada fölött diszponálhat, mert a többi olyan kötött (kamat és egyéb fix) kiadás, amely nem valósít meg semmilyen gazdálkodási szabadságot.

Az állam pénzügyi-gazdálkodási mozgásterének nagymértékű beszűkülését egy egyszerű analógiával szeretném szemléltetni, ami ráadásul a tárgyhoz igencsak közel áll. Mint emlékezetes, az Antall-kormány idején született az az elképzelés (ami aztán rövidesen „hamvába holt”, és tulajdonképpen ma is annak a terhét, keservét nyögjük, hogy nem valósulhatott meg!), hogy az állam – a „saját kezelésű” (ÁVÜ-) vagyonából – egy önálló profittermelő, „élő” portfólió-csomagot juttat ***a társadalombiztosítási önkormányzatok*** birtokába, amelyeknek az éves hozadéka is őket illeti meg, s így képessé tehetők bizonyos fokú gazdálkodási önállóságra, mert a pótlólagos források folyamatos, bővülő újratermelődése révén, a részleges önfinanszírozással csökkenthetők a társadalombiztosítás állami terhei. Ebből nem lett semmi... Nagyjából azért, mert az állam *ebben az esetben is* „levágta az aranytojást tojó tyúkot”; inkább eladta, privatizálta az önkormányzatoknak szánt portfóliót is, csak hogy minél hamarabb rendkívüli bevételekhez jusson. Tetten érhető ugyanez a szűk látókörű, a

mának élő „fiskális” szemlélet az „állami” vagyon privatizációjának minden szegletében és minden mozzanatában.

Nagyságrendileg megpróbálom bemutatni, hogy milyen vagyonértékektől „szabadította meg” önmagát a magyar állam a kampányszerű magánosítás során, anélkül hogy előzetesen végiggondolta volna: *maga alatt vágja a fát.*

Mondják: „*Pénz beszél – a kutya ugat.*” Azután: „*A kutya ugat – a karaván halad.*” Még inkább igaz ez olyan kapitalista környezetben, amikor mindenki (a gazdálkodó szervezetek és a magánemberek egyaránt) munka nélküli kamatjövedelemre, s ezt biztosító saját portfólióra törekszik, hogy hátralévő életében már csupán a szelvények vagdosására legyen gondja. Az állam elfeledkezett arról, hogy ***a privatizáció bizony kétélű fegyver***, hiszen minden gazdasági szereplő csak addig lehet önma-ga ura, ameddig önálló (profittermelő) vagyonnal rendelkezik – ha viszont már nincs tőkejövedelme, kiszolgáltatottá válik azokkal szemben, akiknek a portfólióját eladta. Megnehezíti a dolgunkat, hogy a nemzeti működő tőke hozzávetőleges értékéről a privatizációt megelőzően semmilyen összevont értékbecslés nem született. A gazdasági szakértők (1990-es áron és árfolyamon visszamenőlegesen) 60-100 Mrd USD össz-értékűre teszik a magyar portfóliót...

Tegyük fel, hogy a becslés helytálló. Ebben az esetben – tekintve, hogy a működő tőkénk cca. 80%-a került multinacionális társaságok kezébe – azt kapjuk, hogy a privatizált vagyon mai értéke kb. 20 ezer milliárd forint lenne. Ez nagyságrendileg annyi, mint a magyar gazdaság éves GDP-jének, a bruttó nemzeti termék összegének a kétszerese. Nagyjából háromnegyede a nemzetgazdaság összes külföldi és több mint kétszerese az állam belföldi adósságának. S legalább négyszerese az állami költségvetésünknek! De közelítsük meg a kérdést inkább a hozam, a hozadék oldaláról!

Számoljunk csak a privatizált vagyontömegre vetítve átlagosan 15-20%-os „profitrátával” (vagy kamattal), s beláthatjuk: amennyiben a magyar állam ma is a gazdája lenne ugyanennek a portfóliónak, csupán a

hozadékból kitelne csaknem a teljes állami költségvetés, s nem kellene adót beszélni... A kérdéskör ennél azonnal még komplexebbé válik, ha hozzákapcsoljuk az államadósság problematikáját, ám ez már nem a jelen tanulmány, hanem a már hivatkozott következő témája... Itt és most csak annyit, hogy a vagyon átgondolatlan privatizációja következtében a magyar állam elveszítette tőketulajdonosi pozícióit, és nem utolsósorban ezek az összefüggések azok, amelyek rávilágítanak: miért kényszerül az állam az adóbevételek állandó növelésére, az elsődleges jövedelmek mind fokozottabb koncentrálására – azért, mert az állami költségvetés egyre nehezebben viseli a külső és belső adósságszolgálat növekvő kamatterheit. Ámde nemcsak az állam, hanem a nemzet, a lakosság is kiszolgáltatottá, „kamatrabszolgává” vált, hiszen nem egyszerűen csak elveszítette önálló profittermelő *társadalmi tulajdonát*, de emellett – saját tőketulajdon híján – bedolgozó bérmunkásként, szó szerint a két keze munkájával kell megtermelnie azt a súlyos adó- és kamattöbbletet, amelyet az állam (a portfóliója elvesztése miatt) adósságszolgálatként évek óta növekvő mértékben fizet a magyar és a külföldi bankoknak...

1.7. ÁLLAM ÉS NEMZETGAZDASÁG – AZ MNB SZEREPE

A továbbiak jobb megértése érdekében – most kizárólag az államadósság keletkezése és kezelése szempontjából – meg kell határoznunk, mit értünk és mit nem értünk államadósságon, továbbá röviden vázoljuk, korábban mi volt a Magyar Nemzeti Bank szerepe az adósságkezelés folyamatában.

A létező szocializmusban *állam és nemzetgazdaság gyakorlatilag azonos kört fedett le* (legalábbis gazdálkodási értelemben), hiszen minden vállalatot az állam, mint kvázitulajdonos finanszírozott és működtetett. Az egyetemes külföldi valutaelszámolások tekintetében *a devizamonopólium alapján* a magyar államot minden tranzakcióban az MNB képviselte. A hitelfelvételek vonatkozásában is minden esetben az MNB járt el, *teljes jogkörrel*, minek alapján fokozatosan kialakult az a gyakorlat, hogy

az MNB – mint állam az államban – keletkeztette, nyilvántartotta és kezelte az állam hitelfelvételeit, devizaadósságait és -követeléseit, valamint az ország valutatartalékait.

Az állam (és gyakorlatilag az MNB) devizamonopóliuma a rendszerváltás után egészen addig fennmaradt, ameddig 1996-ban a Horn-kormány, majd 1998-tól az Orbán-kormány intézkedései alapján meg nem történt a devizagazdálkodás liberalizálása, mely szerint mind gyakorlati, mind jogszabályi értelemben is megteremtődött a forint konvertibilitása. Ezt megelőzően devizahitelt csak a magyar állam megbízásából az MNB vehetett fel, ettől kezdve azonban már **különvált egymástól a magyar állam és az önállóan gazdálkodó szervezetek** (bankok, vállalkozások, társaságok stb.) **hitelfelvétele, adósságképzése, -kezelése és -nyilvántartása**, vagyis innentől az államadósság összege nem egyezik meg a nemzetgazdaság adósságának összegével. Mint majd a következő tanulmányomban ezt látni fogjuk, a mai számadatokban szignifikáns eltérés mutatkozik meg.

De térjünk még vissza az államadósság kezeléséhez! Mint ismeretes, az ország (az állam) jelentősebb mértékű kül- és belföldi eladósodása 1982-től gyorsult fel; ettől kezdve vett fel az MNB egyre növekvő összegű hiteleket – persze elsősorban *a fizetésimérleg-hiány, illetőleg a deficités költségvetés* (a veszteséggel gazdálkodó népgazdaság) kiegészítő megfinanszírozása céljából. A Pénzügyminisztérium és a Magyar Nemzeti Bank között sajátos „munkamegosztás” alakult ki: az előbbi intézte a költségvetés, míg az utóbbi a hitelfelvételek és az adósságszolgálat ügyeit. Ilyenformán lassanként az MNB – mint állam az államban – által kezelt devizaösszeg forintban kifejezett értéke *meghaladta* az állami költségvetés összegét, ami jól mutatja az MNB pénzügyi szerepének rendkívüli jelentőségét, s kifejezi a felelősségét is.

A Horn-kormány által 1995-ben alapított Államadósság-kezelő Központ tevékenysége is „csak a költségvetés bruttó adósságából *a belföldi rész finanszírozására* terjedt ki, a külföldi adósság kezelésének átvétele még távlatilag sem merült fel” (idézet: az Állami Számvevőszék 1997. decemberi jelentéséből).

Látható, hogy az MNB szerepe kulcsfontosságú a magyar államadósság keletkezésében és kezelésében, ugyanakkor a Pénzügyminisztérium és az MNB közötti feladatelhatárolások tisztázatlansága a két szervezet közötti „megegyezések” tárgyává silányította az egész adósságkérdést. Ennek eklatáns példája volt az 1996-ban végrehajtott „adósságcsere”, amikor is az MNB 2 ezer milliárd forint összegben az állami költségvetésre terhelte az úgynevezett „0-ás”, nem kamatozó, 1996 előtt keletkezett devizahitelekből származó államadósságot, ami tovább növelte a költségvetés kamatterheit. *„A helyszíni ellenőrzés tartalmi kapcsolatot próbált feltárni az MNB könyveiben lévő devizaadósságok és azok keletkezési okai között. Az MNB viszont nem mutatott be olyan dokumentumot, amely szerint devizaadósságának keletkezése, folyamatos változása az állami feladatok finanszírozásával közvetlen összefüggésbe hozható lett volna.”* (Idézet az előző bekezdésben említett dokumentum 36. oldaláról.)

2. A NÖVEKEDÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI, TÖRTÉNETE

2.1. POSZTSZOCIALISTA MONOPÓLIUMOK RENDSZERE

A magyar nemzetgazdaság a kapitalizmus rendkívül speciális verziója. Amerikában és a fejlett nyugat-európai tőkés országokban a kapitalizmus több évszázad szerves fejlődése alapján, spontán mechanizmusok működése eredményeként, *a szabad vállalkozásoknak a szabad piacon végbement szabad versenye (szelekcioja)* talaján alakult ki. Magyarországon mindez távolról sem így történt! A kapitalista fejlődés a II. világháború után (1945) megtorpant, megszakadt, és szünetelt egészen az 1980-as évek végéig.

Az ún. reformkommunizmus (1982–1989) időszakában a magyar állam mint a társadalmi tulajdonban lévő nemzeti működő tőke „kezelője” egymás után vezette be azokat a központi intézkedéseket, szabályozó-változásokat és a legkülönbébb tőkés módszerek, technikák, kategóriák alkalmazását (kétszintű bankrendszer, kisvállalkozások, váltó, kötvény,

részvénytársaság, kft., áfa, szja, átalakulási és társasági törvény, vagyoneértékbecslés stb.), amelyek már kifejezetten és közvetlenül a kapitalizmusra való „áttérést” szolgálták, illetve készítették elő. A magyar gazdaság 1990-re „már megérett” a gazdasági rendszerváltásra, ami be is következett.

Említettem már, hogy a szocialista rendszerben *nagyjából minden fontos termelő vagy szolgáltató funkció „egyetlen” nagyobb (trösztszerű) állami vállalathoz* (távközlés = MATÁV, útépités = Betonútépitő Vállalat, biztosítás = Állami Biztosító, hajózás = MAHART, vasút = MÁV, távolsági busz = VOLÁN, légi forgalom = MALÉV, élelmiszer-kiskereskedelem = KÖZÉRT, zöldség-kiskereskedelem = ZÖLDÉRT, olaj- és gázipar = OKGT, autóbuszgyártás = IKARUS, gépjármű-külkereskedelem = MOGÜRT, izzógyártás = TUNGSRAM, villamosművek = MVMT stb.) kötődött; és ezen az állami „monopolisztikus” szervezeti felálláson sajnos sokat nem változtatott az 1990-es évek kampányszerű privatizációja sem. Némi leegyszerűsítéssel minden maradt a régiben, mindössze annyi történt, hogy a nagyvállalatok átalakítása s részvényeik értékesítése után a portfólió gazdát cserélt, és a magyar kapacitások a hozzájuk tartozó kereskedelmi hálózattal és piaccal együtt tőkés multinacionális társaságok tulajdonába kerültek. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a mai magyar gazdaság üzemnagyság s tulajdonjog szerinti szerkezete alapvetően torz, hiszen szinte egyeduralkodó (80%-os) a multinacionális cégek túlsúlya. Ezek a mamutcégek a magyar államtól kapott kivételes kedvezményeik, valamint egyébként is „utolérhetetlen” tőkeerejük révén abszolút monopolhelyzetet élveznek; szinte rátelepszene az egész piacra (amelyet teljes egészében uralnak, és globális méretekben fel is osztanak egymás között), ami eleve lehetetlenné teszi konkurens, tőkét felhalmozó magyar cégek, versenytársak kialakulását és felfejlődését. Ez a merev – *posztoszocialistának nevezhető* – struktúra folyamatosan is újratertemti a „félgyarmati” viszonyokat, amelyeknek az a lényegi sajátossága, hogy a magyar kis- és középvállalkozások maximum bérmunkás-bedolgozói lehetnek a multinacionális cégeknek, minek következtében a késztermékek

profitja döntő hányadában a multiknál csapódik le, amelyet aztán az esetek túlnyomó többségében nem forgatnak vissza, hanem kiviszik az országból. Tekintettel arra, hogy a magyar gazdaság termelésének cca. 70-80%-át az említett nemzetközi társaságok produkálják, kézenfekvő a növekedésük, hiszen ehhez minden kedvező feltétel – *szabad befektetés, kedvezmények és adópreferenciák, gyakran állami támogatás, olcsó, ámde magasan kvalifikált munkaerő, monopol- vagy oligopol piaci helyzet, vámszabaderület, még mindig alacsony ingatlanárak, fejlett infrastruktúra stb.* – a rendelkezésükre áll. Magától értetődő, hogy amikor az állam megbízásából a KSH a magyar gazdaság növekedési teljesítményét méri – voltaképpen a Magyarországon működő multik növekedési indexét mutatja ki, aminek a magyar teljesítményekhez lényegében semmi köze nincs. Némi malíciával és „futballhasonlattal” élve azt mondhatjuk, hogy a „magyar” gazdaság egy olyan „nemzetközi válogatott” csapat, amelyben a tizenegyből legalább 8 játékos külföldi, „idegenlégiós”, miközben kétségtelen, hogy a futballisták mezeit, cipőit és a labdát is „magyar bérmunkás bedolgozók” állítják elő, a szintén külföldi eredetű (elavult) gépsorokon dolgozva...

2.2. CSEREARÁNY-ROMLÁS

Szoltam már az 1970-es évek (és az olajárrobbanás) kapcsán a cserearányok romlásáról, aminek az a lényege, hogy az exportáraink lassabban nőttek, mint az importárak. Valójában senki nem tudhatja biztosan, melyik volt előbb, a tyúk vagy a tojás. Vajon a cserearányaink romlása okozta-e a külkereskedelmi mérleg, és ezáltal a fizetési mérleg tendenciájában tartós negatívumát – s így a gazdaság, az állam fokozatos eladósodását a külföld irányában –, vagy éppen ellenkezőleg: az adósságszolgálatot teljesítendő, folyamatos forintleértékeléssel (a forint csúszó leértékelését mostanában szüntette meg az Orbán-kormány!) ösztönöztük az exportot, ami a magyar munka értékének állandó, tudatos devalválását, vagyis a cserearányok „rontását” jelenti...?! Ezt az értékromlást tulajdon-

képpen szemléletesen reprezentálja a forint/dollár vásárlóerő-arány folyamatos romlása is. 1990 óta napjainkig (tehát 12 év alatt) a paritás *háromszoros romlást* mutat.

A leköszönő Orbán-kormány működésének egyik büszkesége **a rendkívül erős forint** (már hírlik is, hogy a nemsokára hivatalba lépő új Medgyessy-kormány *az ennyire erős forintot már nem tartja célszerűnek fenntartani!*), a másik pedig (a kettő persze összefügg!), hogy állítólag az erőltetett ütemű (4 év átlagában 3-4%/év) GDP-növekedést **a cserearányok romlásának megállítása mellett** sikerült volna elérni. Amennyiben ez a tétel igaz – ezt majd a következő 4 év növekedési mutatói fogják igazolni vagy cáfolni –, úgy rendkívüli áttörésről beszélhetünk, ugyanis a külkereskedelmi cserearányaink és a forint paritása 1990 óta is egyfolytában romlanak, romlik, annak ellenére, hogy 1990 óta a GDP egyre növekvő hányadát a multik termelése adja. Saját, egymás közti nemzetközi cserearányaik vélhetőleg ugyanis nem romlanak; tán ezért állt meg a „mi” cserearányaink romlása is!

2.3. A FIZETÉSI MÉRLEG HIÁNYA

A magyar gazdaság növekedése 1990 előtt – főként a cserearányromlás és a koncepció nélküli dollárhitel-felvételek miatt – is folyamatosan negatív fizetési mérleggel valósult meg; nem volt ritka az olyan év, amelyben a hiány elérte a 4 milliárd USD-t is. Az 1980-as évtized utolsó éveiben csődközeli állapotba került a nemzetgazdaság: mérhető növekedés helyett stagnálás állt be növekvő fizetésimérleg-hiánnyal. A gazdasági rendszerváltás már emiatt is szükségyszerű és elkerülhetetlen volt – **a nemzetgazdaság gyors struktúraváltásra, szervezeti és tulajdonosi átalakításra kényszerült; a külföldi hitelezők általi szanálásra, reorganizációra, modernizálásra szorult**. A szanálás kivételével mára nagyjából mindez megvalósult, s hogy a szanálás miért nem, illetve ez máig milyen következményekkel járt, arról a következő tanulmányomban: „*A magyar államadósság és a privatizáció összefüggései*” címmel írok majd. A

rendszerváltást kataklizmaként éltük át. Az 1990. évben a magyar gazdaság teljesítménye katasztrofális mértékben visszaesett. A GDP – a bruttó nemzeti össztermék – az 1989. évi szint 60-65%-ára zuhant vissza; a legnagyobb mértékű visszaesés a gépiparban és az építőiparban következett be. Az alapvető ok a KGST-relációjú üzleti kapcsolatrendszer teljes összeomlása volt. A legsürgősebb tennivalóként jelentkezett, hogy új, európai uniós és egyéb tőkés piacokat kellett keresni és találni a magyar ipari és mezőgazdasági termelés rentábilis értékesítése céljából. Ennek érdekében a megválasztott Antall-kormány liberalizálta a külkereskedelmet, valamint haladéktalanul nekilátott az állami vagyonként „kezelt” társadalmi tulajdon kampányszerű privatizációjához. Az alapvető cél az ország fizetőképességének a megőrzése volt – bármi áron –, tekintve, hogy a rendszerváltó állam *teljes egészében „átvállalta” a kommunista rezsimtől örökölt bruttó 20,5 milliárd USD külső adósság visszafizetését, illetve „jogfolytonos” szolgálatát.* A kormány a fizetési mérleg hiányát és az adósságszolgálat kötelezettségeinek teljesítéséhez szükséges deviza összegét *a privatizációból befolyó külföldi tőkebefektetések dollárösszegeiből kívánta fedezni, illetve biztosítani,* tekintve, hogy a valutatartalékok is szinte teljesen kimerültek. Az elképzelés a következő volt:

- Folyamatos adósságszolgálatlaltalant biztosítani az ország hitelképességét, hiszen a gazdaság modernizálása, szerkezeti átalakítása újabb hitelek felvétele nélkül kilátástalannak tűnt.
- A gazdaság liberalizációja, reorganizációja, illetve az „állami” portfolió gyors és eredményes privatizációja (illetve adókedvezmények nyújtása) révén „becsalogatni” a külföldi tőkét, a befektetőket, s ezáltal szert tenni olyan mértékű, folyamatos tőkebevonásra, amely biztosítja a gazdaság talpra állítását, a termelékenység, a hatékonyság és a jövedelmezőség ugrásszerű növelését, ami majd (a folyamatos adósságszolgálat terhei mellett) kitermeli az újabb hitelek kamatait és törlesztő részleteit, valamint segít megteremteni a fizetési mérleg egyensúlyát is.

2.4. A KÉTFAJTA GAZDASÁGPOLITIKA

Mielőtt rátérnék annak részbeni bemutatására, mennyiben is sikerült a fenti célokat megvalósítani, valami mást kell előbb tisztáznunk. Nevezetesen a magyar gazdaság rendszerváltás utáni újbóli növekedésének, pontosabban inkább „visszakapaszkodásának” lehetséges technikáit, módszerét, illetőleg az eddig tényszerűen megvalósult „kétféle modell” elvi különbözőségét.

Világos, hogy a rendszerváltás örökségéből eredően (valamint más okok miatt is) Magyarországon csak olyan növekedési modell alkalmazása tűnt célravezetőnek, amely még hosszabb időszakon át nagymértékben épít az állam közvetlen beavatkozására, hiszen gyakorlatilag a tőkés gazdaságra történő áttérés, az átmenet minden fontosabb tényezőjét állami vezérlettel, „a semmiből” kellett előteremteni. (Nem volt tőkés piac, nem volt szabadpiaci verseny, nem voltak befektetők, óriási volt a készpénzhiány, új piacot kellett szerezni a magyar termékeknek, a felére zuhant az ipari termelés, nem volt tőzsde, sürgősen privatizálni kellett az „állami” vagyont stb.)

Mint ismeretes, az állami beavatkozásra „épülő” szabadpiaci gazdaság modelljét a nagy angol közgazdász, **Keynes** dolgozta ki, amely a lényegét tekintve ma is alapvető szisztéma a világ legfejlettebb tőkés országaiban – más kérdés, hogy Keynes a módszerét éppen a fenyegető válságok ellen, azok elhárítására dolgozta ki, s azok a tőkés világban 1950 óta már (talán éppen ezért!) egyáltalán nem jellemzőek. Kétségtelen viszont, hogy 1990-ben Magyarország rendkívül súlyos válságot élt át: mint afféle gazdasági „állatorvosi ló”, egyszerre tucatnyi súlyos betegségben is szenvedett, tehát a helyzet gyors és hatékony beavatkozást, generális megoldásokat követelt. A keynesi gazdaságpolitika leegyszerűsített lényege szerint **amikor a gazdaság pang, akkor állami beavatkozással sok pénzt kell pumpálni bele (fel kell fűteni); amikor „túlgyorsul”, akkor sok pénzt szükséges kivonni belőle (le kell hűteni)**. Ezt a módszert „stop-go” (ha túlgyorsul = stop; ha pang = go) gazdaságpolitikának is nevezhetjük, amelynek stílusos magyar fordítása: „*Húzd meg – ereszd*

meg!” lehetne. A rendszerváltás utáni években a beteg magyar gazdaságot „a közgazdasági doktorok” mind a két, gyökeresen ellentétes módszerrel is egyszerre kezelték, vagyis egyidejűleg „serkentették a vérkeringését”, amellet „eret is vágtak rajta”... Ez a kettős módszer a kampányzerű privatizációból, illetve a tőkebevonás mértékének horribilis összegeiből kézenfekvően következett. A beáramló külföldi tőke (dollár) jelentős hányada forintban mint pótlólagos vásárlóerő jelent meg az éledező szabadpiacon: munkabér, tőkés fogyasztás, gépek, berendezések, beruházások, illetve anyagok és egyéb fogyasztási cikkek vásárlása formájában. Magától értetődő, hogy a külföldi tőke *évi milliárdos mértékű* bevonása „túlfűtötte” (volna) az amúgy betegesen pangó magyar gazdaságot, ami mellesleg – minden „gondos” restriktió ellenére – részben be is következett: a gazdaság „lázas beteg” lett, ezt jelezte az időnként 30% fölé is ugró, vágató infláció jelentkezése. Miközben tehát az állam „gőzerővel” privatizálta a nemzeti működő tőkét, s ezzel soha nem látott dollárösszegeket vonzott az országba (ami 1990–1993 között hatalmas, részint virtuális fellendülést is hozott!), addig a Magyar Nemzeti Bank folyamatosan restriktív monetáris politikát folytatott, vagyis csillagászati forintösszegeket vont ki a gazdaságból. Elsősorban a bemutatott kettős kezelés vezetett el oda, hogy a magyar gazdaság átalakulása (szocialistából tőkésé) roppant ellentmondásokkal ment végbe: *miközben a beruházási piac soha nem látott mértékű pezsgést mutatott, addig a lakosság fogyasztása minden évben jelentősen csökkent – elsősorban a két számjegyű (és növekvő) infláció, valamint a bérkiáramlás visszafogása (a reálbérek csökkenése) miatt.* De az alkalmazott restriktiónak „hagyományos gyökei” is voltak.

Mikor a reformkommunista állam 1982-től fokozatosan növekvő mértékben adósodott el a külföldnek, akkor *a hitelfelvételeknek a belföldi pénzforgalmat (a fogyasztást) is bővítő hatását restriktív pénzkivonással igyekezett kompenzálni.* Amikor a rendszerváltás után (a privatizációs és egyéb tőkebefektetések révén) megkezdődött a külföldi tőke nagymértékű beáramlása, akkor ezt a pénzforgalom-bővülést az MNB „a szokott

reformkommunista módon”, restrikciónal reagálta le, holott merőben más esetről volt szó! Az 1990 előtti tőkés hitelek egy minden tekintetben reménytelenül nagybeteg, haldokló gazdaság „életben tartását” próbálták finanszírozni – ám az 1990 utáni tőkebeáramlás „tetszhalott” gazdaságunk feltámasztását szolgálta. A mechanikus, téves MNB-terápia felesleges problémákat szült, olyanokat, amelyektől a magyar gazdaság még ma, 2002-ben is szenved...

Említettem, hogy az 1990 utáni növekedésünk – („visszakapaszkodásunk”, hiszen a GDP színvonala csak 2001-ben érte el újra az 1989-es szintet!) – két, merőben ellentétes modell alkalmazásával „valósul meg” – ismeretes *egy konzervatív gazdaságélénkítő (go!), és egy szocialista, „reformkommunista” restrikción (stop!) verzió*, attól függően, hogy éppen egy konzervatív (Antall-, Orbán-), vagy egy szocialista (Horn-, Medgyessy-) kormány van-e uralmon. A valós helyzet azonban még ennél is rosszabb. Nyilvánvaló ugyan, hogy az Antall-kormány (amely nemzeti-konzervatív, és gazdasági téren „szabadelvű” gazdaságélénkítő nézeteket vallott) eredeti elképzelései szerint egy nagymértékű, különösebb korlátok közé nem szorított gazdasági növekedést igyekezett menedzselni, ám a privatizációs, az államadósság-kezelő, a fiskális és a monetáris politikát, valamint a távlati és operatív intézkedéseket *ugyanazok a „reformkommunista” körök*, illetve tanácsadók dolgozták ki és hajtották végre, akik a restrikciónat mint egyetlen hatásos csodaszert „von Haus aus” a hitelekkel együtt hozták magukkal... Elmondhatjuk, hogy az örökség – mármint az állandó restrikción öröksége – máig változatlan formában működik; még a konzervatív kormányok élénkítő intézkedései is rózsaszín látázzattá szelídülnek (lásd: Széchenyi-terv valós hatásai) – ám a szocialista kormányok idején (lásd pl. Bokros-csomag) ismét/mindig elemi erővel „kitör”, *ha kell, ha nem*, az új restrikción hullám... Voltaképpen így 1990 óta is folyamatosan restrikciónban, megszorításban élünk; mintha attól kellene félnünk, hogy egyszer ledolgozzuk a lemaradást.

2.5. ORBÁN VIKTOR ADÓSSÁGTEÓRIÁJA

Orbán Viktor, a Fidesz elnöke 1996. május 2-án Varga Domokos György kérdésére: „*Kormánypozícióba kerülve a Fidesz mit kezdene az állam-adóssággal?*” – a következőket válaszolta: „*Számításaink szerint ma rendszeresen fizetni az adósságot több gazdasági haszonnal és kevesebb kárral jár, mint ezt megtagadni. Az olyasfajta átütemezések, amelyek az elmúlt két évben is megtörténtek szépen, csendben – tehát a rövid lejáratú hitelek átalakítása hosszú lejáratúvá –, továbbra is követhetők. Évi nyolcszázmillió-egymilliárd dollár külföldi tőke beáramlása szükséges ahhoz, hogy Magyarország jobban járjon, ha fizet, mintha nem fizet. Ha ez alá a szint alá esik vissza a beáramlás mértéke, akkor el kell gondolkodni az adósság nem a szokásos eszközökkel való kezelésének kérdésén. A most beáramló mintegy évi kétmilliárd dollár egyelőre azonban lehetővé teszi Magyarország számára, hogy összeroppanás nélkül teljesítse az adósságszolgálatot.*” Korábban az Antall-kormány ugyanígy gondolkodott erről a kérdéstről – a beáramló külföldi tőkétől „várta” a fizetési mérleg hiányaiból keletkező adósságnövekedés szolgáltatának tartós finanszírozását...

A kérdés a következő:

1. Szükségszerű volt-e a rendszerváltás után az adósságszolgálat továbbfolytatása, változatlan feltételekkel való átvétele a szocialista államtól?
2. Szükségszerű-e, hogy a magyar gazdaság külkereskedelmi, és emiatt fizetési mérlege minden évben hiánnyal zárjon, akkor is, ha nem lenne „jogfolytonos” adósságszolgálat? Nem kétséges ugyanis, hogy a növekvő adósságszolgálat egy végeláthatatlan adósságszpirálba, lassan elviselhetetlen kamatterhek elviselésére kényszeríti a magyar gazdaságot – ám legalábbis kétséges, hogy ez a folyamatosan romló adósságpozíció akkor is fennállna-e, ha nincs örökölt adósság?!

Magyarán: az a kérdés, hogy önfinanszírozó-e, jövedelmező-e, önállóan működőképes-e, profittermelő-e, végül is megáll-e a saját lábán a magyar gazdaság, ha nem örökölt volna 20,5 milliárd USD külső adósságot?

2.6. A PÉNZFORGALOM VALÓS IRÁNYA

A Demokratában megjelent Orbán-interjú kapcsán tanulmányt írtam „Orbán Viktor szupersztár” címmel, amely 1996. augusztus 8-án látott napvilágot, szintén a Demokratában. Ebben a következőket írtam a fentiekben idézett adósságteória cáfolataként: *„Ez tévedés! 1982. óta már a kamatokra vesszük fel az újabb hiteleket, tehát nem is az adósságot fizetjük vissza, hanem csak a kamatait. Kizárt dolog, hogy az adósságkezelésnek ez a másfél évtizede begyakorolt módja a számunkra kedvező lenne! Akkor ugyanis az adósságállomány csökkent, a GDP pedig nőtt volna. Mindezeknek azonban már 15 éve éppen az ellenkezője történik: a felvett hiteleknek nincs hozamuk, az adósság-állomány egyre nő – 8-10 éve már a GDP is folyamatosan csökken. Nem az a baj vajon, hogy a Fidesz szakértői ugyanabból a restriktív emblóból szívták magukba a pénzügyi ismereteket, mint az MSZP vagy az SZDSZ szakértői?”*

1996 szeptemberétől a Fidesz gazdasági szakértője lettem, s Varga Mihály, a gazdasági kabinet vezetője (ma pénzügyminiszter) megbízásából felülvizsgáltam az állami költségvetés 1995. évi zárszámadásáról (a Horn-kormány első éve) szóló dokumentációt. Szeptember 16-i jelentésben a gazdaságpolitikai kötetben foglaltakról a következőket írtam:

„Persze hogy a fizetési mérleg „romlásának ellensúlyozása” (1992–1994) beszűkítette a monetáris politika cselekvési terét. Az éppen regnáló kormány ugyanis a gazdaság élénkítésén „fáradozott” – a pénzügyi lobbí, a Magyar Nemzeti Bank pedig azzal ellentétes, pénzsűkítő taktikát folytatott. A hivatalos kormány a növekedést forszírozta – az árnyékkormány pedig a privatizáció gyorsítását, a fizetési mérleg stabilizációját. Az államadósság viszont tovább nőtt. Nem hihető állítás, hogy a külföldi tőke- és hitelpiacok, a nemzetközi intézmények (IMF, Világbank) magatartása egyre tartózkodóbbá vált, hiszen újabb hiteleket kaptunk – és a bruttó külső államadósság 1994-ben elérte a 25 milliárd USD-t. (...) Alapvetően reformkommunista-voluntarista töltésű az elsõ oldal alján található mondat, amely azt sugallja, mintha az állam kereketeit határoz(hat)na meg a gazdasági növekedés finanszírozására. Az

összefüggés éppen fordított: a gazdasági növekedés teremt automatikusan alapokat az egyensúly helyreállításához és fenntartásához. A növekedés tehát elsődleges, az egyensúly másodlagos. Az egyensúly a növekedés természetes eredménye. A növekedés természetes folyamat, a fogyás viszont betegségre utal. Kötve hiszem, hogy a vállalkozások dinamikusan növelték volna saját forrásait, és ezáltal sikerült volna lefékezni az államháztartás hiányának növekedését! Éppen az ellenkezője történt: a bankok egyszerűen semmilyen hitelt nem nyújtottak a vállalkozásoknak, helyette inkább államkötvényeket vásároltak, és azok kamataiból tartják fenn „működésüket”. Látható tehát, hogy nem az állam finanszírozza az egyébként sem létező gazdasági növekedést – hanem a bankok, a vállalkozások és a lakosság finanszírozza a túlköltekező államot. A jövedelemkivonás, a pénzszűkítés tudatosan alkalmazott legfőbb eszköze: az infláció. A betéti kamat mértéke – örület! – egyenlő az éves inflációs rátával. Az egyébként nem létező hitelek kamata pedig 35-40%. (...) A 19–20. oldalon kiderül, hogy a bruttó külső államadósság nem csökkent, hanem nőtt, és elérte a 31 milliárd USD-t – ami a GDP cca. 90%-át teszi ki. (...) A mindenkori kormány a Magyar Nemzeti Bank jegykibocsátó, monetáris pénzszűkítő, valamint külső- és belsőállamadósság-kezelő tevékenységeit nem ellenőrizheti, csak az Országgyűlés. Az Országgyűlés viszont nem tudom, hogy ellenőrzi-e, és ha igen, akkor milyen mélységben és gyakorisággal. (...) A 4. oldalon – a javuló tendenciákkal ellentétben – az infláció gyorsulásáról esik szó. Véleményem szerint az MNB előre bejelentett ún. csúszó leértékelési árfolyampolitikája egyrészt mindenfajta árfolyamspekulációk táptalajává vált – másrészt kifejezetten gerjesztette az inflációt. A forint ún. megerősödéséről szóló érthetetlenül magabiztos híradások és szakvélemények szerintem megalapozatlanok. Egy nemzeti valuta erejét soha nem a voluntarista „szakértői” trükkök határozzák meg – hanem a tényleges nemzetgazdasági teljesítmények mögöttes ereje. A gazdasági növekedésről terjesztett vélekedések túl optimisták – legfeljebb „stagflációról” beszélhetünk. Egyébként is: az infláció valóságos mértéke lényegesen

meghaladja a kormány által beismert 24-25%-ot. Mindezek együttes következményeként a közeljövőben várható a forint újabb, nagymértékű és váratlan leértékelése. (...) Az eddig elmondottakat összefoglalva megállapítható, a kormány csak látszólag ura a gazdasági helyzetnek, az ún. stabilizációs csomagok (értsd: Bokros-csomag!) csak látszat-, vagy átmeneti eredményeket hoztak. A pénzsűkítő, jövedelemelvonó intézkedések hatására a folyó fizetési mérleg hiánya jelentősen csökkent, az állami költségvetés deficitje stabilizálódott, a gazdasági növekedés megállt – és a privatizáció felgyorsított befejezése hatására (értsd: az energiaszektor értékesítése cca. 4 Mrd USD-ért) a nettó külső államadósság 17 Mrd USD-ra csökkenhetett, miközben a konvertibilis devizatartalékok összege 12 Mrd USD-ra nőtt. A bruttó külső államadósság azonban 31 Mrd USD-ra emelkedett. (...) Különösen aggasztóak az ország jövőben várható fizetésimérleg- és adósságkondíciói, mert:

- jelentősebb privatizációs bevételek a jövőben már nem várhatók;*
- a tőkeemelés jellegű befektetések beáramlása bizonytalan;*
- a külföldi befektetések „kivitt” éves jövedelme cca. 2 Mrd USD;*
- a vállalkozások külföldi hiteleinek összege cca. 1,5-2 Mrd USD;*
- a folyó fizetési mérleg várható hiánya cca. 1 Mrd USD.*
- Mindezek alapján prognosztizálható, hogy amennyiben az ország nem vesz fel újabb hiteleket külföldről (ez határozott optimizmus!), és egyébként minden más folyamat is változatlanul érvényesül – a nemzetgazdaság bruttó konvertibilis külső adóssága 1996. végére akkor is elérheti a 36 Mrd USD-t. (...)*

A kormány – úgy tűnik – bűvös körbe került, kényszerpályára terelte saját magát, amelyről nemigen van letérés. A „szakértők” egy olyan elméleti „határozatlansági relációba” tévedtek, és járnak egy helyben, miszerint Magyarország nemzetgazdaságának kívánatos növekedési üteme, és a még elviselhető egyensúlytalanság (fizetésimérleg-hiány) mértéke együtt, egyidejűleg nem határozható meg. Ha „felszabadítjuk” a növekedés ütemét, felborul az egyensúly – ha tartjuk az egyensúlyt, akkor nincs növekedés. Ennek az ördögi körnek az alapvető oka az

1990-ben örökölt, és azóta is meredeken növekvő külső adósságállomány. Az adósság növekedésének azonban soha nem a gazdasági növekedés volt az oka, hanem éppen hogy a túlzott állami jövedelemkoncentráció- és elvonás, a monetáris restriktió. Az sem igaz, hogy az adósság kamatos törlesztésének a folytatása mindaddig a kisebbik rossz, ameddig több konvertibilis tőke érkezik az országba, mint amennyi kivonásra kerül. Évek óta több tőke megy ki, mint amennyi bejön.” (Vö.: az Orbán-teória korábbi bírálataival.)

Varga Mihály képviselő úr megbízásából tételesen felülvizsgáltam az 1997. évi állami költségvetést is. Október 30-i jelentésemben a következőket írtam: „*Ami a pénzfolyam irányát illeti. A kormány, a költségvetés és a hivatalos statisztikák furcsa módon azt regisztrálják – azt állítják –, hogy a külföldi tőke valósággal feltartóztathatatlan folyamként ömlik be az országba. A valóság ezzel szemben az, hogy az a pénz nem a miénk, tetejébe annak összegét az MNB – ráadásul devalvált forint formájában – úgyszólván azonnal ki is vonja a gazdaságból, magyarul szólva a külföldi befektetésektől valójában egy fillérrel sem leszünk gazdagabbak. Ugyanakkor viszont a rendkívül magas belső infláció, a cserearányok folyamatos romlása következtében a relatív értékvesztésünk, árfolyamvesztésünk olyan mértékű, mintha a pénz folyamatosan kifelé ömlene az országból. Emellett a pénzfolyam természetesen – kamatok, hiteltörlesztés, tőkejövedelem formájában, valamint illegális csatornákon keresztül – a valóságban is kifelé irányul. (...) A szöveg továbbra is kitarat a restriktió folytatása mellett, azon a „jogcímen”, miszerint a beáramló rengeteg külföldi deviza által okozott forintlikviditás-növekedést pénzkivonással kell ellensúlyozni. Tartok attól, hogy 1997-ben egyáltalán nem ömlik majd befelé az a rengeteg deviza, másrészt, ami eddig beáramlott, az sem okozta a fogyasztásra fordított forintforrások ugrásszerű bővülését. Legalábbis – nem a mienkét! A deviza ugyanis az államhoz, illetve a bankokhoz folyik be, ám a forintot tőlünk vonják el. (...) A költségvetés adósságszolgálati kiadásai (202–203. oldal) 1997-ben ugrásszerűen megemelkednek, és meghaladják a 800 Mrd forintot,*

ami a legkevésbé sem vall egyensúlyi helyzetünk javulására, bár az elmúlt két évben összes kínlódásunknak az egyensúly helyreállítása volt a célja.”

2.7. A KORMÁNYPROGRAM KRITIKÁJA

Amikor a Fidesz 1998-ban megnyerte az országgyűlési választásokat, és megalakult az Orbán-kormány, az eredetileg 40 pontban megfogalmazott feladatokat kormányprogrammá bővítették, amelynek kritikájaként 1998. augusztus 1-jén a következőket írtam az *Új Idők* című lapban:

„Ami a nemzetállam cash flowját illeti: halmozott nettó külső- és belsőadósság-állományunk összege cca. 45-50 milliárd USD-ra rúg, ami a mai teljesítmények szintjén nagyjából 1 évi teljes GDP-nek felel meg. A külkereskedelmi mérleg passzívuma, illetve az egyre növekvő éhségű (és kamatkötelezettségű!) költségvetési túlköltekezés miatt az ország fizetési mérlegének hiánya – hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de – állandóan fennáll. Tehát mindig újabb, megújuló/bővülő hitelfelvetelekre vagy befektetési célú tőkebehozatalra szorulunk, az egyensúly tehát rendkívül labilis, illetve folyamatosan romlik. A szükséges sürgős intézkedések: (1) Stabil (új), értékálló forint (magyar valuta) megteremtése, a csúszó leértékelés végleges megszüntetése. Amíg a magyar valuta folyamatosan devalválódik, addig a tényleges felzárkózás az Európai Unióhoz matematikailag sem indulhat meg. (...) (5) A külső és belső államadósság teljes körű felülvizsgálata, „kezelésének” elvétele a Magyar Nemzeti Banktól – erre a célra külön állami szervezet létrehozása. A felülvizsgálat eredményétől függően újratárgyalás, átütemezés, törlés, és/vagy moratórium, illetve egyéb könnyítések kérelmezése a külföldi hitelezőktől. Egyidejűleg a belföldi/magyar bankok számára az állami költségvetés finanszírozásának szigorítása, illetve teljes körű megtiltása.” Mint a felsorolásból látható, mára sok minden megvalósult, több olyan pozitív irányú intézkedés is történt (pl. a forint csúszó leértékelésé-

nek a megszüntetése 2001-ben), amit az effektív kormányprogram nem is tartalmazott – államadósságügyben azonban máig nem történt semmi...

2.8. A HORN- ÉS AZ ORBÁN-KORMÁNY ÖRÖKSÉGE

1999 szeptemberében „ismét” – néhány hónapra – a Fidesz (immár a kormánypárt) tanácsadója lettem. Domokos László, a Fidesz országgyűlési frakciójának gazdasági kabinetvezetője megbízásából felülvizsgáltam az 1998. évi költségvetés zárszámadásának törvénytervezetét. Szeptember 2-i jelentésemben az alábbiakat írtam: *„A Horn-kormány idején ismét felerősödött az eladósodás, majd »kompenzációként megkaptuk« a Bokros-csomagot. Az államadósságot úgy csökkentették bruttó 4 Mrd dollárral, hogy eladták a komplett energiaszektort. További, 1,5 Mrd dollárnyi »csökkentést« is produkáltak, amikor a ciklus végén Surányi György MNB-elnök javaslatára »belföldivé forintosították» (2000 Mrd forint) a Nemzeti Bank »0-s adósságát«, jelentős kammattal is megterhelve ezáltal az állami költségvetést. Egyfajta egyoldalú forint-konvertibilitás jogszabályi és technikai megteremtésével az »államadósság« kategóriáját egzakt módon meghatározhatatlanná tették, mert az többé nem egyezik a nemzetgazdaság egészének adósságával, ami nagyobb. A pénzfolyamatok globális összegzése is megnehezült. (...) A zárszámadás jellemző adatai az alábbiak:*

- *A fizetési mérleg hiánya 1998-ban 2,3 Mrd USD volt.*
- *A fizetési mérleg hiánya 1999. első 7 hónapjában: 1,3 Mrd USD.*
- *A magyar állam belső adóssága 6.166 Mrd forint. Külső adóssága bruttó 23,2 Mrd USD, ami a GDP 50%-ának felel meg.*

Ha belátjuk, hogy az állami költségvetés kiszolgáltató az MNB-nek és a kétszintű bankrendszernek, amelyek az államkötvények révén a túl-költekező államot finanszírozzák; a bankrendszer pedig a külföldi kapcsolatokon keresztül kiszolgáltató a külföldi hitelezőknek, akkor már könnyen átláthatjuk a következő összefüggéseket:

1. *A külföldi tőke azért fektet be Magyarországon, mert hazai reálbérünk alig 1/5-e a nyugat-európainak, tehát a bérköltségek különbsége a számára extraprofit.*
2. *A magyar gazdasági növekedés (3-4%/év) 80%-át a multinacionális nagytőke hazai vállalkozásai produkálják.*
3. *A fizetési mérlegünk folyamatosan hiányos, a cserearányok meg nem szűnő romlása következtében. Termelésünk importja mindig drágább az exportnál, amit a forint meg nem szűnő leértékelése is biztosít, kifejez.*
4. *Az államadósságunkat így teljes egészében dollárban célszerű kifejeznünk, ami összességében 48,7 Mrd USD. A trükk az, hogy az adósság forintban ($\Sigma = 11.785$ Mrd forint, ami nagyjából az éves GDP!) inflálódik, miáltal automatikusan, folyamatosan nő, a munkánk pedig leértékelődik. Hozzáteszem, hogy amióta a nemzetgazdaságunk más szereplői is korlátlanul és ellenőrizhetetlenül (emlékezzünk csak: a 2001. év zárásakor potom 1 milliárd euróval tévedtek a fizetési mérleg hiányának a regisztrálásában; amely hiba „egy nagy multinacionális cég téves adatszolgáltatása folytán következett be”!) juthatnak külföldi hitelekhez, az eladósodásunk felgyorsult.”*

Érdemes néhány mondatot idéznünk is az 1998. évi zárszámadásból:

„A versenyképesség további erősödését lehetővé tette, hogy a vállalkozások jövedelmezősége tovább javult, felhalmozási saját forrásaik gyorsabban nőttek a GDP-nél. (...) Tovább enyhült az államháztartási centralizáció, és csökkent az újraelosztás. (...) A tőke menekülése átmenetinek bizonyult, a forint árfolyama újra erősödni kezdett. (...) Folytatódott az infláció ütemének csökkenése. Ehhez a világpiacon árcsökkenés és a körültekintő pénzügypolitika egyaránt kedvező feltételt jelentett. (...) A nemzetközi környezetben több helyen válságócok alakultak ki, megkezdődött a konjunktúra lanygulása. (...) Japán növekedési üteme egyenesen negatívba váltott. (...) Magyarországon a tőzsdéi cégek részvényei nyomott áron cseréltek gazdát, a tartós befektetők érdeklődése lanyhult, a profitkivonás felerős-

södött, megnehezedett a nemzeti valuta árfolyamának a védelme.” – No és a lényeg: „A külföldiek kezében lévő magyar állampapír-állomány 1998 augusztusáig dinamikusan növekedett, majd a válság okozta bizonytalanság miatt hirtelen nagymértékű eladásokba kezdtek a külföldi befektetők, és csak október közepén kezdtek el újra vásárolni. Ám azóta töretlenül folytatódik az emelkedés, és december végén az állomány már elérte a 280 Mrd Ft-ot is.”

Egyensúlyi jellemzők (172–173. oldal): „A külkereskedelmi mérleg hiánya 2,7 Mrd dollárt tett ki, 567 millió dollárral többet az 1997. évinél, és lényegében megegyezett a programban számítottal. (...) A külkereskedelmi mérleg hiányának előző évihez és a programhoz képest (!) megvalósuló többletét az okozta, hogy a prognózistól eltérően a kivitel és a behozatal lényegében azonos növekedése nem következett be. A valóságban folyó áron 1 pont, összehasonlító áron közel 3 pont negatív elnyílás jött létre a behozatal »javára«.” (Nesze neked „cserearány-javulás”! Romlik az meredeken, akárcsak azelőtt.) „A folyó fizetési mérleg 1997-hez képest 1,3 Mrd dollárral romlott. Az áru-devizaforgalom szaldója közel 400 millió dollárral lett rosszabb, mint 1997-ben.”

A Fidesz-kormány regnálásának időszakában (1998–2002) a gazdaság (a GDP) a „szolid konjunktúra” jegyében, átlagosan évi 3-4%-kal növekedett. Az állam adóssága mégis jelentősen emelkedett: a belső adósság elérte a 9000 milliárd forintot. Az állam bruttó külföldi adóssága 24,9 Mrd USD; a magyar nemzetgazdaság bruttó külső adóssága pedig 32,7 Mrd USD – a Magyar Nemzet 2002. január 19-ki közlése szerint. (Az euróban megadott adatokat átszámítottam USA-dollárra az összehasonlíthatóság érdekében.) Amennyiben a – külső és belső – államadósságot *összevontan, egyetlen számmal* próbáljuk kifejezni, akkor azt kapjuk (1 USD = 277 Ft), hogy az állam összes adóssága 24,9 Mrd USD külső + 32,5 „USD” belső = **57,4** milliárd USA-dollár – szemben az 1998. évi **48,7** milliárd dollárral. Ez négy év alatt 18%-os növekedésnek felel meg (s ez még nem is tartalmazza az egyéb gazdálkodó szervezetek eladósságát, ami 7,8 milliárd dollár)...

Tekintve, hogy – szintén a Magyar Nemzet adata alapján – *a nettó államadósság 9,5 Mrd USD*, ezt a számot a bruttó államadósság összegéből kivonva adódik, hogy a valutatartalék összege (ami nagyjában-egészében 1990 óta befolyt külföldi tőkebefektetésekből keletkezett) 23,2 Mrd USD.

Ez a valutatartalék azonban *nem a magyar állam tulajdona*, hanem aféle „garanciális fedezet” bizonyos előre nem látható események, társadalmi kataklizmák (népfelkelés, forradalom, puccs, anarchia, „visszaállamosítás” stb.) esetére, amikor is a külföldi befektetők elhagyják az országot, viszik magukkal a tőkéjüket – legalábbis készpénz (visszavásárlás, kártalanítás díja az állam részéről) formájában. Ilyenformán a külföldi befektetések egyfajta letétnek (betétnek) is tekinthetők, amelyek összegét adott esetben az állam köteles visszafizetni. Ha ez így van, akkor tulajdonképpen a valutatartalék (a külföldi betét) is egyfajta speciális „államadósság”, amely után az állam nem éves kamatot fizet dollárban a külföldnek, hanem amely profitot termel (mint működő tőke), amit persze a befektetők, zömmel dollárban – ki is visznek az országból. A magyar állam összes adóssága így $57,4 + 23,2 = 80,6$ milliárd USA-dollár, amely *külső és belső adósságból, valamint a külföldi befektetések garanciális letétjéből (valutatartalékból) áll*. Ezt az összeadást annál is inkább megtehetjük, mivel az ún. belső adósság (mint a vásárolt államkötvények ellenértéke) túlnyomó részben szintén effektíve külföldi (multinacionális) cégekkel szemben áll fenn, amelyek történetesen Magyarországon, forintban működnek és gazdálkodnak, ám a profitjukat úgyis valutában repatriálják. Márpedig ismeretes, hogy a magyar gazdaság 80%-ban az itt tevékenykedő multik gazdasági tevékenységével egyenlő...

Amennyiben az államadósság összesen 80,6 Mrd USD, továbbá ehhez jön még az egyéb gazdálkodó szervezetek külföldi adóssága, ami 7,8 Mrd USD – megállapíthatjuk, hogy nagyjában-egészében **88,4 milliárd dollárra** rúg az a tőkeösszeg (hitel, kölcsön, betét, portfolió, kötvény stb.), amelynek a profitját minden évben teljes egészében ki is vihetik Magyarországról. Ha átlagosan 8-10%-os profitrátával (kamattjévede-

lemmel) számolunk, akkor beláthatjuk, hogy kb. **8 milliárd USA-dollár/év** kamatot fizetünk a multiknak. De az is átlátható, hogy a 80,6 Mrd USD államadósság éves kamata is kb. 7,3 Mrd USD, ami (277 forinttal számolva) több mint 2000 milliárd forintot tesz ki – „csak” ennyi, közel 40% az állami költségvetés évi kamatterhe...

Ez azt jelenti, hogy ennyi adót – 2000 milliárd forintot – mindenképpen be kell „szedni” az állampolgároktól, hiszen ez az összeg „automatikusan” az állam hitelezőit illeti meg, minden évben. És akkor még nem történt semmi; az állam nem működött, nem fordított egy fillért sem szociális, egészségügyi és egyéb juttatásokra, nem finanszírozott és nem támogatott semmit, csak kamatot fizetett a külföldnek, a multiknak, azért, mert befektettek nálunk.

Nem lehet csodálkozni, ha a fizetési mérleg tartósan deficitese, ha az állam adóssága (külső, belső stb.) állandóan nő, hisz az adósság törlesztésére már nem is futja; örül, ha az éves kamatokat valahogyan kifizeti! A kamatköltség 2000 milliárd forintos összege egyébként minden egyes (mind a 10 millió!) állampolgárra évi 200 000 forint terhet ró, ami azt jelenti, hogy egy négytagú családtól évi nettó (tehát adózottan) 800 000 forintot vesz el az állam kamatfizetési kötelezettsége – tehát „ennyivel kell többet dolgozniuk” annál, mintha „csak” a megélhetésüket kellene fedezniük. Ebből könnyen érthetővé válik aztán az is, **miért marad mindig csak ígéret a pártok választási ígérete az adók jelentős csökkentése:** mert nem lehet csökkenteni...

Az adósságteher évről évre tovább nő, ami viszont egyre meredekebben tovább növeli a kamatfizetési költségterheket is – ez az adósságspirál.

Egyszer az adósságot is vissza kellene fizetni, ami majdnem lehetetlen.

Eddig a történetet, itt tartunk ma – 12 évvel a rendszerváltás után.

3. ÖSSZEFOGLALÁS: A RENDSZERVÁLTÁS ELŐZMÉNYEI

3.1. GAZDASÁGI TÉNYEZŐK – AZ ÁLLAM ELADÓSODÁSA

Miután a történetet elmondtuk, térjünk vissza az elejére, és próbáljuk meg rekonstruálni a történeteket. Tárjuk fel a fontosabb kauzális összefüggéseket, és szűrjük le a szükséges következtetéseket: *mi vezetett el idáig?!*

Induljunk ki abból, hogy – noha a központosított gazdaságirányítás (az ötéves tervek) csődje már 1980 tájékán eléggé nyilvánvaló volt – a reformkommunista párt- és állami vezetés gazdasági fellendülést, konjunktúrát és jólétet ígért a társadalomnak még akkor is, amikor már (1982-től) javában folyt a külföldi (elsősorban világbanki) kölcsönök megalapozatlan, igazából *fedezet nélküli* felvétele, tehát Magyarország tudatos eladósítása! A rend urai ugyanis pontosan tudták, hogy a hitelként beáramló dollármilliárdok nem a gazdaság felvirágzását, hanem visszafordíthatatlan eladósodását fogják eredményezni. A „tudatosságot” legalábbis az alábbi öt motívum bizonyítja:

- A hitelfelvételek minden népi legitimitás, országgyűlési jóváhagyás nélkül zajlottak (s zajlanak a mai napig is). Az ország állami költségvetése (mint cash flow) tartalmazza ugyan a kölcsönök, az eladósodás kamatkiadási következményeit (mint növekvő folyó kiadásokat), ámde mégsem lehet az egész nemzetgazdaság működését megrengető nagyságrendű hitelfelvételeket normális, hétköznapi pénzügyi tranzakcióknak tekinteni.
- A milliárdos összegű dollárhiteleket kezdettől fogva a Magyar Nemzeti Bank (ráadásul a maga nevében, mint állam az államban) vette fel, illetve intézte teljes körűen, amely Nemzeti Bank nem tartozik a mindenkori kormány (az állami költségvetés gazdája) felügyelete alá, független attól, s így mindezen tevékenységéért csak az Országgyűlésnek tartozik felelősséggel. Az MNB tehát „kész helyzet elé” állította a kormányt.

- A hitelfelvételek (vagy az import áruhitelei) egyáltalán nem a lakosság fogyasztásának javítását szolgálták, de még csak nem is olyan produktív beruházások finanszírozását, melyektől az exporttermelés fokozását, a versenyképes termelőalapok bővülését lehetett volna várni. A hiteleket túlnyomó részben *olyan, hosszú megtérülési idejű infrastrukturális vagy improduktív fejlesztésekre* (távközlésihálózat-építés, útépités, hivatalok és irodaházak építése, közlekedés, honvédelmi célú beszerzések stb.) fordították, amelyek gyors és közvetlen visszatérülése sohasem várható.
- Kétségtelen, hogy a szocialista állam vezetői a saját szempontjukból, *két rossz közül* választhattak: vagy bejelentik a rendszer politikai és pénzügyi csődjét, már az 1980-as évek elején, vagy „*a menekülés előre*” jelszó égisze alatt, eladósítva az országot a fejlett Nyugatnak igyekeznek saját uralmukat fenntartani, és minél „kényelmesebben berendezni” az utolsó éveket. Ez utóbbit tették, a hitelezők hallgatólagos beleegyezésével.
- A népet (az 1980-as években még „*nép*” – ma már „*polgári*” *lakosság*) az állam az eladósodás teljes, több évtizedes folyamatáról egyszer sem tájékoztatta, a rendszerváltás 1990-ben bekövetkezett pillanatáig, amikor is Németh Miklós (rendszerváltó, reformkommunista) miniszterelnök kihirdette, hogy Magyarország külső államadóssága 20,5 milliárd USA-dollár. A diktatúra tehát mindvégig eltitkolta az ország valós gazdasági helyzetét a nép előtt, s kész helyzet elé állította az első szabad választás után a hatalmat átvevő demokratikus Antall-kormányt is.

A jelen tanulmányom – mivel a címe: *A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai gazdaságtana* – keretei között nem foglalkoz(hat)om részletesebben a kor politikai elemzésével (ez egyébként is inkább egy szociológiai-politológiai dolgozat tárgya lenne), azonban a „politikai gazdaságtan” jelzős szerkezet „kötelezővé teszi” **a tudatosság kimondását**, hiszen egyfelől az „öszönös cselekvés” pusztá feltételezése is képtelenség egy mérnöki pontossággal előre megtervezett folyamat esetében (hi-

szen pontról pontra máig minden éppen úgy történt, ahogyan „a rendszerváltók” azt kigondolták!) – másfelől a tudatosság kiiktatásával *viszszamenőleg érthetlenné és értelmetlenné válik az egész történet*, az előkészítő munka összes fontos mozzanata.

Általános és középiskolai (sokszor még egyetemi!) tanulmányai alapján is – különösen a marxizmus máig ható és *mindent átható* ideológiája és terminológiái szerint – azt gondolhatná az átlagember, hogy a történelem, a társadalmi haladás amolyan tudattalan folyamat, mint amilyenek az öntudat nélküli természet „vakon ismétlődő” folyamatai is látszanak. Azt tanultuk ugye, hogy *egy adott termelési módon belül* évtizedeken, évszázadokon át fokozatosan, szinte észrevétlenül (a háttérben) zajlik a termelőerők, a technika szakadatlan fejlődése, mennyiségi felhalmozódása, ami minőségi változáshoz vezet; a megnövekedett termelékenység mintegy kikényszeríti a termelési (tulajdon- és elosztási) viszonyok hirtelen megváltoztatását. Az uralkodó osztály (pl. rabszolgatartók) *már nem képes* a régi módszerekkel kormányozni; a nép, a tömegek pedig *már nem akarnak* a régi módon élni, így kitör a forradalom, amely mint ösztönös, spontán lázadás (népfelkelés) elsöpri az irányításra alkalmatlanná vált hatalmat és hatalmi elitet, majd, már a megtisztulás után, tudatosan felépíti az új társadalmi (pl. feudális) rendet, amely egy új, hosszabb periódusra biztosítja a konszolidált fejlődés anyagi és egyéb feltételeit. A tanultakból az „a lényeg”, hogy ***„mind a mennyiségi felhalmozódás (az evolúció), mind a hirtelen bekövetkező minőségi változás (a revolúció), spontán folyamatok eredményei, a tudatosság legfeljebb az új rend megteremtésében, a konszolidációban lép elő”***.

Ez a történelmi tétel még Marx és Engels korában (koráig) sem volt minden probléma nélkül bizonyítható, illetve feltétlenül igaz – bár kétségtelen, hogy *a látszat* igazolni látszott a marxista tanokat. Ám Lenin színre lépésével a történelem addigi „gyakorlata” gyökeresen megváltozott; az oroszországi „Nagy Októberi Forradalom” tudatosan, *szinte előre megírt tudományos elmélet és gyakorlati forgatókönyv alkalmazásával* döntötte meg a cári hatalmat azzal a hivatalosan deklarált teleologikus

céllal, hogy felépítse „az osztály nélküli” társadalmi rendet. Tették ezt ráadásul – „a leggyengébb láncszem elmélete” alapján – egy olyan történelmi időpontban, amikor a helyzet Oroszországban egyáltalán nem érett meg *a forradalmi rendszerváltásra*, hiszen a kapitalizmusnak még csupán a csírái voltak meg – nemhogy nem a kapitalizmus klasszikus *tőkés-munkás ellentéte* jellemezte a viszonyokat, hanem sokkal inkább egyfajta „túlérett feudalizmus”, tőkés kezdetekkel...

A kommunizmus grandiózus kísérlete persze 70 év után végül is megbukott, ám a társadalmi folyamatok előrelátó, tudatos irányításának igénye és élő technikája – tetszik, nem tetszik – a sikertelen praxis gyakorlati eredménye.

A rendszerváltás – emlékezzünk csak Orbán Viktor miniszterelnök országértékelő szavaira! – tudatosan megfontolt, előre kitervelt folyamat legvégső mozzanata volt; *a létező szocializmusról a pragmatikus kapitalizmusra való „áttérést” bizony több éves előkészítő munka alapozta meg*. Ha nem látnánk tisztán az említett folyamat minden fontos állomását, mindegyik tételes intézkedését (amelyek mind a prekapitalista viszonyok kialakulását katalizálták, segítették elő, illetve vezették be, konkrét kormányutasításra!), akkor egy józan ésszel teljességgel megmagyarázhatatlan, tendenciózus, „spontán eseménysorozat” előtt állnánk álmélkodva: *miként történhetett, hogy a kommunista diktatúra a végső kétségbeesésében, miközben foggal-körömmel igyekezett megtartani a hatalmát – a társadalmi tulajdon, a termelőeszközök privatizációja kivételével 1981 és 1989 között minden gyakorlati lépést előre megtett a kapitalizmus gyors, mielőbbi bevezethetősége érdekében?!*

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy 1981 és 1989 között két, látszólag spontán, véletlenszerű „politikai gazdaságtani” tendencia érvényesült: *az állam eladósodása és a népgazdaság liberalizációja mint felülről vezérelt folyamatok egyértelműen egy közvetlenül „kapitalizmus előtti” állapotot hoztak létre; a kapitalizmus bevezetéséhez már csak meg kellett nyomni a „rendszerváltás” és a „privatizáció” feliratú gombokat...* Ha már beláttuk az eseménysorozat nagyfokú tudatosságát és tervszerű-

ségét, be kell látnunk azt is, hogy: **az állam eladósodása, a népgazdaság liberalizációja** – természeti hasonlattal élve, mint a zajló folyó vízének vad, egyre gyorsuló rohanása a vízesés felé –, **illetve a majd 1990-ben megvalósuló rendszerváltás és a privatizáció szervesen összefüggnek egymással, ugyanannak a megtervezett folyamatnak a részei: az előbbi kettő a szükséges, de nem elégséges feltétele az utóbbi kettőnek.** Ahhoz, hogy a szocializmusból kapitalizmus lehessen – privatizálni kellett a termelőeszközöket. A társadalmi tulajdont azonban csak a halódó szocialista állam – mint a tulajdon „kezelője” – felhasználása révén lehetett kampányszerűen privatizálni; ennek érdekében tehát **eladósították az államot**, amely így fokozatosan elveszítette a politikai függetlenségét...

Most már érthetővé vált, miért beszélünk *eladósodás helyett eladósításról*. Ugyanazon okból, amiért Orbán Viktor miniszterelnök az országot értékelő beszédében *rendszerváltás helyett rendszerváltoztatásról* beszélt...

3.2. KÜLPOLITIKAI ELŐZMÉNYEK – CSILLAGHÁBORÚS FEGYVERKEZÉS

A XX. század történelmében egyáltalán nem ment ritkaságszámba, amikor egy adott országon belüli (pl. az orosz forradalom) vagy világpolitikai erők megpróbálták átrajzolni valamely társadalom belső szerkezetét, vagy éppen az egész földgömb politikai térképét. Emlékezetes például, hogy az I. világháborút követő trianoni békeszerződés „büntetésből” megfosztotta Magyarországot eredeti területe és lakossága közel kétharmadától. De épp ilyen emlékezetes az is, amikor a II. világháborút lezáró párizsi békeszerződés Magyarország nyugati határainál húzta meg *a két világrendszer politikai választóvonalát*: a német „Anschluss”-szal annektált Ausztriát a nyugati, Magyarországot pedig a keleti életmód részévé tette, előre megpecsételve ezzel a két ország közötti gazdasági és társadalmi fejlődés különbségét, legkevesebb a következő 50-60 évre... Úgy is mondhatjuk, hogy az elmúlt század története sokkal inkább a globális világ- és társadalomszervezés első, kísérletező szárnypróbálgatási jegyében

telt el, egyszer s mindenkorra megszüntetve a társadalmi fejlődés folyamatainak korábbi spontaneitását.

Az Atlanti Szövetség (a NATO) vezető tagországai, de elsősorban *Ronald Reagan elnöklésével* az Amerikai Egyesült Államok részéről az 1980-as években nyilvánvalóan tudatos törekvéssé vált „a Gonosz birodalmának” „szalonképesse” tétele, demokratizálása, illetve ha ez nem lehetséges – tönkretétele. Ebben az időben a Szovjetunió ugyanis gazdaságilag kezdett megrokkanni, politikai értelemben pedig gyors erjedésnek indult. Félő volt, hogy amennyiben a problémáit, kvázi magára hagyatva, „*belső önfejlődés*” révén kényszerül megoldani, ismét a bolsevik párt kemény magja, sőt, a hadsereg tábornokai határozhatják meg „a konszolidáció” irányát, ami pedig a világháborús veszély felerősödéséhez vezethet. Egyidejűleg két, azonos célú „mentő folyamat” indult meg – egy belső és egy külső. ***Gorbacsov***, az új főtitkár – felvilágosult gondolkodó és államférfi lévén – ***meghirdette a reformkommunizmust, amelynek a két legfontosabb jelszava: nyilvánosság (glasztnosztj) és átalakítás (peresztrojka) volt.*** (Ugyanezek a jelszavak nálunk „egy lépésben, azonnal” a rendszerváltáshoz vezettek, a Szovjetunióban előbb gazdasági és politikai összeomlás következett, amit az államszövetség széthullása követett.) ***Az USA szenátusa a 80-as évek elején nagyszabású csillagháborús fegyverkezési tervet fogadott el, és a kormány neki is látott annak megvalósításához. Ennek lényege egy olyan elektronikus űrpajzs felépítése és rendszerbe állítása volt, amely a világűrből észleli, jelzi akármilyen elengedhetetlen támadó rakéta kilövését, és haladéktalanul automatikusan gondoskodik a rakéták visszairányításáról a kilövés helyére – „vissza a feladónak” alapon.*** A korabeli krónikák szerint a Szovjetunió – amely kezdettől fogva fejvesztve tiltakozott a rendszer felállítása ellen – eleinte kétségbeesetten megpróbálta felvenni a szükséges „kontra-fegyverkezés” ütemét, ám az erőforrások, az utolsó tartalékok mozgósítása következtében a gazdasága összeroskadt. A külső csillagháborús fenyegetés, illetve a belső reformok erőtlenítése együtt „érte el” a kívánt hatást: széthullott „a Gonosz birodalma”, a Szovjetunió...

A központi (moszkvai) utasítások megszűnésével lehetőség nyílt a varsói szerződés feloszlására, Németország újraegyesítésére, valamint arra, hogy a nyugati világ jóval keletebbre tolhassa ki a szabadság keleti határait, amint a Vörös Hadsereg kivonul (1990) a megszállt Magyarországról is.

Nagyjából ez a kedvező külpolitikai körülményrendszer alapozta meg a magyar „rendszerváltás” megvalósításának a lehetőségét; amint azt Orbán Viktor miniszterelnök mondta: „... *hogy bátor politikai vállalkozók lelkes kis csapata megváltoztathassa a rendszert; hogy véget érjen a múlt, és végre elkezdhessen a jövő.*”

3.3. BELPOLITIKAI ELŐZMÉNYEK – A REFORMKOMMUNIZMUS BUKÁSA

Mint már említettem, a gorbacsovi reformtörekvések Magyarországon is követésre találtak, bár nálunk „a rendszer átépítésének törekvése” koránt sem párosult azonnal a vezetés igazmondásra irányuló igyekezetével. Mint visszaemlékezhetünk rá: a magyarországi reformkommunizmust végül is kibontakoztató *Németh-kormány* mindenekelőtt a külföldi diplomáciával volt elfoglalva: gyűjtötték a jó pontokat (pl. a „disszidens” keletnémetek békés átengedése a határokon stb.) önmaguk minél sikeresebb elfogadtatása és hatalmuk remélt átmentése érdekében. A belpolitikában a zűrzavar honolt. Legfőképpen egyrészt azért, mert a szovjet csapatok még nem vonultak ki az országból, másrészt azért, mert a reformkommunisták sokáig két vasat tartottak a tűzben – latolgatták az esélyeiket: *átadják-e a hatalmat a többpárti demokráciának vagy sem*. Végül a *Németh-kormány* időszakának végén (1989) az MSZMP kivonult a munkahelyekről, feloszlatta önmagát, és átalakult Magyar Szocialista Párttá, a *Németh-kormány* pedig kiírta az első szabad országgyűlési képviselői választásokat 1990 tavaszára.

Mindezek a politikai események a keleti blokk minden országában, Magyarországon is azt a reményt keltették, hogy az egypárti diktatúra megszűnt, s ez egész Kelet-Európában a kommunista reformkísérletek

végző bukását jelenti, ami a plurális és szabad, parlamentáris, polgári demokrácia kezdete.

A későbbiekben – 1990-től 2002-ig, napjainkig – sajnos kiderült, hogy a régi meggyőződés, mentalitás, módszerek és gyakorlat *a reformkommunizmus bukásával nem múlt ki, csak mint kriptokommunizmus* kísért tovább...

3.4. AZ ADÓRENDSZER EU-KONFORM REFORMJA 1988-BAN

E pont és a következő tartalma szintén meggyőző bizonyíték arra, hogy a magyar rendszerváltás gondolata egyrészt már jóval 1989–1990 előtt is felmerült, másrészt arra, hogy a tőkés gazdasági-társadalmi szisztémára való áttérés elképzelése szükségszerűen párosult az Európai Unióba (korábban még Európai Gazdasági Közösség: EGK) való belépésünk koncepciójával, természetesen csak akkor, ha a KGST már feloszlott.

A Pénzügyminisztérium szakorientált (direkt erre a feladatra specializált és felállított) munkacsapata már 1986–1987-ben kidolgozta az új adórendszer koncepcióját – s *Békesi László pénzügyminiszter elnöklő irányításával, Kupa Mihály főosztályvezető effektív vezetésével* „kulcsra készen” meg is oldották a bevezetés minden legkisebb gyakorlati részproblémáját is. 1987-ben a munkacapat „utazó PM-misszióvá” alakult, s beutazván az egész országot, tematikus konferenciákat tartottak, ahol egyrészt „betanították” az állami vállalatok és intézmények pénzügyi és számviteli alkalmazottait az új adórendszer bevezetésével, alkalmazásával kapcsolatos gyakorlati tennivalóikra, másrészt népszerűsítették az új adórendszert a vezetők előtt.

Az új adórendszert 1988. január 1-jétől teljes körűen be is vezették, ami a gazdálkodó, a költségvetési és az egyéb szervezetek számára rendkívüli problémákat okozott mind a szakvezetői/szakemberi ellátás terén, mind a vállalati információs/informatikai rendszerek átalakításában, legfőképpen azonban az áralkalmazásban, illetve a fogyasztói árak képzésében. Az új adórendszer bevezetését – amennyiben a magyar népgazdasá-

got olyan egységes, önmagában zárt és független rendszernek tekintjük, amely *csak* „input-output modellként”, a külkereskedelmi export-import forgalommal kapcsolódik más, külföldi gazdaságokhoz, és 1988-ban még éppen ilyen is volt! – lényegében semmi nem tette promt szükségessé. Formálisan azzal indokolták a bevezetést, hogy „*Most már épp itt az ideje alkalmazkodnunk a fejlett tőkés országok modern adórendszeréhez – ami náluk hibátlanul működik, az nekünk is pont jó lesz!*” ***De vajon ez volt a valódi ok?!***

Vizsgáljuk meg közelebbről, miből is áll, miben más az új adórendszer!

Első ránézésre az a dolog lényege, hogy ***a modern állam alapvetően három adófajtából gyűjti be a költségvetés bevételeit: a gazdálkodó szervezetek nyereségéből (nyereség- vagy profitadó, ami megvolt), a kereskedelmi áruforgalomból (hozzáadottérték-adó, magyarul: általános forgalmi adó, áfa – ami teljesen új volt), illetve a személyi jövedelmek progresszív adóztatásából (szja – ami a mértékét és a progresszivitását tekintve merőben új volt).*** Az új adórendszerünk tehát alapvetően az általános forgalmi adóra és a személyi jövedelemadóra épült, megteremtve ezzel azt a lehetőséget, hogy ***a magyar áruforgalom (az árak), a személyi jövedelmek és az állami költségvetés bevételeinek főbb tényezői, elemei és képzésük kompatibilissá válják azokkal a tőkés országokkal, amelyekkel kiterjedt üzleti, kereskedelmi és más pénzügyi (pl. hitel-) kapcsolatokat folytat, vagyis hogy a gazdasági tevékenység összetevői rendre megfeleltethetők legyenek egymás számára.*** Ezt nyilván a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap – továbbá „a színpalak mögött készülődő” európai uniós csatlakozás írta feltételként elő; magyarul: Magyarország „rendszerváltása” és beintegrálása az Európai Unióba eldöntött tény volt már 1986–1987-ben...

Hangsúlyozom: az új adórendszernek *semmilyen más értelme* – nem volt.

3.5. A TÁRSASÁGI ÉS AZ ÁTALAKULÁSI TÖRVÉNYEK 1989-BEN

A rendszerváltásra „készülő” pártállam nem csupán az eurokonform adórendszert dolgozta ki és vezette be jó előre (1988-ban), hanem a társadalmi tulajdont *mindenfajta tollvonás nélkül állami tulajdonná téve* (kezelői jogát tulajdonjogra váltva), a *dr. Sárközy Tamás jogász professzor* vezetésével működő munkacsoporttal kidolgoztatta az ún. **átalakulási és társasági törvényeket**, amelyeket 1989-től már be is vezettek és alkalmaztak.

Az ún. átalakulási törvény arra kötelezte az állami vállalatokat, hogy záros határidőn belül értékeltesék fel a vagyonukat valamely hites könyvvizsgáló céggel, s azután az illetékes szakminisztérium jóváhagyásával alakuljanak át *egyszemélyes, állami tulajdonú részvénytársasággá, vagy korlátolt felelősségű társasággá*. A társasági törvény meghatározta az alakítható társaságok fajtáit, az alapítás és a működés feltételeit, a tisztségviselők funkcióit és felelősségüket. A törvények hatálybalépésének pillanatától így elvileg **Magyarországon is uralkodóvá, meghatározóvá vált az egész tőkés világon (másfél-két évszázada, szerves fejlődés útján kialakult) azonos alapelvek szerint alkalmazott és működtetett egyetemes részvénytulajdon jogintézménye, annak személytelenségével együtt**. Hangsúlyozom, hogy ezeknek a törvényeknek a szakszerű kidolgozása és joghatályos bevezetése még a létező szocializmus, a reformkommunizmus utolsó éveiben történt; akkor, amikor még a valós céljukról csak találgatni lehetett, tekintve, hogy a „közelgő rendszerváltás” konkrét mibenlétéről az átlagembereknek a leghalványabb fogalmuk sem volt. A törvények legalábbis a következő célokat szolgálták, illetve valószínűsítették meg:

- Előkészítették a társadalmi tulajdon átalakítását első lépésben az állam mint „egyszemélyes tulajdonos” részvénytulajdonává, ami később minden privatizációs tranzakció elsődleges alapfeltételének bizonyult. E lépéssel tulajdonképpen a szocialista pártállam – még jóval az átalakulás(a) előtt – kismimizte a magyar társadalom minden egyes tagját, a népi tulajdon „össztársadalmi” tulajdonosait, mert egy jogszabályi trükkel, tájékoztatás nélkül elvette tőlünk a működő tö-

két, melyért „közmegegyezésem alapon” évtizedeken át dolgoztunk alacsony bérért, hogy utolérjük a kapitalizmust.

- Innentől kezdve a rendszerváltó állam (amely minden tekintetben az előző állam „jogfolytonos jogutódjának” bizonyult) akkor, úgy és annak adta el, illetve „privatizálta” a korábbi társadalmi tulajdonunk bármelyik darabját, amikor, ahogyan és akinek csak akarta, a megkérdezésünk nélkül. Ami utóbb, 6-8 éven keresztül a valóságban pontosan így is történt meg.
- Ám nem csupán arról volt szó, hogy a szocialista állam „elvette tőlünk” a társadalmi tulajdonunk tulajdonjogát, hanem arról is, hogy az „ebül szerzett” tulajdonjogáról saját maga is készségesen, előre lemondott, hiszen az állami vállalatok kötelező társasággá alakítása csak egyetlen „értelmes” célt szolgálhatott: a majdani (a szinte azonnali), teljes körű privatizációt. Tekintve, hogy – a kapitalizmusban különösen! – annak van, és akkora „hatalma”, aki, és amekkora vagyoni felett rendelkezik, megállapíthatjuk, hogy a szocialista állam vagyoni vonatkozásban is jó előre és önkéntesen lemondott a hatalomról a rendszerváltó állam javára. Éppúgy, mint saját vagyonáról – privatizáció révén – a majdani külföldi befektetők javára...
- Mindazonáltal a legfontosabb mozzanatnak mégis azt a jogharmonizációt kell tekintenünk, amely – hasonlóan az új adótörvények által megteremtett eurokompatibilitáshoz – Magyarországot potenciálisan bekapcsolta az egyetlen részvénytulajdon tőkés világrendszerébe, hogy aztán a jogi kereteket, formákat valóságos tartalommal is megtöltve, annak szerves részévé integrálja nemzetgazdaságunkat. Az átalakulási és a társasági törvény bevezetése tulajdonképpen ***maga volt a rendszerváltás***, a többi már csak szükségszerű következmény.

Nyilvánvaló, hogy a rendszerváltás mint politikai metamorfózis első sorban gazdasági hatalmi célokat szolgált: fel kellett törni a szocialista társadalmi tulajdon mint „jogi kemény dió” csonthéjas burkát. A politika – mint tudjuk – a sűrített gazdaság. A jogi és a gazdasági hatalomváltást követte a politikai...

3.6. SPONTÁN NÓMENKLATÚRÁS PRIVATIZÁCIÓ 1988-TÓL

A politikai rendszerváltást – ma így mondanánk: *rendszerváltoztatást* – tehát megelőzte annak céltudatos, tervszerű és megfontolt *jogi és közgazdasági* előkészítése, ami persze feltételezi, hogy a hatalomváltás jóval korábban már eldöntött tény lehetett. Akik az új adórendszer, illetve az átalakulási és a társasági törvények bevezetését 1986 táján elhatározták, csak biztosra mehettek, hiszen ilyen horderejű változtatásokat kizárólag a folytatás, a következmények tökéletes ismeretében hajthattak végre, tehát pontosan tudták, mi következik majd 1990-ben, illetve közvetlenül a rendszerváltás után. A jövőkép tehát már a 80-as évek közepétől nagyjából ismert lehetett, de csak szűk, exkluzív (reformkommunista) körben. Ez a kör céltudatosan készült a rendszerváltásra, arra, hogy a maga javára fordítsa az előnyöket, de legalábbis az információ, a tudás monopóliumát...

Emlékezzünk csak vissza! Amikor 1988-ban az állam bevezette a személyi jövedelemadót (az szja-t), akkor ez első körben *a munkabérek és egyéb kereseti elemek (pl. prémium) ún. „bruttósítását”* involválta, illetve tette szükségessé. Akik közel voltak a tűzhöz, többet bruttósíthattak maguknak, így sokkal jobban jártak, mint azok, akik nem voltak a rendszer kitüntetettjei. Valahogy így volt ez az „állami” vagyon privatizációjával is... Ha kicsit belegondolunk a következő „jogi” időrendbe, mindjárt látjuk: valami nincsen rendjén!

- 1988: az új adótörvények bevezetése;
- 1988: a spontán nómenklatúrás privatizáció „kezdeté”;
- 1989: az átalakulási és a társasági törvények bevezetése;
- 1990: hivatalos gazdasági és politikai rendszerváltás, új kormány;
- 1990: a szovjet megszálló csapatok végleges kivonulása;
- 1990: az Állami Vagyonügynökség felállítása;
- 1990: az állami vagyon állami privatizációjának megkezdése;
- 1992: a privatizációs törvény hatályba lépése.

A következő konzekvenciákat vonhatjuk le.

Az új adótörvények bevezetése után a párt- és állami irányítás bennfentesei már pontosan tudták, hogy a reformkommunizmus utolsó kísérletei is megbuktak, kudarccal végződtek. Azt is tudták: hamarosan jön a kapitalizmus... Ami a legszembetűnőbb az idősorból, az az, hogy *a spontán privatizáció már megkezdődött a reformkommunizmus utolsó két évében, akkor, amikor még a rendszerváltás nem történt meg, s nem állhattak még fel a hivatalos „állami privatizáció” szervezeti és jogszabályi keretei sem.* Külön érdekesség, hogy „a spontán vagyonszerzés folyamatának már megindult sodra”, a jogi szabályozás nélküli privatizációs gyakorlat hevülete eleinte magával ragadta az alig megalakult Állami Vagyonügynökséget is, hiszen már két éve hivatalosan folyt az állami vagyon kampányszerű állami privatizációja is, mire megszületett a tevékenységet szabályozó törvény!

A spontán privatizáció lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy *„az állami tűz közelében munkálkodó” bennfentések, a nómenklatúra tagjai előre kiválasztották, kiválaszthatták maguknak azokat a vagyonrészeket, amelyeket mint kommunistákból lett tőkésék „a privatizáció során” saját maguknak, a saját tulajdonuknak kívántak megszerezni.* Nyilvánvaló, hogy ez a kétszeresen is illegitim reformkommunista „elővásárlási jog” mindenekelőtt azokat a személyeket „illette meg”, akik, mint a letűnőben lévő rendszer odaadó hívei, jelentős szolgálatokkal vívhattak ki politikai elismerést, s ezáltal váltak bennfentessé az állami vagyon önprivatizációjára irányuló trükkök menedzselésében is. Volt, akinek kft.-t alapított az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat – volt, akinek állami részvénytársaságot a Pénzügyminisztérium. Volt, aki nagy értékű ingatlant, irodaházat, palotát szerzett magának, volt, aki komplett vállalatot olyan bankhittel igénybevételeivel, amivel soha egyetlen saját forintját sem kockáztatta...

4. ÖSSZEFOGLALÁS: A RENDSZERVÁLTÁS KÖVETKEZMÉNYEI

4.1. AZ ADÓSSÁGSZOLGÁLAT JOGFOLYTONOS ÁTVÁLLALÁSA

A kelet-európai volt szocialista országok államainak mindegyike más és más pénzügyi helyzetben élte meg *a rendszerváltás pillanatát*. A lengyelek például már az 1970-es és 1980-as években végigélték „az államcsődöt”, s igaz, hogy rettenetes áldozatok (szinte „háborús” mértékű infláció, másfél évtizednyi szegénység, zuhanó életszínvonal és nélkülözés stb.) árán, de átütemeztették a hatalmasra duzzadt államadósságot, sőt, a hitelezők annak nagy részét el is engedték. A kettéváló Csehszlovákiának szintén sikerült elérnie az államadósság egy részének törlését. Romániának, amikor a Ceaușescu rendszerét 1989-ben elfújta a forradalom, nem volt dollár-államadóssága, igaz, hogy még Magyarországhoz képest is elképesztő szegénységben élt (és él még ma is) a nép, de a román állam nem vett fel hiteleket, így nem is adósodott el. A szintén szétesett Szovjetunióból kivált Oroszország sok tízmilliárd dollárnyi államadósságot örökölt a bukott kommunista rendszertől, ám ennek a nagy részét (Jelcin bábkormány-demokráciájának támogatása igen sokat ért, és sokba is került a Nyugatnak!) soha nem fizette vissza, de amit törlesztett, azt sem áruval, vagy készpénzben, hanem arannyal... Az orosz állam sok százmillió dollárral tartozott Magyarországnak is, amelynek a nagy részét barterügyletek keretében (elsősorban tengizi földgázzal) törlesztette, hosszú éveken át, az 1990-es években. Ezekből az ügyletekből *szintén a szocialista nómenklatúra* tagjai mint újdonsült tőkés vállalkozók gazdagodtak meg...

Magyarország – amelynek egy főre jutó bruttó államadóssága a „világrekord” szintjéhez, vagyis Mexikóéhoz közelített – „eminens tanulóként” nem kért átütemezést. Az első szabad választások révén 1990-ben hatalomra került Antall-kormány felvállalta a bruttó 20,5 milliárd USD-dollár összegű adósság „jogfolytonos szolgálatát” – csak hogy biztosítsa az ország hitelképességét. Tulajdonképpen ez sorsdöntő döntés volt, a vé-

geláthatatlan adósságspirál „kezdő lökése”, első pillanata. Magyarország – amelynek akkoriban szinte nem volt valutatartaléka! – soha vissza nem térő esélyt szalasztott el, hogy kiszabaduljon a kommunista vezetés által felállított adósságcsapdából. Az esélyek azóta elszálltak. Hiába sikerült az 1990-es években a kedvezőtlen struktúrájú adósságállományt (az „örökölt” hitelek döntő hányadát magas kamattal terhelt, rövid lejáratú államkölcsönök tették ki) jóval „előnyösebb” szerkezetűre (hosszabb lejáratú, alacsonyabb kamatszintű „lakossági” és kishitelezői bankkölcsönökre) kicserélni, konvertálni, utolérni már sosem fogjuk magunkat. Csak az arányok érzékeltetése végett, emlékezzünk: az 1990. évi államadósság egy lakosra jutó összege *cca. 200 ezer forintot* tett ki; a mai, 2002. évi (belső + külső) államadósság = 57,4 USA-dollár x 277 forint : 10 millió lakos = *cca. 1.600 ezer forint* – vagyis a nyolcszorosára nőtt! Amennyiben 1990-ben az egyébként is összeomló – posztszocialista – gazdaságot nem terheli már induláskor a folytatólagos adósság szolgálat fojtogató „plusz terhe”, akkor talán bebizonyíthatnánk volna, hogy a magyar nemzetgazdaság képes megállni a saját lábán, és akár még romló cserearányok ellenére is képes önerőből visszakapaszkodni a GDP 1989-es szintjére – tartós fizetésimérleg-hiány és jelentős eladósodás nélkül...

Ehelyett maradt a titkolódzás, a nemzetgazdaság összképének rózsaszínre festése, a növekvő kamat- s adóterhek egyre képtelenebb, reménytelenebb felvállalása, „kitermelése” és kifizetése – a végtelen adósságspirál.

4.2. A KELET-EURÓPAI PIACOK ELVESZTÉSE

Magyarország nemzetközi külkereskedelmi kapcsolatait 1990 előtt döntő mértékben a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) értékesítési relációi határozták meg, amelynek keretében a kelet-európai szocialista tagországok között kölcsönös tervben rögzített kontingensek alapján folyt az árucseré bilaterális elszámolással. Mind a magyar precíziós ipar, mind a mezőgazdaság csak kisebb arányban rendelkezett olyan dollárviszonylatú

értékesítési lehetőségekkel, piacokkal (Nyugat-Európa, Közel-Kelet stb.), amelyeken a magyar áruk minősége megfelelő árfekvést volt képes kivívni. A rendszerváltás időpontjában a magyar gazdaság szerkezetváltása még éppen hogy csak elkezdődött, igazából még 4-6 évig szüksége lett volna a technológiai felzárkózáshoz a biztos piacra (védőburára), amit a KGST – egyébként minden negatívuma ellenére – nyújtani tudott...

A KGST-tagországok „közös piaca” azonban a rendszerváltással – a Varsói Szerződés, a Szovjetunió és/tehát a kommunizmus teljes körű eszmei és gyakorlati összeomlásával – egyidejűleg megszűnt működni. A tagországok egyike sem tudta, és egyike sem akarta már tovább fenntartani a kényszerű együttműködést, munkamegosztást. Ami kapcsolat, szerződés még fennmaradhatott, azt egyoldalúan felmondta az Antall-kormány. Mindez rendkívül súlyosan érintette a magyar nemzetgazdaság egészét, mindenekelőtt a gépi nagyipart, a gépipart. Totális „mélyrepülés”, általános dekonjunkció kezdődött, amely eltartott nagyjában-egészében 1993–1994-ig. A magyar nagyipar kapacitásai döntő többségükben megrendelések s így munka és árbevétel nélkül maradtak. A korábban nemzetközi értelemben is sikeres nagyvállalatok – mint például az IKARUS vagy a VIDEOTON – adósságot adósságra halmoztak, a minimumra korlátozták termelésüket, s alapvető reorganizációra szorultak. Kétségtelen tény, hogy az elkerülhetetlen pénzügyi csőd szélén tántorgó és megfelelő értékesítési piacok hiányában a biztos tönkremenés előtt álló állami nagyvállalatok egyetlen reménye csak a mielőbbi privatizáció lehetett, ami aztán minden esetben menetrend szerint be is következett, amikor a cég üzletértéke már elérte a minimumot. Potom, legtöbbször 20-30%-os áron jutott a külföldi befektetők tulajdonába az ipar legértékesebb nagyvállalatainak a döntő többsége, s velük együtt az egész belföldi piac...

A kelet-európai piac összeomlása, a piacok szinte azonnali és teljes körű elvesztése meghatározó részben járult hozzá ahhoz a katasztrófához, amit a magyar gazdaság a rendszerváltás utáni első években átélt. A gépipar és az építőipar lényegében padlóra került; szinte a teljes kapaci-

tás parlagon hevert; a sikeres vállalatok százai veszítették el üzleti értéküket, piacaikat és teljes kapcsolatrendszerüket. Egy-két év alatt megszűnt közel másfél millió munkahely, a GDP az 1989-es szint 60%-ára zuhant vissza. Az életszínvonal a növekvő munkanélküliség és a 30% fölé felszökő éves infláció következtében néhány év alatt két évtizednyi hátrányba került...

4.3. A TÁRSADALMI TULAJDON ELPRIVATIZÁLÁSA

Az „elprivatizálás” műszó persze nem feltétlenül tartozik a legszebb nyelvi kifejezéseink közé, ám eléggé meghonosodott, „átment” a köztudatba, s így megfelelően kifejezi, amit közölni kívánunk általa. A szó valamilyen vagyontárgy elbirtoklását, jogtalan eltulajdonítását jelenti, de hogy mégsem lehet a lopás szinonimájaként használni, annak az az oka, hogy a lopást a törvény bünteti, az elprivatizálást azonban nem. Amikor az állam rájött, hogy nem ő a legjobb tulajdonos, eldöntötte, hogy a nemzeti működtőtökét mindenestül – néhány ritka kivétellel – *magánkézbe adja*, s ezt ráadásul „kampányszerűen” csinálta, ami óriási mértékben megnövelte a *bennfentes pályázatokat, vagyis az állami korrupció, esetenként a gondatlan vagy szándékos „tévedések”, hibák veszélyét*, ami szintén a közös tulajdon elprivatizálásához vezetett. Szigorúan elméletben persze létezik, létezhet „pozitív indíttatású”, sikeres magánosítás is, ám a magyar nemzeti működő tőke hirtelen, kampányszerű „végkiárusítása” – néhány elszigetelt esettől eltekintve – általában nem ilyen volt. Mint tudjuk, valamely vállalkozás valós értékét egyáltalán nem a mérleg aktívái, a tulajdonában lévő eszközök könyvi értéke vagy ún. újraelőállítási értéke határozza meg, hanem *az üzleti érték (ma: részvényárfolyam), ami a hosszabb időszak alatt kialakult, kiépített kapcsolatrendszer, a sikeres üzletvitel (goodwill), a piaci részesedés és az elismertség függvénye*. A kampányszerű állami privatizáció olyan időpillanatban érte a magyar állami vállalatokat, mikor üzleti értékük nemhogy a lehető legkisebb, de már szinte „negatív”, vagyis értelmezhetetlen volt. A kelet-euró-

pai piac összeomlása miatt a magyar iparvállalatok túlnyomó többsége elveszítette minden goodwilljét, üzleti értékét, emellett reménytelenül eladósodott. Az állami meghirdetésre érkező, jelentkező külföldi befektetők, pályázók ilyen körülmények között átlagosan a könyvi eszközérték 20%-át fizették meg vételárként, mely árért nemcsak a vállalat vagyona, de teljes belföldi piaca is a tulajdonukba ment át. Az „elprivatizálás” szó ilyen értelemben elrontott privatizálást jelent, hiszen az értelmes ember, ha túl akar adni portfólióján, ezt a legkevésbé akkor teszi, amikor a „résztvényeinek árfolyama” nulla felé közelít! Arról már nem is szólva, miért volt szükség a rubelelészámolású piacok felmondására *közvetlenül a vállalatok privatizációját megelőzően?! Hiszen a KGST-piacaik birtokában még komoly üzleti értékkel rendelkeztek.*

De menjünk még vissza az „elprivatizálás” szónak az elbirtoklással rokonértelmű jelentéséhez! Mint ismeretes, bizonyos vagyontárgyak esetében értelmezhető jogilag „*az elbirtoklás*” fogalma, ami azt jelenti, hogy ha valaki „jóhiszeműen” bizonyos időn keresztül gyakorolja „tulajdonosi jogkört”, és az igazi tulajdonos ez ellen valamilyen okból nem protestál, megszerezheti a tulajdonjogot adásvételi szerződés nélkül, tehát vételár kifizetése nélkül is... Az elprivatizálás, az elbirtoklás „minősített alapesetei” az alábbiak voltak:

- Spontán nómenklatúrás privatizáció (pártállami-pártvezetői előjogok, mint „kvázi elővásárlási jog” érvényesítése; még jóval a törvényi szabályozás megjelenése előtt, annak teljes mellőzésével, vagy annak ellenére).
- Valamilyen bevált, standard trükk (korrupciós bankhitel, „vagyonkezelési szerződés”, privatizációs lízing, menedzsment-szolgáltatás, exkluzív hitel a privatizálandó portfólió fedezetére, a társasági törvény kijátszása stb.) alkalmazása, kivételezett belföldi pályázó vagyonszerzése céljából.
- A piacait, goodwilljét, saját tőkéjét elveszített magyar vállalat méltatlan leárazása (értéktelennek nyilvánítása) a külföldi pályázó részéről, amit „más pályázó nem lévén” az Állami Vagyonügynökség vé-

gül is elfogadott, így a befektető „áron alul” szerezte meg a vállalat és piacai tulajdonjogát.

- Mindezek az esetek nagymértékben hasonlatosak az „elbirtoklás” jogi tényállásához, hiszen a pályázók jóhiszeműségét senki nem vitatta, és a valós tulajdonos sem tiltakozott a privatizációs tranzakciók ellen. Rendkívül kevés ügylet került bíróság elé, és még kevesebb elmarasztaló ítélet született. Az esetleges korrupció vagy más bűnesetek megtörténtét visszamenőleg már szinte lehetetlen feltárni és/vagy bebizonyítani annál is kevésbé, mivel a bizonyító erejű dokumentumokat vagy „örökre” titkosították, vagy elő sem kerültek (vagy eredetileg nem is készültek ilyenek!), de a legtöbb esetben egyszerűen eltűntek. Az utókorra nem maradt más, *csak a kétségbeejtően csekély összegű privatizációs árbevétel* – mármint a vagyon eredeti üzleti vagy bekerülési értékéhez viszonyítva. (A kérdéskör bővebb elemzését a már említett második tanulmányom tartalmazza majd.) Nem csoda, ha az eredeti tulajdonos nem tiltakozott *a hűtlen kezelés büntetőjogi tényállását megvalósító* privatizációs ügyletek ellen sem – hiszen meg sem kérdezték! Az eredeti tulajdonos ugyanis *a nép, az egész magyar társadalom* volt, akit meg sem kérdeztek arról, hogy akar-e rendszerváltást vagy privatizációt, csak egyszerűen kész helyzet elé állították. De a rendszerváltó, privatizáló kormány „kész helyzet elé” állította a parlamentet is, hiszen a privatizáció már évek óta folyt, amikor jogi legitimitációt kapott a *Privatizációs törvény (1992.)* formájában. Mint emlékezetes – a privatizációt jogi értelemben előkészítő, megalapozó és elindító *Átalakulási és társasági törvényeket* még a Németh-kormány szavaztatta meg jóval a rendszerváltás előtt (1988.) a nem legitim országgyűléssel, hogy megindulhasson a spon-tán nómenklatúrás privatizáció... Tulajdonképpen pont ezeken a furcsa jogtechnikai aktusokon múlt, hogy *az eredetileg évtizedeken át társadalmi, össznépi tulajdonként deklarált nemzeti működő tőke „egyszer csak” állami tulajdonná vált, amit a rendszerváltó kormány azonnal privatizálni kezdett össznépi beleegyezés, illetve par-*

lamenti jóváhagyás nélkül. A nép akaratát ezekben a „féllegitim” mozzanatokban tetten érhetően nem képviselte senki. Nem volt fórum, ahol a nép a tulajdonjogát érvényesíthette volna. Utólag pedig mindenki bottal üthette a társadalmi tulajdona nyomát...

A társasági törvény ismeretében némi analógiát vonhatunk: *az ügyvezető igazgató saját hatáskörében értékesítette a társaság vagyonát anélkül, hogy a tulajdonosok véleményét megkérdezte volna a tervezett ügyletről.*

Ami ugyebár jogi nonszensz!

A kormány ugyanis csak a költségvetés (a büdzsé) bevételei és kiadásai felett rendelkezhet; a nemzeti vagyon privatizációja *minimum országgyűlési* hatáskör. Különösképp, ha a társadalmi tulajdon sorsa a tét.

4.4. A NEMZETI IPAR ÉS KERESKEDELEM ELVESZÍTÉSE

Napjainkban (2002. május elején) a legfontosabb politikai aktualitás, hogy a távozó, leköszönő Orbán-kormány átadja helyét a Medgyessy-kormánynak; az eddigi legnagyobb kormánypárt és a legnagyobb ellenzéki párt szerepet cserélnek. Ámde az ország helyzetének átfogó értékelésekor egyetértenek abban, hogy a nemzetgazdaság kiválóan teljesít; nincs ok aggodalomra...

Az öröm „indokolt”, azzal a szépséghibával, hogy a bruttó hazai össztermék 80%-át multinacionális cégek adják, amelyek többsége teljes egészében külföldi tulajdonban van, vagyis a portfólió, a tevékenység, az alkalmazottak, az árbevétel és a költségek, a fejlesztés, az árképzés, a piaci kapcsolatok, a piac és a profit, a vagyon, valamint a menedzsment feletti rendelkezés teljes joga az övék – Magyarországnak mindebbe még csak beleszólása sincsen. A termelés és az értékesítés, a működés minden sikere a multiké. Vajmi csekély részesedést jelent a sikerből, hogy ezek az óriásvállalatok *magyar földön, magyar dolgozókkal, magyar elszámolási és adózási rend szerint, részben magyar eszközökkel és anyagokkal (energiával), magyar forinttal fizetve működnek, és magyar kis- és közép-*

vállalkozók végeznek bér munka-beszállítást a részükre. A lényeges kérdésekben ők döntenek!

A magyar nemzetgazdaság GDP-je tehát „külföldi irányítással” termelődik; ebben a mindenkori magyar államnak, kormánynak csak csekély része van.

Ha a multik termel(tet)nek – „növekszünk”, ha nem – nem... Ki is növekszik?!

A multik növekszenek – a GDP-nk csak egy szám! –, mi pedig dolgozunk...

Kétségtelen tény, hogy a mai globalizálódó világban igazából már nem sok értelme van egykor volt (talán igaz sem volt!) *szép magyar közgazdasági sikerekről* nosztalgiázni. Magyarország két év múlva talán már az Európai Unió egyik új tagja lesz; megszűnik a hagyományos megyerendszer, mint az ország megszokott közigazgatási struktúrája, és átadja a helyét az Unió regionális szerkezeti rendjének. Még néhány év – ezen történelmi távlatban nem sokat változtat a nemrég kapott pár éves haladéék –, és *a termőföldünk is multinacionális tulajdonba kerül*, tekintve, hogy tőkeerő, illetve tőkés vásárlóerő dolgában a magyar gazda nincs versenyhelyzetben velük. Ami gazdasági természetű, jelentőségű ügy, az lassan kicsúszik a kezünk közül... A nemzeti büszkeség és az öntudat, a nemzeti teljesítmény „visszaszorul” a kultúra szűkebb területére, a nemzeti önrendelkezés *a régiók szervezésére és tevékenységük koordinálására, a civil élet kiteljesítésére, a kulturális hagyományok megőrzésére és továbbfejlesztésére* korlátozódik majd.

A nemzeti nagyipar és a nemzeti kereskedelem – mind a tulajdonjogát, mind a nemzeti sajátosságait, azonosságát tekintve – örökre elvesztett...

4.5. A MULTINACIONÁLIS TÁRSASÁGOK MONOPOLHELYZETE

Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy a nemzeti működő tőkénk 1990-es évekbeli erőltetett ütemű magánosítása során „odaveszett” a szo-

cialista körülmények között felépített s felhalmozott *nemzeti ipar és kereskedelem*, hiszen egy ténylegesen szabad és független belföldi piac megteremtésével *csupán idő kérdése lenne*, mikorra épül fel újra – immár az igazi! – nemzeti ipar és kereskedelem. Valójában a megújulás esélye is elveszett, mert:

- A belföldi piacunk *nem szabad és nem független*, hanem egy a multinacionális óriásvállalatok által integrált és uralt globális világpiac része.
- A magyar belföldi piacon működő magyar nemzeti vállalkozások tőkeerő tekintetében nem vehetik fel a versenyt a multinacionális társaságokkal, az értékesítési árakat így az utóbbiak határozzák meg.
- A piacunkon nincs esélyegyenlőség; a magyar állam a multikat a legkülönfélébb preferenciákkal (direkt juttatások, adókedvezmények, vámszabadterület stb.) támogatja, amelyeket a hazai vállalkozások nem élveznek.

Ilyenformán a nemzeti vállalkozások még a belföldi piacunkon sem képesek versenyezni a multinacionális cégekkel, lemaradnak a versenyben, mind hátrányosabb helyzetbe kerülnek, s végül tönkremennek. Ez a kifejezetten nyílt állami kontraszelekció eleve lehetetlenné teszi a nemzeti ipar és a kiskereskedelmi üzlethálózat bármikori regenerálódását, rekonstruálását. Mint tudjuk, az állam „a tartós fizetésimérleg-hiányra van beállítva”, amit csak úgy tarthat folyamatosan kezelhető szinten, ha az évek átlagában legalább annyi külföldi befektetés (készpénztőke) áramlik be az országba, amennyi a halmozódó mérleghiány finanszírozásához (kompenzálásához) szükséges. Az államadósság így persze folyamatosan nő, ám mégis „megfelelhetünk” a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank hitelezői követelményeinek, amelyek az adósság nagyságát *arányában, a GDP-hez viszonyítva* rögzítik. Ha a bruttó nemzeti össztermék minden évben megfelelő mértékben nő, ez már önmagában megteremti a folyamatos eladósodás „további lehetőségét”, hiszen az adósság növekedése ellenére a GDP-hez viszonyított arány változatlan maradhat... Az állam emiatt kétszeresen is függ a multiktól:

- A multik tőkeereje és befektető kedve biztosítja a készpénz folyamatos beáramlását, ami a fizetésimérleg-hiány kiegyenlítéséhez szükséges.
- A multik (tőkeerejének, piaci részesedésének, profitjának, termelésének és értékesítésének) növekedése biztosítja a magyar GDP kívánatos ütemű növekedését – a „magyar gazdaság” növekedését –, ami lehetővé teszi a növekvő összegű, de szinttartó arányú külső adósság kezelését.

Nem lehet csodálkozni azon, ha a magyar állam a multikat preferálja a hazai vállalkozások támogatásával szemben, hiszen a magyar állam stabilitása – legalábbis pénzügyi értelemben – a multinacionális cégek jóindulatától függ.

A multik monopolhelyzete Magyarországon ma már a gazdasági élet, a piac minden szegmensére kiterjedő, meghatározó prioritás, ez alól bizonyos értelemben még kivétel a mezőgazdaság, illetve a termőföld tulajdona.

Az ipar és kereskedelem területén az egyeduralom abszolút és kizárólagos.

4.6. NÖVEKEDÉS HELYETT STAGFLÁCIÓS VISSZAKAPASZKODÁS

A „stagfláció” közgazdasági műszó, ami *a stagnálás és az infláció* szavak sajátos összevonásából származik. Ezzel a műszóval szokták jelölni azokat a viszonylag hosszabb (5-10 éves) „növekedési” periódusokat, amelyekre *a tartós dekonjunkúra és az inflációs láz* (az eredménytelen túlfűtöttség) egyaránt jellemző. A rendszerváltás utáni 12 évünk éppen ilyen szakasz... A tézist az alábbi megfontolásokkal igyekszem bizonyítani:

- A GDP 1990 környékén az 1989-es szint 60%-ára zuhant vissza.
- A GDP 1989-es szintjét csak 2001 környékén értük el újra.
- A magyar GDP-nek ma már a 80%-át a multik teljesítménye adja.

- A magyar GDP növekedése teljes egészében a multik teljesítményéből ered, hiszen a gazdaság további szereplőinek a hozzájárulása csökken.
- Ebből következik, hogy a GDP profitjának 80-100%-a a multik zsebébe vándorol, miközben „a magyar” teljesítmény a legjobb esetben stagnál, tehát átlagában vagy „nullszaldós”, vagy stabilan veszteséges.
- A rendszerváltás után az infláció „azonnal” évi 30% fölé szökött fel.
- Az 1990–1993 közötti szakaszt inflációs látszatfellendülés jellemezte.
- Az 1993–1996 közötti szakaszban erős dekonjunktúra jelentkezett.
- Az 1990–1996 közötti éveket átlagosan 25-30%-os infláció kísérte.
- Az 1996–1998 közötti éveket stabilizáció és konszolidáció fémjelzte, ennek eredményeként az inflációt is sikerült évi 20% alá lecsorítani.
- Az 1998–2002 közötti szakaszban szolid konjunktúra jelentkezett – évi 3-4%-os átlagos növekedéssel –, az infláció 10-12%-os szintre csökkent, s az MNB megszüntethette a forint csúszó leértékelését is.
- A ciklus utolsó évében már ismét negatív tendenciák mutatkoztak: lassult a növekedés, és megint felgyorsult az eladósodás. Vagyis az eleinte még gyors növekedés „újból megbosszulta magát”; a fizetési mérleg pozíciói ismét romlottak, csökkent a beáramló külföldi tőke összege, s lanyhult a beruházási és a befektetési hajlam. Egyelőre „túlfűtöttségi jelek” nélkül...
- Ami az inflációt illeti, e tekintetben nem árt némi „egészséges” kétség, illetve szkepticizmus. Tekintettel arra, hogy nem csupán az államadósság GDP-hez mért százalékos aránya, hanem az infláció alacsony szintje is európai integrációs „belépési követelmény”, érthető, hogy az infláció volt az Orbán-kormány „támadásainak” egyik fő célpontja. Ebből következik, hogy az infláció évi 10% alá mérséklése nem elsősorban „az egészség” örvendetes jele, hanem sokkal inkább olyan „erőszakos intézkedéseké”, amelyekkel átmenetileg sike-

rült „a lassanként magától megszűnő infláció” látszatát kelteni. A valószínű infláció ma is legalább 10-15%-os mértékű.

Stabil növekedési pálya helyett tehát a magyar nemzetgazdaság az elmúlt 12 évben egy olyan „stagflációs pályára” állt rá, amelynek ugyan lehetnek látszólag „kedvezőbb” szakaszai, de az eredendően is fennállt alapvető problémákat (a fizetési mérleg tartós hiánya, az állam külső és belső eladósodása, a monetáris restrikción és a fiskális gazdaságélénkítés ellentmondása, a túlfűtöttség inflációt gerjesztő hatása, végletes függés a külföldi hitelezőktől és a multinacionális cégek növekedésétől stb.) nem sikerült felszámolni. A nemzeti működő tőke viszont visszaszerezhetetlenül eltűnt, elveszett – akárcsak a rendszerváltás keltette valamennyi illúzióknak...

5. ÖSSZEFOGLALÁS: A MEGOLDATLAN PROBLÉMÁK

5.1. POLGÁROSODÁS HELYETT VAGYONI POLARIZÁCIÓ

Magyarország a II. világháborút közvetlenül megelőzően *közepesen fejlett, erőteljesen iparosodó, polgárosodó országnak* volt tekinthető, a gazdasági fejlődés szélsőséges ellentmondásai s nyilvánvaló negatívumai ellenére is. A II. világháború után az ország azonnal *szovjet megszállási övezetté* vált, s így a szovjet szuronyok védelme alatt uralomra jutott kommunista diktatúra felszámolta az összes kvázipolgári vívmányt. „Osztály nélküli” társadalmat akart létrehozni, pontosabban a munkásosztály (és a vele „szövetséges” parasztság) hegemoniáját, ami – tekintettel az alapvető termelőeszközök társadalmi(!) tulajdonára – nem tűrte el a vagyonosodó polgárság vagy a földbirtokos nagygazdák („kulákok”) működését, jelenlétét, sőt a létét sem...

A dolgozó nép (munkások, parasztok, értelmiségiek stb.) tagjai túlnyomó részben állami alkalmazottakká váltak; a parasztok nagy részét a földjükkel együtt bekényszerítették a termelőszövetkezetbe, a többiek az állami gazdaságokba tömörítették. Nem voltak többé kizsákmányoló

tőkések, csak a szocialista állam és a dolgozó nép – a termelő vagyonnélküli tömegek.

Megszűntek a polgárok és a nagygazdák, megszűnt hát a polgárosodás...

A rendszerváltás így 1990-ben egy olyan Magyarországon köszöntött be, mely közel 50 éves hátrányba került a globalizálódó világ polgárosodásával szemben. Márpedig a megbukott szocializmust csak úgy válthatta fel (újra) a kapitalizmus, ha az alapvető termelőeszközök (a nemzeti működő tőke) megint magánkézbe, praktikusán polgári kézbe kerülnek...

Polgárság azonban nem volt!

Épp ez az a sarkalatos pont, ami mutatja a magyarországi „rendszerváltás” alapvetően művi, mesterséges, nem szerves polgári fejlődésen nyugvó, felülről és kívülről elhatározott, meghatározott és vezérelt voltát, hiszen a kapitalizmust a világtörténelemben azelőtt mindig a feltörekvő, vagyonosodó polgárság hozta létre, vívta ki azért, hogy a gazdasági hatalma alapján és mellé megszerezze a vezető pozíciókat, a politikai hatalmat is. Kézenfekvő persze, hogy a rendszerváltást azonnal, mintegy „gombnyomásra” kellett (?) megvalósítani, nem lehetett (?) megvárni, amíg a nemzeti polgárság majd néhány évtized alatt kifejlődik a semmiből...! A polgárság lényege a *vagyon*, a saját tulajdonban saját profitot termelő működő tőke. Nemzeti működő tőke volt ugyan – mintegy 8000-10 000 milliárd forintnyi becsült összértékben –, de nem polgári magánkézben, hanem a rendszerváltó állam „tulajdonában”. A rendszerváltás „hirtelen felindulásból elkövetettségét” szintén jól mutatja az a nagyfokú elvi bizonytalanság, ami a vázolt probléma – *vagyon van, polgárság nincs!* – megoldása körül a gyakorlatban kibontakozott. Legalább három „szerves fejlődésszerű” megoldás kínálkozott (volna):

- Magyar nemzeti „polgárságként” elfogadni, és állami szinten hivatalosan is támogatni, legitimálni a spontán privatizációba már amúgy is „belekezdett” nomenklatúra-burzsoáziát. (Ez kisebb, 20%-os részben meg is valósult: belőlük lett a csekély létszámú „középvállalko-

zó középosztály”, miközben néhány száz „kitüntetett” milliárdos nagytőkésé avanszált.)

- A társadalmi tulajdont *tízmillió egyenlő részben*, kvázi népi részvényként szétosztani (Csehországban részlegesen történt is valami hasonló, itt nálunk csak néhány „elvetélt kísérletet” tettek a Munkavállalói Részvényvásárlási Program – MRP – amerikai mintájú meghonosítására) a valós tulajdonosok (a nép) között. Ki-ki választhatott volna: portfólióként megőrzi a részvényeit, vagy értékesíti azokat a közben megnyílt tőzsdén.
- Hivatalosan felértékelteni a nemzeti működő tőkét (annak minden egyes darabját, elemét), dönteni az állami tulajdonban maradó részekről, majd megalkotni és jóváhagyatni az Országgyűléssel a Privatizációs törvényt, végül lassan és óvatosan, fokozatosan, kizárólag szigorúan a törvényi keretek között tartva, tervszerűen megindítani a privatizációt úgy, hogy az állam által kiírt nyílt versenypályázatokon minden magyar állampolgár esélyegyenlőséget élvezzen a pályázó külföldi befektetőkkel. Ehhez meg kellett volna teremteni a szükséges hitelkonstrukciókat is, a törvényhez kapcsolódóan. A folyamatot 8-10 évre elnyújtva kialakulhatott volna egy erős polgári középosztály, amely így talán soha többé nem jön létre.

A rendszerváltó magyar államvezetés egyik fenti utat sem választotta, csak „gőzerővel”, kellő törvényi szabályozás nélkül nekifogott a privatizációnak.

Az egész – politikai és gazdasági – rendszerváltás alapvető ellentmondása, hogy kétségtelenül felállt valamiféle kapitalizmus, de ez (mivel nem szerves önfejlődés eredménye) *minden nemzeti jelleget nélkülöz*, de amennyiben „nemzetinek” tekinthető (értsd: spontán nómenklatúras privatizáció, 20%), úgy viszont *nem polgári, hanem posztoszocialista* eredetű és tartalmú. Ám a legnagyobb probléma a 80%-os arányt képviselő működőtőke-hányaddal kapcsolatos, ami *kampányszerű, erőltetett ütemű állami privatizáció keretében, átlagosan a könyvi érték 20%-ának megfelelő áron került 1990–1996 között külföldi, multinacionális tőketulaj-*

donosok kezébe, aminek következtében a mesterségesen létrehozott magyar kapitalizmus nem szabadverseny (a belföldi piacot is multinacionális monopóliumok uralják), nem nemzeti (hanem nemzetközi, globális és multinacionális), mert nélküli legfontosabb szereplőjét, a magyar polgárságot, a nemzeti polgári középosztályt. Ennek hiányában a nemzetnek *gazdasági értelemben sincs* vezető ereje; a magyar társadalom nem tőkésekre s munkavállalókra, csak szerencsésekre és szerencsétlenekre – *újjgazdagokra és szegényekre* tagozódik. Társadalmunk igazi tőkésai a globális külföldön élnek...

A posztszocialista újjgazdag elit nem felel meg az igazi nemzeti polgárság kritériumainak, mert egyfelől a gazdálkodási kondícióit, a tőkeerejét tekintve nem versenyezhet a multikkal, másfelől vállalkozó szellemét, menedzseri képességeit és mentalitását tekintve nem igazi kapitalista: a nómenklatúrás önprivatizáció portfólióját, vagy az állami költségvetés különböző tételeit élük fel lobbykapcsolatok formájában, vagyonkezelő „*érzékük*” mit sem javult... A volt pártállami vezetők *kapitalistaként is ugyanolyan rossz* tulajdonosok.

5.2. A HAZAI KISVÁLLALKOZÁSOK ELLEHETETLENÜLÉSE

Korábban említettem, hogy a rendszerváltás után Magyarországon egy-két év leforgása alatt *megszűnt közel másfél millió munkahely* a gazdasági csőd (az általános tőkehiány), a hagyományos kelet-európai piacok (a KGST) felszámolása, az állami vagyon privatizációja, valamint az általános pangás miatti tömeges elbocsátások, a létszámcsökkentés következtében. A mai magyar statisztikák túlzottan „*derülátó*”, félrevezető, tehát lényegében hamis képet festenek a munkanélküliség mértékéről, amikor a nyilvántartások alapján maximum 5-7% körülire becsülik azt. Alapos okkal, joggal feltételezhetjük, hogy a valós arány ennek körülbelül a kétszerese.

Közismert, hogy a multinacionális cégek (amelyek ma már országosan az alkalmazotti létszám legalább 70-80%-át foglalkoztatják) alapvetően

más alkalmazási feltételeket vezettek be a magyarországi vállalkozásaik, gyáregységeik stb. munkahelyein, mint amelyeneket a korábbi évtizedekben, a létező szocializmusban megszokhattunk. Ezek a változások alapvetően felforgatták a megmaradt vagy az újonnan létesített munkahelyek képesítési előírásait az „egyébként szükségesnél is” nagyobb munkanélküliséget okozva. Sok tízezer ember „vált alkalmatlanná” olyan munkakör ellátására, amelyet korábban gond nélkül betöltött. Az okok nagyjából a következők:

- A multik „legszívesebben” 25 év körüli diplomás férfiakat alkalmaznak.
- Szülőképes vagy kisgyermekes fiatalasszonyokat nem foglalkoztatnak.
- Aki valamilyen krónikus betegségben szenved, nem alkalmazzák.
- Aki elmúlt 45-50 éves, már nem talál új munkahelyet.
- Magasabb beosztásokban kötelező előírás az angolnyelvtudás.
- Szellemi munkát csak számítógép-használattal lehet végezni.
- Mind gyakoribb „alkalmazási feltétel” a vállalkozói igazolvány.

Azok a közép- és felsőfokú végzettségű középkorúak, akik az 1990-es évek elején valamilyen okból elveszítették a korábban stabil munkahelyüket, már többségében nem voltak képesek „váltani”, hogy megfeleljenek az újonnan támasztott alkalmazási követelményeknek, így munkavégző képességük ellenére az utcára kerültek, és többé már nem tudtak elhelyezkedni. Közülük igen sokan nem vállalták fel „a tartós munkanélküli sorsot”, ezért be sem jelentkeztek, hanem vállalkozói igazolványt váltottak ki, vagyis mindenfajta munkanélküli ellátás és nyilvántartás számára örökre eltűntek szem elől...

Azokat a munkavállalókat, akik a munkanélküliség (segély) helyett az önálló vállalkozást választották, vagyis hogy *önmaguk alkalmazói, munkáltatói és munkavállalói* lesznek egyszerre – *kényszervállalkozóknak* nevezzük.

Jelenleg Magyarországon *egymillió-, egymillió-kétszázézer* *kisvállalkozást* regisztrálnak, amelyek mintegy 80%-ában csak néhány (1-10) fő

dolgozik. Ezek olyan *mikrovállalkozások*, amelyek zöme a fent említett *kényszervállalkozói kategóriába* sorolható. A mintegy 300-400 ezer főnyi kényszervállalkozói réteg legfontosabb közös jellegzetességei a következők:

- Jelentős működő tőkével sem eszközök, sem készpénz formájában nem rendelkeznek, így banki viszonylatban általában nem is hitelképesek.
- A vállalkozói életmódot, üzletvitelt nem jószántukból, önként választották, csak kénytelenségből, így vállalkozói képességeik és esélyeik csekélyek.
- Folyamatos munkaellátottsággal nem rendelkeznek, csak alkalmankénti megbízásokkal, vagyis hol van munkájuk, hol „valóban” munkanélküliek.
- Tartós munkaviszonyban további alkalmazottak foglalkoztatására nem képesek, ezért a kényszervállalkozó önmaga főnöke és beosztottja.
- A legjobb esetben a minimálbért képesek biztosítani, vagy csak alkalmi megbízási díjakat. Sokan tönkrementek a minimálbér felemelése miatt.
- A legtöbbjük feje felett állandó „Damoklész kardjaként” lóg a felszámolás veszélye, mert a minimálbér után akkor is kell havi társadalombiztosítást fizetni, ha nincs munka, s így nincs árbevétel sem.
- Készpénztőke, bankhitel-lehetőség, folyamatos, stabil munkaellátottság hiányában a kényszervállalkozások vegetálnak, napról napra működnek. Komoly fejlesztési, beruházási, üzleti felfutási lehetőségük nincsen.

A rendszerváltás, a rendszerváltó kormányok tevékenységének talán az egyik legnagyobb hiányossága, tévedése, hogy *a magyar vállalkozások, a magyar kisvállalkozások támogatása, „helyzetbe hozása” helyett kezdettől, 1990-től fogva a multinacionális cégek minél gyorsabb és zökönőmentesebb térhódítását, egyeduralmukodóvá válását helyezték előtérbe.* Sőt, egyedül az Orbán-kormánynak „jutott eszébe” 2000 körül, hogy tá-

mogatni kellene a belföldi piacon a magyar vállalkozásokat azért, hogy ne szenvedjenek minden tekintetben hátrányt a multikkal szemben a saját hazájukban. De még ezek az újszerű elképzelések is elferdültek, mert a támogató törvény „kis- és középvállalkozásokra” vonatkozik, összemosza a mikrovállalkozásokat (amelyek jelentős hányada kényszer-vállalkozás!) a 100-nál is több főt foglalkoztató, több százmillió forintnyi saját tőkével is rendelkező, hitel- és fejlődőképes vállalkozásokkal, másrészt például a „Széchenyi-terv” keretében kiutalt (egyébként az állami költségvetésben kis, elenyésző hányadot képviselő) összegek jelentős része *multinacionális cégeket (!) is* támogattott...

Márpedig nem számíthat önerejéből tartós felemelkedésre az az ország, amely elsőként és legfőképpen nem a saját polgárainak, kisvállalkozóinak kezdeményezőkézségére épít, hanem arra, hogy majd a multinacionális cégek tőkeereje és teljesítménye adja a GDP növekedését. Megfontolásként idézek az USA – amely eredetileg a szabad, önálló kezdeményezések kibontakoztatása révén lett a mai világ legerősebb, független nagyhatalma – kisvállalkozásokról szóló törvényének preambulumból, amely önmagáért beszél:

„Csak a teljes és szabad verseny képes felszabadítani a piacokat, felszabadítani az üzleti életbe való belépést, és biztosítani a véleményadás, a személyi kezdeményezés növekedését és az egyéni megítélés lehetőségeit. Egy ilyenfajta versenyt megőrizni és szélesíteni nemcsak a gazdasági jólét, hanem e nemzet biztonsága szempontjából is alapvetően fontos. Csak akkor érhetjük el ezt a biztonságot és jólétet, ha bátorítjuk és fejlesztjük a kisvállalkozások meglévő és potenciális kapacitását. A Kongresszus kinyilvánított politikája, hogy a kormány a lehetőségek szerint támogassa, a tanácsadó testület pedig segítse és védelmezze a kisvállalkozások érdekeit.”

5.3. AZ ÁLLAM TEHETETLENSÉGE – A TÚLTERHELT KÖLTSÉGVETÉS

Messze vivő, rendkívül súlyos politikai következményekkel is járó örökség, hogy a nemzetállam gazdasági-pénzügyi mozgástere erőteljesen be-

szűkült, és folyamatosan szűkül napjainkban is. Amikor a rendszerváltó állam „tollvonás nélkül” *államosította társadalmi tulajdonunkat*, majd már mint saját tulajdonát átlagosan 20%-os áron „elprivatizálta” szinte az egész nemzeti működő tőkét – akkor „még nem gondolt” arra, hogy hosszabb távon (ami már 12 év alatt is megmutatkozik!) *maga alatt* vágja a fát... A magánosítás óta ugyanis a volt állami vállalatok valamennyi hozadékát a multinacionális „privatizátorok” élvezik; az állam pénzügyi felségterülete visszahúzódott az állami költségvetés korlátai közé. Tekintettel arra, hogy a kívánatos mértékű polgárosodás, vagyongyarapodás és jövedelemnövekedés az elmúlt 12 év során nem következett be (hiába éri el az egy főre jutó GDP-nk az európai uniós átlag közel felét, az átlagos reálbérünk alig 1/5-1/8 nagyságrendű), a lakosság adóteherbíró képessége csekély, illetve a szinte egyedülállóan progresszív és szerteágazó adóztatás sem biztosítja azt a költségvetési bevételi összeget, melyre a pazarló és eladósodott államnak szüksége van. Mint az előzőekben már említettem, az állami költségvetés egyre növekvő hányadát (ma már közel a felét) *a külső és belső adósságszolgálat kamatköltségei* emésztik fel; az állam beszed és elkölt közel 2000 milliárd forintot anélkül, hogy ezzel bármilyen hasznos hazai (belföldi) célt szolgálna...

Az állam tehetetlensége egyre nő; egyetlen útja „az előremenekülés”, vagyis hogy összegszerűen egyre több adót kell beszednie önfenntartása érdekében; folyamatos hiánnyal küzd, s a halmozott deficit mind magasabb adósságszolgálati kötelezettségeket keletkeztet. Amennyiben megpróbál pénzt pumpálni a nemzeti vállalkozásokba, hogy ezáltal önerős fellendülést gerjessen, ehhez még több adót kell beszednie, ugyanakkor ezzel valós konkurenciát is teremt a multinacionális cégeknek, ami azok investíciós hajlamát csökkenti, s ez végső soron a fizetési mérleg romlásához vezet...

Ördögi kör, melyből nincsen kibúvó, és mindez a rendszerváltás tévedésen alapuló gazdasági koncepciójának a következménye. Az állam nem képes a nemzeti vállalkozások kellő mértékű támogatására, nem képes a szociális, egészségügyi és kulturális kötelezettségeinek teljesítésére sem.

Miközben évről évre egyre több pénz költ, klasszikus funkcióit (pl. közbiztonság) is csak egyre alacsonyabb hatékonysággal képes teljesíteni.

Elszakad az állampolgárok, a tömegek érdekeinek a képviselétől.

5.4. A KÖZTEHERVISELÉS ARÁNYTALANSÁGAI

A klasszikus értelemben vett (normális) nemzetállam esetében a közteherviselés azt jelenti, hogy a társadalom közös terheit (ami közelítőleg az állam fenntartásával, illetve közösségi célú funkciói hatékony gyakorlásának a költségeivel egyezik) *a vállalkozók, a lakosok, az állampolgárok* viselik – „tehetőségük”, tehát a reális anyagi lehetőségeik arányában –, hiszen úgy illik, hogy az viselje a költségeket, aki a gazdaság működésének hasznait is élvezi... Tekintve, hogy *a gyarapodás* – akár szervezetek, akár személyek vonatkozásában értelmezzük is – *mindig a vagyon, a portfolió, a profit, az elkölthető pénzjövedelem növekedésében testesül meg*, eléggé kézenfekvő, hogy a közterheket a haszon arányában célszerű megosztani. Mint már említettem, a magyar társadalom, a lakosság, a kisvállalkozások aránytalanul magas közterheket viselnek. A termékek és szolgáltatások túlnyomó többségét 25%-os ÁFA terheli, amit a végső fogyasztó fizet meg. A személyi jövedelemadó az alacsony keresetűeket rendkívül magas kulccsal „bünteti”: a magyar átlagbért – ami cca. bruttó 100 ezer forint/hó – *már 40%-os adókulcs* terheli, pedig ez a nominálbérösszeg az európai uniós átlagnak csak kb. 1/8 részét teszi ki. Az ún. társadalombiztosítási járulékok mértéke és „változatossága” is szinte elviselhetetlen terheket jelent, sőt a fizetési kötelezettség szigorúbb, mint a személyi jövedelemadó esetében. Az egymást követő kormányok ígéreteikben mindig az adók csökkentését „szorgalmazzák”, aztán tovább bővítik az adók körét, növelik azok mértékét, és ily módon folyamatosan emelik az adóterhelést, a jövedelemelvonás állami koncentrációját. A megfelelő számítások elvégzése alapján például kiderül, hogy *az egyéni vállalkozók minden megtermelt és befolyt 100 forintnyi árbevételéből*

88 forintot közvetve vagy közvetlenül „elvisz” az állam, elkölthető nettó jövedelemként alig 12 forintjuk marad...

Magyarországon a közterhek döntő részét az állam – érthetetlen módon – a bérből és fizetésből élőkre, a kis- és kényszervállalkozókra terheli, közülük is „a derékhad”, a kiskeresetűek adják az adóbevételek jelentős hányadát. A megélhetéshez képtelenül kis összegű minimálbér még mindig 20%-os kulccsal adózik, s a nyugdíj mellett keresők pluszjövedelmének „*additív-progresszív*” adózását is csak nemrég szüntette meg az Orbán-kormány...

A gazdaság szereplői adóteherbíró képességének valós arányai alapján mindenképpen olyan adórendszerre lenne szükségünk, amelyben:

- A személyi jövedelemadó nem terheli a minimálbért, az átlagbér szintjéig lineáris, alacsony kulcsú (10-20%); s magas progresszivitással, magas kulcsokkal (akár 60-70%-kal) sújtja a sok tízmilliós éves jövedelmeket.
- Az államháztartás szükséges adóbevételeit túlnyomó részben **személyi vagyoadó és társasági profitadó** biztosítaná.

Mai „közteherviselésünk” ugyanis alapvetően aránytalan és mélységesen igazságtalan, hiszen a nemzetgazdaság működésének úgyszólván minden hasznát **a vagyonosok (milliárdosok) és a multinacionális társaságok** aratják le, miközben alig-alig vesznek részt a közterhek viselésében.

A multik *arányosan és méltányosan* vegyenek részt annak az államnak a fenntartásában, amelytől a „monopolisztikus” piacot, a kedvező működési feltételeket és a kivételes kedvezményeket kapták.

5.5. A RESTRIKCIÓS NÖVEKEDÉS ÖNELLENTMONDÁSA

Kizárólag olyan gazdasági növekedés tekinthető egészségesnek, amelyik magától, automatikusan biztosítja a stabil egyensúly feltételeit. A „stop-go” szisztéma, ami egy ún. „fenntartható növekedés” apologetikus teóriájára épül, az elmúlt 12 év során bebizonyította abszolút alkalmatlanságát.

Addig és csak azért kell *szinte patikamérlegesen* „kisúlyozni” a növekedés egyensúlyi feltételeit, amíg az állam a saját létfenntartását tekinti elsődleges fontosságúnak ahelyett, hogy a vállalkozások létfeltételeit alapozná meg:

- Minden mással szemben abszolutizálja az adósságszolgálat primátusát.
- Elkerülhetetlennek tekinti a fizetési mérleg tartós hiányát.
- A mérleghiányt kizárólag a multik tőkebefektetéseivel képes ellensúlyozni.
- Képtelen kikerülni „a kamatos kamatok” adósságcsapdjából.
- Fiskális szemlélettel fokozza az adóbevételeket – kamatfizetés céljából.
- A multik érdekeivel szemben nem támogatja a hazai kisvállalkozásokat, így eleve lemond a nemzetgazdaság legfontosabb potenciális motorjáról.
- A beáramló külföldi tőke gazdaságélénkítő (túlfűtő) hatásával szemben monetáris restriktiót (lehűtő pénzkivonást) alkalmaz; lényegében a multik túlsúlyának folyamatos biztosítása érdekében mesterségesen „lefojtja” a nemzeti (kis)vállalkozások természetes gazdaságélénkítő hatását.

Az állam így nem bíz abban, hogy egy önálló, nemzeti kezdeményezésen, szabad vállalkozáson alapuló nemzetgazdaság képes lenne növekedésre, a tartós egyensúly feltételeinek egyidejű megteremtése mellett, mert attól tart, hogy *a magyar munka eleve értéktelenebb, és folyamatosan is tovább értéktelenedik* a világpiacon uralkodó „nemzetközi munkával” szemben, ezért ***az egész növekedési „probléma” megoldását a multikra bízta...***

5.6. A NEMZETGAZDASÁG NÖVEKVŐ ELADÓSODÁSA

A magyar nemzetgazdaság tulajdonképpen már az 1970-es években „belelépett” az adósságcsapdába, amennyiben *milliárd dolláros nagyságren-*

dű világbanki hitelek felvételével az infrastruktúra fejlesztésébe, produktív (profittermelő, tehát gyorsan megtérülő) beruházások helyett gigantikus projektek megvalósításába kezdett, olyanokba, amelyek kamatokkal megnövelt visszafizetésére a magyar gazdaság nem lehetett képes. Az olajárrobbanás és a külkereskedelmi cserearányok hirtelen jelentős romlása már olyan helyzetet idézett elő, ami ellehetetlenítette az V. ötéves terv (1975–1980) sikeres teljesítését, s egyszerre véget vetett az ötéves terveknek...

Az 1980-as évek elején (1982-től) az adósságcsapda – legalábbis a létező szocializmus időszakát tekintve – végleg „bekattant”. Az állam ekkor már olyannyira nem volt képes az emelkedő adósságszolgálat önerőből történő teljesítésére, hogy ***csak azért vett fel megújuló külföldi hiteleket, hogy a már korábban felvett kölcsönök kamatait ki tudja fizetni.*** A reformkommunista kísérletek, a gazdaság fokozódó liberalizálása, sőt, növekvő mozgástér biztosítása az egyéni kezdeményezés/vállalkozás számára sem javított az állam „teherbíró képességén” – végül is ez vezetett a rendszer teljes csődjéhez, majd a rendszerváltáshoz, 1990-ben...

A szakértők és az átlagemberek mind azt gondolták, hogy a rendszerváltás majd gyökeresen megold minden globális problémát, így természetesen rendezni fogja az adósságkonszolidáció megoldatlan kérdéseit is. Nem így történt! Pontosabban: ami történt, az minden negatív várakozást alulmúlt...

- Az Antall-kormány 20,5 Mrd USA-dollár külső államadósságot örökölt a Németh-kormánytól. Legalábbis *politológus történetíróink* „*utólagos diszkrét magyarázatai*” szerint azért vállalta fel a felhalmozott adósság „jogfolytonos szolgálatát”, hogy biztosítsa az ország hitelképességét. A gazdaság reorganizációjához, konszolidációjához ugyanis még további kölcsönökre volt szükség, amit a külföldi bankok „csak úgy” adtak, ha nem kérünk elengedést, moratóriumot vagy átütemezést.
- Érdekességként említem meg, hogy dr. Schamschula György, aki Antall József miniszterelnök személyes tanácsadója, később pedig a

kormány közlekedési minisztere volt, a Demokrata hetilap hasábjain (1997. V. 29., 22–23. oldal) „*Egy modern legenda*” címmel a következőket írja erről: „...*Azzal gyakorlatilag minden külföldi delegáció, szakember, politikai személyiség egyetértett, hogy Magyarország vállalja tovább az adósságszolgálat terheit. ... Antall Józsefet mindenképpen arra akarták rábeszélni, hogy Magyarország vállalja fel az elmúlt rendszer által felhalmozott külföldi adósságot és annak törlesztését. Ez ügyben igyekeztek a problémát elbagatellizálni, és általánosságba menő segítséget ajánlottak fel, melyek azonban soha nem konkrét formában, vagy visszahivatkozási alapként voltak megfogalmazva. Az urak féltették bankjaik és kormányaik ide kihelyezett pénzét, és az volt a fő szempontjuk, hogy az új magyar kormány az adósságszolgálat folyamatosságát és érvényét magára nézve kötelezőnek tartsa.*”

- De amint az a további eseményekből – szintén utólag – kikövetkeztethető: kellett lennie *legalább még egy kölcsönfeltételnek*, hiszen másképpen nem magyarázható meg, *miért kezdődhetett meg a spontán privatizáció még 1990 előtt, miért hagyták hallgatólagosan jóvá a rendszerváltó kormányok „a nómenklatúrás” tranzakciókat, illetve egyáltalán miért is volt szükség az „állami” vagyon kampányszerű magánosítására a megfelelő jogszabályok meghozatala előtt, továbbá a leelemibb előkészítő (pl. teljes körű vagyonfelértékelés stb.) intézkedések megtétele nélkül?*
- Ismét Schamschula György írásából idézek: „*A másik, amiben nem ilyen erős, de határozott befolyásolás volt érezhető, a privatizáció felgyorsítására vonatkozott. Éreztették velünk, hogy amennyiben Magyarország nem tanúsít renitens (sic!) magatartást az adósságszolgálat kérdésében, úgy a fejlett tőkés államok hajlandók (sic!) állami garanciával elősegíteni a vállalataiknak és a bankjaiknak a magyar privatizációba való belépését, az ide irányuló tőkekihelyezést, ami egyben a magyar nemzetgazdaság élénkítését, átstruktu-*

rálását jelentheti, s ez a csőd felé sodródó ország számára létfontosságúnak tűnt.”

- Érdekes, hogy az említett „történetírók” a nemzeti működő tőke válogatás nélküli, szinte azonnali, és 6-8 év utáni „kvázi-végeredményt” (az utolsó igazán jelentős eladások 1996–1997-ben voltak) tekintve gyakorlatilag maradéktalan kampányszerű privatizációját *nem is a kapitalista „szabadpiaci” szereplők (a tőkés réteg) „megteremtésének szükségességével”* magyarázták, hanem azzal, hogy *rendkívüli sürgősséggel bevételekre kellett szert tenni egyrészt az államadósság visszafizetése, másrészt a szinte teljesen valutatartalék nélkül maradt ország fizetésimérleg-egyensúlyának, fizetőképességének helyreállítása céljából*. Egyetlen pénzügyi forrásként, megoldásként a privatizáció kínálkozott.
- Schamschula György a kérdésről így emlékezett meg: *„Antall József természetesnek találta, hogy ha Magyarország a nyugat-európai államok közé akar integrálódni, nem léphet fel azzal, hogy a piacgazdaság alaptörvényét, mely szerint a hiteleket vissza kell fizetni, felrúgja, és ebben a meggyőződésében gyakorlatilag valamennyi pénzügyi szakember támogatta. Most, hét év távlatából is rá kell mutatnom, hogy a korábbi magyar közgazdászok részéről nem volt egyetlen számottevő vélemény sem, amely az adósságszolgálat teljesítésével szemben hangzott volna el. Az alapgondolat az volt, hogy Magyarországnak mintegy 20 milliárd dollárra becsült külső adóssága mellett (akkor) nem volt jelentős belső adóssága, és ezzel szemben a privatizálandó és privatizálható állami (!) vagyoni mértékét jelentős eltérésekkel (mivel hivatalos értékelés nem volt!), de 40-60 milliárd dollárra becsülték. ... Így tehát a leendő kormányfő előtt az a képlet állt, hogy a privatizáció révén értékesítünk 40-60 milliárd dollárnyi állami vagyont, amiből kifizetjük a meglévő állami adósságokat, és még jelentős összegű pénz marad a gazdaság modernizálására, az államszerkezet átalakítására és nem utolsósorban szociális támogatásokra. Azt hiszem, hogy nem volt*

parlamenti párt Magyarországon, amely ettől jelentősen eltérő gazdaságpolitikai koncepciót fogalmazott volna meg.”

- A rendszerváltás után (1990) „az állam rendelkezésére álló” nemzeti működőtőke valós értékére csak nagyon hozzávetőleges becslések léteztek. Az eltérések mindenekelőtt abból fakadtak, hogy a privatizálható vagyon körét minden szakértő másként határozta meg. (A Horn-kormány például olyan vagyonrészeket is privatizált, amelyeknek tartósan állami kézben kellett volna maradniuk.) Idézek Schamschula György cikkéből: „***A privatizálandó és privatizálható állami vagyon mértékét jelentős eltérésekkel, de 40-60 milliárd dollárra becsülték. Természetesen ebbe a privatizálandó vagyonba nem értette bele az uralkodó közgazdasági felfogás azokat a privatizációs túlkapasokat, amelyeket a Horn-kormány nemzetünk sérelmére (sic!) elkövetett (energiahálózat, infrastruktúrális hálózatok, állami gazdaságok stb.)***.”
- A nemzeti működő tőke (szándékosan nem *állami vagyont* írok, hiszen amiről beszélünk, az korábban *a társadalmi tulajdonunk* volt!) kampányszerű privatizációja kétségbeejtően negatív végeredménnyel zárult. Az a kormányzati koncepció, amely *a nemzeti vagyon profittermelő részének a külföldi befektetők számára történő értékesítési árbevételéből* kívánta volna finanszírozni (vö.: „és még marad is”!) a külső államadósságunk kiegyenlítését – csúfos kudarccal végződött. Ma már egyértelműen megállapítható, hogy egyrészt valójában jóval nagyobb (cca. 60-80 milliárd dollár) összértékű vagyon privatizációjára került sor, mint amennyinek a magánosítását korábban tervezték; másrészt viszont az államadósság nemhogy nem tűnt el, hanem – *mintha mi sem történt volna!* – meredeken tovább növekszik. Schamschula György minderről az alábbiakat írja: „***Az MDF-en belül néhányan felvetettük az adósság- és részvénycsere lehetőségét, melyben azt javasoltuk, hogy a külföldi államadósság egy részét ne pénzben, hanem a magyar vállalatokban lévő állami tulajdoni hányaddal bonyolítsák le. Ennek alapján nem dollárban,***

márkában stb. kellett volna fizetni az adósságot, hanem bizonyos kölcsönök ellentételezéseként odaadtuk volna, mondjuk a Csepel Művek részvényeinek bizonyos százalékát. Ez biztos, hogy nem okozott volna kitörő örömet a nyugati hitelezőinknél, de meggyőződésem, hogy hasznosabb lett volna a privatizáció egy részét így megoldani, amellet, hogy a módszer hatékonyan csökkentette volna adósságterheinket is. ... Tehát így indult el Magyarország 1990 tavaszán azon az úton, amely hét év alatt gazdaságilag igen mérsékelt sikert hozott, hiszen a privatizálható nemzeti vagyont eladtuk, jóval nagyobb mértékben, mint ahogy azt célszerűnek és hasznosnak tartottuk volna. A bruttó külföldi adósság ma is (akkor, 1997 májusában) meghaladja az 1990-es évet, emellett hatalmas belföldi állami adósság is felhalmozódott, amelynek a terhei nyomasztóbbak, mint feltételeztük, a haszonélvezői pedig elsősorban külföldi befektetők, illetve egy szűk magyar vállalkozói réteg lett. 1998-ban az új kormánynak ezzel a realitással kell szembenéznie, és ebből a helyzetből kell kiutat találnia. Nehéz lesz.”

Nehéz lett – olyannyira, hogy nem is sikerült.

A bruttó külső államadósság növekedése 1990 óta *mindössze két ízben* torpant meg: először 1997-ben, amikor a Horn-kormány eladta az energiaszektort, másodsor pedig az Orbán-kormány regnálása alatt, amikor is a fizetési mérleget oly mértékben sikerült stabilizálni, hogy az adósság egy-két évig gyakorlatilag stagnált. A bruttó külső államadósságunk a kampányszerű privatizáció időszakában (illetve ellenére!) is tendenciájában folyamatosan tovább növekedett; a belső államadósságunk pedig 1990 óta *nulláról 9000 milliárd forintra* nőtt. A két tényezőt összevonva: *a magyar állam összes bruttó adóssága ma 57,4 milliárd USA-dollár – a nemzetgazdaságé pedig 65,2 milliárd USA-dollár, ami újból gyorsuló növekedésnek indult.* Az eddig befolyt, nagyjából 23,2 Mrd USD összegű külső befektetés áll szemben azzal az *eredeti becslések szerint* 60-80 Mrd USD összértékű nemzeti működő tőkével, ami mindenestül eltűnt... – pontosabban a multiké.

Magyarország ma sokkal nehezebb helyzetben van, mint 12 évvel ezelőtt, legalábbis a következők miatt:

- Eladható, privatizálható nemzeti működő tőkénk már egyáltalán nincs, így az adósság csökkentésére csak egyetlen forrásunk kínálkozik: a magyar munka termelékenységé. A helyzetet sajnos ehhez képest is jelentősen bonyolítja, megnehezíti, hogy ***munkánk eredménye és profitja*** („hála” a privatizációnak) ***ma már 70-80%-ban a multinacionális társaságok tulajdona; s a cserearányaink ennek ellenére is romlani látszanak.***
- A Magyar Nemzeti Bank nemrégiben megszüntette ugyan a forint csúszó leértékelését, ám hiába konvertibilis és „erős” a magyar forint, paritása 1990 óta folyamatosan romlik az USA-dollárhoz viszonyítva – a romlás az elmúlt 12 év alatt mintegy háromszoros. Márpedig a valuták paritásarány-változásai mögött tendenciájában a gazdaságok termelékenységi, teljesítőképességbeli, növekedési erőkülönbségei húzódnak meg.
- Máig sem sikerült megtörni ***az állam fiskális és az MNB monetáris-restríciós politikájának az ellentmondását***, amely erők és az általuk indukált pénzügyi és gazdálkodási reálfolyamatok mintha csak „szembe mennének” egymással, lerontva a közös hatékonyságot, ahelyett, hogy támogatnák egymás erőfeszítéseit a közös társadalmi célok eléréséért.
- Az állam „pénzügyi struccpolitikája” titkolja az adósságteher-probléma valóságos nagyságát, s igyekszik úgy tenni, mintha minden a legnagyobb rendben lenne. Előremenekül, egyre nagyobb kedvezményeket biztosít a külföldi befektetőknek, a multiknak a készpénztőke-beáramlás fokozása érdekében, mert a fizetési mérleg egyensúlyát csak ettől reméli. Pedig nyilvánvaló, hogy egyrészt a tőkebeáramlás adott szintje nem fokozható (nem biztosítható) a végtelenségig, másrészt a lakosság adóteherbíró képessége is véges: nem lehet a növekvő államadósság növekvő kamatköltségeit a költségvetés

adóbevételeinek állandó növelésén keresztül a lakosságra akármeddig és akármilyen mértékben áthárítani.

Politikai gazdaságtani összefüggésben „adósságügyben” (utólag) minimum a következő koncepcionális döntések kérdőjelezhetők meg:

- a 20,5 Mrd USD *kommunista eredetű külső államadósság átvállalása*;
- az adósság kiegyenlítésének „privatizációs” megoldási terve;
- a *spontán és a kampányszerű privatizáció* gyakorlati kivitelezése;
- a fizetésimérleg-hiány „ellentételezése” *külföldi tőkebevonással*;
- a forint tervszerű devalvációja, *csúszó leértékelése*;
- a fiskális gazdaságélénkítés és a *monetáris restriktió* ellentmondása;
- az ún. „*fenntartható növekedés*”, a növekedélmélet egész teóriája.

Megfogalmazott kételyeinket teljességgel megalapozza, hogy az elmúlt 12 év alatt a magyar gazdaság *egyetlen örökölt „nyavalyáját” sem* sikerült felszámolni, ugyanakkor „nem várt” újak is keletkeztek. A számszerű adatok megdöbbentőek: ***a nemzeti működő tőke szinte teljes egészében multi tulajdonná vált, ugyanakkor az adósság három-négyszeresére nőtt.*** Ki, miből és hogyan fogja ezt visszafizetni?!

5.7. AZ ELHALASZTOTT KÖLTSÉGVETÉSI ÉS ADÓREFORM

Az előző – kicsit hosszabbra nyúlt – levezetés ismeretében már tökéletesen érthető: *miért is ódzkodnak a rendszerváltás utáni kormányok az állami költségvetés és az adórendszer teljes körű reformjától?* Nyilvánvalóan azért, mert egyrészt az előző sorokban körvonalazott „tévedések” egy egységesen posztkommunista eszmerendszer folyományai, amely helyett egy teljesen újat kellene végre kitalálni, bevezetni és megvalósítani, amire senki nem vállalkozik, másrészt pedig *az állami költségvetés és az adórendszer szintén a posztkommunista teóriára épül, azt szolgálja ki*, amiért is nem lehet „csak úgy, önmagában” megreformálni: előbb át kellene térni egy egészen másfajta, valódi növekedési pályára, ami kiút lehetne a mai adósság-csapdából s az általa generált „kamatrabszolgaságból”.

A rendszerváltás óta úgyszólván mindegyik kormány – legalábbis az ígéretei szintjén – „napirendre tűzte” az ún. „*nagy elosztó rendszerek*” teljes körű reformját, ami gyakorlatilag azonos egy új szerkezetű költségvetés és új adórendszer bevezetésével. A Medgyessy-kormány immár a negyedik a sorban, melyre az a feladat „vár”, hogy megtegye azokat a korszakalkotó lépéseket, amit a posztoszocialista költségvetési struktúra és a szintén örökölt adórendszer generális átalakítása jelent. Furcsa dolog: de talán a következő, profánnak tűnő hasonlattal lehet a legjobban jellemezni „a rendszerváltás utáni” fiskális (költségvetési és adó-), illetve az egész állami gazdaságpolitika maradandó konzervativizmusát. *Adva van egy ház, egy lakás – ez az állam; benne a költségvetési- és az adópolitika azok az alapvető gazdaságpolitikai játékszabályok, amelyek a lakók viselkedését meghatározzák. Most a rendszerváltással – kis túlzással – annyi történt, hogy újrafestették a „cégtáblát”, kicserélték vagy csak átkeresztelték a tulajdonosokat, bejöttek a multik, újrabútorozták az összes helyiséget; a házirend pedig változatlanul, ma is ugyanaz...*

Az állami költségvetés alapkonceptiója, filozófiája, rendszere, szerkezete és lényeges funkciói ma is ugyanazok, mint 1990 előtt. Ez még önmagában nem lenne feltétlenül probléma. Csakhogy a költségvetésnek meglehetősen nagy a tehetetlensége és az önmozgása, amit „nemes egyszerűséggel” fiskális bázisszemléletnek nevezhetünk. Ez azt jelenti, hogy hosszú évek átlagában a költségvetés hagyományos szerkezete vajmi keveset változik, s emellett nem is könnyű azt megváltoztatni. Egyik évről a másikra maximum annyi változhat, hogy az egyes rubrikákösszegek tartalma egymástól eltérő ütemben nő. A költségvetés tehetetlensége legnagyobb részben abból ered, hogy a kiadási tételek zöme: (1) az állami intézmények működtetési költségeit, (2) a kamat- és az egyéb pénzügyi költségek fedezetét, (3) a különféle lobbyérdekek által motivált – tulajdonképpen fix (!), és automatikusan növekvő – összegeket tartalmazza. A „szabad rendelkezésű” keret rendkívül csekély. Az országgyűlési képviselő-választásokat 1998-ban megnyerő Fidesz, az Orbán-kormány eleinte (a rendszerváltás óta elsőként) napirendre tűzte *az állami költségvetés ér-*

tékelemzésen (funkció/költség) alapuló tételes felülvizsgálatát – ami azt jelentette volna, hogy kváziinduktív felméréssel alapozzák meg a költségvetést, vagyis az alapoktól kezdve *megéri, nem éri meg* mérlegeléssel határozzák meg az egyes szükségletek, funkciók valós költségeit, amelyekből végül összeáll a komplett költségvetés, s nem pedig a megszokott módon, amikor is „fentről lefelé” haladva, deduktív módszerrel osztják le a keretszámokat, attól függően, hogy „van-e még” pénz, azután röviddel később letett róla. Gyakorlatilag minden eddigi kormány a könnyebb módszert, elhajlást választotta; lényegesen egyszerűbb volt „beleépülni” a már megszokott költségvetési struktúrába, mint alapjaiból újraalkotni azt...

Könnyű belátni, hogy a költségvetési pazarlás 30-40%-ban éppen abból ered, hogy bármelyik adott évi költségvetés jelentős arányban tartalmaz olyan kiadásokat, amelyeknek vagy a mértéke, vagy a pusztán léte feleslegesnek ítélnélhető, mert sokkal fontosabb feladatok finanszírozásától vonja el a pénzt. A rendszerváltás utáni kormányok nagy összegű posztoszocialista ballasztot cipeltek magukkal a megkövesedett (kőbe vésett!) állami költségvetések „kies” zugaiban, megszüntethetetlen rubrikáiban... Nem számolható fel a költségvetés növekvő hiánya (mint örökség), ameddig tovább él a régi szerkezet.

A mai adórendszer 14 év óta még mindig az 1988-ban bevezetett rendszer, pontosabban annak áttekinthetetlenül túlburjánzott változata, melynek mind az alapelképzelése, mind a szerkezete (az összetevői), mind a konkrét mértékei (kulcsai) réges-régen elavultak, így nem felelnek meg a jelenlegi gazdaságpolitikai céloknak és realitásoknak. „Közben”, 1990-ben lezajlott egy gazdasági és politikai rendszerváltás, aminek következményeként *az üzleti, kereskedelmi, piaci viszonyrendszer gyökeresen átalakult, a profit- és jövedelmezőségi arányok felborultak, a személyes vagyoni és jövedelmi szerkezet pedig végletesen polarizálódott.* Lehetetlen – és nincs is így! –, hogy ebben az egészen más szituációban (mechanikusan értelmezve) ugyanaz az adórendszer hatékonyan fejezze ki a megváltozott gazdaságpolitikai prioritásokat. Olyan új adórendszerre van szükség, amely viszonylag egyszerű, világosan áttekinthető, időtálló és stabil, megfelelően

biztosítja az állami költségvetés szükséges bevételeit, kívánatos irányba orientálja a gazdaság szereplőit, ugyanakkor elfogadható, teljesíthető mind a gazdálkodó szervezetek, mind a magánszemélyek számára egyaránt.

5.8. A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGY CSŐDJE

A rendszerváltás alapvetően annyiban különbözik a társadalom forradalmi átalakulásától, hogy a változások lényegesen kevésbé radikálisak: minden változás hosszas egyeztetések, kompromisszumok eredménye. Filozófiai megközelítésben *a rendszerváltás „a tagadás tagadása”, ugyanis sok tényező, szereplő, viszony, szokás(jog) fennmaradt az előző, letűnt társadalmi rendszerből; ezek mintegy átmentődtek az új rendszerbe. A polgári állam „megszüntette megőrizte” a szocialista társadalmi rend majdnem összes pénzügyi főfolyamatát, benne elsősorban az ún. „nagy elosztási rendszereket” – minden létező hibájukkal együtt.*

Ezek a „tévedések” ma is a rendszerváltás legnagyobb adósságai.

A társadalombiztosítás és az egészségügy – mint a rendszerváltást szinte a legkisebb lényegi reform nélkül túlélte nagy elosztási rendszer – gazdasági „őskori lelet”, amely már nem őrzi, s főként nem végzi a szocializmus kevés valódi vívmányát, illetve az annak megfelelő színvonalú szolgáltatásokat...

A létező szocializmusban az 1970-es és az 1980-as években már európai minőségű, s ráadásul *ingyenes egészségügyi ellátásban* részesült minden állampolgár, alanyi jogon. (A szociális juttatások magas színvonaláról is az állam gondoskodott – családi pótlék, gyes, lakáshoz jutás támogatása, segélyek stb. formájában. Mindenkinek, aki dolgozni akart, volt állandó, stabil munkahelye; a munka jövedelme lehetővé tette legalábbis a szerény, de biztos megélhetést.) Az állami nyugdíjrendszer is mindaddig tökéletes biztonságot, értékőrző nyugdíjakat, nyugellátást biztosított a jogosultaknak, ameddig fel nem gyorsult az állam eladósodása (1983–1985), és ennek következtében az infláció. Ekkortól kezdődött el a nyugdíjak devalválódása. A szocializmus korszakának a tárgyunk szempontjából vett legfon-

tosabb jellemzője, hogy *a munkabéreket, a kereseteket terhelő társadalombiztosítási célú levonások, illetve járulékok mind a munkavállalók, mind a munkáltatók számára az elviselhető mértéken belül maradtak, s úgy tűnt, hogy a társadalombiztosítás céljaira az állam által központosított összegek hosszabb távon is fedezik a ráfordításokat.*

Ma már tudjuk, hogy ez nem volt így; a létező szocializmusban igénybe vett társadalombiztosítási, egészségügyi, szociális ellátások és juttatások mind mennyiségben, mind minőségben messze meghaladták azt a szintet, amit az állam önfinanszírozó módon, a befolyt összegekből biztosíthatott volna. Mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy *a korszak magyar reálbérszintje tartalmazta – mint „kvázitermészetbeni” juttatást – az egészségügyi szolgáltatások magas színvonalát és ingyenességét, a költségvetés kiadásai terhére.* A lényeg az, hogy a társadalombiztosításnak, „és benne” a teljes egészségügynek semmilyen tekintetben és semmilyen mértékben nem kellett „önfinanszírozónak”, vagy pláne rentábilisnak lennie – az állami büdzsé tartotta el mindenestül az egészet. A nyugdíjrendszer tekintetében sem merült fel élesen a kérdés, hogy a befizetett járulékok fedezik-e, és ha igen, milyen mértékben s meddig a kifizetendő nyugdíjakat. Az állam vállalta és teljesítette a kötelezettségeit – minden megoldódott „a nagy kalapban”...

A polgári társadalom, a szociális piacgazdaság – *hogy ne mondjam: a jóléti állam!* – e tekintetben vett filozófiája egészen más. Az ugyan egyértelmű, hogy az állam a kapitalizmus, a piacgazdaság általános feltételei közepette sem „szállhat ki” az egészségügy finanszírozásából; az azonban már nem, hogy hogyan s miből tegye ezt... Általános felfogás, hogy az állam elvonás útján (társadalombiztosítási járulékok) központosítson *egészségbiztosítási- és nyugdíjbiztosítási járulékalapokat*, amelyekből alapszintű juttatásokat és szolgáltatásokat finanszíroz, illetve biztosít – aki pedig ennél magasabb színvonalú vagy többletszolgáltatásokra tartana igényt, az vásárolja, illetve fizesse meg azokat „a privatizált” egészségügyi és nyugdíjbiztosítási szolgáltatások szabad piacán. Ez eddig rendben is lenne!

A magyar társadalombiztosítás mai helyzete „vegyes rendszer” annyiban, hogy a letűnt szocialista rendszer összes hibáit „konzervált formában” őrzi a már régen finanszírozhatatlan egykori vívmányok nélkül, ugyanakkor a kapitalista (szociális piacgazdasági és jóléti állami) viszonyrendszer még működésképtelen, mert *az átlagos jövedelmű állampolgárok képtelenek piaci áron megfizetni a magas színvonalú egészségügyi és nyugdíjbiztosítási szolgáltatásokat, az állam pedig a központosított alapok összegeiből képtelen megfelelő színvonalon finanszírozni az állami egészségügyet és az állami nyugdíjrendszert.* A legsúlyosabb jelenség, hogy a társadalombiztosítási járulékok mértéke vállalkozói szinten ma már elviselhetetlen terhet jelent – *a magyar kulcsok Európában a legmagasabbak!* –, és oly mértékben megdrágítja a munkaerő költségeit, ami nem érvényesíthető az árakban (a piac nem fogadja el), tehát a foglalkoztatás akadályává vált. Mindez közvetve mutatja, hogy a magyar átlagbérek annyira alacsonyak, hogy már elviselhetetlen mértékű járulékkulcsokkal sem lehetséges olyan összegeket központosítani, amelyekből az állami finanszírozás megoldható. Ezen az sem segít, hogy az állam „egyre újabb járulékfomákat” talál ki és vezet be, amelyek összegeit és mértékeit azután évről évre folyamatosan emeli (miközben egyfolytában csökkentésről beszél!), de az sem, hogy ha a járulékok előírását és beszedését *még az adóknál is szigorúbban* kezeli... A társadalombiztosítás – az egészségügy és a nyugdíjrendszer – életképes reformja csak akkor és annyiban várható, ha és amennyiben az *az állami költségvetés, vagyis „a nagy elosztási rendszerek” egyidejű, komplex reformja keretében* valósul meg. Addig minden csak toldozás-foldozás...

5.9. A MEZŐGAZDASÁG VERSENYFUTÁSA AZ IDŐVEL

A valódi rendszerváltás még nem ment végbe a magyar mezőgazdaságban sem. Sőt, a legsúlyosabb megoldatlan problémák valósággal feltorlódtak; 2-3 évvel az Európai Unióhoz való, immár biztosra vehető csatlakozásunk előtt. Ezek rendre a következők:

- Nincs működőképes, következetes és rövid határidővel megvalósítható „rendezési terv” a magyar termőföldek kívánatos tulajdonjogát illetően.
- Még nem „dőlt el” az optimális, versenyképes üzem nagyság kérdése: a nagybirtok kontra családi gazdaságok ügye, politikai vitája.
- A magyar gazda még nem képes önerőből megvásárolni a termőföldet, amelyen gazdálkodik, s mivel többségében nem is hitelképes, a családi gazdaságok tömeges létrejötte lassanként illuzórikussá válik.
- Az elmúlt 4 évben állami támogatásként „belepumpált” több százmilliárd forintnyi „feltőkésítés” ellenére a magyar mezőgazdaság többségében ma is tőkeszegény, nem kellően hatékony, kevésbé versenyképes, sőt, jelentős hányadában veszteséges gazdaságokból áll.

Mint látható, a magyar mezőgazdaság hatékony, versenyképes bevitele az Európai Unióba *sok-sok pénz (hitel, befektetés, beruházás, támogatás stb.) kérdése*, ami a belépésig rendelkezésünkre álló rövid időszakban már vagy nem biztosítható, vagy kétséges a pénzek hatékony felhasználása.

Végül is ma már ***nem feltétlenül az a kérdés – pontosabban az nem kérdéses –, hogy megvalósul-e Magyarországon végre a hatékony és versenyképes (a kedvező adottságokkal konform terméshozamokat produkáló, megfelelő profitot előállító) mezőgazdasági termelés. Ez nem lehet kérdéses, hiszen az Európai Unió egységes belső piaca, a tőke és a technológia szabad mozgása majd kikényszeríti az azonos hatékonyságot...***

Tekintve, hogy a megkötött egyezmények alapján 8-10 év múlva a magyar termőföld is megvásárolhatóvá válik, azé lesz, aki a versenytárgyalások, a licitálások alkalmával jobban győzi tőkeerővel, készpénzzel, nyilvánvaló, hogy ha a termőföld is külföldi tőkés (multinacionális) tulajdonba kerül, akkor a kedvező természeti és éghajlati (és egyéb) adottságok *összes hozadékát is* a külföldiek aratják le – vagyis a magyar gazda a legjobb esetben is csak bér munkás lehet hazája termőföldjén, azon a földön, ami egykor az övé volt. ***Az igazi kérdés tehát az, hogy lesz-e még magyar nemzeti termőföldtulajdon, és lesz-e magyar nemzeti mezőgazdaság 2010 után is...***

5.10. SZAKADÉK AZ EURÓPAI ÉS A HAZAI BÉREK KÖZÖTT

Emlékezetes, hogy a személyijövedelemadó-rendszer 1988-as érvénybelépését megelőzően sor került a munkabérek és az egyéb kereseti elemek ún. „felbruttósítására”, ami azt jelentette, hogy az összegeket felkerekítették a levonandó adónak megfelelő összeggel, hogy a kézhez kapott nettó bér – *először és „utoljára”* – ugyanannyit érjen, mint az szja bevezetése előtt...

E pont mondanivalója egyáltalán nem az adózásról szól, hanem a bérekről, így aztán a „felbruttósítást” csupán egy tréfás „analógia” kedvéért hozom szóba! Kétségtelen ugyanis, hogy a személyi jövedelemadózá-
sunk 1988-tól *legalábbis a rendszer lényegét tekintve eurokompatibilissá vált*, ám a bérek megmaradtak egy szegény kelet-európai ország szintjén; ráadásul a keresetek reálértéke 1990–1997 között *az évi 25-30%-os vág-
tató infláció* következményeként folyamatosan jelentős mértékben csök-
kent. Olyannyira, hogy 1997 körül a magyar átlagbér reálértéke, a reálbér szintje már csak *az 1969-es színvonalnak* felelt meg...

Tekintettel arra, hogy a magyar munka termelékenysége, átlagos mi-
nősége már legalábbis erőteljesen megközelítette (egyres területeken túl is haladta) az európai uniós színvonalat – Magyarország egy főre jutó GDP-
je közel a fele az uniós átlagnak –, elvárható, hogy *belépésünket megelő-
zően történjék valamiféle újabb „felbruttósítás”, ne kelljen a kvalifikált
magyar munkaerőnek külföldön munkát vállalnia ahhoz, hogy „eurós
szintű” munkabért kaphasson!* Ma ugyanis az a helyzet, hogy a magyar
nominálbérek átlaga (bruttó 100-110 ezer forint/hó) körülbelül 1/5-e, 1/8-a
az Európai Unió tagországaiban megszokott átlagnak. A magyar árak
szintje még nem éri el az uniós színvonalat, a reálbérünk kb. 1/5-nek felel
meg, de amint belépünk, az árak kiegyenlítődnének, a bérek azonban nem.
Ebből az következik, hogy a belépéssel a reálbéreink viszonylagosan
ismét romlani fognak. Az Orbán-kormány észrevette ezt a problémát, s
amikor felemelte bruttó 50 ezer forint/hó összegűre a minimálbért, akkor
tulajdonképpen azt használta ki, hogy *a felemelt minimálbért összességé-
ben, 70-80%-ban a multinacionális munkáltatók fizetik ki, viszont a
bér, illetve a levont szja összegével a magyar munkavállalók, illetőleg az*

állami költségvetés jár jól. A kormány tehát azt tette, hogy megdrágította a magyar munkavállalók foglalkoztatását a multik számára, de nem eléggé. A továbbiakban ezt az utat lehet és célszerű is járni: ***apránként fel kell emelni a minimálbért az európai uniós minimálbérek szintjére*** (ez kb. a mai átlagbérünknek felel meg), ami azután majd (persze nem konfliktusok nélkül, de) maga után vonja *az átlag arányos felemelkedését* is...

5.11. A KETTÉSZAKADT, ÖREGEDŐ ÉS ELSZEGÉNYEDŐ TÁRSADALOM

Magyarország lakossága, a magyar nemzet mérhetetlen, aránytalanul nagy áldozatot hozott azért, hogy – megint csak „a feje felett” – megvalósulhasson a politikai rendszerváltás, és Magyarország a posztkommunista diktatúrától megszabadulva rátérhessen a polgári fejlődés útjára. A terhet jelentősen növeli, hogy egyrészt a rendszerváltás árát még ma is fizetjük, s nem látjuk tisztán a számla végösszegét, másrészt a politikai, de még sokkal inkább a gazdasági rendszerváltás részben befejezetlen: sok probléma megoldatlan. Ezeket a megoldatlan problémákat ma már nem lehet *kizárólag a leváltott rendszer felszámol(hat)atlan maradványainak* tekinteni, hiszen 1990 óta már 12 év telt el, „a szőnyeg alá söpört” örökségünk az állandó halogatás következtében tovább súlyosbodott, másfelől részben még a letűnt korszak talaján, részben azonban már kifejezetten a rendszerváltás hiányosságai, és az azóta lezajlott torz fejlődés folyamánaként *újabbak is* keletkeztek...

Igen nagy a veszélye – amennyiben a következő években sem sikerül döntő változásokat véghez vinni –, hogy *sokasodó megoldatlan problémáinkkal együtt* lépünk be az Európai Unióba, ahol aztán azok „konzerválódhatnak”.

A rendszerváltás „negatív öröksége” az alábbiakban foglalható össze:

- Megszűnt a létbiztonság, nagyarányú (10-12%) a munkanélküliség.
- Polgárosodás helyett *csak szélsőséges vagyoni polarizáció* zajlott le.
- Az állam a kisvállalkozások helyett a multinacionális cégeket támogatja.

- Kettészakadt a társadalom: vagyonos gazdagokra és szegényekre.
- A lakosság *nagyjából fele* a létminimum szintjén vagy az alatt él.
- Az életszínvonalunk nincs arányban a munkateljesítményeinkkel.
- Az állam lemondott arról, hogy önerőből számoljuk fel a mérleghiányt.
- Az állam, a gazdaság eladósodott, s az eladósodás ma is folytatódik.
- Az állam növekvő adókból finanszírozza a növekvő adósságszolgálatot.
- Az állami költségvetés túlméretezett, funkcióinak hatékonysága csekély.
- Munkateljesítményeink döntő hányadát kamatfizetésre fordítják.
- Aránytalan, igazságtalan a közteherviselés; a multik nem fizetnek adót.
- Nincs nemzeti ipar és kereskedelem, immár veszélyben a termőföld is.
- Bérmunkás beszállítókként, vagyontalanul lépünk be az Európai Unióba.
- Teljességgel megoldatlan a társadalombiztosítás és az egészségügy.
- Magyarország az egyre szegényedő (3 millió) nyugdíjasok országa.
- Magyarország lakossága fogy, s benne egyre nő az eltartottak aránya.
- Önerők hiányában egyre jobban rászorulunk az uniós támogató-sokra.
- Elveszíthetjük a nemzeti felemelkedés esélyét is, s végül „beolvadunk”.

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma

Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem
Nyugat-Magyarországon

Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai
gazdaságtana

Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig

Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező

Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és
Magyarországon

2002/2

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2003 májusában készült

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma	5
Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem Nyugat-Magyarországon	38
Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai gazdaságtana	84
TÁRSADALOM	177
Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig	177
Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező.....	208
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	221
Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és Magyarországon.....	221

TÁRSADALOM

Balázs Judit

A BŰNÖZÉSTŐL A SZERVEZETT BŰNÖZÉSIG ¹

BEVEZETŐ

A közvélemény-kutatások eredménye szerint Magyarországon az anyagi egzisztenciális gondok után a bűnözés, a közbiztonság állapota foglalkoztatja legjobban a lakosságot. „Sokan tartják úgy, ha másban nem is, de a bűnözésben felzárkóztunk a Nyugathoz.”² Tény, hogy az elmúlt húsz évben megnégyszereződött, 1989–91 között pedig a korábbi időszakhoz mérten kétszeressé vált az ismert bűncselekmények száma.

A 80-as évek vége és a 90-es évek közepe között eltelt időszakban a bűncselekmények száma csaknem háromszorosára emelkedett, ezen belül azonban az erőszakos cselekmények száma „mindössze” másfélszeresére nőtt. Ez utóbbi bűncselekmény-kategórián belül azonban jelentős változások következtek be, mert a 60-as években az erőszak elsősorban a falusi környezetben fordult elő. Ez a tény jórészt az ingázó életmódra vezethető vissza. Az erőltetett iparosítás miatt a vidéki emberek tömegesen vállaltak munkát a nagyvárosokban, majd a hét végén hazautaztak, és ott hon nemegyszer torkollott családi konfliktusba az előző és az új nemzedék életmódja és értékrendje közötti mind nagyobb különbség.

A 80-as évekig egyébként is a családon belül, illetőleg a szórakozás során elkövetkezett erőszak volt a meghatározó; az emberölések áldozatainak döntő többsége a gyilkos rokona, barátja, vagy legalábbis ismerőse, például alkalmi szórakozópartnere volt.

A felgyorsult urbanizáció következményeképpen a 80-as évekre az erőszak városi jelenségűvé vált. A vidékről városba került emberek szo-

¹ A tanulmány részlet a szerzőnek a Hanns Seidel Alapítvány gondozásában, „Organisierte Kriminalität – Bestandsaufnahme, Transnationale Dimension, Wege der Bekämpfung” címmel megjelent kötetéből.

² Gonda György: Bűnök és bűnözők In: Cégvezetés. 1997. július.

ciológiai jellemzői változatlanok maradtak, vagyis széles körükben aratt az alkoholizmus, a kulturális igénytelenség, az erőszak, az önbíráskodásra való hajlam. Alapvető változást jelentett azonban, hogy korábban az erőszakos bűnözést a konfliktusok motiválták, a nyolcvanas évek derekától azonban mint gyakoribbá vált az anyagi haszonszerzésből elkövetett bűncselekmény.

A vagyon elleni bűncselekmények megsokasodásában meghatározó a politikai-gazdasági rendszerváltás, melynek során egyesek óriási vagyonra tettek szert, sokan viszont az átalakulás egyértelmű veszteseivé váltak. A hagyományos értékek devalválódtak, és sokak számára nem az erőszakot elutasító normák váltak meghatározóvá, hanem egy új szemlélet, mely szerint a *siker és az erőszak* összekapcsolódó fogalmak.³

A bűnözésben várható, majd bekövetkezett változások kutatása⁴ már a 80-as években ráirányította a figyelmet a *gazdasági bűnözésre*, amely a statisztika alapján még nem volt jelentős, de hatása az idők folyamán *túlnőtt belső* jellegén. Egyre több jel mutat/mutatott arra, hogy a jövőben a bűnözés meghatározó területe lesz a gazdaságban realizálódó bűnözés, melynek talaján a *szervezett bűnözés* meg érlelődött.

A rendszerváltás, a jogszabályok képlékenysége, a határok megnyitása hazánkban is részben a hagyományos bűnözés felfutását, részben számunkra új bűncselekményfajták megjelenését és elszaporodását hozta magával. ***Magyarország a szervezett nemzetközi bűnözés színterévé vált.***

A BŰNÖZÉSTŐL A SZERVEZETT BŰNÖZÉSIG

Magyarországon a szervezett bűnözés jelenléte a lakosság számára szinte csak néhány éve érzékelhető. Kézzelfoghatóvá lett az utcai lövöldözésekkel, robbantásokkal, leszámolásokkal, egy-egy nagy volumenű gazdasági bűncselekmény ismertté válásával. Ezen jelenségek felszínre jötte ter-

³ „A 20.század elején olyan kapitalizmust építünk, amely a társadalom jelentős részének az életminőségét a 19. századi formákba veti vissza.” A Privatizációs Kutatóintézet tanulmánya, szerk. Matolcsy György. 1997.

⁴ A kutatást DSc. Diczig István kriminológus vezette.

mészeten a rendszerváltást követő társadalmi-gazdasági nehézségeknek és a határok megnyitásának tudható be. A hazánkba áramló nyugati tőke és keleti emberáradat megteremtette a szervezett bűnözés alapjaként funkcionáló viszonylagos anyagi jólétet és a (oroszlán) „humán tőkét”. Ettől kezdve kialakulóban van az addig még csak filmekből is alig ismert szervezett bűnözés, de csakúgy, mint az átalakulóban lévő volt szocialista országok mindegyikében, Magyarország esetében is a szervezett bűnözés gyökerei távolabbra nyúlnak vissza. Pontosabban a hetvenes évekre.

Magyarországon már a pártállam „hőskorának” idejében kialakult a gazdasági bűnözés, de akkor még a társadalmi rendszer korlátok közé szorította. A főleg lokális bűnözés elkövetési módját tekintve a *joghézagokra, a gazdasági szabályzók kijátszására, vissza nem térítendő támogatások megszervezésére és különféle gazdasági előnyök* kihasználására alapozott. A folyamatok ugyanakkor korrupcióval is szorosan összefonódtak. A cél az adott gazdasági szervezet számára az ily módon szerzett előny magáncélra történő elvonása volt. A gazdasági bűncselekmények útján szerzett anyagi haszon materiális igények kielégítését szolgálta, lényegében **felélés** jellegű volt. Később a jelentősebb visszaélésekből már tartalék képzése is lehetséges volt, de ez is lényegében a vagyonszerzés korlátozása miatt természetesen csak felélési célt szolgálhatott. Jelleget tekintve azonban újszerűnek mondható bűnözésfajta jelent meg, hiszen a 80-as évekre a piaci élet dinamikusabbá válásával, új gazdasági formák térhódításával ezekben az években lehetőség kínálkozott az alig vagy egyáltalán nem tetten érhető ügyeskedésekre. A sorra alakuló gmk-k⁵, kisvállalkozások, szerződéses üzletek számával arányosan nőtt a gazdasági bűncselekmények száma. Az első olyan forma, mely pénzmosásra is lehetőséget teremtett, az úgynevezett gebines (szerződéses vállalkozások) üzletek működtetése volt. A betöréses lopásokból és egyéb bűncselekményekből származó pénzek jó része a gebines üzletek révén „legalizáló-

⁵ A gmk-k, azaz gazdasági munkaközösségek alapítása lehetőséget teremtett arra, hogy a gyáron belül külön dotálás ellenében különmunkát végezzenek a dolgozók.

dott”. A 70-es évek időszaka a szervezett bűnözéshez vezető időszak **első szakaszaként**⁶ értékelhető.

A bűnügyi statisztikák tükrében a jelenség úgy mutatkozik meg, hogy az ismertté vált bűncselekmények száma 1974–76 között évi 8%-os emelkedést mutat.⁷ Okai elsősorban anyagi természetűek, miután hetvenes évek első harmadában az árubőség megnő, ám az igény kielégítésének lehetősége ezt nem követi arányosan. Az évtized végére némileg csökken a bűncselekmények száma, majd a nyolcvanas évekre újra megnövekszik.

Az 1980-as évek elejétől azonban már nemcsak számszerű, hanem bizonyos jellegű minőségi változás is bekövetkezett. A bűnözéstől a szervezett bűnözésig tartó folyamat kialakulásának második lépcsőfoka erre az évtizedre tehető. Az első bűnözési periódusban megtollasodott emberek számára elérkezett az alkalom, amikor ferde úton szerzett pénzüket busás haszonnal tisztára moshatták. Ez az esemény az előprivatizáció, a kisebb butikok és üzletek magánkézbe kerülése. Már ezelőtt is élhettek az érintettek jövedelmező befektetési módszerekkel, az uzsorakamatra való hitelfolyósítással, de abban az időszakban kevés embernek volt szüksége nagyobb volumenű tőkére. Az előprivatizáció során sokan igényeltek kölcsönöket, és ha máshogy nem kaptak, bízva szerencséjükben, magán-személyektől is vettek fel hitelt. Így a hitelkeresők köre megnőtt, valamint a bűnözők saját maguk is befektethették pénzüket az előprivatizációba. A bűnözők magyarországi vagyona ebben az időszakban valószínűleg jelentősen gyarapodott. Feltehetően a vagyon nem kis része már akkor külföldre vándorolt, majd a rendszerválást követően mint „mesz-szemenő védelmet élvező” külföldi tőkebefektetés jelent meg hazánkban.

⁶ Részletesebben lásd Diczig István: *Gazdaság és Társadalom* 1993. 2.

⁷ A korszak jellegzetesége még a betörésekből származó nagyértékű vagyontárgyak külföldre csempészése. A betörésektől a szervezett bűnözéssel talált kapcsolatig hosszú az út. Az eltulajdonított értéktárgyak nyom nélkül eltűntek. Később egyértelművé vált, hogy feltűnő gyorsasággal és akadály nélkül külföldre csempészték őket. A magyar bűnöző réteg feltehetően ekkor kerül először kapcsolatba a külföldi szervezett bűnözéssel. A betörők vélhetően magyarországi tippadók segítségével hajtották végre a bűncselekmények sorozatát, a felgöngyölítésre váró szálak azonban hirtelen túl messzire (magasra) vezettek, így a nyomozást rendszerint érdemi eredmény nélkül lezárták. Erről természetesen a központilag manipulált és cenzúrázott médiák miatt a magyar közvélemény sokáig nem szerezhetett tudomást.

Ez időszakban a bűnözők száma is jelentősen megnőtt. Ugyanis az uzsorakamatra felvett hiteleket záros határidőn belül kellett, és a maffia törvényeit ismerve ajánlatos is volt visszafizetni. Azonban a hitelfelvevők közül sokan nem találták meg számításaikat, és ha kénytelenek voltak pénzt szerezni, a legegyszerűbb módhoz, a bűnhöz fordultak. Vagyis a bűnözés megteremtette és kényszerpályára terelve önmagát gerjesztve növelte hatókörét és dimenzióit.⁸

Gazdaságilag az időszakot a Nyugat felé történő nyitás és a gazdasági megtorpanás párhuzamos folyamata jellemzi. Ezt a kettősséget tükrözi a bűnözés alakulása is. 1979–80-tól évi csaknem 6%-kal, majd 1983-tól évi 10%-kal növekszik a bűnözés. Az 1986-os év, amely az életszínvonal nagyarányú visszafogását hozta, addig nem tapasztalt bűnözési hullámot indított el, a bűnözés egy év alatt 15%-kal növekedett.⁹

A gazdaságban kezdődő, majd lassan szélesedő liberalizálódás lehetővé tette a változatlan módszerekkel végzett bűnöző tevékenységből származó anyagi javakból vagyon, főleg készpénz vagy valuta felhalmozását, majd lakások, családi házak építését. Megkezdődött a nagy értékű nyugati gépkocsik vásárlása is. Ezt a szakaszt tehát inkább a **vagyonfelhalmozás** jellemezte, mely a magántulajdon gyarapodásában fejeződött ki. A 80-as évek végével ez a **második szakasz** is lezárult. A büntető jogalkotás és jogalkalmazás is tükrözi ezt a viszonylag „stabil” időszakot. A jogszabályokban kevés változás történt, és a jogerős ítéletek sem utaltak alapvető változásra.

A SZERVEZETT BŰNÖZÉS ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON A 90-ES ÉVEKBEN

A gazdasági bűnözésben a 90-es évek elejétől újabb minőségi változás következett be. A magántőke felszabadítása, a vállalkozás szabadságának megvalósulása új helyzetet teremtett. A legális tőkepiac mozgásba hozta

⁸ Icsó Attila közgazdász hallgató Szervezett bűnözés a nagyvilágban és Magyarországon c. kutatásai. Soproni Egyetem, Világgazdasági Tanszék.

⁹ Póczik Szilveszter: Rendszerváltás és kriminalitás. In: Valóság. 96/6. 79

az illegális forrásokat is, amely a gazdasági rendszer átalakításából és változásából – közte a privatizációból – fakadó lehetőségeket is maximálisan kihasználta. A büntető jogalkotás igyekezett lépést tartani a változásokkal az új elkövetői magatartások büntető normáinak megteremtésével, de mindvégig lépéshátrányban maradt.

Felmérhetetlen kárt okozott a magyar gazdaság számára az elhibázott, korrupt privatizáció, az osztogatás-fosztogatás, a nyugatról beszivárgó kalandor tőke, vagy az a gyakorlat, amely a magyar pénzüzetek hitelfolyósítását jellemezte. Milliárdok veszttek el és kerültek magánkézbe ellenszolgáltatás nélkül. A büntető eljárások tanúsága szerint – ha egyáltalán eljutott odáig az ügy – a bűnüldöző szervek megtalálták a sértettet, megállapították az elkövetés módszerét, egyre gyakrabban a felelősöket is, csak a bűncselekmény útján szerzett milliók-milliárdok holléte, sorsa maradt ismeretlen. De ez csak a látszat. Megvannak ezek a milliárdok, csak most már nem vagyon, hanem tőke formájában jelennek meg. A gazdasági bűncselekmények útján szerzett tőke könnyen elrejthető, befektethető, hiszen a tőke eredetének vizsgálatára csak a bűncselekmény alapos gyanúja esetén van lehetőség. De addig el is kell jutni. A legnagyobb kárt pedig az okozza, hogy a tisztességesen működő és adózó gazdasági szervezetek nem versenyképesek azokkal szemben, akik tisztességtelen eszközöket (is) alkalmaznak. A 90-es években lezajló folyamatot a szervezett bűnözés kialakulásának *harmadik szakaszaként* értékelhetjük.

A harmadik lépés a szervezett bűnözés magyarországi útján jóval nagyobb volumenű az előző kettőnél. Ez a fokozat a privatizáció teremtette nagy befektetési lehetőségeknek köszönhető. Az első két szakaszban óriási vagyonra szert tett bűnözők újabb hitelezési és befektetési lehetőségekhez jutottak, vagyonuk tovább nőtt. Itt már meg kell említenünk a magasabb politikai körök szerepét is, hiszen a privatizáció során a jó üzletek megszerzéséhez nem volt elég csupán pénz, bizonyos protekció is kellett. Ezt a protekciót pedig csak úgy lehetett megszerezni, ha vagy saját maguk voltak jelen, de legalábbis ismerősük, barátjuk volt érdekelt a felsőbb vezetésben, vagy a korrupció vitathatatlan virágzását kihasználva

akkor környékezték meg és szervezték be a pénzért sok mindenre hajlandó „támogatókat”. A bűnözők, mint eddig mindenhol, elérték a legfelsőbb szintet is.

Kriminológusok véleménye szerint a 90-es évek időszakának legfontosabb tanulsága: a kialakult *szervezett bűnözésből származó pénzek beépültek az eredeti tőkefelhalmozás*¹⁰ folyamatába. A napjainkban lezajló folyamatok a szervezett bűnözés kialakulásában akár *negyedik szakaszként* is értékelhetők, hiszen megkezdődött a tőke legális működtetése és fokozatos elhatárolása attól a bűnös folyamattól, amelyben keletkezett, vagyis nem pénz, hanem tőke tisztára mosásának folyamata figyelhető meg. Ebbe a körbe tartozik a gazdasági bűnözés útján szerzett tőke elrejtése is. A „tetten ért” elkövetőről hamar kiderül, hogy semmilye sincs, szegény, mint a templom egere, de elfogadható magyarázatot sem tud adni a keresett pénzről. A rossz gazdasági feltételek, a megbízhatatlan partnerek, a gazdasági veszteséget előidéző okok, a magas hitelkamatok, adók stb. mint magyarázat szerepelnek az eljárás során, de a pénznek nyoma veszett.

Később persze megjelenik ez a tőke rokonok, barátok, megbízható emberek nevéen, a valódi tulajdonost pedig rendszerint belső szindikátusi szerződés leplezi. E tőke a viharfelhők elmúltával kilép a nyílt színre és megkezdí működését. Hónapok vagy évek multán derül ki (ha kiderül), hogy a vállalkozásban a hajdani gyanúsítottak milyen érdekeltséggel bírnak. Ki tudja ma a különféle részvények, értékpapírok, üzletrészek és kamatra elhelyezett pénzek stb. rengetegében megállapítani, ki is a valódi jogosult. E kérdés kapcsán érdemes megnézni, honnan rekrutálódott az új gazdasági elit.

A GAZDASÁGI ELIT

A 90-es évek közepén végzett felmérés szerint a gazdasági elit lényegesen lassabban cserélődik a posztkommunista országokban, mint a politikai. Kar-

¹⁰ A szerző közgazdaságtelméleti szempontból nem osztja a véleményt, miszerint Magyarország az eredeti tőkefelhalmozás folyamatát éli át. A szerző a kérdésre az „Kitekintés” fejezetben fejtí ki erre vonatkozó véleményét.

rierjüket a szocializmusban a *lojalitásukkal* vagy *szaktudásukkal* (nem egy esetben a kettő összefonódott) megalapozók közül kerül ki az új elit zöme.

Az új elitbe való bekerülés három fő csatornája közül *kettő* a régi rendszerből indult. Különösen igaz ez az állami és a privatizált vállalatok esetében, amelyeknél egyébként nem nagyon különbözik az első számú vezetők „előélet” szerinti összetétele. Magyarországon mindkét csoportban 80% fölött van azok aránya, akik már 1988-ban is a vállalatok felső vezetésében voltak. „Alulról” csak a vezérigazgatók 13-16%-a érkezett, tisztán állampárti apparátusi pozíciókból pedig 2%-uk. Igazából a privatizáció sajátos kelet-európai, magyarországi változata teremtette meg a politikai befolyás, pozíció felhasználását vagyonszerzésre. Hiszen a privatizáció hatalmas lehetőségeket nyújtott. Elég arra emlékeztetni, hogy az 1997-ben kinevezett privatizációs miniszter kijelentette, hogy a kormány a privatizációból származó bevételek felével, hozzávetőlegesen 20 milliárd dollárral nem tud elszámolni. Ekkorra már a magyar ipar 70%-át, a teljes energiaszektort privatizálták.¹¹ Valójában nem történt más, mint a *politikai hatalom konvertálása gazdasági hatalommá*.¹² Az igazi veszély azonban abban állt, hogy „kirabolom és továbbállok”¹³, azaz „szpáhi birtokként” kezelem a megszerzett vagyont.

Kívülről bekerülni az elitbe igazán csak a magánalapítású vállalatok esetében volt esély. A szocializmusban vezetőként kiépített politikai és szakmai kapcsolatokon túl az elitbe kerülés harmadik jellemző előzménye a *második gazdaságban* szerzett tapasztalatok

¹¹ Suchmann Tamás privatizációs miniszter lemondását az ún. Tocsik-botrány robbantotta ki. Tocsik Márta ügyvédnőt megbízták, hogy a privatizációból az önkormányzatoknak járó jogos összegeket próbálja tárgyalások útján „csökkenteni”. A „sikeres” tárgyalások eredményeképpen Tocsik Márta 800 millió Ft-ot tehetett zsebre. A néphumor azóta a korrupció egységét „1 Tocsikban” jelölte meg. A több éve folyó per első fokú ítéletében 1999 februárjában Tocsik Mártát felmentették. A pénz egyébként eltűnt. Ugyancsak felmentették Szokai Imrét és az ÁPV Rt. egész vezérkarát. Elítélték ezzel szemben Bodvai László MSZP-s országgyűlési képviselőt, a párt pénztárnokát. Az ügygel részletesen foglalkozik a *Blikk* 1999. február 9-i száma.

¹² Balázs Judit: *Democracy Post-State Socialist Style. Eastern Europe in Transition. A Chance or Threat to Peace.* Polish Institute of International Affairs. Warsaw. 1991. 82–89. A szerző a fenti publikációban részletes elemzését adja a privatizáció menetének, bemutatva a visszaélésekre lehetőséget nyújtó törvényalkotást is.

¹³ Menyhay Imre kiváló elemzését adja a jelenségnek a „Káin esti meséi” c. megjelent könyvében. Akadémiai Kiadó 1998.

1. táblázat

Pártmúlt és gazdasági elit: vállalati vezérigazgatók megoszlása %-ban				
Állampárti tisztség	1988.	1993: a cég		
		állami szektorban	privatizált	magánalapítású
Pártfunkcionárius	49.0	30.8	335.0	17.2
Párttag	73.3	65.3	67.3	43.8

Forrás: HVG 1995. július 75.

A tőke jó része napjainkra önálló életre kel, legalizálását cégbejegyzés, részvény, értékpapír stb. végén legális adózott jövedelem fedezi. Ki kértelkedhet ezek után – a rágalmazás vádjának veszélye nélkül – ezen üzletemberek tisztességében. A tévedések elkerülése végett meg kell jelezni, hogy a fentiekben csak a tisztességtelen úton szerzett javakról van szó, melyek elkövetői csak egy részét teszik ki a gazdasági élet résztvevőinek. A rejtett gazdaság nagyságrendjét csak becsülni lehet. A legszerényebb találgatások is milliárdokat emlegetnek. A kutatási eredmények ezt nem cáfolják.

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN MEGJELENT ÚJ BŰNÖZÉSI FORMÁK

A pártállam idején szinte ismeretlen volt a „tranzit embercsempészet”, azaz külföldi állampolgárok szökésének megszervezése, lebonyolítása Magyarország határain keresztül. Átmenetileg működtek embercsempészek 1956-ban, a forradalom után menekítettek külföldre rendszerint magyarok magyarokat. De ismeretes az 50-es évek elején is magyarok kiszöktetésének megszervezése. Az már más kérdés, hogy nem egy esetben provokátorok vállalták az külföldre szöktetés megszervezését, és a gyanútlan áldozat egyenesen az ÁVH karjaiba futott.

Tömeges méretekben a rendszerváltás után került sor az embercsempészsre. A Scotland Yard helyettes rendőrfőnökének véleménye szerint „Magyarországot 30 000 kínai használja ugródeszkának”. A brit rendőr-

ség adatai szerint Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon több elemében illegális ki-, illetve nyugat-európai bevándorlás folyik szervezeten a Kígyóút nevű csoport irányításával.¹⁴ Magyarországon összesen 60 000 kínai tartózkodik továbbutazási céllal. A brit hatóságok véleménye szerint a jövőben drámai méretekben nő meg a Kínából származó embercsempészet. Érdekes módon a magyar hatóságoknak nincs tudomásuk a Kígyóútról.

A JELENLEGI HELYZET

Magyarországon a kutatók a GDP 30-35%-ának megfelelő méretű fekete gazdaságról beszélnek, a Központi Statisztikai hivatal ezzel szemben 15-20%-ra teszi ezt az arányt.

Az alábbi táblázat (2. táblázat) hosszú idősorai szemléletesen mutatják azt a folyamatot, amely a magyarországi bűnözés jelenlegi állapotához vezetett. A számokból levonható következtetések arra utalnak, hogy aránytalanul nőtt meg az összlakosságon belül a *fiatalkorú* bűnelkövetők száma. Az adatok összevetéséből ugyanakkor kitűnik, hogy a jogerősen elítéltek száma arányaiban *lényegesen elmarad* a bűnelkövetők számához képest a vizsgált időszak kezdetén és végén.

2. táblázat¹⁵

A bűnözés alakulása Magyarországon 1965–1997 között										
Év	Bűncselekmények száma	Bűnelkövetők száma			A jogerősen elítéltek száma			A jogerősen elítéltek száma 1000 lakosra		
		Fiatalkorú	Felnőtt	Összesen	Fiatalkorú	Felnőtt	Összesen	Fiatalkorú	Felnőtt	Összesen
1965	121 961	7 415	79 900	87 315	5 037	63 936	68 973	744	82	870
1970	122 289	8 314	58 363	66 677	4 942	46 036	50 978	646	608	611

¹⁴ Az emberkereskedő szervezet futárait, akik szervezik, kísérik a kijutandó csoportokat, embereket, „kígyófejeknek” nevezik. Tarifájuk személyenként tízezer angol font, de gyakran ennek a többszöröse, mert az embercsempészek esetenként „másodállásban” emberrablóknak csapnak fel. A kijuttatandó személy családja – miután kifizette a pénzt – Kínában egyszer csak kap egy telefont, és ha a család nem fizet további húsz-harmincezer fontot, megölik. A Kígyóút fenntartásában feltételezhetően közreműködő fucsieni bandákat az egész világon rettegik. Japánban a helyi alvilág, a nem kevésbé „jó hírű” jakuzák elborzadva gondolnak a távol-keleti szigetországban is aktív fucsieni „kollegáikkal” való összetűzés rémére.

¹⁵ A számadatok a szöveges részben folytatódnak.

1975	120 889	7 520	64 529	72 049	5 339	59 233	64 572	909	746	757
1980	130 470	6 535	66 345	72 880	4 613	55 300	59 913	906	692	705
1985	165 816	9 449	76 317	85 766	6 067	54 851	60 981	1 034	693	716
1990	341 061	12 264	99 990	112 254	5 156	42 538	47 694	751	548	564
1991	440 370	13 509	109 326	122 835	6 200	59 447	65 647	884	765	775
1992	447 215	15 706	117 168	132 644	6 898	70 538	77 481	970	905	911
1993	400 935	15 001	107 620	122 621	6 608	67 873	74 481	966	866	874
1994	389 451	14 479	105 015	119 494	7 537	70 787	78 324	1 161	903	923
1995	502 036	14 321	106 800	121 121	8 717	77 029	85 746	1 343	979	1 006
1996	466 050	13 544	108 682	122 226	7 769	75 525	83 294	1 335	953	979
1997	514 403	13 955	117 011	130 966	7 447	80 626	88 073	1 355	1 015	1 037

Forrás: Statisztikai Évkönyv 1998.

Az ezer lakosra jutó bűnelkövetők száma ugyanakkor nem nőtt olyan mértékben, mint ahogy a lakosság közérzete, a közbiztonság romlása ezt igazolná. A megállapítások összevetése arra enged következtetni, hogy egyrészt lényegesen megnőtt a *felderítetlen bűnesetek* száma, másrészt a bűnelkövetők nagy részének esetében *nem született jogerős ítélet*. Más kép bontakozik ki, ha a 3. és 4. táblázat adatait is vizsgáljuk. Ekkor kitűnik, hogy a bűnelkövetéseket illetően messze vezetnek a gazdasági bűncselekmények, és ha számszerűségükben nem is nőttek kiugró mértékben, megnőtt ezzel szemben igen lényegesen az elkövetési érték: alig néhány év leforgása alatt megháromszorozódott.

3. táblázat

Fővárosi és megyei bíróságokhoz érkezett ügyek jellegük szerint					
Jelleg	1990	1995	1996	1997	Ebből: főváros
Első fokú ügy					
Polgári per	1 697	2 523	2 825	2 907	1 297
Gazdasági per	30 474	2 884	2 428	2 411	1 333
Polgári és gazdasági nem peres ügy	134 254	14 891	14 942	14 383	5 170
Büntetőper	1 534	1 542	1 476	1 458	272
Büntető nem peres ügy	2 063	702	474	472	277

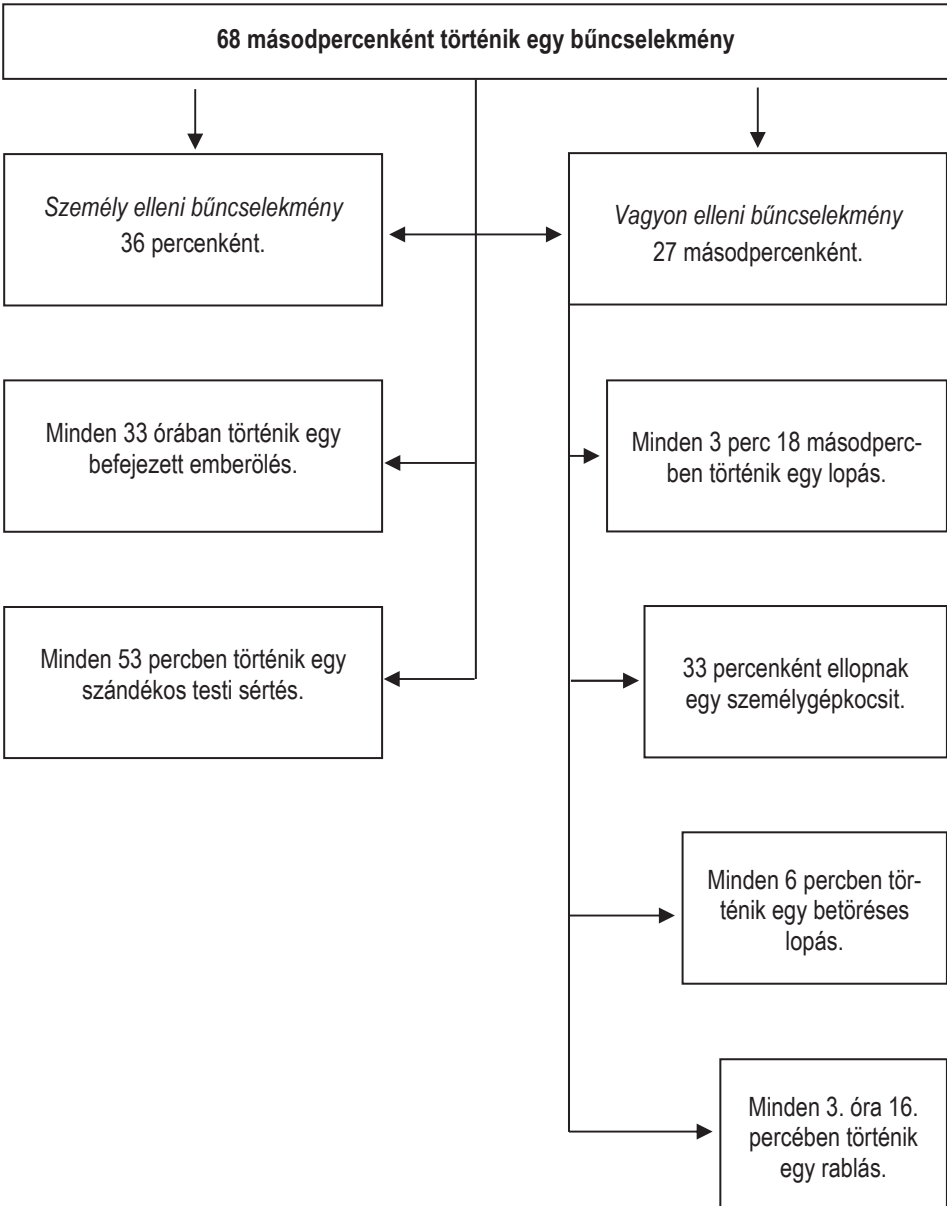
Forrás: Statisztikai Évkönyv. (Igazságügyi Minisztérium. KSH.) 1998. 258.

4. táblázat

A gazdasági bűncselekmények elkövetési értéke 1992–96 között					
Gazdasági bűncselekmények	1992	1993	1994	1995	1996
Elkövetési érték [milliárd Ft]	3.8	4.5	5.1	11.7	35.0
Előző év százalékában		119.0	111.2	231.5	299.1
USA dollárban [millió USD]	48.4	49.5	48.1	90.0	229.5
Előző év százalékában		102.1	97.3	186.9	255.1
A gazdasági bűncselekményt elkövetők „bevétele” óránként					
Forint [millió Ft]	0.4	0.5	0.6	1.3	4.0
USA dollár [ezer USD]	5.5	5.6	5.4	10.2	26.2
USD évi középárfolyama	78.98	92.04	105.13	130.22	152.7

1. grafikon

Ismertté vált bűncselekmények időbeli előfordulása Magyarországon 2000-ben

HELYZETKÉP AZ 1998–2002. IDŐSZAKBAN

A rendelkezésre álló adatok alapján az 1998-as év első kilenc hónapjában, szeptember végéig 451 422 bűncselekményt jegyeztek fel az egységes rendőrségi, ügyészségi statisztikákban: közel 30%-kal többet, mint az 1997-es év azonos időszakában. Kétszáz befejezett emberölés és 116 gyilkossági kísérletet vált ismertté. Az elmúlt év azonos időszakához képest jelentősen nőtt az embercsempészet gyanúja miatt elrendelt nyomozások száma, 556-ról 1966-ra. A kábítószerrel való visszaélések száma 494-ről 5231-re. Csődbüntett miatt negyedével több eljárást folytatott a rendőrség, mint az 1997-es év első kilenc hónapjában, összesen 350-et. Pénzhamisítás, hamispénz-forgalmazás miatt 1259 ügyben nyomoztak, ami 224%-os növekedést jelent az egy évvel korábbi azonos időszakhoz képest.

Kismértékben csökkent ugyanakkor a súlyos bűncselekmények közül a rablások száma, 2259-ről 2224-re. Nőtt ezzel szemben a lopások száma. Kilenc hónap alatt 146 242 lopást, zseblogást, illetve betöréses lopást jegyeztek fel a rendőrségi statisztikákban. Az év egészében nyolcezer zseblogást regisztráltak, de a tényleges szám valószínűleg ennél sokkal nagyobb, hiszen az áldozatok többsége – arányukat 50% felettire becsülik – külföldi, akik nem mindig tesznek bejelentést. Magyarországon ez az arány úgy is igaz, hogy nemcsak a sértettek, hanem az elkövetők közül is minden második külföldi. 10 691 személygépkocsit loptak el szeptember végéig. Összesen több mint százezer csalási ügyben nyomoz a rendőrség, ezek között kettő is van, melynek több mint tízezer a károsultja.

A vagyon elleni cselekményekkel okozott kár meghaladja a 67,5 milliárdot, ami közel egyötödével több, mint az 1997-es évi kárérték. A nyomozás során a rendőrség az összes kárból 11,8 milliárdot térített meg, közel háromszor annyit, mint az 1997-es év azonos időszakában. A rendőrség 99 113 bűnelkövetővel szemben járt el. 12 203 nő és 86 896 férfivel

szemben intézkedtek. Bűncselekmény elkövetésének gyanúja miatt 4570 külföldit vontak eljárás alá 1998. szeptember végéig.¹⁶

Viszonylag új jelenség az ÁFA-csalás, azaz a forgalmi adó jogtalan visszaigénylése.¹⁷ Ilyen jellegű szálak a legmagasabb körökig, többek között egészen az APEH újonnan (1998) kinevezett elnökéig vezetnek. A feljövőben lévő „divatos” számítógépes bűnözés vonatkozásában Magyarország egyelőre nem tartozik a fertőzöttek közé, ám nálunk is egyre nagyobb méreteket ölt az elektronikus úton elkövetett bűncselekmények száma. 1998 folyamán 21 hitelkártyacsalás ügyében folytattak nyomozást. Az 1998-as évben mintegy 10 milliárd forintra becsülték a hazai bankokat és biztosítókat ért számítógépes visszaélésekből fakadó károkat.

A bíróságok 2000-ben 97 ezer büntetőügyben jártak el, és az esetek 13 százalékában szabtak ki végrehajtható börtönbüntetést, így körülbelül 12 ezren kerültek rács mögé. Ugyanakkor minden ötödik eljárás felfüggesztett szabadságvesztés, csaknem minden második pedig pénzbüntetés kiszabásával végződött. Ellentmondás, hogy miközben a bűnesetek száma 1987 és 1988 között csaknem háromszorosára nőtt, a börtönnépesség 25 ezerről 15 ezerre csökkent.

A kriminalitás 1999-ben és 2000-ben tapasztalt mérséklődését viszont a fogva tartottak számának ismételt emelkedése kísérte, tehát a „szankciók nem annyira a bűnügyi helyzethez, hanem sokkal inkább az aktuális kormányok kriminálpolitikájához igazodnak. A szigorítás azonban nem feltétlenül vezet eredményre, hiszen 2001-ben ismét több bűncselekményt regisztráltak, és a statisztika 2002-re is további romlást jelez.”¹⁸

¹⁶ Az adatok forrása: Tovább nőtt az ismert bűncselekmények száma. In: Népszabadság. 1998. október 31.

¹⁷ Vicclapba illő, de valós történet, amikor Stadler akasztói vállalkozó a Leonardo da Vinci Milánóban lévő Utolsó vacsora c. freskója után igényelte és kapta vissza a sokmilliós forgalmi adót.

¹⁸ Gönczöl Katalin: Elvetik a fokozott szigorít. In: Népszabadság 2002. november 20.

KORRUPCIÓ

Mottó

Mi a korrupció? Amiből kihagytak.
(általánosan elterjedt vicc a rendszerváltást követően)

Nemzetközi felmérések szerint a világon Skandinávia a korrupciótól leginkább mentes térség, Kelet-Európában viszont – Észtország után – Magyarországon vesztegethetőek meg legkevésbé a hivatalnokok. Legalábbis ezt állítja a Transparency International 1998 évi jelentése.¹⁹ A szervezet igazgatótanácsa arra is felhívja a figyelmet, hogy a fejlődő, illetve volt szocialista országokban elburjánzott korrupcióért részben a fejlett országokból származó cégek is felelősek.

Két ellentétes jellegű tevékenység gyakori kombinációja figyelhető meg a külföldi cégek esetében. Nemritkán ugyanaz a cég, amely határos növényvédő szereket kínál a kártevők ellen, az emberiség „jótévője”, a gazdasági bűnözés területére téved és a törvényeket kijátszva tevékenysége melléktermékeként keletkezett veszélyes hulladékot a „fejletlenebb” országban, Magyarországon helyezi el.²⁰ A kettős stratégia példaként világcégek hazánkban kommandósokkal veretik ki a szakszervezeti vezetőket a gyárterületről, míg nagylelkű adományokkal jutalmazták az anyaországi üzemekben dolgozót. A jó nevű elektronikai cikket forgalmazó világcég, mely a technika legcsodálatosabb vívmányait juttatja el Magyarországra ugyanazokkal a kamionokkal üres papírdobozokat szállít a határon ki és be, hogy felvehesse a soha ki nem szállított áruk fejében egy szegény ország exporttámogatását.²¹

A tervek szerint az Igazságügyi Minisztérium egy éven belül nemzeti korrupcióellenes programot készít elő. Ezzel próbál gátat vetni a rendkívül gyorsan elburjánzó korrupciós ügyleteknek. Az alábbi táblázat a kor-

¹⁹ A Transparency International évente teszi közzé listáját, amelyen a korrupció érzékelési indexe (CPI) tíztől a nulláig állítja rangsorba azt a 85 országot, amelyről a TI-nek legalább háromszori felmérésből vannak adatai. Forrásai: Economic Intelligence Unit országelemzései, Gallup International felmérései, a Világbank kockázatelemzései, üzletemberek információi.

²⁰ Az eset leírását lásd: Az Európai Unióból kitiltott növényvédő szerek a hazai piacon címmel. In: Népszabadság, 1998. július 8.

²¹ Hámosi Balázs: Kutyastratégiák. In: Közgazdasági Szemle 1998. december. 1108

rupció alakulásáról ad képet a rendszerváltás óta. A számok csak az ismertté vált eseteket tükrözik, szakértők véleménye szerint ez csak a „jég-hegy csúcsa”.

5. táblázat

Ismertté vált korrupciós bűncselekmények száma			
	1990	1995	1997
Vesztegetés	324	434	650
Befolyással üzérkedés	11	75	215

Forrás: Népszabadság 1999. január 12.

Egy 1998 februárjában végzett felmérés szerint²² közintézmények félezer felső szintű vezetője az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt.-t tartja a korrupció által leginkább érintett állami intézménynek. A megvesztegethetőség a tanulmány szerint leginkább a bankokat és a politikai pártokat fertőzte meg, a legtisztábbak az egyházak és a bíróságok. A Világbank által évente közzétett „TI-index” alapján hazánk világviszonylatban a közepesen korrupt országok között helyezkedik el.

FEDDHETETLEN BŰNÖZŐK

Információink szerint a Horn-kabinet idején sem szabályozta általános érvényű előírás a Belügyminisztériumban azt, hogy miként gátolják meg magas rangú rendőri vezetők és az alvilág tagjainak találkozóit. Állítólag Kuncze Gábor, a Horn-kormány belügyminisztere is többször kérte a rendőrség segítségét olyan találkozók előtt, amikor nem tudta, kik lesznek a beszélgetőpartnerei. Elgondolkoztató, hogy egy elismert, magas beosztású rendőrtiszt azt nyilatkozta egy országos napilapban, hogy a bűnszövetkezetek vezetőivel való *személyes kapcsolattartás* elengedhetetlen a nyomozati eredményekhez... Jóllehet épp azt a személyt kellene elfognia.

A szervezett bűnözés természetrajzából adódik, hogy összefonódik a legális gazdasággal nemcsak a tevékenységet illetően, hanem személyei-

²² A felmérést Vásárhelyi Mária szociológus, a Korridor Politikai Kutatások központjának munkatársa vezette.

ben is. De arra sincs igazán garancia, hogy a közéleti szereplők nyilvános rendezvényeken elkerülik a bűnözők társaságát, ezeket a személyeket nem lehet teljes biztonsággal kiszűrni. Ezt nehezíti ugyanis, hogy a szervezett bűnözői csoportok vezetői gyakorta feddhetetlen szereplői a gazdasági életnek, az esetek egy részében pedig a hatóság sem ismert olyan összefüggéseket, amely alapján felmerülhet a megalapozott gyanú. A nyílt eljárás során könnyen előfordulhat, hogy személyes kapcsolatba kerülnek a rendőrségi nyomozók a bűnözői körök vezetőivel, mert gyakorta a kiemelt személyek válnak sértettjeivé egy-egy bűncselekménynek. Az esetleges titkos találkozások lehetőségét azonban igen szigorú és egyértelmű törvények, belső utasítások szabályozzák. Ez gyakorlatilag kizárja azt, hogy egy rendőri vezető vagy nyomozó csupán érdeklődésből, esetleg kedvtelésből találkozzon a maffiafőnökkel.²³

A KERESZTAPA MÉG HIÁNYZIK

Budapesten jelenleg 10-15 olyan kiemelt besorolású magyar bűnöző él, akiket egy képzeletbeli asztalhoz ültetve mondhatnánk, hogy ők képezik a szervezett bűnözés krémjét. Mindegyiknek önálló csapata, alvezére van, adott esetben rövid idő alatt egyenként száznál is több felfegyverzett verőlegényt tudnának felsorakoztatni. A kiemelt vezérek közül azonban egy sem tekinthető a többiek fölé magasodó klasszikus keresztapának. A rendőrség rendelkezésére álló információk szerint nem is törekszik kizárólagos hatalomra egyetlen maffiafőnök és egyetlen bűnözői kör sem. Ma már az összes nagyobb csoport kialakított egyfajta védelmi gyűrűt: házon belül gondoskodnak például a lehallgatóberendezésekről, s nem ritka, hogy egyesek legális biztonsági cégeket üzemeltetnek ebből a célból.

BEFUTOTT INFORMÁCIÓK

Kiemelt bűnözők azonban szintén igyekeznek minél több adatot nyújtani a fontos rendőri vezetőkről. A befutott információk alapján az is biztosra

²³ Állítja Borai Ákos, a Belügyminisztérium jogi főosztályának vezetője.

vehető, hogy ezek a körök adott esetben akár ügyvédeiken vagy jogászai-
kon keresztül is igyekeznek rossz hírért költeni az adott rendőrnek. A hi-
vatalos állásponttal szemben ismeretes, hogy vannak bűnözők, akik kizá-
rólag magas beosztású rendőri vezetőkkel hajlandók találkozni. Ilyenfor-
mán egyáltalán nem kizárható, hogy más, akár magas rangú rendőrök fel-
vették a kapcsolatot valamelyik személlyel.

MAGYARORSZÁG ÉS A NEMZETKÖZI SZERVEZETT BŰNÖZÉS

A kilencvenes évek elejéig igazából csak magyar személyek által vezetett
bűnszövetkezetek működéséről tudtak a hatóságok. Ezt követően azon-
ban – úgy tűnik – minőségi változás következett be a magyar és a nem-
zetközi szervezett bűnözés kapcsolatépítésének folyamatába. Mi hozott
létre átütő változást? Számos folyamat játszott közre, csak a legfontosab-
bakat említve: a rendszerváltást követően megnyíltak a határok, leomlott
a vasfüggöny, hazánk ütközőszerepe egyrésztől *eltűnt* (Varsói Szerződés
felbomlása), másrésztől határozottan *megerősödött*. Ez földrajzi helyze-
tünknek és szomszédainknak köszönhető. Keleten a SZU felbomlása után
létrejöttek és megerősödtek a nemzeti maffiák (Magyarország kapcsán
elsősorban az orosz és ukrán maffiát kell említenünk). A hazánkban ki-
alakuló, a térséghez képest viszonylagos nyugalom és az, hogy Magyar-
országról tulajdonképpen a világ bármely pontjára könnyű eljutni, egy-
értelművé tette a bűnözők számára azt, hogy országunkból tranzitország
lesz. Mint ismeretes, Magyarország hagyományosan turistaország, így a
vámkezelés, a külföldiek ellenőrzése meglehetősen liberális. Ugyanakkor
a 90-es évek elejére tehető számos országgal a diplomáciai kapcsolatok
felvétele (Dél-Korea, Dél-Afrika, Izrael), ami szintén a megnövekedett
idegenforgalom irányába hatott.

A keleti maffiák betörése a *prostitúció felvirágoztatásával kezdődött*.
Hamarosan orosz és ukrán futtatók otthonról hozott „humán tőkével” dol-

gozva átvették az ellenőrzést az éjszakai élet felett.²⁴ Mint ismeretes, a prostitúció nemcsak önmagában rendkívül káros társadalmi jelenség, veszélyét még fokozza, hogy rendszerint más bűncselekményekhez (kábitószer, fegyvercsempészsés, emberkereskedelem) kapcsolódik.

A *második lépcsőben* Magyarországon is a kábítószeresek érkeztek meg. Bár már jó ideje elérhetőek a különféle drogok, az igazi dömpinget a keleti országok messzi földjein termelt természetes eredetű „füvek”, és a volt SZU laboratóriumaiban előállított szintetikus kábítószeresek megjelenése jelentette.²⁵ Magyarország a korábbi „tranzitország” státuszából „célországá” lépett elő.

Az afganisztáni események a magyarországi drogpiacon is kihatottak, heroinhiány lépett fel, megkezdődött a drogpiacon újrafelosztása a kábítószer-kereskedő csoportok között. A kisebb dílercsoportok sorra beolvadtak azokba a nagyobb szervezetekbe, amelyeknek még nem apadtak ki teljesen a beszerzési forrásaik.²⁶

A SZU felbomlása ezeken a hagyományos üzletágakon felül még további lehetőségeket biztosított a maffia számára. A szovjet védelmi rendszer felbomlása biztos talajt adott azok alá, akik fegyverekkel akartak visszaéléseket elkövetni. A fejletlen rendszer, a pontatlan adminisztrációs szokások miatt egy-egy támaszponton nem tűnt fel néhány kézfegyver vagy kézigránát eltűnése. Ezekkel a fegyverekkel először magukat fegyverezték fel a bűnszövetkezetek, majd a felesleget áruba bocsátották.²⁷

²⁴ A prostitúció mindig jó üzlet lesz, és ez fokozottan igaz egy olyan országra, ahol kereskedők, csencselők, külföldi feketemunkások és kamionosok egész hada fordul meg nap mint nap. Lásd Icsó Attila kutatásai.

²⁵ Sajnos ez is jó üzletnek bizonyult. Egy olyan országban, ahol az egy emberre jutó öngyilkosságok száma olyan kiugróan magas, mint nálunk (ki kell mondanunk), az emberek problémamegoldó képessége igen alacsony szinten van. A gondok előli menekülés számos módja ismert. Alkoholizmus, öngyilkosság, és ha a piaci viszonyok engedik, a kábítószer-élvezés. A keleti maffiák pedig biztosítják az állandó kínálatot, amit egy másik réteg is igényel: a fiatalság. Egy felmérés szerint Budapest minden (!) diszkójában kapható marihuána, speed vagy extasy-tabletta! Amíg a mennyiségeket grammokban és tablettákban mérik, az árak pedig grammonként vagy tablettánként 3000 Ft-nál kezdődnek, addig mindig lesz kínálat ezekből az anyagokból.

²⁶ A rendőrség azonban ennek ellenére nem tart attól, hogy a piacok újrafelosztásáért alvilági háború robban ki. Ennek veszélye ugyanis csak akkor állna fenn, ha a piacokon túlkínálat lenne heroinból, és a csoportoknak meg kellene küzdeniük a legjobb árusítóhelyek feletti ellenőrzés jogáért.

²⁷ 1991-ben hagyták el a hivatalos szóhasználatlaltal "ideiglenesen Magyarországon állomásozó" szovjet csapatok az országot. A távozó katonák kiárusították fegyvereiket és lőszerüket. Tizenéves diákok iskolákban

De ez még csak a kezdet volt. Ezt követően – elsősorban a FÁK országainak területéről – nukleáris fegyverek készítésére alkalmas anyagokat csempészték be Magyarországra, majd innen busás haszonnal tovább nyugatra. Magyarországon a nemzetközi szervezett bűnözés jelenlétének másik markáns példája volt az „olajmaffia” tevékenysége. Az „olajszőkítő”²⁸ bandák milliárdos haszonnal működtek.²⁹ Most, hogy ennek napja leáldozóban van, a szervezett bűnözés a gazdaság más területeivel kísérletezik. Mindenesetre világossá vált, hogy a keleti (magyar–nemzetközi) bűnöző szindikátusok – egyfajta reakcióként a helyzet szélsőséges bizonytalanságára – jóval *diverzifikáltabban*, mint nyugati megfelelőik.

Jóllehet a magyarországi maffiák szervezettsége, bár a napról napra erősödik, nem hasonlítható össze a nyugati maffiák évszázadok alatt kiforrott és kiformalódott struktúrájával, de a lassan százéves múltra visszatekintő amerikai maffiáéval sem. A „keleti típusú slampos bünszövetkezet nem kínál teljes biztonságot a környezet bizonytalanságával szemben.” Még a piac sincs igazán felosztva. Ennek ellenére egyre nagyobb a veszély, hogy átveszik a hatalmat a gazdaság felett. A 98-as választások után hatalomra kerülő kormány ez irányú magatartása is meglehetősen ambivalens, hiszen míg egy oldalról meghirdette a bűnözés elleni hatékonyabb fellépést, új korrupciós-maffiaellenes törvényt kíván alkotni, addig ismert bűnözők felelősségre vonás nélkül távoznak a pénzzel együtt külföldre.

Az alábbi táblázat kísérlet a keleti és nyugati maffiák módszereinek, társadalmi megítélésének összehasonlítására

6. táblázat

A keleti (magyarországi) szervezett bűnözés sajátosságai a nyugati megfelelőekkel összevetve

adták-vették a fegyvereket, a nyugati határhoz közeli Győrben nem is forintért, hanem schillingért és márkáért. Egy kalasnyikov típusú gépkarabélyt már 50 DEM-ért lehetett venni.

²⁸ A 90-es évek nagy üzlete az olajszőkítés, vagyis az államilag szubvencionált fűtőolajból a megkülönböztető színezék vegyszeres kivonása, majd drága dízelüzemanyagként történő árusítása.

²⁹ Az olajszőkítés volt a nemzetközi szervezett bűnözés egyik fő területe a 90-es évek elején. Elsősorban a szlovák–magyar együttműködés volt jelentős. Ugyancsak Szlovákiába vezetnek a szálak Boros ismert vállalkozó meggyilkolásának ügyében, nyilatkozta Orbán Péter országos rendőrfőkapitány az MTV 1999. január 17-i adásában.

Az összehasonlítás szempontjai	Kelet-Európa (Magyarország)	Nyugat-Európa
Tevékenységi terület	Diverzifikáltabb a gazdasági bizonytalanságból következően, gyorsabb területváltás, gyorsabb alkalmazkodóképesség az új feltételekhez.	Kiválasztott területekre koncentrálódik (védelem, kábítószer, prostitúció).
A bűnözés hozadéka	Kiugró a társadalom legfelsőbb rétegeihez képest is.	„Belesimul” a társadalom megfelelő rétegébe.
Agresszió és terror	Erőszakos, parttalan, véres.	Kifinomult.
Eredet	Felsőbb rétegek, régi nómenklatúra.	Különböző rétegek.
Viszony az államhoz	Összefonódás, szoros kapcsolat.	Többnyire elkülönülő, ellenséges.
Hatókör	Egész ágazatok, régiók, országok.	Behatárolt gazdasági szegmensek.
A társadalom reakciója	Apatikus, esetenként csendesen támogató.	Elutasító, elitélő.
Jogi szankcionálás	Hiányos, „kiskapuk” tömegei.	Elvi jogi lefedettség.
A médiák szerepe	Megkopott szenzációhajhászás.	Erkölcsei ellehetetlenítés.
Felelősségre vonás – következmények	Néhány „kirakatper”, a nagyhalak (külföldön) eltűnnek.	Az esetek jó részében anyagi és morális következmény.

KÜLFÖLDI BŰNELKÖVETŐK ÉS A CIGÁNYSÁG MAGYARORSZÁGON

A külföldiek bűnözése Magyarországon a nyolcvanas évek közepéig jószerével ismeretlen vagy csak igen marginális kategória volt. Ez több okra vezethető vissza. Az egykori KGST-országok egymás közti turistaforgalma igazán nem volt jelentős, csekély fizetőképes keresletet jelentett, különösen a kelet felől érkező személyforgalom. A Szovjetunióból jövő utasforgalom pedig szigorúan szervezett és ellenőrzött keretek között folyt. Jóllehet szerény elemei fellelhetők a „bevásárló turizmusnak”. Ezt azonban szigorú határok közé szorította a vámellenőrzés.

Az *első döntő* változást a nyolcvanas évek hozták. Okai egyfelől a kommunista társadalmak fokozódó és nyilvánvaló funkciózavaraiban, másfelől a magyar gazdaság Nyugat felé nyitásában keresendők. A lengyel gazdaság látványos összeomlása, és a fokozódó jóléti igény Magyarországon is kitermelte a szürke és fekete árustruktúrát, kereskedelmi mennyiségi áruk kezdtek vándorolni át a határon. Erre a primitív, kistéte-

les kereskedelemre épült rá az egész régióban a fekete devizagazdaság, melynek szimbolikus alakjává a pályaudvari arab pénzváltó lépett elő.

Mára Magyarország kétségkívül bekapcsolódott mind útvonalként, mind célországként a nemzetközi bűnpiacba. Magyarország éppen földrajzi adottságainál fogva kedvező lehetőségeket kínál a nemzetközi szervezett bűnözésnek. Vélhetően a balkáni háború fegyverutánpótlása is kisebb részben hazánkon keresztül zajlott le. A magyar feketegazdaság „eredményesen” kapcsolódott be a Szerbia ellen hozott embargó kijátszásába, különösen az üzemanyag-csempészet területén működött „hatékonyan”.

A nemzetközi hálózathoz kötődnek a szervezett gazdasági és korrupciós bűncselekmények, amelyeket magyar vállalkozók a nyersanyag export-importja területén szomszédos államok cégeinek tevékeny közreműködésével követnek el. Ezzel szoros kapcsolatban folynak bizonyos pénzügyi manőverek, amelyek vegyesvállalatok, bankok, nagybefektető intézmények bevonásával piszkos pénzek tisztára mosására vagy nagy volumenű adó- és vámcsalásokra irányulnak.

Különösen veszélyes a pénzmosás Magyarországon kialakult technikája. Ismeretes például, hogy a szicíliai Nouva Camorrával kapcsolatban álló olasz Brenta „pénzmosását” Magyarországon végzik. Elsősorban a kaszinók hírhedtek a pénzmosási technikáról. (Magyarországon már 1995-ben 25 kaszinó működött, ebből 13 Budapesten.) Magyarországon banki törvényt hoztak a pénzmosás felderítésének elősegítésére, de mind ez ideig egyetlen lényeges esetet sem sikerült e szabályzás segítségével felderíteni.³⁰

Magyarországra szinte ellenőrizhetetlen mennyiségben özönlenek a távol-keleti csempészárúk, ismeretlen eredetű, hamis védjeggyel ellátott termék, mely féllégálisan kerül a fogyasztóhoz. Ugyanebbe a kategóriába tartozik a lopott autók kelet felé irányuló kereskedelme is. Az utóbbi évek néhány látványos esete hívta fel a figyelmet a nyugat felé tartó embercsempészetre és leánykereskedelemre. A legutóbbi időszakban megje-

³⁰ A szerző személyes beszélgetése Pintér Sándor belügyminiszterrel.

lent a szervkereskedelem is. Egyik legveszélyesebb jelenségként ítélték meg a rendkívül gyorsan növekvő nemzetközi kábítószer-kereskedelem. Becslések szerint a bűnüldözés hálóján fennakadt kábítószerforgás a tényleges forgalomnak csupán 1%-a. A kérdés társadalmi megítélését tükrözi a drogok legalizálásáról folytatott sajtóvita is. Az egyetlen jó, ami elmondható a főváros droghelyzetéről, hogy a kokainkereskedelem és -fogyasztás szinte elenyésző a kokainéhoz képest. Ez azonban sovány vigasz, hiszen a kábítószer egyre nagyobb teret hódít, és már nemcsak a diszkóban, hanem akár a metrókijáratoknál és a virágboltokban is kapható valamennyi változata.³¹

1997-ben a határőrizeti szervek 14 000 bűncselekményt lepleztek le, melyek elkövetési értéke 49 milliárd Ft-ot tett ki, egy évvel később már 15 000 bűncselekményre derül fény, az elkövetési érték az egy évvel korábbinak csaknem dupláját tette ki (84 milliárd Ft).³²

Az idegen bűnelkövetők és bűncselekmények kezelése Magyarország számára különösen nehéz helyzetet teremt. A török-arab, ázsiai (India, Pakisztán, Banglades, Afganisztán) világból származó bűnelkövetőket etnikai jegyek alapján nehéz felismerni, hiszen könnyen összetéveszthetők a magyar lakosság mintegy 10%-át kitevő cigányokkal. Sőt a szomszédos országokból származó bűnelkövetők jó része magyarul beszél. A környező országból származó bűnelkövetők száma az elmúlt évek során megsokszorozódott.

A zseblobások elkövetőinek fele nem is a magyar, minden második külföldi. A „vendégbűnözők” szinte kizárólag román állampolgárságúak. Nem határon túli magyarok, hanem Bukarest környékéről érkező zsebtolvajok, akik az idegenforgalmi szezon kezdetétől az év végi nagy bevásárlásokig fővárosunkban portyáznak. A magyar és román állampolgárságúak között képzettségüket tekintve is különbség van. A magyar zsebesek

³¹ Az 1998-as év egyik legemlékezetesebb felderítése volt, amikor a rendőrség egyik újjalotai lakásban működtetett „labort” számolt fel. Itt ukránok állítottak elő kábító hatású lötyöt nitrohigítóból, ipari szeszből, glukózból és mákból.

³² Interjú Bencze Józseffel, a Gazdaságvédelmi Koordinációs Bizottság vezetőjével. Elhangzott az MTV Kriminális c. műsorában 1999 január 10-én.

ugyanis általában családi hagyományként tanulják ki a mesterségüket: a fogások apáról fiúra, sőt anyáról lányra szállnak, az elkövetők jelentős része ugyanis nő. A külföldi gyanúsítottak kihallgatása során kiderült, hogy Bukarest környékén még egy amolyan zsebesiskola is működik.³³

A külföldi bűnelkövetők között szép számban megtalálhatók a szerbek is, ők azonban a „nehézfiúk”, és többnyire a brutális gyilkosságok írhatók a számlájukra. A környező országokból származó bűnelkövetők felelősségre vonását nehezíti, hogy az ellenük való fellépés tovább növeli a Magyarország és a környező országok közötti feszültséget.

Az ázsiaiak – döntően kínaiak és vietnamiak – hatalmas részt hasítottak ki maguknak a magyarországi illegális iparcikk-kereskedelemből, s mint ezt jó néhány eset is bizonyítja, magukkal hozták speciális szervezettségüket, amely szinte lehetetlenné teszi a mélyebb felderítést.

A közvélemény – sajnálatos módon – a bűnözést egyértelműen azonosítja a cigány lakossággal. Tény az, hogy az összes ismertté vált bűnelkövetők között arányában messze a cigány lakosság vezet (cca. 70% az összes bűnelkövető százalékában). Ez a tény is arra utal, hogy a cigány lakosság is a rendszerváltás „áldozata”, hiszen az elbocsátásoknál is elsősorban a cigány lakosság érintett,³⁴ az általános modernizációs folyamatok is úgy hatottak a cigányságra, hogy a hagyományos cigány foglalkozási ágak –vályogvetés, teknővájás, köszörülés – kihaltak, és ezzel a cigányság létalapja tűnt el. Ezzel egyidejűleg bomlott fel a cigányság hagyományos család-nagycsalád értékrendje: a prostitúció – mind női, mind férfi vonatkozásokban – szinte uralkodó kereseti forrássá vált. Érdekes jelenségként írható le, hogy a cigányság körében tapasztalható bűnözés meglehetősen „belterjes” kapcsolatrendszerű, és többnyire az ország- és etnikai határokon belül marad.

³³ Zsebesiskola a szomszédban. In: Népszabadság 1999. január 19.

³⁴ A cigányság nagy részét segédmunkásként az építőipar foglalkoztatta. Az építőipari nagyvállalatok jórészt tönkrementek.

FENYEGETŐ OROSZ SZERVEZETT BŰNÖZÉS

Etnikai-nemzetiségi hovatartozást illetően a rendszerváltást követően főként a szovjet utódállamok „képviselői”: oroszok, ukránok, moldávok, fehéroroszkok alkották a nemzetközi szervezett bűnözés magját, velük találkoznak leggyakrabban a szervezett bűnözés elleni rendőrség egységeinek nyomozói. Az orosz és ukrán bűnözők a kilencvenes évek legelején kerültek Magyarországra, akkor még főként mint a szerveződobben lévő magyar alvilág testőrei, „tanácsadói”. Hamarosan átvették a hatalmat a teljes éjszakai élet felett. 1996-ban azonban az alvilág pénztárosaként ismert „Kisbandi” eltűnt az alvilág pénzével, és így forráshiány lépett fel az alvilágban. Ezt követte az *érdekerületek újrafelosztása* az 1997–98-as években, ami látványos utcai leszámolásokba, robbantásokba, a közbiztonság rohamos romlásába torkollott.

1998 júliusában Budapesten nemzetközi konferencia foglalkozott a globalizálódó alvilág kérdésével. A konferencia résztvevői megállapították, hogy Oroszországban a bűnszövetkezetek ellenőrzik a bankok és nagyvállalatok 40-60%-át. Elhangzott, hogy az orosz bűnszövetkezet nem alulról építkezik, a szervezetek úgy jönnek létre, hogy a bukott politikai rendszer képviselői a gazdaság vezető pozícióinak elfoglalása közben a bűnözők segítségét is igénybe veszik. A magyar vonatkozások kapcsán elhangzott,³⁵ hogy az orosz alvilág megkezdte egyes magyar nagyvállalatok részvényeinek felvásárlását. A konferencia résztvevői megállapították, hogy „bár a szervezett nemzetközi alvilág nem épült még be az államapparátusba..., a szervezett alvilág érdeklődik a hatalom gyakorlói iránt..., hogy a rendőrség már indított eljárást korrump banktisztviselők és állami alkalmazottak ellen, akik kenőpénzért folyósítottak hitelt, illetve adtak jogellenesen állami támogatást olyanoknak, akiket az nem illet meg.”³⁶

³⁵ Utalás Lengyel László ismert politológus a konferencián kifejtett véleményére.

³⁶ Interjú Ignác István dandártábornokkal. Globalizálódik az alvilág: In: Népszabadság. 1998. július 25.

VÉDEKEZÉS

A magyar rendőrségnek jelenleg több mint harminc ország hatóságával van kifejezetten szervezett bűnözés elleni együttműködésről szóló megállapodása. Magyarország a tervek szerint már 1999-ben küldhet összekötő tisztet az új nemzetközi bűnüldöző központba, Hágába, és az év második felében felállhat a magyar nemzeti csoport is. Jogilag ugyan az EU-csatlakozásig nem leszünk tagjai a szervezetnek, de az együttműködés teljes körű lehet.

KITEKINTÉS

A rendszerváltás eufóriájában még a szakemberek közül is sokan bíztak abban, hogy a széteső szocialista gazdaságban eluralkodó erőszak és gazdasági bűnözés helyébe a piacgazdaságra jellemző kölcsönösség és méltányosság lép. Ehelyett azonban – egy évtizeddel a radikális váltás után – a bűnözés nemhogy csökkenne, de megállíthatatlanul növekszik, s egyike az átmenet legsikeresebb „iparágainak”. Nem volt ez más, *mint válasz az „átmenet” bizonytalanságaira.*

Bár a gazdasági bűnözés terjedése komplex, és a világon sok helyen tapasztalható jelenség, mégis határozott és oksági összefüggés fedezhető fel a rendszerváltás és a kelet-európai gazdaságok növekvő kriminalitása között. A bűn és az erény a legfejlettebb piacgazdaságokban sem különül el egymástól, a legális és illegális, az erkölcsös és erkölcstelen kibogozhatatlanul összefonódik. Az összefonódás mértéke, az egyik vagy másik komponens túlsúlya történelmi koronként változó. Az átmeneti időszakokban azonban megnő a negatív tényezők ráhatása, amit az egyén szubjektív érzékelése még felerősít.

A bűnöző magatartási mód, az átmenet felerősíti az ezredvég globális bizonytalanságát, megtoldva azt más lokális, illetve regionális bizonytalansági tényezőkkel. „Sajátos bizonytalansági faktor a posztszocialista gazdaságokban az évtizedekig uralkodó szabályok érvénytelenné válása, új gazdasági szereplők tíz- és százezreinek színre lépése, a korábbi infor-

mációs csatornák és gazdasági hálózatok összeomlása.” Mindez teljesen áttekinthetlenné teszi a külső környezetet a piac szereplői számára. „A kifürkészhetetlen piacon csak kevés igazán megbízható jelzés van, amelyekre támaszkodva várakozásokat alakíthatnánk ki. Miközben túlon túl is nagy bőség van a jövő magatartás lehetséges jelzéseiből.”³⁷ A rendszer szabadságfokának hirtelen megnövekedésével a korábbi kötött, egyszerű gazdasági minták helyett a lehetséges magatartások sokasága áll elő, alig lehet kiszámítani a partnerek várható reakcióit.

Gazdaságilag a rendszerváltás utáni időszak rendkívül ambivalensen értékelhető. Az általánosan elfogadott véleménnyel szembe meggyőződésem, hogy nem eredeti tőkefelhalmozás, hanem csupán tőkeátcsoportosítás jött létre, hiszen a gazdaság összteljesítménye, a GDP éveken keresztül negatív előjelű volt, mialatt a külső és belső államadósság drámai módon megnőtt. A privatizációból származó bevételek több mint fele eltűnt, (az Antall-kormány idején 90%-a), másik felét a költségvetési hiány fedezésére (csökkentésére) fordították. Valami egészen sajátos módon a költségvetési hiány mégis egyre nőtt, a fedezetükre kibocsátott államkötvények banki forgalmazása (évi 40% körüli hozam) hatalmas nyereséget hozott a bankoknak, így nem is kényszerültek a tényleges banki funkciók ellátására, azaz a vállalkozásfinanszírozásra. (1990–96 között 60%-kal csökkent a bankok vállalkozásfinanszírozási tevékenysége és 73%-kal a lakossági hiteligények kielégítése.) Ennek ellenére évente sok milliárdos nagyságrendű bankkonszolidációra került sor a költségvetés terhére. Az ördögi kör bezárult.

Mindez teljesen érthető módon drámai társadalmi értékvesztést eredményezett. A meghirdetett polgári értékrend helyébe a „rablás erkölcs”³⁸ lépett.

Mindezen negatív folyamatok ellenére nem elképzelhetetlen, hogy a privatizáció befejezésével a bűnözés helyzete talán normalizálódni fog.

³⁷ Kemény Szabolcs: Flexibility and Trust: Production Markets and Role Production in the Hungarian Economic Transformation. *Acta Oeconomica*. Vol. 49. No. 1–2. 91.

³⁸ Menyhay Imre: i. m. 177.

Ez azonban nem jelenti a gazdasági bűnözés eltűnését, sőt jelentős csökkenését sem. Előre jelezhető azonban, hogy a lehetőségek szűkülése a csökkenés irányába hat.

Ezt a folyamatot erősíti, hogy a gazdálkodó szervek egy részében a gazdasági tevékenység teljesen elszakad a bűnöző folyamatoktól, főleg azokban, amelyeket már leszármazottak, örökösök vagy új tulajdonosok birtokolnak és irányítanak. Ugyanakkor továbbra is, az ellenkezője is megfigyelhető a folyamatnak. Szinte minden egyes szervezetnél előfordulnak kisebb-nagyobb visszaélések, adóeltitkolás, tb- és vámtartozás megfizetésének évek óta elhúzódó elmulasztása. Kétséges, hogy mennyire lehet az egyik legnagyobb veszélyt, a fertőző hatás kivédeni. Ha ugyanis a gazdasági élet egyik szereplője illegális módszerrel előnyre tesz szert, hovatovább a többi szereplő is úgy érzi, hogy ő is kénytelen illegális utat választani, hogy állja a versenyt. Ha pedig a bűnözői módszerek elterjednek, létrejön a szervezett bűnözés, ami megingatja az állami politikai apparátust, a társadalom tartópilléreit. A fertőző hatás veszélyét előrevetíti, hogy a bűnök és bűnözők hiába lepleződnek le akár ország-világ előtt, kellő bizonyítékok hiányában a vádemelés még hosszan várhat magára, vagy egyszerűen elmarad.

A gazdaság és a jogrendszer stabilitása után várható csak a gazdasági bűnözés mérséklődése. Ebbe tartozik a gazdasági feltételek olyan javulása is, amely nem kényszerít különféle jogon kívüli megoldások, joghézagok keresésére, amelyekről a jogsértést csak hajszal választja el.

Sajnos a gazdasági feltételek javításának pénzügyi feltételei még hosszú ideig hiányoznak, és a gazdaságot szabályozó jogrendszer viszonylagos stabilitásától is mesze vagyunk. Mindez azt sugallja, hogy a gazdasági bűnözés mai nagyságrendjével még évekig számolnunk kell.

Felmerül a kérdés, hogy a gazdasági bűnözés jövőbeni folyamata ugyanezeket a jellemzőket tartalmazza-e, mint amelyeket eddig tárgyaltunk. A válasz az, hogy alapvetően igen. Változni főleg a nagyságrend és intenzitás fog. A bűnözés a jövőben is alkalmazkodni fog a gazdaság rendszeréhez, és lépéselőnye is természetéből fakadóan megmarad.

A szervezett bűnözés *társadalmi-gazdasági romboló* hatását csak becsülni lehet, ténylegesen felmérni nem. Egy azonban bizonyos, hogy az átmeneti országok gazdaságaiban, így Magyarországon is, a jelenség még károsabb, mint a fejlett piacgazdaságú országokban, hiszen itt egy demokratikus rend kiépítésének folyamatát rombolja, így sokkal károsabb hatást tud kifejteni, mint egy már kiépített piacgazdaság rendszerén belül. Hiszen hogy lehetne az állampolgáron számon kérni az adómorált, amikor egyetlen bank „konszolidációja” címén 200 milliárd Ft-ot terhelnek rá az adófizetőkre, majd a konszolidáció után kormánybankot hoznak létre, és ezzel hatalmas politikai osztogatásnak³⁹ nyitnak lehetőséget. Ez alatt pedig a csillagászati méretű hiányt előidéző bankvezetés felelősei a száműzetés keserű Sacher-tortáját eszik Bécsben. A megoldást pedig a kormány az adórendőrség felállításában látja, mialatt az adóhatóságok a titkosrendőrségek számára csaknem korlátlanul átjárhatóvá teszik a személyes információkat tartalmazó adatbázisokat. Óhatatlanul vetődik fel a kérdés, hogy hiteles-e a szervezett bűnözés ellen meghirdetett harc, mialatt magas köztisztviselői pozícióban maradnak emberek, akik ellen köztörvényes büntetőeljárás folyik, vagy mialatt teljes alrendszeret vontak ki az ellenőrzés alól, és tudatosan nyirbálták meg a parlament ellenőrző szerepét azzal, hogy megakadályozták a kormány kétes ügyeit vizsgáló bizottságok felállítását.⁴⁰

A jövő nagyon elgondolkoztató, hiszen bár „nem épült híd a politika és az alvilág között, de az alvilág nem ül a babérjain, hanem mindent elkövet azért, hogy folyamatosan építse ezt a hidat”.⁴¹

³⁹ A kiváló publicista, Holly István satirikus írásában (Lala, a gyáva rabló. In: Ez a hét III./38. 4.) kimutatja, mennyivel jobb lenne a költségvetés számára, ha a magyar bankokat egyszerűen kirabolnák, hiszen így a zsákmány elköltése során legalább a veszteség egy része adó formájában megtérülne.

⁴⁰ Magyar Bálint: Keleti építőkockák. In: Népszabadság 1999. január 9.

⁴¹ Nyilatkozta Demeter Ervin a polgári titkosszolgálatokat irányító miniszter politikai államtitkára. In: Népszava. 1998. december 29.

Hivatkozások

Bűnök és bűnözők. In: Cégvezetés. 1997. július

Büntetés, In: HVG melléklet 1997. október 4.

DICZIG István: A gazdasági bűnözés új jelenségei. In: Gazdaság és Társadalom. 1993. 2.

DICZIG István: A magyarországi bűnözés várható alakulása az ezredfordulóig. Tanulmány. 1985.

LOTSPEICH Richard: Crime in the Transition Economies. In: Europa-Asien Studies, Vol. 47, 4, 1995.

Magyarország közepesen korrump. In: Népszabadság 1998. szeptember 24. In: Népszabadság

MENYHAY Imre: Adalékok Káin esti meséjéhez. Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban. Akadémiai Kiadó. 1998

MENYHAY Imre, Voltunk, megvolnánk – leszünk? Püski, 1996.

Organised criminality and security in Europe, EC 1995.

Őrző-védő cégeket működtetnek a maffiózók. In: Magyar Hírlap 1998. november 4.

Statisztikai Évkönyv. 1998.

Tisztára mosott milliárdok Magyarországon. In: Világgazdaság. 1998. május 20.

Világszerte nő a feketegazdaság. In: Világgazdaság 1998. január 19.

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma

Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem
Nyugat-Magyarországon

Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai
gazdaságtana

Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig

Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező

Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és
Magyarországon

2002/2

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2003 májusában készült

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma	5
Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem Nyugat-Magyarországon	38
Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai gazdaságtana	84
TÁRSADALOM	177
Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig	177
Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező.....	208
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	221
Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és Magyarországon.....	221

A TÁRSADALMI TŐKE MINT VERSENYTÉNYEZŐ

A XX. század végi Magyarországon lejátszódó folyamatok, a gazdaság működési logikájának átállása jelentős változásokat eredményezett mind a magán, mind a társadalmi, mind a gazdasági szférában. A tulajdonviszonyok átalakulása, a piacgazdaság kiépítésének folyamata, az átalakuló vagy megszűnő vállalatok, a külföldi tőke erőteljesebb megjelenése új helyzetet teremtett a gazdaság valamennyi szereplője számára.

Az újdonsült tulajdonosoknak meg kellett tanulniuk tulajdonossá válni, a kereslet-kínálat orientált piachoz igazodni a tervutasításos gazdálkodás után, a vállalatoknak s az embereknek tudomásul kellett venniük, hogy a gondoskodó állam eltűnt az életükből, mindennapi létükben és a gazdasági életben önállóan kell helytállniuk, felvállalva az új helyzet adta kockázatokat.

Megváltozott Magyarország külföldi megítélése, a világpiacon való szereplésünk átalakult, új kereskedelmi partnereink lettek, új kihívásokkal találkozunk magán- és gazdasági életünkben.

A hazai ipar egésze szerkezeti átalakuláson ment át, a szocialista nagyiparra jellemző óriási vállalatok szétdarabolódtak, kialakultak a zömmel közép- és kisvállalatok. Ezek az új társaságok a régitől eltérő mikro- s makrokörnyezetbe kerülvén, egy tanulási folyamaton mentek és mennek keresztül, próbálnak a megváltozott helyzethez alkalmazkodni.

A versenyképesség megváltozott fogalma a gazdaságban tevékenykedők és az elemzők számára kulcsfontosságúvá vált. A versenyképesség egy adott nemzetgazdaságban össztársadalmi és vállalati szinten rendelkezésre álló és megújítható erőforrások felhasználásának vizsgálatát jelenti, erőssége vagy gyengesége pedig a vállalat hazai és nemzetközi megítélését.

Az előbbiből következik, hogy a versenyképesség fogalmának vizsgálata két területen történik: először beszélhetünk a vállalatok erős és gyenge pontjainak, értékének meghatározását biztosító paramétereikről, előtérbe kerülve a versenytényezők, versenyfeltételek stratégiai, strukturális tényezőinek elemzése, másodsorban pedig egy nemzetgazdaság aggregált szintű erejéről.

Visszatérve a vállalatokhoz, azokat tekintjük versenyképeseknek, amelyek a társadalmi normák és szabályok betartásával a számukra elérhető erőforrásokat minél nagyobb profittá tudják alakítani, és működésüket befolyásoló belső és külső környezetükhöz úgy tudnak alkalmazkodni, hogy eredményes működésük tartós legyen. A gazdasági szereplők versenyképességének különbözősége egyenlőtlenséget szül a profit utáni versenyfutásban.

A társadalmi egyenlőtlenség vagy egyenlőség a gazdaság területén nem ontológiai folyamat, hanem eltérő normák és szabályok alkalmazása.

A normák szolgáltatják a mértéket az érdekek és vétségek elbírálásához, amelyek Ancsel Éva nemrégén elhunyt filozófus megállapítása értelmében, miszerint térben és időben be vagyunk zárva, mindig egy adott kor s egy adott társadalom által determináltak.

A szabályok valamiféle igazságosságot hordoznak magukban, mert betartásuk mindenkire kötelező érvényű, megszegésük esetén általános a felelősségre vonás. A szabályok rendet teremtenek, be nem tartásuk szankciókat von maga után. A normák elfogadása vagy tagadása belülről jön, a József Attila-i benső vezérel, összegzésüket erkölcsnek nevezzük, melynek szerepe a társadalom szempontjából helyesnek tartott emberi magatartás kialakítása.

A közgazdaságtan kutatási területén kívül helyezkedik el az erkölcs mint filozófiai és gazdasági fogalom elemzése.

A szociológia foglalkozik a láthatatlannal, feltárni próbálja, miért oszlanak el egyenlőtlenül az anyagi és szimbolikus javak, erőforrások. Foglalkozik a normák, szabályok által meghatározott társadalmi berendezkedés erőviszonyaival, amelyek elosztása meghatározó.

Ezeknek megfelelően különböző tőkefogalmakat különíthetünk el, amelyek a társadalompolitikai, gazdasági és kulturális életében meghatározó szerepet játszanak. Beszélhetünk politikai tőkéről, ami a hatalom, beszélhetünk gazdasági tőkéről, amelyen az erőforrásokhoz való hozzáférhetőség, a piaci pozíció, az innovációs képesség és készség, a tudás, az információk mennyisége és minősége és még sok minden érthető. A gazdasági szereplők közötti kapcsolat minősége, az üzleti életben meglévő vagy hiányzó szavahihetőség, a normák elfogadása és betartása a társadalmi tőke fogalomköréhez kapcsolódik. A szabály nem, a szabály a törvényesség fenntartásának eszköze, ennél fogva jogi kategória.

Ha meg akarjuk különböztetni, meg akarjuk érteni a jog és az erkölcs fogalmát, vissza kell kanyarodnunk a múltba, vissza kell térnünk a társadalmi fejlődés korábbi szakaszába, az archaikus korba.

A fejlődés korai szakaszában az azonos származásúak alkotta család-közösségek, melyek fő foglalatossága a gyűjtögetés útján történő táplálékszerzés volt, tagolt beszéd híján bizonyos beszédgesztusok kialakulásával kommunikáltak egymással. Az emberi törzsfelődésnek ebben a szakaszában, majd amikor már az ún. „döghúsevés-korszak” után a közös vadászatok által szerzik be az állati eredetű táplálékot, a közösségeknél a beszédfejlődés kezdetlegessége és a saját maguk által kialakított szokások, rituálék adtak lehetőséget a kapcsolattartásra. A női és a férfi munka közti munkamegosztás létrejött, a tűz meghódítása, a víz szállítása, a szellemi javak továbbadása jelentette a fejlődés következő szakaszát. A tapasztalatok, információk, hagyományok egyik generációtól a másiknak való átadását a beszéd és a nyelv nagymértékben elősegítette. A differenciálódás további lépcsőfokát jelentette a munkát végzők és a munkát irányítók szétválása, melynek következtében a dolgozó emberek nagy része személyileg és gazdaságilag is függő helyzetbe került, majd a gazdasági élet bonyolultsága következtében kialakult az állam, amely most már a közös területeken élőket fogta össze, ahol már nem az eredet volt a döntő. Az államban élők egymáshoz viszonyított helyzetét már nem a szo-

kásjog, a hagyomány, az erkölcs kormányozta, hanem az állam által megfogalmazott jogrend, a törvények.

A törvény, a szabály az, amit az állam az addig érvényes szokásjogból kiemel, ami mindenki számára kötelezővé válik, vagyis szétválik a normák által determinált erkölcs és a jog.

A jog tehát társadalmi viszonyokat szabályoz és szankcionál. Kialakult az állam intézményrendszerének létrejöttével párhuzamosan a jog hierarchiája, amely szabályozza, hogy a különböző szervek által kiadott jogszabályok közül melyik magasabb rendű, továbbá, hogy egy államon belül csak egyféle jog létezhet.

A jog azonban nem képes mindent és mindenhol szabályozni, nem is lehet, hogy az élet minden területe szabályozva legyen, mert ez túlszabályozottsághoz vezetne, ami az emberi akarat, az emberi individuum totális feladásához vezetne. A jog által le nem fedett terület a normáké, az erkölcsé. Ezért mondható, hogy az erkölcsöt nem lehet paragrafusokkal mérni, így az erkölcsi ítélet is különböző.

A „Ki mint él, úgy ítél” közmondás talán kifejezi a normák sokféleségét, de talán ha megpróbálnánk mégis bizonyos általános erkölcsi normákat megfogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy a tízparancsolat lehet a legátfogóbb erkölcsi mérce, melynek követésével talán megfelelénk az embertől elvárható elvárásoknak, ez az, ami a legjobban megfelel az erkölcsi magatartásnak.

Mint ahogy semmilyen emberi és társadalmi viselkedés nem választható el az adott kortól és társadalmi berendezkedéstől, így korunk szabályai és normái az ezredforduló idejére vonatkoznak az időben behatárolva, ennél fogva hasonlóságot mutatnak, viszont a földrajzi elhelyezkedés és egy térség múltja rányomja bélyegét a magatartási szabályokra, és differenciálja őket.

Mindenesetre elmondhatjuk, hogy egy adott kor és földrajzi elhelyezkedés meghatározza a normák és jog által előírt követendő magatartásformákat, azonkívül leszögezhetjük, hogy e kettő nem elkülönülten határozza meg életünket, hanem a jog és erkölcs olyanformán állnak egymással

kapcsolatban, hogy a jog hat az erkölcsre és viszont. E kettő megléte, oda-vissza hatása befolyásolja hétköznapi és gazdasági életünket.

A jog, a törvények hatnak az erkölcsi normákra, melyek egy nem általánosan ismert és használt tőkefogalomnak, a társadalmi tőkének elemei.

Mit is értünk társadalmi tőkén?

A fogalom első meghatározása Coleman (1990) nevéhez fűződik, de a részletes gyakorlati kifejtés Robert Putnam 1993-ban megjelent *A demokrácia működtetése* („Marking Democracy Work”) című könyvében található.

Nézzük meg, hogyan fogalmazódott meg a társadalmi tőke mibenléte!

Amikor az emberek kapcsolatba kerülnek egymással, „*a társadalmi tőke felhalmozódik, és képes azonnal kielégíteni az illetők szociális igényeit, egyúttal elegendő társadalmi lehetőséget teremt az egész közösség életfeltételeinek fejlesztésére*”. Vagyis a társadalmi tőke magában foglal különböző szerveződéseket a gazdasági és civil szférában, melyek a bizalmat, biztonságérzetet, együttműködést erősítik, amelyek következtében az emberek magánélete gazdagabbá válik, a gazdasági életben pedig az összetartozás és egymásra utaltság révén a teljesítőképesség, a teljesítmény multiplifikálódik.

Az elemzés a társadalmi tőkét két, majd később három egységre bontotta.

Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy érett, egészséges lelkiületű, személyiségű emberek kialakulásának három helyszíne van, a család, az iskola és a társadalom, úgy érthető, hogy a társadalmi tőkét több összetevőre bontják.

- Hálózati tőke: barátság szomszédokkal, munkatárssal, ismerőssel, mely a mindennapokban érzelmi és fizikai támogatást képes nyújtani.
- Részvételi tőke: különböző szervezetekben, pártokban, civil mozgalmakban való részvétel.

Putnam végigtekintette a XX. századi Amerika politikai tömörülései mellett a legjellemzőbb civil mozgalmak (Vöröskereszt, Tanár-szülő Szövetség, Női Klubok Szövetsége, Női Szavazópolgárok Egyesülete) hatóerejét. Ugyanezt megnézhetjük a mai Magyarországon is. A politikai

szervezetek mellett a 90-es években kezdtek egy kicsit éledezni a civil szervezetek. Az 1945 előtti falu- és városleírásokban találkozunk különböző alulról szervezkedő szövetségekkel, melyek a település kohéziójának, megtartóerejének fő eszközei voltak. Gondolhatunk itt a színjátszó körökre, daloskörökre, tűzoltóegyletekre stb., amelyek a harmadik elem, a „közösségi elkötelezettség” igényét fejezték ki, aminek a lényege, hogy az ember rendelkezik a valahová tartozás motivációjával. Ugyanígy a valahová tartozás szükségletét elégítik ki a sportklubok, a kávéházak, jótékonyági egyletek.

Ezek többé-kevésbé hiányoznak nálunk, bár ha léteznének sem működnének aktívan, látogatottságuk akkor sem lenne túl nagy, mivel az alacsony jövedelmi viszonyok következtében a második és a harmadik műszak nem éppen a civil, társas együttléteknek kedvez.

A gazdasági elemzők, akik országok helyzetével, versenyképességének felmérésével foglalkoznak, már régóta felfigyeltek arra, hogy azonos természeti, technológiai és pénztőkével rendelkező országok eltérő eredményeket mutatnak fel. Mi lehet ennek az oka, minek következtében születnek eltérő vállalati és aggregált jövedelmek közel azonos adottságokkal rendelkező országokban?

A válasz egyszerű: a társadalmi tőke erőssége, annak a hétköznapi és a gazdasági életben kibontakozó hatása.

A társadalmi tőke a humán tőkével rokonítható, mégis egészen mást jelent.

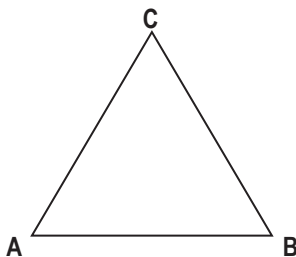
A humán tőkén, melyet egy vállalat értékelésénél figyelembe veszünk, az ott dolgozók fizikai, szellemi munkavégző képességét, kreativitását, begyakorlottságát, helyi ismeretét értjük, melyek a képességeket, készségeket jelentik a gazdasági tevékenység számára.

Amennyiben egy vállalat gépei, berendezései, ingatlanjai, összefoglalóan a tárgyi tőkéje új cselekvésmódokat tesz lehetővé, ugyanez elmondható a humán tőkéről.

A társadalmi tőke más, a társadalmi tőke elemzésének főbb területei a következők: az emberek közötti kohézió megléte, erőssége, a bizalom

szintje, minősége, a civil mozgalmak ereje, a társadalom összefogottságának nagysága, a korrupció káros hatása, a lakosság egészségügyi állapota, a világon végigsöprő terrorizmus, a fogyasztói társadalom ránk erőltetett szabálya (fogd, vedd, dobd el, vásárolj újat). Az emberi tőke az egyes munkavégző képességgel rendelkező személyeket jelenti, a társadalmi tőke pedig a köztük levő viszonyok kifejeződése. Ugyanis sohasem az objektum-objektum, objektum-szobjektum, szobjektum-szobjektum elkülönülten a lényeges, hanem a köztük lévő reláció, a pozitív vagy negatív kapcsolat, az egymáshoz való viszonyulásuk a döntő.

Az emberi és társadalmi tőke megkülönböztetését rajzzal is szemléltetjük.

A csúcspontok három személyt jelentenek, az emberi tőkét, az összekötő egyenesek pedig viszonyulásukat, a társadalmi tőkét.

Magyarországon a kutatási eredmények szerint a társadalmi tőke valamennyi elemével baj van.

Egy világviszonylatban több országot érintő felmérés szerint ha a társadalmi tőkét mérő rangsorban a legmagasabb adható érték 9, akkor Magyarország 2,41 pontjával a 25. helyet foglalja el. Érdekességképpen említhető, hogy Oroszország, Banglades és Nigéria a hozzánk hasonlóan gyenge társadalmi tőkével rendelkező országok közé tartozik.

A közvélemény-kutatási adatok világszerte azt mutatják, hogy nő az emberek elbizonytalanodása, ami megmutatkozik az egymáshoz való viszonyulásukban, de megmutatkozik a jelentősebb intézményekbe vetett bizalom elvesztésében is.

A globalizmus, korunk legkarakteresebb folyamata, melynek révén multinacionális vállalatok fonják körül a Földet, s kiveszik a hatalmat a közjóért felelős kormányok kezéből, széttöri az országok hagyományos kereteit, melyek az összetartozást, védettséget biztosították.

Aranykort ígértek az emberiségnek a kutatók, miután leszögezték, hogy a termelés, technológia és technika problémáit megoldottuk, s most már nem marad más hátra, mint hogy minden országnak át kell vennie a fejlett technikát, s megoldandó problémának már csak a szabadidő hasznos eltöltésének kérdése marad. Ez volt az ész hübrisze.

Ezzel szemben egyre kevesebb ember hisz abban, hogy biztos gazdasági jövő elé néz.

Az ember, ellentétben az állattal, maga alakítja ki szelekciós tényezőit, önmaga számára jelenti a legveszedelmesebb ellenséget.

A természettől való elszakadás, a bizonytalanság növekedése, a gyorsuló idő, a világ kitágulása s egyben összezsugorodása, a vásárlási parancs mind-mind kíméletlen versengésre készíti az emberiséget.

Ez a versengés olyan hatásokkal jár a természet körforgása ellen, amit korábban semmilyen biológiai tényező nem váltott ki.

A felhőkarcolók között élve nem lehet látni az eget, a szmog eltakarja a napot, a felhőket, a természet örök pusztulási és megújulási folyamatától elszakadva az emberiség esztétikai és etikai kultúrája hanyatlik. Ez eredményezi az egész világon végigsöprő erőszakot, brutalitást, a konvencionális társadalmi normák elvetését.

A korábbi értékek sárba tiprása után az emberek túlnyomó többsége már csak azt tekinti értéknek, ami a konkurenciaharcot szolgálja. Az utilitarizmus eszméje a hasznosságot tekinti az erkölcsiség alapjának, felcserélve vagy inkább azonossá téve a célt az eszközzel. A cél már nem szentesíti az eszközt, mert eggyé váltak. A pénznek, a vagyonnak eszköz szerepe lenne, ámde önmaga emelkedik értékké, céllá válik. Pedig a pénz nem érték, minthogy az idő sem az.

Amikor olyan autót állítanak elő, amely gyorsabban tesz meg egy bizonyos távolságot, olyan repülőgépet, amely gyorsabban repül át az óce-

ánt, senkit sem érdekel, hogy a magasabb repülési sebesség nagyobb veszélyhelyzet teremtsen, mennyibe kerül a zajártalom, mennyibe kerül a károk kompenzálása. Feltehetjük a kérdést, mi a károsabb az emberiségnek, a pénz utáni vágyakozás, hajsza, vagy az értelmetlen rohanás?

Bármelyiket választjuk, vagy mindkettőt igaznak véljük, mindegyik versengésre készíti az embereket. A konkurenciaharc, a hierarchiában feljebb kerülés célja rányomja bélyegét a mindennapokra.

Kis és nagy közösségek, családok felbomlanak, a Föld ökológiai katasztrófa előtt áll, vállalati leépítések, munkanélküliség, csökkenő reálbérek, gazdasági bizonytalanság uralja a világ sok országát, köztük Magyarországot is.

Marx már a XIX. században írt az elidegenedés folyamatáról, a XX. század 60-as éveiben Amerikában mért „elidegenedési index” a 29-es értékről 1993-ban már 65-re nőtt. Fel sem merjük tenni a kérdést, a tavalyi szeptember 11-e vagy a moszkvai túsdráma, a világszerte végbement terroristatámadások hogyan alakították az indexet?

Nő a bizonytalanság, nő a szegénység, s ezek a társadalmi feszültség kialakulásához, megerősödéséhez vezetnek. A jelek megtapasztalhatók: bűnözés, kábítószer, öngyilkosságok, családon kívüli és belüli erőszak, alkoholizmus, menekültek növekvő számban. A megélhetésért folytatott ádáz küzdelem felrúgott mindenféle erkölcsi, etikai gátat, a kőtáblák tilalmait semmivé foszlottak.

A harc, a küzdelem, a pénzért s időért folytatott hajsza melegágya a társadalmi tőke egy másik jelentős elemének, a korrupciónak.

A Gallup Intézet vizsgálatsorozatát folytatott a 2000. évben az ENSZ felkérésére a korrupció magyarországi mértékéről és formáiról. Két vizsgálat elemezte a lakossággal szembeni bűntények és korrupció alakulását 1513 budapesti 18 éven felüli lakos megkérdezésével. A közintézményekben tapasztalható korrupcióról országos reprezentatív felmérés készült 1839 felnőtt magyar állampolgár megkérdezésével. Az önkormányzatok átláthatóságát öt önkormányzat dolgozóinak vizsgálatával mérték fel, összesen 431 köztisztviselőt megkérdezve, a közép- és kisvállalkozá-

sokat illetően pedig 511 véletlenszerűen kiválasztott budapesti cég vezetőjével készült személyes interjú.

A felmérés bemutatja, hogy az egészségügyi alkalmazottak, a rendőrök és a privát gazdaság szereplői állnak az első helyen korrupciós viszonylatban, hogy pénzt, ajándékot vagy szívességet kell felajánlani nekik, hogy az átlagember segítséget kapjon. A megkérdezett önkormányzati köztisztviselők 78%-a szerint az önkormányzatoknál folyó ügyek elintézésekor legalább 80%-ban „írásban nem rögzített, informális szabályok” érvényesülnek. Ez az igen magas érték különösen meglepő azzal az adattal szemben, mely szerint a közalkalmazottak, köztisztviselők 71%-a tartja úgy, hogy soha nem fogadható el csúszópénz, a más területen dolgozóknak pedig csak 66%-a tartja ezt megengedhetetlennek.

A kis- és középvállalkozások körében végzett vizsgálat szerint 511 vállalkozás közül 164-nél történt megvesztegetési kísérlet, vagy kértek csúszópénzt, a 164 esetből azonban csak 3-at jelentettek a rendőrségnél. Sőt, leggyakrabban éppen a rendőrökkel kapcsolatban történtek azok a korrupciós cselekmények, amelyekről a kérdezett cégek beszámoltak.

Ha az élenjáró szakágakban meglévő korrupció miértjét próbáljuk kutatni, nem kell nagy fantázia annak feltételezéséhez, hogy az alkalmazotti bérezés alacsonyága mind az egészségügyben, mind a rendőrség berkein belül, mind az önkormányzatokban a csúszópénzek elfogadásához vezet. Az alacsony bérek majdnem mindent megmagyaráznak. Ha valaki megkapja a megérdemelt összegű bérét, akkor nem szorul rá, hogy tisztességtelen eszközökhöz nyúljon. Biztosítani kell a becsületes munka feltételeit. Lehet valaki tisztességesen szegény is, de a megélhetési gondok könnyen helytelen útra vezethetik az embert. Az állami szolgálatban állók kimaradnak a piacgazdaság következtében kialakuló vállalkozói réteg magasabb jövedelmeiből, biztonságot és tisztas jótétet kellene nekik biztosítani életpályamodelljük megalkotásában. A privát, a vállalkozási szektorban lévő visszaélések magyarázhatók a piacgazdaság kiépítésének nehézségeivel, a privatizáció körüli anomáliákkal, az utolsó tíz év állami jövedelemelosztási politika következményeivel.

Egy hibás jogászvélekedés is a korrupciót erősíti, ami így szól: „*ami nem tilos, az szabad*”. Ez ugyanis nem igaz, ez nem a szabadelvűség kifejezése, hanem a szabadosságé.

A korrupcióindex szerint, melyet a Transparency International 102 ország között mért, Magyarország a 32-dik helyet foglalja el. A skálán tízes az elérhető legmagasabb érték, Finnország, mint első helyen álló, vagyis, ahol legalacsonyabb a korrupció, kapott 9,7-es indexet, még Bangladesé az utolsó hely az 1,2-es értékkel. Kelet-Közép-Európa államai közül Magyarország szintje jónak mondható. Hazánk a második helyen áll, és csak Szlovénia előzi meg. Legrosszabb a helyzet Romániában és Ukrajnában. De ez a rangsorolás csak Európa közep és keleti részére értendő, egész kontinensünket nézve Finnország, Dánia, Izland, Svédország, Hollandia mint legjobbak és még sokan mások előttünk állnak. Világviszonylatban Indonéziában, Kenyában, Angolában, Madagaszkárban, Paraguayban, Nigériában és Bangladesben virágzik a korrupció. A bizalmatlanság, a korrupció, a civil szervezetek ereje vagy gyengesége, a hierarchiaharc stb. – a társadalmi tőke előbb felsorolt területei – kihatnak a társadalmi viszonyokba beágyazott gazdasági folyamatokra.

Bizonyítható, hogy fejlett, erős társadalmi tőkével rendelkező országok az élet minden területén, a kultúra, a művelődés és a gazdaság területén felülmúlják a többi nemzeteket, sikeresebbek. Az erős társadalmi tőke összegez, összegez erőt, tudást, szervezettséget, biztonságot. Mint a fizikában a hullámok interferencia és megfelelő fáziskülönbség esetében nem kioltják, hanem felerősítik egymást.

A gazdasági rendszerek jelen világunkban viselkedési rendszerek, s mint ilyenek tanulmányozhatók mint a viselkedésszervezés rendszerei. Az erős társadalmi tőkéjű állam úgy is felfogható, mint egy kiegyensúlyozott, stabil személyiséggel rendelkező személy, kinek teljesítménye többszöröse az ingtag, labilis egyénénél.

Aki erős személyiség, illetve amely ország nagy társadalmi tőkével rendelkezik, az jobban viseli el a nehézségeket, a problémák megoldásában rugalmasabb, a helyi és a kormányzati munka minősége emelkedik.

A lehetőség fennáll, hogy a XXI. század egyik Rómáját Magyarországnak fogják hívni.

Irodalom

David C. Korten: Tőkés társaságok világuralma. Magyar Kapu Alapítvány EKF Hálózat Budapest, 1996

Ernst F. Schumacher: A kicsi szép. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991

Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. BKE. Budapest. Aula Kiadó KFT. Bp. 1996

Heller Ágnes: Az igazságosságon túl. Gondolat, Budapest, 1990

Hankiss Elemér: A tízparancsolat. Helikon kiadó, 2002

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma

Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem
Nyugat-Magyarországon

Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai
gazdaságtana

Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig

Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező

Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és
Magyarországon

2002/2

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Andrásy Adél, Dr. Dézsy József,
Dr. Fecske Mihály, Dr. Gidai Erzsébet (a szerkesztőbizottság elnöke)

Megjelenik félévente

Készült a soproni Felsőoktatásért Alapítvány támogatásával

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2003 májusában készült

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány
ISSN 0865 7823

Tartalom

GAZDASÁG	5
Gazdag László: A „hiányzó egyenlet” probléma	5
Rétvári László: Természetierőforrás-hasznosítás és környezetvédelem Nyugat-Magyarországon	38
Czike László: A magyar rendszerváltás tizenkét évének politikai gazdaságtana	84
TÁRSADALOM	177
Balázs Judit: A bűnözéstől a szervezett bűnözésig	177
Pápai Erzsébet: A társadalmi tőke mint versenytényező.....	208
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	221
Kalmár Gabriella: Egészségügyi kérdések az Európai Unióban és Magyarországon.....	221

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

*Kalmár Gabriella**

EGÉSZSÉGÜGYI KÉRDÉSEK AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Az egészséghez való jog alapvető emberi jog

Az Európai Unió létrehozásának fő célja a gazdasági integráció. Az EU a termékek, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlásán alapuló, korlátozásoktól mentes, egységes, szabad piac megvalósításának színtere. A közös piac és a közös politika működésének biztosítására kötelező, kényszerítő erejű rendeleteket, irányelveket alkalmaznak.

Ugyanakkor számos olyan terület van, amelyet az Unió csupán – az alapcél által megkövetelt – minimális mértékben kíván szabályozni. Ezek közé sorolható az egészségügyi ellátás és a társadalombiztosítás, melyek továbbra is az egyes tagállamok saját hatáskörébe tartoznak.

Az EU tagállamainak közel azonos problémákkal kell szembenéznük az egészségügy és a szociálpolitika területén. Folyamatosan csökken a születésszám, a lakosság elöregedik, egyes krónikus, ill. fertőző betegségek gyakorisága növekszik, terjed a kábítószer-fogyasztás; az új, drága technológiák alkalmazása, az egészségügyi költségek növekedése – ha nem egyforma mértékben is – minden tagállamban észlelhető.

Az EU egyik nagy, megoldásra váró feladata az egészségügy területén az, hogy bár lakói napjainkra egyre egészségesebbek lesznek (a születés-

* A szerző a Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Európa tanulmányok (egyetemi szakirányú) szakján, Európai menedzsment szakirányon folytatott tanulmányokat 2000–2002-ben. A közlemény szakdolgozatának rövidített változata. A témaválasztás és a szakdolgozat elkészítésének célja az Európai Unió és Magyarország egészségügyi helyzetének, a népesség jelenlegi és jövőbeli problémáinak, valamint a várható fejlődési irányoknak a bemutatása (a teljesség igénye nélkül). A dolgozat ezen témakörrel foglalkozó szerzők megállapításainak, szakvéleményeinek összegzésére épül.
Konzulensek: Dr. DSc. Gidai Erzsébet és Jean Monnet Prof. Fáyiné Dr. Péter Emese.

kor várható élettartam a 15 tagállamban 75 év fölé emelkedett), *mégis az egészségügyi ellátás javítására és ezzel az egészségügyi kiadások növelésére vonatkozó igény folyamatosan nő.*

Ennek egyik oka az, hogy a népesség idősödése növeli a költségesebb, hosszabb ápolási idejű szolgáltatások iránti igényt. Emellett új kockázatok jelentek meg (pl. a Creutzfeldt-Jakob betegség, antibiotikum-rezisztens baktériumok stb.).

Az egészségügy területén új kihívásokkal is számolni kell – különösen az Unió bővítése kapcsán –, amelyek a demográfiai változásokkal együtt növelik az egészségügyi szolgáltatások iránti elvárásokat. Szomorú tény, hogy a tagjelölt országok állampolgárainak ijesztő egészségi állapota miatt életeresélyeik 6-8 évvel maradnak el az EU átlagától.

Az egészséggel és az egészségüggyel való Uniós szintű foglalkozás annál is inkább indokoltnak tekinthető, mivel a társadalmi egyenlőtlenségek közül az egyik legsúlyosabb az, hogy egyes társadalmi csoportoknak lényegesen rosszabbak az életkilátásaik, mint a jobb helyzetű társadalmi csoportoké, és rövidebb élettartamukat is rosszabb egészségi állapotban élik le, nagyobb mértékben válnak rokkantakká.¹ Ez nemcsak a legszegényebbek esetében van így – de jellemzően a „társadalmi létrán” lefelé haladva romlanak az életkilátások.

Az elmúlt egy-két évtizedben az egészségi állapot egyenlőtlenségei a fejlett országokban is inkább növekedtek (vagy nem csökkentek), és különösen szembeötlően növekedtek a gazdag és szegény országok között.

¹ Az életkilátásokat általában (a születéskor és egyes kitüntetett életkorban) várható élettartammal vagy egyes kitüntetett életkorok (pl. 40-45 vagy 60-65 év) túlélési valószínűségével szokták jellemezni. Az egészségi állapot jellemzésére az utóbbi évtizedekben számos olyan módszert fejlesztettek ki, amelyek együtt törekednek számszerűsíteni a (korai) halálozást és az egészségi állapotnak a megbetegedésekből eredő romlását: például ilyenek a QALY, DALY módszerek, továbbá az egészségkárosodással korrigált várható élettartam: DALE (disability adjusted life expectancy). Ez utóbbit használta például a WHO „The World Health Report 2000. Health Systems: Improving Performance” c. kiadványa az egyes országok egészségi állapotának összehasonlítására.

1. ÉLETMINŐSÉG, EGÉSZSÉG ÉS EGÉSZSÉGÜGY

Napjaink orvostudományának fejlettségi szintje és folyamatos fejlődése – annak gazdasági vonzatai – következtében olyan helyzet állt elő, amely nem képes biztosítani azt, hogy a fejlett diagnosztikus és gyógyító technikák egyformán hozzáférhetőek legyenek mindenki számára (1. táblázat).

1. táblázat: Nemzetközi adatok – a népesség mozgásának változása

Ország	Ezer lakosra jutó						Ezer élveszületésre jutó 1 éven aluli meghalt	Év
	Élveszületés	Év	Halálozás	Év	Természetes szaporodás, fogyás (-)	Év		
Amerikai Egyesült Államok	14,5	1999	8,8	1999	5,7	1999	7,2	1998
Ausztrália	13,0	1999	6,8	1999	6,2	1999	5,0	1998
Ausztria	9,6	2000	9,4	2000	0,2	2000	4,3	1999
Belgium	11,1 ⁺	2000	10,1 ⁺	2000	1,0 ⁺	2000	5,3	1999
Bulgária	8,7 ⁺	2000	13,9 ⁺	2000	-5,2 ⁺	2000	14,9	1999
Csehország	8,8 ⁺	2000	10,3 ⁺	2000	-1,5 ⁺	2000	4,6	1999
Dánia	12,4 ⁺	2000	10,8 ⁺	2000	1,6 ⁺	2000	4,2	1999
Egyesült Királyság	11,4 ⁺	2000	10,5 ⁺	2000	0,9 ⁺	2000	5,8	1999
Finnország	11,0	2000	9,5	2000	1,5	2000	3,6	1999
Franciaország	13,1 ⁺	2000	9,0 ⁺	2000	4,1 ⁺	2000	4,8	1999
Görögország	11,7	2000	10,5	2000	-0,1 ⁺	2000	5,9	1999
Hollandia	13,0 ⁺	2000	8,8 ⁺	2000	4,2 ⁺	2000	5,2	1999
Horvátország	9,9	1999	11,4	1999	-1,5	1999	7,7	1999
Írország	14,6 ⁺	2000	8,0 ⁺	2000	6,6 ⁺	2000	5,5	1999
Japán	9,3	1999	7,8	1999	1,5	1999	3,6	1998
Kanada	11,4	1998	7,2	1998	4,2	1998	5,3	1997
Lengyelország	9,7 ⁺	2000	9,6 ⁺	2000	0,1 ⁺	2000	8,9	1999
Luxemburg	13,1	2000	8,6	2000	4,5 ⁺	2000	2,9	1999
Magyarország	9,7	2000	13,5	2000	-3,8	2000	9,2	2000
Németország	9,2 ⁺	2000	10,5 ⁺	2000	-1,3 ⁺	2000	4,6	1998
Norvégia	13,4 ⁺	2000	10,0 ⁺	2000	3,4 ⁺	2000	3,9	1999
Olaszország	9,7 ⁺	2000	9,8 ⁺	2000	-1,0 ⁺	2000	5,2	1999
Oroszország	8,4	1999	14,8	1999	-6,4	1999	16,9	1999
Portugália	11,9	2000	10,6	2000	1,3	2000	5,6	1999
Románia	10,4	2000	11,4	2000	-1,0	2000	18,6	1999
Spanyolország	9,8 ⁺	2000	9,1 ⁺	2000	0,7 ⁺	2000	4,9	1999
Svájc	10,7	2000	8,6	2000	2,1	2000	4,6	1999
Svédország	10,2 ⁺	2000	10,5 ⁺	2000	-0,3 ⁺	2000	3,4	1999
Szlovákia	10,2	2000	9,8	2000	0,4	2000	8,3	1999
Szlovénia	8,8 ⁺	2000	9,3 ⁺	2000	-0,5 ⁺	2000	4,2	1999

Forrás: Monthly Bulletin of Statistics, Demographic Yearbook, Population and Vital Statistics Report (Data available as of 1 January 2001, Recent demographic developments in Europe (Council of Europe, Strasbourg), Statistics in focus (Eurostat, Luxembourg))

Az egészségügynek négy alapvető feladatát – funkcióját – különböztethetjük meg:²

1. Preventív (megelőző),
2. Kuratív (gyógyító),
3. Rehabilitációs és habilitációs,
4. Gondoskodás (szociális ellátás).

Az egészségügyi ellátás céljai:³

- Az élet meghosszabbítása
 - a betegségek kiküszöbölése (prevenció),
 - a betegségek meggyógyítása (kuráció),
 - az állapot stabilizálása (kuráció).
- Az életminőség javítása
 - az egészségben töltött életevek számának növelése (prevenció),
 - a fájdalom csillapítása (kuráció),
 - az elveszett funkciók pótlása, fejlesztése vagy helyettesítése (rehabilitáció és habilitáció),
 - testi-lelki alkalmazkodás segítése a kialakult állapotokban.
- Populációs érdekek érvényesítése (közegészségügy és járványügy)

Az egészségi állapotot meghatározó külső tényezők:⁴

- GDP/capita,
- a társadalmi egyenlőtlenségek mértéke,
- társadalmi minták, elvárások,
- környezeti káros hatások mértéke,
- az egészségügyi ellátás hozzáféréseinek egyenletessége (equity),
- az egészségügyi ellátás fejlettsége, minősége.

} **Élet-
mód**

Ugyanakkor az életminőségre hatással van az is, hogy egy adott országban milyen típusú az egészségügyi rendszer finanszírozása (2. táblázat, 1. ábra).

² Gyetvai László – Szabó Irén: Az egészségügy anyagi érdekviszonyai. Kossuth, 1988. (p.81.)

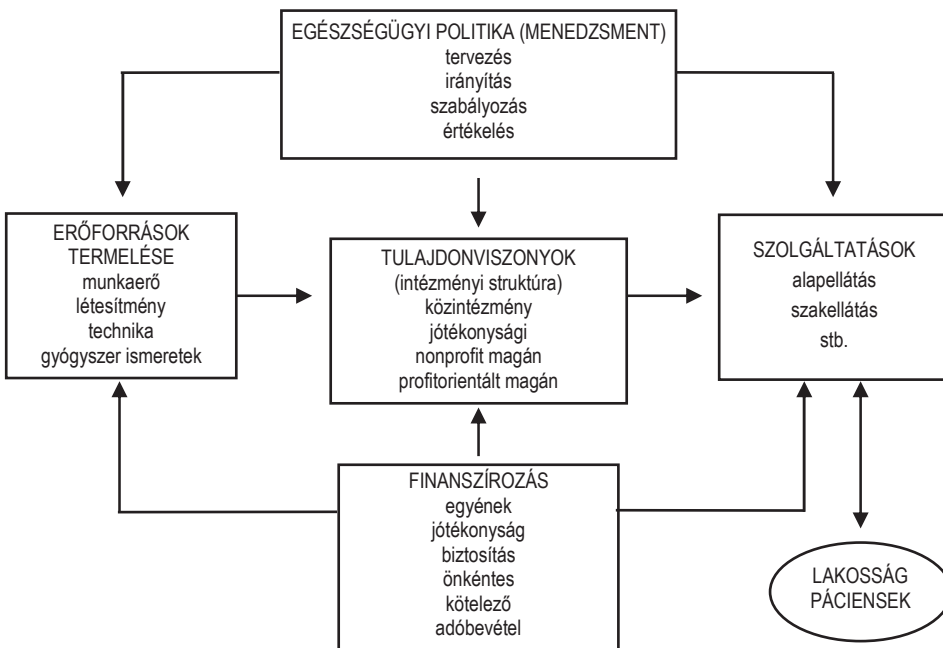
³ Kincses Gyula: Egészség (?) – Gazdaság (?). Praxis Server Kft. 1999.

⁴ Uo.

2. táblázat: Az egészségügyi rendszerek alaptípusai

	NHS	Bismarck	USA
Kötelező biztosítottság	Minden állampolgár	Kivéve a nagyon gazdagok	Öregek és szegények
Szolidaritás érvényesülése	Teljes körű	Majdnem teljes körű	Szűk körű
Equity	Jól érvényesül	Jól érvényesül	Erősen sérül
Forrás	Adó	Járulék	Vegyes
Magánfinanszírozás szerepe	Marginális	Marginális	Jelentős
Összköltség	Alacsonyabb	Alacsonyabb	Magas
Szolgáltatók	Vegyes	Vegyes	Zömmel magán

Forrás: Kincses Gyula: Egészség(?) – Gazdaság(?). Praxis Server Kft. 1999.

1. ábra: Az egészségügyi rendszer összetevői

Forrás: Orosz Éva: Egészségügyi rendszerek és reformtörekvések. 1992.

Az egészségi állapotot befolyásoló tényezők – a WHO állásfoglalása alapján:

- életmód 43%,
- genetikai, biológiai jellemzők 27%,
- környezeti hatás 19%,
- egészségügyi ellátás 11%.

„Az egészségügy szervesen illeszkedik a nemzetgazdaság teljes rendszerébe, s a lakosság egészségi állapotának védelmét és karbantartását szolgáló egészségügyi ellátás a gazdaság fejlődésének meghatározó eleme. Kiemelt figyelmet igényel abból adódóan is, hogy az egészség különleges »jószág« mert:

- mással nem helyettesíthető »árucikk«,
- hiánya lerombolja az egyén jövedelemszerző képességét,
- keresletét nem a fizetőképesség határozza meg,
- helyreállítása iránti igény időpontja, minősége, időtartama az esetek jelentős részében nem tervezhető előre.”⁵

2. EGÉSZSÉG ÉS EGÉSZSÉGÜGY AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Az integráció kezdetén az egészségügyi szempontok csak általánosságban fogalmazódtak meg az EU „iránymutatásában”.

Az egészséggel, egészségüggyel kapcsolatos kihívások, elvárások csak az utóbbi időben kerültek a fontos kérdések közé az EU-ban. A csatlakozni vágyók számára ezek elsősorban arra irányulnak/szolgálnak, hogy csökkenjen a szakadék az Unió és a jelöltek, így Magyarország polgárainak életesélyei között (3. sz. táblázat).

⁵ Gidai Erzsébet: A piac szerepe az egészségügyben. In: Egészségügy és piacgazdaság. MTA Budapest, 1998

3. táblázat: Az egyes életkorokban várható átlagos élettartam nemek szerint

Ország	Év	0 éves		1 éves		2 éves		3 éves		4 éves	
		férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Amerikai Egyesült Államok	1998	73,8	79,5	73,4	79,0	59,7	65,2	31,9	36,4	16,0	19,2
Ausztrália	1994/96	75,2	81,1	74,7	80,5	60,9	66,7	32,8	37,5	15,8	19,6
Ausztria	1999	75,1	81,0	74,4	80,3	60,6	66,5	32,2	37,3	15,8	19,4
Belgium	1998	74,8	81,1	74,2	80,4	60,4	66,7	32,1	37,6	15,6	19,8
Bulgária	1999	68,3	75,1	68,5	75,0	55,0	61,4	27,2	32,6	12,9	15,4
Csehország	1999	71,4	78,2	70,8	77,5	57,0	63,7	28,8	34,4	13,6	16,9
Dánia	1999	74,2	79,0	73,6	78,3	59,8	64,4	31,3	35,2	14,9	18,1
Egyesült Királyság	1999	75,0	79,8	74,5	79,2	60,7	65,3	32,1	36,1	15,3	18,5
Finnország	1999	73,8	81,0	73,1	80,3	59,2	66,4	31,2	37,2	15,1	19,2
Franciaország	1998	74,7	82,2	74,1	81,6	60,3	67,8	32,3	38,8	16,3	20,8
Görögország	1998	75,4	80,4	75,0	79,9	61,2	66,1	32,9	36,9	16,2	18,5
Hollandia	1999	75,3	80,5	74,7	79,9	60,9	66,0	32,1	36,8	15,1	19,1
Horvátország	1995	69,3	77,2	69,0	76,7	55,2	63,0	28,0	33,9	13,1	16,5
Írország	1999	73,9	79,1	73,3	78,5	59,5	64,6	31,1	35,4	14,2	17,7
Japán	1996	77,0	83,6	76,3	82,9	62,6	69,1	33,8	39,8	16,9	21,5
Kanada	1995	75,2	81,2	74,7	80,7	61,0	66,9	32,8	37,8	16,1	20,1
Lengyelország	1999	68,2	77,2	67,9	76,8	54,2	63,0	27,1	34,1	13,2	17,0
Luxemburg	1999	74,7	81,2	74,0	80,4	60,3	66,6	31,9	37,3	15,3	19,5
Magyarország	2000	67,1	75,6	66,8	75,2	53,0	61,5	25,5	32,7	12,5	16,2
Németország	1998	74,5	80,5	73,8	79,9	60,0	66,0	31,6	36,8	15,3	19,0
Norvégia	1999	75,6	81,1	75,0	80,4	61,2	66,6	32,7	37,3	15,6	19,5
Olaszország	1997	75,7	81,6	75,1	81,1	61,3	67,3	32,9	38,0	16,1	19,8
Oroszország	1999	59,9	72,4	60,1	72,5	46,7	59,0	22,6	31,1	11,1	15,0
Portugália	1999	72,0	79,1	71,4	78,5	57,7	64,7	30,5	35,8	14,3	17,8
Románia	1999	67,1	74,1	67,5	74,4	54,2	61,0	26,8	32,2	13,0	15,4
Spanyolország	1998	75,0	82,0	74,4	81,4	60,7	67,6	32,5	38,4	16,0	20,0
Svájc	1999	76,8	82,5	76,3	81,9	62,4	68,0	33,9	38,8	16,8	20,6
Svédország	1999	77,1	81,9	76,4	81,1	62,5	67,2	33,7	37,9	16,4	19,9
Szlovákia	1999	69,0	77,2	68,6	76,8	55,0	63,0	27,1	33,9	13,0	16,6
Szlovénia	1999	71,8	79,3	71,1	78,6	57,4	64,7	29,4	35,6	14,1	18,1

Forrás: Monthly Bulletin of Statistics, Demographic Yearbook, Population and Vital Statistics Report (Data available as of 1 January 2001, Recent demographic developments in Europe (Council of Europe, Strasbourg), Statistics in focus (Eurostat, Luxembourg).

Szerződési alap (jogi alapok): Az EK (RSZ) szerződés 129. cikke; szociálpolitikai egyezmények.

Célkitűzések: az egészség védelme; egészségügyi és biztonsági óvintézkedések a munkahelyi balesetek megelőzésére.

A maastrichti csúcserkezesen (1992) az EK állam- és kormányfői az Európai Unió Szerződés keretében megállapodtak abban, hogy a közösség tagállamaiban az „*egészségvédelem magas szintjét*” fogják biztosítani. A meghatározott cél a széles körben elterjedt, súlyos betegségek kutatása, megelőzése és kezelése, beleértve a kábítószer-függőséget is. Ennek eléréséhez a tagállamok összehangolják ilyen irányú politikájukat és programjaikat, az Európai Bizottsággal történt egyeztetést követően. Az egészségügyi politika megvalósítása érdekében az EU tanácsa minősített többséggel elfogadott ajánlásokat vagy támogató intézkedéseket tesz, a RSZ 189b. cikkében meghatározott döntéshozatali eljárás szerint. A tulajdonképpeni jogalkotási hatalom azonban a tagállamok hatáskörében marad. A 90-es évek közepén az EU szakmai programokat indított néhány kiemelkedő fontosságú népegészségügyi problémával kapcsolatban. 1998-tól kezdődően a tagjelölt országok is részt vehetnek az egészségmegőrzéssel, a rák elleni küzdelemmel, a kábítószerrel, valamint az AIDS és egyéb fertőző betegségek megelőzésével foglalkozó programokban.

Igazi áttörést azonban az Amszterdami Szerződés 1999. május 1-jei hatályba lépése hozott az egészségvédelem uniós hatáskörbe emelése területén. Ennek az új alapokmálynak a 152. cikkelye mondja ki azt, hogy „az egészségvédelem magas színvonalát minden közösségi politikában és tevékenységben biztosítani kell”. Ezzel a közösségi joganyag részévé vált az az elvárás, hogy a döntéshozóknak minden ágazatban mérlegelniük kell, hogy elhatározásaik milyen hatást gyakorolnak az emberi egészségre.

1999 őszén a Romano Prodi vezetésével megalakult Európai Bizottság már hivatalba lépésének kezdetétől a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt helyezett az egészséggel, az egészségüggyel kapcsolatos kérdésekre. A közösség történetében először neveztek ki egészségvédelemért felelős főbiztost az ír David Byrne személyében. A főbiztos hivatalán belül működő népegészségügyi igazgatóság legfontosabb feladata az Unió egységes népegészségügyi stratégiájának előkészítése, mely három területre összpontosít:

- Egységes és átfogó egészségügyi információs és adatkezelési rendszer létrehozása, amely a szakma, a politikusok és a nyilvánosság számára egyaránt szolgáltat megbízható jelentéseket az egészségi állapotjelzőkről.
- Egészségügyi katasztrófahelyzetek (járványok) kezelésére rugalmasan és hatékonyan mozgósítható szellemi és anyagi erőforrások biztosítása.
- Az emberek egészségét befolyásoló társadalmi-gazdasági, életmódbeli és környezeti tényezők elemzése.

A bővítés egészségügyi vonatkozásai is egyre gyakrabban kerülnek szóba. Az Európai Bizottság már mintegy 3 évvel ezelőtt dokumentumban foglalta össze aggodalmait, amelyet az egészségügyért felelős főbiztos az Európai Parlament előtt összegzett. Eszerint a tagjelöltek népegészségügyi elkötelezettsége nem kielégítő, ellátó rendszereik reformra és jelentős mértékű pótlólagos forrásra szorulnak. Úgy vélte, hogy amennyiben a csatlakozni kívánó államok elavult egészségügyi szerkezetit nem sikerül korszerűsíteni, az a finanszírozhatóságukat és a makrogazdasági stabilitást már középtávon veszélyezteti.

Mindezek ellenére az ellátó rendszer egységesítése – jelenleg – nincs napirenden: egységes európai egészségpolitika napjainkban sem létezik, tehát nincsenek előírások arra, hogy a tagállamok milyen egészségügyi ellátó rendszert működtessenek. Ennek egyik oka a szociális védelmi rendszerek sokszínűségében, a másik pedig a mély kulturális és gazdasági különbségekben rejlik. Ezért hivatkoznak gyakran az egészségügyet érintő kérdésekben a *szubszidiaritás elvére*, vagyis jelen esetben arra, hogy Brüsszel csak az államhatárokon túlnyúló kihívásokkal törődik. Ugyanakkor az egészségkárosodás kockázatai ebbe a körbe tartoznak.

2.1. JOGI ALAPOK, JOGFORRÁSOK AZ EGÉSZSÉGÜGY TERÜLETÉN⁶

Az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó országok elsőrendű feladata a jogharmonizáció, azaz annak a nagy jogi rendszernek (Aquis Communitaire) az átvétele, amely célja az, hogy az Uniót szoros gazdasági, politikai, kulturális és szociális együttműködési rendszerbe fogja.

Az Aquis Communautaire elsődleges és másodlagos jogforrásokból áll:

- Az elsődleges jogforrások az alapító szerződések és azok módosításai, és a csatlakozási szerződések.
- A másodlagos jogforrások a közösségi intézmények jogalkotásából alakultak ki. Az Európai Bíróság joggyakorlata pedig precedens alapon (esetjog) járul hozzá az Unió jogrendszer kialakulásához.⁷

Bár az Európai Gazdasági Közösség (EGK) létrehozásakor (1957) az alapvető cél a gazdasági együttműködés bővítése, az áruk, szolgáltatások, a tőke és a személyek szabad áramlásának biztosítása volt, mégis elmondható, hogy *a szerződésekben az egészségügyi szempontok és az egészségvédelem gondolata már a kezdetektől fogva folyamatosan jelen vannak az EU történetében.*⁸

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy már az európai gazdasági együttműködés indulásakor az Európai Szén- és Acélközösséget 1951-ben létrehozó és az EUROATOM (1956) szerződés – bár még csupán a munkahelyi biztonság és egészségvédelem területén – érinti az egészségügyet.

Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) megalakulásakor és a későbbiekben is sokáig – egészen a Maastrichti Szerződés életbe lépéséig – az egészségügyi szempontok leginkább csak a közegészségügy és munkaegészségügy területén érvényesültek, bár az EGK alapító szerződésének,

⁶ A fejezetben szereplő adatok elsődleges forrása: Czimbalmos Ágnes: Az Európai Unió szerepe az egészségügyben. Cikksorozat: Látélet 6–7. szám, 2000

⁷ Kecskés László: EK-jog és -jogharmonizáció. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1997. Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség kereskedelmi joga. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1998.

⁸ A mai Európai Unió alapját az a három európai integrációs szervezet képezte, amelyek az 1950-es években jöttek létre Európai Szén- és Acélközösség, EUROATOM és Európai Gazdasági Közösség néven. Ezek a szervezetek 1967-ben Európai Közösségek néven egyesültek. Az Európai Unió elnevezés 1993. november 1-jétől – a Maastrichti Szerződés életbe lépése óta – van érvényben, utalva a megalósítandó gazdasági és pénzügyi unióra.

a Római Szerződésnek (1957) több – más területeket szabályozó – cikkelyében szerepelnek az egészségügyet érintő, illetve az egészségüggyel kapcsolatos megfogalmazások.

A *Római Szerződés (1957)* – az Európai Gazdasági Közösség (EGK) alapító szerződése – egészségügyi vonatkozású kitételei:

- A szerződés 2. cikkelye többek között az életszínvonal emelését tűzi ki célul, és ezzel – bár csak közvetett módon – megfogalmazza az egészségügy helyét és szerepét a közösségi kapcsolatokon és folyamatokon belül.
- A 3. cikkely c) pontja a négy szabadságjoggal foglalkozva érinti az egészségügyet is a személyek és szolgáltatások szabad áramlását gátló akadályok megszüntetése kapcsán. Az i) pont a szociálpolitikára vonatkozik, beleértve az Európai Szociális Alapot. Az m) pont a kutatást és a műszaki fejlesztést szabályozva hatást gyakorol az egészségügyre. Az o) pont pedig a közösségnek a magas szintű egészségvédelemhez való hozzájárulását írja elő.

A 36. cikk megfogalmazza, hogy az árutranszitra tilalmat vagy korlátozást lehet elrendelni, amennyiben az emberek, állatok, növények életének, egészségének védelme vagy más, a szerződésben felsorolt ok ezt indokolja.

A 48. cikk a személyek szabad áramlásával foglalkozik, melybe beleértendők a betegek és az egészségügyi dolgozók is.

Az 59. cikk a szolgáltatások szabad áramlására vonatkozik, beleértve az egészségügyi szolgáltatásokat is.

- A 100. cikkely élelmiszervédelemre, gyógyszerekre, gyógyhatású termékekre fogalmaz meg szabályozást.
- A 117-118. cikkely a munkahelyi egészség és biztonság kérdésével foglalkozik.
- A 126-127. cikkely az oktatás, szakképzés témaköröket fogja át, és így érinti az egészségügyi képzéseket is.
- A 152. cikkely a népegészségügyi szempontok figyelembevételét írja elő a döntéshozataloknál.

- A 163–173. cikkelyek az egészségügyet is érintő kutatásokra vonatkoznak.

Az *Egységes Európai Okmány (1986)* szilárdította meg a közösségi akcióprogramok jogalapjait az egészségügy területén.

- A 118/a cikkely a jogi alapját adja az egészségügyi ellátás és a munkahelyi biztonság szabályozására vonatkozó direktíváknak.
- A 130/r cikkely a környezetvédelem és a fogyasztóvédelem elemeit tartalmazza.
- A 181/a cikkely az egészségügyi szempontok érvényesülését követeli meg a munkahelyeken.

Az utóbbi két évtized azonban nyilvánvalóvá tette a tagállamok közös, egészségügyet is érintő problémáit, ezzel közös fellépésre serkentve őket.

Lényeges változást a *Maastrichti Szerződésben (1992. febr. 07.) foglaltak* hoztak, amely célul tűzte ki az egészségügy európai kompetenciába történő bevonását, így *népegészségügyi szempontok is megfogalmazódtak benne*. Addig az EU-nak nem volt ebben közvetlen és önálló kompetenciája. Az egészségügyre is vonatkozó szabályozásai közül

- a 6. cikk a jogi és belügyi kooperációról,
- a 75/c cikkely a közlekedésbiztonságról szól.
- A *népegészségügyre vonatkozó 129. cikke szerint a közösség tevékenysége a betegségmegelőzésre, valamint a különösen súlyos egészségkárosodás megelőzésére irányul, és az egészségvédelem követelményei a közösség egyéb területeken folyó politikájának is részét képezik. A 129/a cikk a fogyasztóvédelemmel foglalkozik.*
- a 126–127. cikkelyek a minőségi szakképzésre vonatkoznak.

Az egészségpolitika és ezen belül a népegészségügyi politika ennek a szerződésnek köszönhetően vált önállóvá.

Az egészségügyi együttműködés leginkább csak a népegészségügy területére terjed ki, és a közösség a tagállamok közötti együttműködés előmozdítása, és tevékenységük támogatása révén működik közre az emberi egészségvédelem magas színvonalának biztosításában.

Az 1990-es évek végén az Európai Bizottságnak és a tagállamoknak újra kellett értékelniük a helyzetet (egyik oka a kergemarhakór megjele-
nése), és arra készítette a tagállamokat és a bizottságot, hogy nagyobb fi-
gyelmet szenteljenek az egészségügyi szempontoknak.

Ennek eredményeképpen az *Amszterdami Szerződésben* (1997. okt. 02.) már más megfogalmazásban, általánosabban szerepelnek a közösség feladatai az egészségügy területén, a betegségmegelőzés helyett a nép-
egészségügy javítását tűzve ki célul:

- A szerződés 152. cikkelye értelmében a különböző szektorpolitikák kialakításakor pedig figyelembe kell venni az egészségvédelmi szempontokat is.

A jelenlegi álláspontok szerint a későbbiekben sem a közösség, sem a tagállamok nem kívánják tovább bővíteni a közösség lehetőségeit az egészségügy területén.

Ezzel együtt az egészségügy továbbra is a tagállamok kompetenciájá-
ba tartozik, és ezen a területen jogharmonizáció jelenleg nincs.

2.2. A NÉGY SZABADSÁGJOG KÉRDÉSKÖRE ÉS KAPCSOLATA AZ EGÉSZSÉGÜGGYEL⁹

*A Maastrichti Szerződés azért bír nagy jelentőséggel az egészségügy te-
rületén, mert ennek életbe lépésével alakult ki az egységes belső piac és
szűnt meg minden az áruk, személyek, szolgáltatások és a tőke szabad
áramlását gátló akadály. A négy szabadságjog védelme központi kérdés
az Egységes Európai Piacon belül.*

*Az Unió szabályozás másik vonulata, amely az egészségügyet, az
egészségügyi ellátórendszereket érinti, a négy szabadságjog – az áruk,
személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgásával, érvényesülésével
kapcsolatos.*

⁹ Forrás: Czibalmos Ágnes dr. a Hungaromed 2. Nemzetközi Egészségügyi Szakkiállításához csatlakozó Egészségügyi Tudományos Konferencián (Budapest, 2001. szeptember 6.) elhangzott előadása nyomán.

A *Római Szerződés 3. cikkelyében* található az a szabályozás, amely a négy tényező tagállamok közötti szabad mozgását gátló akadályok eltörlését tűzte/tűzi ki célul.

Kezdetben a közegészségügyi szempontok (az állat- és növényegészségüggyel összefüggő kérdéskörök is) és a munkaegészségügyi szempontok érvényesültek. Ezen szabályozások összehangolásával azonban egyre inkább az egységes belső piac akadályát képező problémák kerültek előtérbe.

Egy tanulmány úgy vizsgálta az egységes belső piac hatását az egészségügyre, hogy áttekintette az 1958–1998 közötti jogi szabályozásokat, melyek erre a területre vonatkoztak. A tanulmány szerzői összesen 233 olyan, a tagállamokra nézve kötelező szabályozást, bírósági ítéletet vagy nem kötelező javaslatot találtak, amelyek egészségügyi vonatkozással bírnak. Azóta számuk folyamatosan nő.

Meg kell említeni, hogy a szabályozás – beleértve az Európai Bíróság ítéleteit is – elsősorban a személyek és a termékek (kiemelt helyen a gyógyszerek) szabad áramlásával kapcsolatos (4. táblázat).

A négy szabadságjog és hatása az egészségügyre:

1. Az áruk (termékek) szabad áramlása: magába foglalja a gyógyszereket és az orvosi eszközöket is.
2. A szolgáltatások szabad áramlása: kiterjed az egészségügyi ellátásra és az egészségbiztosításokra.
3. A tőke szabad áramlása: jelenti az euró – mint fizetési eszköz – mozgását, és az árak, valamint az árképzés növekvő átláthatóságát.
4. A személyek szabad áramlása: tartalmazza az egészségügyi dolgozók és a páciensek mozgását.

4. táblázat: A négy szabadságjog érvényesülésének előnyei és hátrányai az egészségügy szereplői szempontjából

Szereplők	Előnyök	Hátrányok
<i>Páciensek</i>	Nagyobb választék Kedvezőbb árak Hozzáférhetőség határon túli egészségügyi szolgáltatásokhoz Elkerülhető várólisták Az árak különbözőségéből fakadó előnyök (pl. gyógyszerek esetén) Folyamatos külföldi gyógykezelés lehetősége (pl. baleset után vagy nyugdíjasoknak)	A piac esetleg telítetté válik Bizonytalanság az ellátásban, ellátatlan területek alakulhatnak ki Nehéz a védekezés a túlszámlázás ellen Nincs minőségi garancia az ellátó szak tudására és az ellátásra vonatkozóan Várólisták kialakulása a külföldiek miatt Nincs közvetlen számlakiegyenlítés a biztosító által
<i>Hatóságok</i>	A versenyhelyzetből és a nagyobb választékból fakadó előnyök: pl. alacsonyabb ár A különféle testületek, tanácsok, szak-szervezetek kisebb beleszólási, beavatkozási lehetősége	A külföldi ellátókat nem lehet szankcionálni, emiatt közegészségügyi előírások sérülhetnek Az ellátás minősége nem garantálható A költségek emelkedhetnek Az ellátás tervezhetetlen, nem alkalmazkodik a lakosság szükségleteihez Növekvő igénybevétel, ami növekvő költségekhez vezet Növekvő adminisztráció az egészségügyi adatokat tartalmazó dokumentumok szétszórtsága miatt (nincs központi adatbank) Növekvő adminisztráció a külföldön igénybe vett egészségügyi ellátások miatt
<i>Egészségügyi szolgáltatók</i>	A verseny és a piacnyitás előnyei: növekvő igények, nyitott piac, jobb eszközkihasználás, a minőség javul(hat)	A versenyhelyzet és a piacnyitás hátrányai: tisztességtelen verseny a külföldi szolgáltatók részéről, akiket más tagállambeli hatóságok nem szankcionálhatnak A páciensek elvándorlása és/vagy rendszeretlen megjelenésének hatása
<i>Gyártók</i>	A verseny és a piacnyitás előnyei: növekvő igények, nyitott piac, a minőség javul	Parallel import

Forrás: AIM: Implications of recent jurisprudence on the co-ordination of health care protection system

2.3. MUNKAHELYI BIZTONSÁG ÉS EGÉSZSÉGVÉDELEM¹⁰

A munkahelyi biztonság és egészségvédelem területe, valamint a munkakörülmények javítása nem tartozik szorosan a négy szabadságjog körébe, ugyanakkor elmondható, hogy az uniós szabályozás talán legkidolgozottabb és leginkább technikai jellegű területe.¹¹

Az ide vonatkozó szabályozások – munkahelyi biztonsággal és egészségvédelemmel foglalkozó kitételek – már az első közösségi szerződésekben is szerepelnek (ld. ESZAK Szerződés 2. cikkelye, EUROATOM Egyezmény 30–39. cikkelyek, Római Szerződés 117–118. cikkely). Ezek a megfogalmazások azonban nem bizonyultak elégségesnek, mivel ezek alapján munkavédelmi irányelvet csak a közösség deklarált gazdasági céljainak címkéjével lehetett hozni. Ebből következett az, hogy *1974-ig csupán egyetlen irányelv és néhány ajánlás született ezen a területen.*

A tényleges jogalkotás csak az 1970-es évek második felében indult, mert ekkorra alakult ki a tagállamok között általános egyetértés abban, hogy ezen a területen is szükség van harmonizációra.

A Szociális Akcióprogram létrehozásával – amely kinyilvánította a munkahelyi biztonság és egészségvédelem elsőbbségét – és ennek szellemében 1974 után létrehozták a munkavédelem közösségi intézményeit, a kutatással foglalkozó Dublini Alapítványt és egy tanácsadó testületet a biztonság, higiéné és az egészségvédelem területén. Ezek után az 1977–1988 közötti időszakban olyan irányelvek születtek, amelyek:

- a munkahelyi biztonsági jelek használatával;
- a fizikai, kémiai és biológiai anyagok káros hatásainak kitett munkások védelmével;
- az üzemi balesetek megelőzésével, illetve a balesetek következményeinek csökkentésével;
- a terhes munkavállalók védelmével foglalkoztak.

¹⁰ A fejezetben szereplő adatok elsődleges forrása: Czibalmos Ágnes dr.: Az Európai Unió szerepe az egészségügyben. Cikksorozat: Látlelet 6–7 szám, 2000.

¹¹ Kőnczei György, Gyulavári Tamás: Európai szociális jog köztisztviselők számára. Kézirat, 1999.

Az ezt követő időszakban az e területre vonatkozó *jogalkotás tovább gyorsult*, hiszen az áruk és szolgáltatások biztonságos áramlása, valamint a munka- és egészségvédelem között szoros összefüggés mutatható ki: a magasabb szintű munkavédelem kezdetben bár növeli a költségeket, hosszú távon azonban nagyobb hatékonysághoz és olcsóbb foglalkoztatáshoz vezet a munkahelyi balesetek számának csökkenése révén.

A közösségi munkavédelmi jog – a fentiekből következően – kettős célt szolgál:

- egyrészt kiegyenlíti a versenyfeltételeket a tagállamok és azok vállalatai között,
- másrészt azzal, hogy megelőzi az üzemi balesetek létrejöttét és a foglalkozási betegségek kialakulását, szociális és egészségvédő hatással bír.

Újabb előrelépést jelentett az *Egységes Európai Okmány létrejötte*, amely a 118/a cikkkel jogi alapot adott a másodlagos jogalkotáshoz. A tanács 89/391/EGK irányelve az alapvető eljárási rendet, a munkavállalói és munkáltatói kötelezettségeket fogalmazta meg a munkahelyi biztonság és egészségvédelem terén.¹²

A szabályozások értelmében az elsődleges a megelőzés, ezért

- a munkáltató felelőssége és kötelezettsége: a munkavállalók egészsége és biztonsága érdekében szükséges intézkedések meghozatala és ezek betartásának ellenőrzése, továbbá olyan intézkedések bevezetése, amelyek csökkentik a munka monoton jellegét;
- a munkavállalók felelőssége és kötelessége: vigyázni önmaguk és mások biztonságára, testi épségére, a gépek és szerszámok helyes kezelése, a személyes védőfelszerelés használata, és a veszélyhelyzetek azonnali jelentése.

Az irányelv hatálya vertikális, vagyis a munkavállaló csak a tagállamot perelheti a keretirányelv vagy az annak alapján kiadott egyedi irányelv végre nem hajtása miatt, de munkáltatóját nem.¹³

¹² Kőnczei György, Gyulavári Tamás: Európai szociális jog köztisztviselők számára. Kézirat, 1999.

¹³ Uo.

Megállapítható, hogy míg a korábbi időszakok a jogalkotásra fókuszáltak, az 1996–2000 közötti akcióprogram az információ biztosítására és a szabályok tényleges betartására helyezte a hangsúlyt.

2.4. AZ EURÓPAI EGÉSZSÉGFÓRUM

Az egészségügyi szempontok előtérbe kerülése arra készítette az Európai Bizottságot, hogy létrehozza az *Európai Egészségfórumot*, melynek első ülésére 2001 novemberében került sor.

Létrehozásának célja:

- hogy a közösség egészségügyi stratégiája világos legyen mindenki számára, és biztosítsa az érintettek és a lakosság bevonását az egészségpolitika fejlesztéséhez és megvalósításához, a prioritások meghatározásához;
- egyúttal segíti az információáramlást, és konzultációs lehetőséget biztosít.

Részei:

- Egészségpolitikai fórum:
résztevői: a tagállamok és a tagjelölt államok képviselői, európai szervezetek képviselői (olyanoké, melyeknek tagjainak 50%-át a tagállamok adják), továbbá az NGO-k, az egészségügyi szakmai szervezetek és szakszervezetek, az egészségügyi szolgáltatók és egészségbiztosítási szervezetek, az ipar, az önkormányzatok képviselői, nemzetközi szervezetek és alkalmi meghívottak.
- Nyitott fórum: 1-2 téma megbeszélésére szolgál, részt vehet minden érintett szervezet.
- Látszólagos fórum: célja: mindenki számára hozzáférhetően biztosítani a fenti két szervezet dokumentumait, teret adni speciális témák megvitatására, információ- és dokumentumforrás biztosítása. Online hírlevelük a tájékoztatást szolgálja. Továbbá javaslatokat fogad a lakosságtól az egészségfórum felé.

- Titkárság: végzi a koordinálást, kapcsolattartást, szervezést, kiadványok továbbítását.

2.5. A BETEGJOGOK ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ UNIÓ ORSZÁGAIBAN

Az, hogy a betegnek joga van részt venni a döntésben vagy döntést hozni, többszörösen is megalapozott:

- Először is *rendelkezik az ún. politikai joggal*, vagyis állampolgárként szabadon választhatja meg, hogy ki járjon el az ügyében.
- A másik jog, amely megalapozza a beteg részvételét a döntésben, az, hogy fogyasztója egy szolgáltatásnak, és minthogy ennek a szolgáltatásnak a finanszírozásához a beteg is egyre inkább hozzájárul, ezen az alapon élhet beleszólási joggal.
- A harmadik pedig az, hogy az állampolgárok jogokkal felruházott személyek, s ennek alapján részt vehetnek a döntésben.

A betegjogok növekvő elismertségét tükrözi, hogy egyre több szervezet foglalkozik rendszeresen ezzel a kérdéssel. A WHO-val együttműködő szervezetek közül ebben a témában élenjáró az Egészségügyi szakellátók egyesülete, ez az Európai Unió állandó bizottsága. Hasonló még a Nemzetközi szolgáltatást igénybe vevők szervezete.

Maga az EU is ide tartozik, azonban az EU szóhasználatában nem a betegjogok dominálnak, hanem a betegjogokat a fogyasztói jogok körébe sorolják. Az együttműködő szervezetek között meg kell említeni az Európa Tanácsot, az Európai Kórházzövetséget, az Orvosok Világszövetségét. Ez utóbbi egyébként 1985-ben már kidolgozott a betegjogokról egy deklarációt, amely az évek során több módosításon esett át.

A szervezetek közös célja az, hogy a betegek jogvédelmet kapjanak az egészségügyi szolgáltatások során. E jogosultságot több elv is alátámasztja. Első helyen kell említeni az önrendelkezés jogát, vagyis hogy minden embernek joga van a testi és pszichológiai integritáshoz. Az elvek közül nagyon fontos az – és ez minden beavatkozás előfeltétele –, hogy a beteget megfelelően tájékoztassák.

Az ellátás során az adott intézménynek teljesítenie kell a minimális minőségi követelményt, amely mindenképpen elvárható és ellenőrizhető.

A WHO olyan jellegű tevékenysége, amely a betegjogok elismertetésére irányult, a 60-as évekre nyúlik vissza, *de a betegjogi deklaráció szövegét csak 1994-ben, Amszterdamban alkották meg*. Ezt a nemzetközi dokumentumot számos országban alkalmazzák, és számos országban alkották meg úgy a betegjogi törvényt, hogy az *Amszterdami Deklaráció* alapelveiből indultak ki. Az Amszterdami Deklaráció fő alapelvei közül meg kell említeni *az emberi jogokat*, hiszen ezek azok, amelyek sérülhetnek az egészségügyi ellátás során.

A kezelési döntésekben *az információhoz jutás* is rendkívül fontos, de ugyanilyen fontos alapelv a döntési jogosultság, az orvos-beteg kapcsolatban a titoktartás, az adatok bizalmas kezelése.

Fontos alapelv még a gyógyszerkezelés színvonalához kapcsolódó kérdésekre adandó válasz, és egyáltalán, a gyógyszerkezeléshez való jog.

A WHO néhány évvel ezelőtt létrehozta az *EPPRCE (European Partnership on Patient's Rights and Citizens' Empowerment)* szervezetét a betegjogok területén munkálkodók összefogására. Álláspontjaik közül a legfontosabb az, hogy a beteget mindig a közegészségügyi döntésekről zajló viták középpontjába kell helyezni. Mindebben partnernek tekintik az egészségügyi dolgozókat is.

Az egészségügyi rendszer átalakításával kapcsolatos döntésekben a szervezet nagy hangsúlyt fektet az állampolgári részvételre. Együttműködő partnereik között található az 51 WHO-tagország egészségügyi miniszterei, az Európa Tanács, az orvosok és egészségügyi szakdolgozók szervezetei, a betegszervezetek, valamint a gyógyszergyártók különböző szervezetei.

Az EPPRCE 2001 szeptemberében Budapesten tartotta soros konferenciáját. A konferencia két fő témája közül az egyik a tájékozott beleegyezés joga, a másik pedig az állampolgári részvétel az egészségügyi döntésben és a betegszervezetek szerepe a betegjogok betartásában, érint-

ve azt a kérdést is, hogy hogyan tudnak kapcsolatot fenntartani harmadik féllel, pl. a gyógyszergyártókkal.

Az EPPRCE szerint az egész egészségügyi ellátórendszer minőségének fejlesztéséhez nélkülözhetetlenek a panaszeljárásokban megfogalmazódott tapasztalatok.

2.5.1. A betegjogok szabályozása Európában (2001-es információ szerint)

Eddig tíz országban foglalták *törvénybe* a betegjogokat: Izland, Norvégia, Finnország, Hollandia, Litvánia, Magyarország, Görögország, Izrael, Grúzia, Dánia.

A betegjogok másik lehetséges megközelítése, amikor nem törvénybe, hanem *chartába* foglalják a jogokat. Ezek a jogok azonban bíróságok vagy más hatóságok előtt nem érvényesíthetők, tulajdonképpen pusztán csak a morális elvek összefoglalásai. Összesen kilenc országban foglalták chartába a betegjogokat: pl. Angliában, Írországon, Franciaországban, Portugáliában.

Belgiumban, Spanyolországban és Moldovában jelenleg betegjogi törvényt, Németországban és Szlovákiában pedig chartát készítenek elő.

A német betegjogi charta, szemben a megszokottal, jogi erejű dokumentumként funkcionál.

Betegjogi képviselői rendszer működik az európai országok közül Finnországban, Norvégiában, az Egyesült Királyságban, Spanyolországban, Izraelben, Görögországban és **Magyarországon**.

2.6. AZ EURÓPAI UNIÓ EGÉSZSÉGÜGYI ÉS SZOCIÁLIS KÉRDÉSEKSEL FOG-LALKOZÓ SZERVEZETEI, INTÉZMÉNYEI ÉS A SZABÁLYOZOTT TERÜLETEK

Az EU egyik kulcsfontosságú intézményének, az Európai Bizottságnak a fő szervezeti egységei a főigazgatóságok (Directorate-General, DG). Minden főigazgatóság egy-egy szakterület, ágazat irányításáért, felügyeletéért felelős. Több főigazgatóság tevékenységi körébe, felügyelete alá tartoznak olyan kérdések, amelyek az egészségügyet és/vagy a szociális

szférát közvetlenül érintik (pl. közegészségügyi kérdések, környezetvédelem, fogyasztóvédelem stb.).

2.6.1. Az EU egészségügyi és/vagy szociális kérdésekkel (is) foglalkozó főigazgatóságai¹⁴

- Health and Consumer Protection Directorate-General (Egészségügyi és Fogyasztóvédelmi Főigazgatóság)
- Enterprise Directorate-General (Vállalkozási Főigazgatóság)
- Employment and Social Affairs Directorate-General (Foglalkoztatási és Szociális Ügyek Főigazgatósága)
- Environment Directorate-General (Környezetvédelmi Főigazgatóság)
- Research Directorate-General (Kutatási Főigazgatóság)
- Enlargement Directorate-General (az EU Bővítési Főigazgatósága)

2.6.2. Az egészségügyet érintő, közösségi szinten szabályozott területek¹⁵

Orvostechikai eszközök; gyógyszergyártás, gyógyszer-kereskedelem, gyógyszerellátás; daganatos betegségek; dohányzás; kábítószer-függőség; alkoholfüggőség; AIDS és egyéb fertőző betegségek; dopping; ólommérgezés; cardiovasculáris betegségek; örökklődő betegségek; ritka betegségek; környezet és egészség, környezetegészséggel kapcsolatos betegségek; orvosi vizsgálat és kezelés közben fellépő ionizáló sugárzás elleni védelem; nukleáris balesetek; elektromágneses terek; munkahelyi biztonság és egészségvédelem; fogyasztóvédelem; élelmiszerbiztonság; egészségügyi foglalkozások; diplomák elismerése, orvosi címek viselése. A foglalkoztatás gyakorlásának szabályai; szakképzés, továbbképzés, egészségnevelés; egészségmegőrzés, táplálkozás és egészség; egészségmonitorozás; a nők egészsége; dializált betegek védelme; vér és vérkészítmények, véradás; szervátültetés; sürgősségi egészségügyi kártya; toxikológia és egészségvédelem, akut humán mérgezések megelőzése és kezelése; baleset-megelőzés; kutatás- és információtechnológia; szociális

¹⁴ Forrás: www.medinfo.hu/weblap/eu/kerdes.html

¹⁵ Uo.

ügyek; személyek szabad mozgása; idősek, rokkantak, fogyatékosok; a faji megkülönböztetés elleni küzdelem.

Az Európai Tanács 1993-as koppenhágai csúcstalálkozásán született döntés arról, hogy az integrációs felkészülés érdekében egyes közösségi programokhoz a társult közép- és kelet-európai országok is csatlakozhatnak. Magyarország részvételének feltételeit az Európai megállapodáshoz kapcsolódó 1995 júniusában aláírt kiegészítő jegyzőkönyv tartalmazza. Ennek értelmében az integrációs felkészülés elősegítése érdekében az alábbi az egészségügyet érintő közösségi programokhoz történő csatlakozás feltételeiről és módozatairól született megállapodás az EU és Magyarország között.

Népegészségügyi programok:

- egészségmegőrzés (Health Promotion);
- rákellenes program (Combating Cancer);
- kábítószer elleni harc (Fight Against Drugs);
- az AIDS megelőzése (AIDS Prevention).

A közösségi programokban való magyar részvételt szabályozó kerethatározat hatályba lépése eredményeképpen 2002-től kezdődhet meg részvételünk azokban a programokban, amelyek 2001-ben nem kerültek egyedi társulási tanácsi határozattal megnyitásra. E programok azok, amelyekben vagy korábban nem vettünk részt, vagy 2001-ben újonnan indultak.

Az új népegészségügyi keretprogram:

- egészség monitorozása (Health Monitoring);
- sérülések megelőzése (Injury Prevention);
- szennyeződésekkel kapcsolatos betegségek (Pollution-related diseases).

2.7. AZ EURÓPAI UNIÓ EGÉSZSÉGÜGYEL FOGLALKOZÓ AKCIÓI, PROGRAMJAI

Az akciók jogalapjait a népegészségügy területén a Maastrichti Szerződés teremtette meg. A szerződés alapján a bizottság kötelező jelleggel figyeli, hogy az általa javasolt politikák, intézkedések és eszközök ne legyenek ártalmasak a lakosság egészségére, ne okozzanak közegészségügyi szempontból kedvezőtlen feltételeket, folyamatokat.

A programok célja olyan egész Európát átfogó hálózat létrehozása, amelynek segítségével lehetővé válik a tudományosan megalapozott, az egészségvédelmet célzottan és átfogóan előmozdító horizontális együttműködés kialakítása és koordinálása.

Az akcióprogramok magukban foglalják:

- az életmódot érintő kérdéseket,
- az információáramlást és -értékelést,
- egyes betegségek, betegcsoportok megelőzését, valamint
- a közegészségügyi szakképzést is.

A főbb programok:

- a lakosság egészségi állapotának felügyelete (monitoring), összehasonlító elemzések készítése;
- egészségvédelmi információs, egészségnevelő és -oktató program – AIDS és egyéb szexuális úton terjedő betegségek megelőzése;
- rákmegelőzési program;
- a ritka betegségek megismerése, megelőzése;
- az allergiás betegségek megelőzése;
- a balesetek és sérülések megelőzése.

További területek:

- hálózat kialakítása a fertőző betegségek ellenőrzésére és felügyeletére;
- együttműködés a vérkészítmények biztonsága és ellenőrzése érdekében;
- az egészségügyi szempontok integrálása az egyéb közösségi politikákba;

- költségvetési programok az egészségügyi ellátásban a kiadások növekedésének mérséklésére;
- az egészségügy prioritásainak összehasonlító, elemző vizsgálata.¹⁶

A programok segítik a tagországokat saját egészségvédelmi prioritásaik, elveik, eredményeik közzétételében, a közösség érdekében történő együttműködésben, az egészséges életmód kialakításához szükséges ismeretek, aktivitások (szabadidő- és sporttevékenységek, fizikai aktivitás, egészséges táplálkozás, az alkoholfogyasztás csökkentése) és a rizikófaktorokra (alkoholfogyasztás, dohányzás) vonatkozó ismeretek terjesztésében.¹⁷

A veszélyeztetett csoportokra kiterjedő programok az iskolát elhagyó fiatalok részére szerveznek az egészséges életmódot elősegítő sport- és kulturális programokat, továbbá együttműködnek az idős személyeket ellátó intézményekkel is az idősök helyzetének javítása érdekében.

Hálózatok:

- „Egészséges iskolák” hálózat: A WHO és az Európai Unió összefogásával működik, és célja a gyermekek egészséges életmódra való nevelése. Ez az egyetlen olyan program, amely nem csak uniós tagállamok és tagjelölt országok együttműködéséből áll: 37 országból több mint 500 iskola a tagja.
- „Egészséges városok” hálózat: programjában szerepel az idős emberek, a fiatalok, a fiatal családok támogatása és egészséges élethez segítése.

Képzés:

A program prioritásai közé tartozik a népegészségügyi szakemberképzés. Ennek célja az egészségügyi döntéshozók, politikai vezetők, közalkalmazottak, az egészségügyi akciókat szervező szakemberek (orvosok, nővérek, szociális munkások, oktatók, védőnők stb.) és az azokban részt vevő aktivisták (szülők, tanárok stb.) továbbképzése.

¹⁶ Hanusz Klára: Az Európai Unió Közegészségügyi Akcióprogramjai. Kézirat, 1998.

¹⁷ European Commission: Community Action Programme on Health Promotion, Information, Education and Training, Manuscript, 1998.

A tagállamok között jelenleg is folyó együttműködésnek köszönhetően lehetővé válik az eddig szerzett tapasztalatok és a legjobban bevált módszerek közkinccsé tétele és elterjesztése.

2.7.1. Egészségügyi indikátor- és felügyeleti rendszer

A közösségi egészségügyi helyzet helyes értelmezéséhez, a közösségi akcióprogramok megtervezéséhez és értékeléséhez elengedhetetlen az egységes, megbízható és összehasonlításra alkalmas egészségügyi indikátor- és felügyeleti rendszer kialakítása.¹⁸ Ez a program biztosítja a többi politika kialakításához nélkülözhetetlen kiinduló adatokat.

Elve és célkitűzése: az egészségügyi és az egészségi állapotjelző adatok figyelemmel kísérése az unió területén. Ezzel biztosítja a más, külső országokkal való reális összehasonlítást, és megkönnyíti a közösségi programok és akciók tervezését, megvalósítását és értékelését.

Az összehasonlítás alapja: a közös adatszótár, az egységes definíciók, az egységes adatgyűjtési metodológia, a harmonizált adatgyűjtési módszerek és gyakoriság kialakítása, elfogadtatása, valamint harmonizált kérdőívek használata.

A felügyeleti rendszer így lehetővé teszi:

- az egészségmonitorozást;
- az egészségpolitika értékelését;
- a tagországok közötti összehasonlítást;
- a minőségi különbségek azonosíthatóságát.

A felügyeleti rendszer képezi az alapját az egészséget fenyegető veszélyek elhárításának.

2.7.2. Speciális cselekvési akciók/programok

A bizottság 1987-től területspecifikus és azóta állandóan továbbfejlesztett akcióprogramokat dolgoz ki:

- Az „*Európa a rák ellen*” elnevezésű program volt az első, hosszú távú kezdeményezés, melyet az EK állam- és kormányfői hívtak életre már

¹⁸ Takács Albert, Boján Ferenc és mtsai: Az európai integráció szociális és egészségügyi kérdései. Budapest, 1996.

1985-ben. Ide sorolható: a rák kialakulása kockázatának csökkentését célzó európai kutatási és képzési támogatás, valamint egy átfogó információs politika.

- Egy másik EK-program az „*Európa az AIDS ellen*”, amely 1991 óta folyamatosan működik. A betegség elleni hatékonyabb harc érdekében egy, az egész unióra kiterjedő adat- és tapasztalatcsere-rendszerrel határoztak a miniszterek.
- A *drogellenes küzdelemben* is összefogtak a tagállamok. Mivel a RSZ 129. cikke nyomatékmal említi a kábítószer-függőséget, a bizottság 1995-ben kidolgozta az első, 2000-ig tartó ütemtervét. A drogproblémák sokrétűsége miatt a hangsúly itt is elsősorban a megelőzésre helyeződik, az információk, tapasztalatok és a bevált módszerek cseréjére, valamint a közösségi szintű adatgyűjtésre. Támogatják emellett a kábítószerfüggő személyek rehabilitációját, társadalmi újraintegrációját és a nekik nyújtott tanácsadást.
- Hagyományosan komoly figyelem illeti a *munkavállalók egészségvédelmét*. Az évezred végéig tartott a harmadik, 1993-ban indított akcióprogram. Ez kiemelten foglalkozott a munkahely biztonsági, ergonómiai és higiénés szempontjaival, valamint az ott zajló szociális párbeszéddekkel. Az egységes védelmi szint gyakorlati megvalósítása érdekében fejtik ki határokon átívelő tevékenységüket az ún. üzemi eurotanácsadók, akik felvilágosítják és meghallgatják a közösségszerte működő vállalatok és konszernek munkavállalóit.

2.8. EGÉSZSÉGMONITOROZÁS AZ EU-BAN

Health is a state of complete physical, mental, and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity.

Az egészség a teljes testi, mentális és szociális jóllét állapota, és nem csupán betegség- vagy fogyatéknélküliség.

(I. Egészségfejlesztési Konferencia, Ottawa, 1986.)

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) Európai Régiójának tagállamai 1980-ban előkészítették közös egészségpolitikájukat, az *Egészséget min-*

denkinek európai stratégiát (European Strategy for Health for All). 1984-ben megfogalmazódtak azok az ajánlások, melyek meghatározták az egészségügyi célkitűzéseket, s ezt követően megkezdődött a stratégia megvalósítása, majd az eredmények rendszeres megfigyelése.

Az Európai Unió egészségmonitorozási programja – a népegészségügyi szempontból jelentős adatok folyamatos és szisztematikus gyűjtése, feldolgozása és értékelése, valamint az eredményeknek a döntéshozókhoz történő továbbítása – az Európai Parlament és az Európa Tanács politikai döntése nyomán 1998-ban indult. Az Európai Parlament és az Európa Tanács 1997. június 30-i határozatának megfelelően a népegészségügyi keretprogramon belül – az akkori tervek szerint – 1997 és 2001 között egységes egészségmonitorozási rendszert alakítanak ki és alkalmaznak a tagállamokban.

Az Európai Unió egészségmonitorozási programja, a projektek, valamint az egészségmonitorozási közösségi akció programbizottságának és a munkacsoportoknak a bemutatása, a publikációk, az egészségi állapottelmérések, továbbá az éves munkaprogramok ismertetése az Európai Bizottság honlapjának *Egészségmonitorozás* fejezetében található:

Europa – European Commission – Health – Public Health – Programmes – Health-Monitoring.

(http://europa.eu.int/com/health/ph/programmes/monitor/index_en.htm)

Az EU egészségmonitorozási programbizottságának – mint egyetlen EU-n kívüli ország – megfigyelőként Magyarország is tagja.

2.9. AZ EURÓPAI UNIÓ ÁLLANDÓ NŐVÉRBIZOTTSÁGÁNAK (*Permanent Committee of Nurses of the European Union = PCN*) **TEVÉKENYSÉGE**

A PCN az ápolók szakmai érdekképviselői szervezete az EU-ban. Székhelye Brüsszel, a belga jog szerint hivatalosan bejegyzett, önálló jogi személy. Képviselet a tagországok, illetve a felvételre váró országok ápolóit, kiknek nemzeti ápolói egyesülete – **Magyarországon a Magyar ápolási egyesület** – INC-tagsággal rendelkezik. A bizottság alapokmányában

meghatározott célok között szerepel, hogy fellépjen az illetékességi körébe tartozó, az ápolói hivatásra és az unión belüli egészségügyi ellátásra vonatkozó kérdésekben. Az Állandó Nővébizottság munkáját a négy-évenként választásra kerülő vezetőség irányítja.

A PCN évente két alkalommal, áprilisban és novemberben ülésezik. Az üléseken részt vesznek a tagállamok nemzeti ápolási egyesületének képviselői, akik a felvetett kérdésekben szavazati joggal rendelkeznek. Meghívott megfigyelőként részt vehetnek a felvételre váró országok nemzeti egyesületeinek képviselői is, akik részvételi joggal rendelkeznek. 1999. április 15–16-án 72. soros ülését Budapesten rendezte.

A PCN minden olyan kérdéssel foglalkozik, ami hatással van az unión belüli egészségügyi ellátásra, a környezetre, az ápolói hivatásra és az ápolókra. Ezek közül kiemelten foglalkozik az alábbi témákkal:

- ápolóképzés, ápoláskutatás;
- az ápolás minősége, biztonsága, jogi szabályozása, részvétel az egészségügyi döntés előkészítésében;
- foglalkoztatáspolitikai, munkaerő-vándorlás, az EU bővítésének egészségügyi vonatkozásai.

2.10. AZ UNIÓ LEGFONTOSABB EGÉSZSÉGÜGYI PROBLÉMÁI, FELADATOK ÉS CÉLKITŰZÉSEK

Egészségügyi problémák

- A lakosság elöregedése:
 - a születéskor várható élettartam növekedése,
 - az idős páciensek arányának növekedése,
 - a születési arányszámok csökkenése.
- Az egészségügyi költségek növekedése:
 - új, költséges diagnosztikus eljárások alkalmazása,
 - új terápiás eljárások bevezetése (beleértve az eszközöket és az egyre dráguló gyógyszereket is),

- növekvő egészségügyi kiadások, melyek tartalmazzák a korábban nem gyógyítható betegségek kezelését is,
- az egyenlő hozzáférés biztosítása mindenki számára.
- A folyamatosan növekvő lakossági elvárások az egészségügyi szolgáltatásokkal szemben:
 - a mobilitás (turizmus, más tagállamokban történő letelepedés és munkavállalás stb.) növekedéséből adódó problémák: növekszik a betegségek átadhatósága, új fertőző források jelennek meg, régebbi, már visszaszorított betegségek újabb térhódítása (pl. tuberkulózis), a migráns munkások, közösségek eltérő egészségügyi problémái által okozott feszültségek, a többletterhelés hatása a helyi egészségügyre;
 - egészségnevelés és információ biztosítása a lakosság számára;
 - a munkahelyi balesetek és foglalkozási betegségek megelőzése, csökkentése.

Megoldandó feladatok, célkitűzések

A megelőzés terén:

- az elkerülhető megbetegedések és halálozások csökkentése – a korai elhalálozás esélyeinek csökkentése;
- a krónikus betegségeket okozó tényezők kiküszöbölése – munkaképzetelenséget okozó tényezők kiküszöbölése;
- időskori betegségek elkerülése;
- az egészséges életévek meghosszabbítása – az általános egészségi állapot javítása;
- az aktív öregkort akadályozó tényezők kiküszöbölése;
- az életminőség javítása;
- a lakosság általános jó közérzetének védelme;
- a betegségek gazdasági és szociális következményeinek csökkentése;
- a munkahelyi biztonság növelése;
- a foglalkozási betegségek megelőzése, csökkentése;
- a megváltozott természetes és munkahelyi környezet következtében fellépő betegségek visszaszorítása;

- a fertőző betegségek terjedésének megakadályozása;
- uniós és regionális szintű egészségnevelő, egészségfejlesztő programok kidolgozása és megvalósítása;
- közös akcióprogramok kialakítása a népegészségügy szempontjából legfontosabb területeken;
- regionális és nemzetközi környezetvédelmi rendszerek kialakítása – regionális és nemzetközi monitorozó rendszerek kialakítása.

Az egészségügyi költségek finanszírozása terén:

- az aktív lakosok számának csökkenéséből adódó gondok kezelése;
- az új diagnosztikus és terápiás eljárásokhoz való hozzáférés biztosítása;
- az új, általában a korábbinál költségesebb eljárások finanszírozási forrásainak megteremtése;
- a hatékonyság növelése;
- átlátható, összehasonlítható egészségügyi költségek kialakítása és nyilvánosságra hozatala;
- a migráns munkások eltérő egészségügyi igényeinek biztosítása.

A minőségbiztosítás terén:

- a tagállamok és régiók egészségügyi szolgáltatásainak színvonalában meglévő különbségek megszüntetése (standardizálás);
- minőségügyi szempontok bevezetése szakmai hálózatok kialakításával, tapasztalatcserével;
- akkreditációs rendszerek kialakítása;
- egységes szakmai álláspont kialakítása az egyes (elsősorban terápiás) eljárások hatásosságának megítélését illetően.

A négy szabadságjoghoz kapcsolódóan:

- az egészségügyben dolgozók szabad mozgását korlátozó – ma még meglévő – adminisztratív korlátok eltörlése;
- a más tagállamban lévő egészségügyi szolgáltatók igénybevétele anyagi következményeinek tisztázása.

Az oktatás és kutatás terén:

- az egészségügyben dolgozók oktatása;

- a folyamatos szakmai továbbképzési rendszer uniós szintű kialakítása;
- a kutatás elősegítése, az együttműködés növelése a tagállamok kutatói között.

2.11. AZ EU ÉS A TAGÁLLAMOK VISZONYA AZ EGÉSZSÉGÜGY TERÜLETÉT ÉRINTŐ KÉRDÉSEKBEN

Az Európai Unióról szóló szerződés 3/b paragrafusa alapján azokon a területeken, ahol az EU nem illetékes, nem avatkozik be, csak abban az esetben, ha a fellépés hatékonyabban kivitelezhető a közösség szintjén (szubszidiaritás).

Az unió akcióinak meg kell felelniük a kitűzött céloknak.¹⁹

- *Összehangolás:* az EU minden szinten törekszik az építő kapcsolatok létrehozására, az ismeretek két-, illetve többoldalú átadására, az észlelt hiányosságok leküzdésére, az intézkedések hatékonyságának növelését célzó stratégiák kialakítására, illetve javítására.
- *Az arányosság elve:* az EU olyan átfogó tervek létrehozására és megvalósítására koncentrálja tevékenységét, melyek kivitelezése több tagország részvételét igényli.

Ezek lehetővé teszik az Európai Közösség maximális hatékonyságát, és elhárítják annak lehetőségét, hogy az EU elkötelezze magát behatárolt területet érintő kérdésekben, beavatkozzon a tagállamok hatóságai által kezelt ügyekbe, vagy a kitűzött céloktól eltérően nagyobb hangsúlyt fektessen egyes területekre.

2.12. A LJUBLJANAI CHARTA AZ EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZEREK REFORMJÁRÓL

A 80–90-es évek európai reform tapasztalatait összegezte és vitatta meg 1996-ban Ljubljanában a WHO európai tagállamai részvételével tartott

¹⁹ Commission of the European Communities: Fourth report on the integration of health protection requirements in community policies, 1999.

konferencia, amely elfogadta (az egészségügyi miniszterek aláírták) a „Ljubljani Charta az egészségügyi rendszerek reformjáról Európában” dokumentumot.

A charta funkciója: megfogalmazza azokat a közös alapelveket, amelyekre az európai országok hosszú távon az egészségügyi rendszereiket alapozni kívánják. A charta megerősítette az európai egészségügyi rendszerek hagyományos alapelveit.

„A charta ... azon az alapelven nyugszik, amely szerint az egészségügyi ellátásnak elsősorban és mindenekelőtt a népesség jobb életminőségéhez és jobb egészségéhez kell vezetnie. ... az egészségügyi reformokat az emberi méltóság, esélyegyenlőség, szolidaritás és a professzionális etika alapelveinek kell vezérelnie. ... az egészségügyi rendszereknek fenntartható finanszírozáson kell alapulniuk. Az egészségügyi rendszerek finanszírozásának ezen ellátásokat – fenntartható módon – minden állampolgár számára elérhetővé kell tennie. Ez univerzális jogosultságot és egyenlő hozzáférést jelent minden állampolgár számára az alapvető ellátáshoz, ami ugyanakkor megköveteli az erőforrások hatékony felhasználását.” (WHO, 1996.)

2.13. AZ EURÓPAI UNIÓ TAGORSZÁGAI EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZEREINEK FŐBB JELLEMZŐI

Az egyes tagállamok és Magyarország egészségügyével foglalkozó írássok az *Egészségügyi Menedzsment* című folyóirat 1999–2001 között megjelent számaiban, illetve a 2002-es különszámban – „Egészségügy az Európai Unióban és Magyarországon” címmel – található. (Kiadó: EM Csoportegészségügyi Menedzsmentfejlesztő Kht., Szeged.)

Megállapítható, hogy:

- Az utóbbi évtized folyamán az egészségügy irányítói számos tagországban megkezdtek az egészségügyi ellátási rendszerek és finanszírozásuk átalakítását.

- Az egészségügyi reformok célja: a szolgáltatások túlzott felhasználásának csökkentése.
- A verseny fokozásával a rendszer hatékonyságának javítása.
- Jelenleg Európában az egészségügyi rendszerekben túlnyomó az állami szabályozás dominál. Ám az állami tervezés eszköze és az ezzel kapcsolatos hiányzó ösztönzés a hatékonyságra és a minőségre nem alkalmas a nagy kihívásokkal való megküzdésre.

2.14. AZ EURÓPAI UNIÓ EGÉSZSÉGÜGYI PROGRAMJA 2001–2006²⁰

A közegészségügy európai programja az első közös vállalkozása az EU-nak a kommunális egészségügyi szektor terén. Ez a program helyettesítheti az európai egyedi kezdeményezéseket az egészségügy területén egy olyan globális egészségügyi programmal, amely főként a betegségek megelőzését célozza.

Aktuális megfogalmazásában a program fő célja a tagállamok közötti jobb kooperáció a közegészségügy területén olyan témákban, amelyeket az egyes államok egyedül nehezen kezelhetnének. E témák közül három igen fontos terület van:

1. az egészségügyi információ és az ismeretcsere javítása;
2. az egészségügyi fenyegetésekre való gyors reagálás;
3. azon egészségi kritériumoknak és tényezőknek a középpontba helyezése, amelyek az egészséget befolyásolják

Ezen komplex program hatásos koordinálása, ellenőrzése egy központi koordináló szerv feladata, melynek neve Health Coordination and Monitoring Center (HCMC).

²⁰ A szerző, A. Trakatellis, az Európai Parlament képviselője. In: Hospital, 2001, 3, 4, 9. (Tömörítvény).
Forrás: Kövesi Ervin, Egészségügyi Minisztérium.

2.15. AZ EGÉSZSÉGÜGY JÖVŐKÉPE AZ EU-BAN

Egyes elemzők szerint²¹ az egészséges belső piac a rendszerből kifolyólag a gazdasági és szociális rendszerek harmonizációjához vezet. Az egészségügyi rendszerek harmonizálása előreláthatóan a következő sorrendben fog bekövetkezni:

1. járóbeteg-ellátás;
2. ambuláns és fekvő betegek megelőzési és rehabilitációs ellátása;
3. finanszírozás (adók vagy járulékok);
4. fekvőbeteg-ellátás;
5. egészségügyi rendszerek.

Az európai egészségügyi egyesítési folyamat kihatása és sebessége részleteiben nem látható előre, de valószínű, hogy az egészségügyi rendszerek és a színvonalat illető döntések még sokáig nemzeti hatáskörben lesznek.

Nem létezik tehát egységes európai szociál- vagy egészségpolitika, nincsenek előírások arra vonatkozóan, hogy milyen egészségügyi ellátórendszert működtessenek a tagállamok.

Ennek oka egyrészt a tagállamok szociális védelmi rendszereinek sokszínűségében, másrészt a mély gazdasági, történelmi és kulturális különbségekben rejlik, nem pedig abban, hogy a tagállamok milyen jelentőséget tulajdonítanak a szociális és egészségügyi kérdéseknek.²² Ezért is hivatkoznak olyan gyakran a tagállamok a szubszidiaritás elvére ezen a területen.²³

Ez azt jelenti, hogy az EU-nak nincsen hivatalos szerepe az egészségügyi ellátás terén, szemben a népegészségüggyel, melynek szerepe az Amszterdami Szerződésben is rögzítve van (152. cikkely). A gyakorlatban az EU mégis egyre növekvő hatást gyakorol a tagállamok által nyújtott egészségügyi ellátásra.²⁴

²¹ E. Brucknerberger dr. (1999)

²² Novák Katalin: Az európai integráció egészségügyi dimenziója, integrációs feladatok az egészségügy területén. Kézirat, 1999.

²³ Paul J. Belcher: The role of the European Union in Health Care, Zoetermeer, 1999.

²⁴ Czibalmos Ágnes: Az Európai Unió szerepe az egészségügyben. Látélet, 6. szám, 2002.

Az uniós szemlélet gyökeresen ellentétes azzal, amit más nemzetközi szervezetek – OECD, Világbank, Egészségügyi Világszervezet (WHO), Európa Tanács – tevékenységében tapasztalhatunk. Ez utóbbi például valódi európai egészségpolitika kialakítását javasolja a tagállamok egészségpolitikáinak összehangolása révén. A WHO Ljubljanai Chartája pedig útmutatást és támogatást nyújt tagállamainak az egészségügyi reformokhoz.²⁵

3. EGÉSZSÉG ÉS EGÉSZSÉGÜGY MAGYARORSZÁGON

3.1. EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETKÉP

A társadalmat egyik legérzékenyebben érintő jelenségek közé tartozik az egészségügyi ellátórendszer jelenlegi helyzete, valamint a népesség egészségi állapotának rosszabbodása, életkilátásainak csökkenése (5. táblázat).

Diagnózis:

- Folyamatosan romlik a lakosság egészségi állapota.
- Általánossá váltak a működési és strukturális problémák.
- Az ország különböző régióit összevetve óriási szakmai és területi aránytalanságok figyelhetők meg.
- A gazdasági feltételek irracionálisak és anakronisztikusak.
- Az egészségügyben dolgozók munkakörülményei, társadalmi megbecsülése, bérhelyzete társadalmunk teherbíró képessége alatt maradt.

²⁵ WHO: Ljubljana Charter, 1996.

5. táblázat: Magyarország: összefoglaló adatok

Megnevezés	A népesség főbb demográfiai jellemzői				
	1970	1980	1990	1999	2000
A népesség száma január 1-jén (ezer fő)	10 322	10 710	10 375	10 092	10 043
0–14 éves	2 177	2 341	2 131	1 745	1 717
Ebből: 0–2 éves	443	498	366	300	290
60 éves és idősebb	1 760	1 830	1 960	1 977	1 974
15–49 éves nő	2 673	2 583	2 530	2 551	2 530
Az élveszületések száma	151 819	148 673	125 679	94 645	97 597
Aránya ezer lakosra (%)	14,7	13,9	12,1	9,4	9,17
A terhességmegszakítások száma	192 283	80 882	90 394	65 981	59 249
Aránya ezer 15–49 éves nőre (%)	71,5	31,4	35,6	26,0	23,5
A halálozások száma	120 197	145 355	145 660	143 210	135 601
Aránya ezer lakosra (%)	11,6	13,6	14,1	14,2	13,5
Az egy éven aluli meghaltak száma	5 449	3 443	1 863	798	900
Aránya ezer élveszületésre (%)	35,9	23,2	14,8	8,4	9,2
Születéskor várható átlagos élettartam:					
Férfi	66,3	65,5	65,1	66,3	67,1
Nő	72,1	72,7	73,7	75,1	75,6

Forrás: Statisztikai szakévkönyv [2000]: Egészségügy. Központi Statisztikai Hivatal. (CD)

Az egészségügyben is meginduló reformtörekvések jelentős környezeti változásokat vontak maguk után. Vannak közöttük olyanok is, amelyek széles körben és egyszerre több ponton érintették/érintik a kórházakat és az egészségügyi szolgáltatókat.

Néhány az elmúlt években bekövetkezett lényeges változások közül:

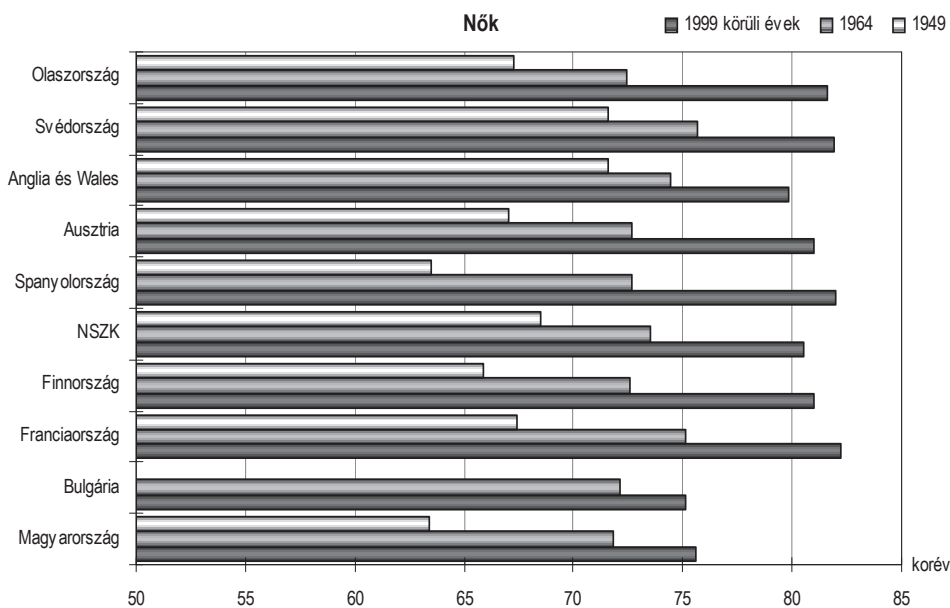
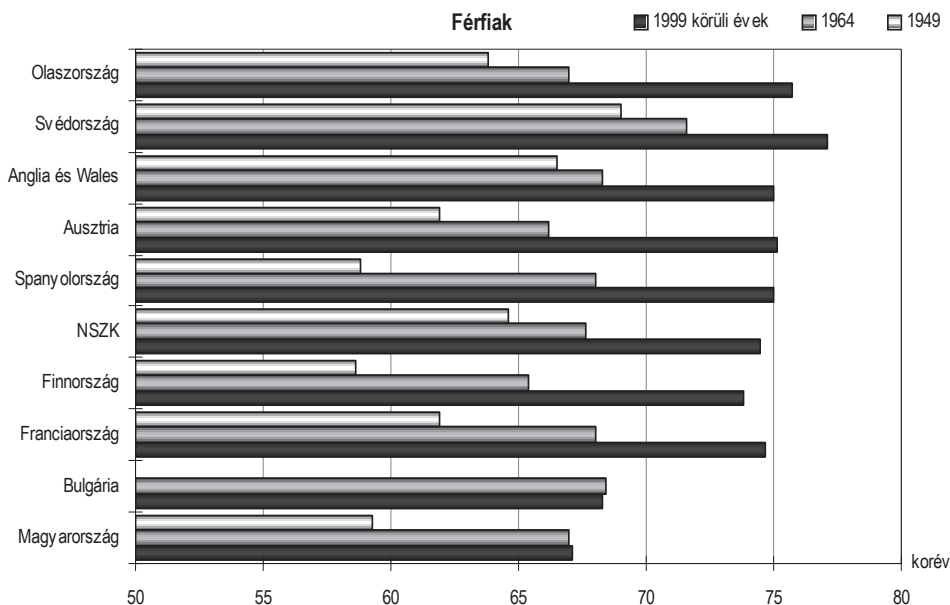
- Átalakult a jogi környezet – több mint száz jogszabályi változás történt, melyek valamilyen szinten érintették a kórházakat.
- Az önkormányzatok tulajdonosként jelentek meg.
- Megszűnt a korábbi tervutasításos, centralizált döntési rendszer, ebből adódóan elvárásként jelent meg az autonóm vezetői felfogás.
- Átalakult az alapellátás, bevezetésre került a háziorvosi rendszer, amely teljesen más kórházi magatartást igényel.

- Megalakult az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat.
- Megtörtént a társadalombiztosítás ágainak szétválasztása, létrejött a kórházakat közvetlenül finanszírozó Országos Egészségbiztosítási Pénztár (OEP).
- Bevezetésre került a teljesítményelvű finanszírozás: ez azt is eredményezte, hogy az eddigi báziselvű finanszírozás helyett a havonta jelentett teljesítmények után eltérő nagyságrendben jár a működéshez szükséges összeg.
- A bevételek folyamatos növelése érdekében kulcskérdéssé vált a forrás-keresés.

3.2. A LAKOSSÁG EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA

A magyarországi helyzetet tekintve megállapítható, hogy a lakosság egészségi állapota lényegesen rosszabb, mint a hasonló gazdasági fejlettségű országoké.

„Magyarország lakosságának egészségügyi állapota és az egészségügy helyzete a fejlett országokéhoz viszonyítva a 90-es évtizedben tovább romlott. Ez ellentétes azzal a trenddel, amit a hasonló fejlettségű »rendszerváltó« országokban tapasztalható» (Orosz Éva [2001]). A magyar férfiak 40 éves korban várható élettartamát tekintve 6,3 évről 7,4 évre növekedett a lemaradás az EU átlagtól, míg pl. Csehország és az EU átlag között 4,9 évről 3,4 évre csökkent a különbség (2. ábra, 6., 7. táblázat).

Forrás: Statisztikai szakévkönyv [2000]: Egészségügy. Központi Statisztikai Hivatal. (CD)

2. ábra : Születéskor várható élettartam

6. táblázat: A népesség nemek szerint (január 1.)

Év	Férfi	Nő	Összesen	Férfiak	Nők	Ezer férfira	Népsűrűség,
	ezer fő			aránya %		jutó nő	egy km ² -re
1960	4 804,0	5 157,0	9 961,0	48,2	51,8	1 073	107,1
1970	5 003,7	5 318,4	10 322,1	48,5	51,5	1 063	111,0
1980	5 188,7	5 520,8	10 709,5	48,4	51,6	1 064	115,1
1990	4 984,9	5 389,9	10 374,8	48,0	52,0	1 081	111,5
1995	4 903,7	5 342,0	10 245,7	47,9	52,1	1 089	110,1
1996	4 883,9	5 328,4	10 212,3	47,8	52,2	1 091	109,8
1997	4 863,3	5 311,2	10 174,4	47,8	52,2	1 092	109,4
1998	4 841,9	5 293,5	10 135,4	47,8	52,2	1 093	108,9
1999	4 817,6	5 274,2	10 091,8	47,7	52,3	1 095	108,5
2000	4 791,8	5 251,4	10 043,2	47,7	52,3	1 096	108,0

Forrás: Statisztikai szakévkönyv [2000]: Egészségügy. Központi Statisztikai Hivatal. (CD)

7. táblázat: A népmozgalom főbb adatai terület szerint, 2000

Területi egység	Népesség 2000. I. 1. (ezer fő)	Házasság- kötések	Élve- születések	Halálozások	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Ezer élve szülőltre jutó 1 éven aluli meghalt
Budapest	1 812	4,8	8,2	13,9	-5,7	10,0
Pest	1 033	4,8	10,6	12,5	-1,9	8,5
Közép-Magyarország	2 844	4,8	9,1	13,4	-4,3	9,3
Fejér	424	4,5	9,3	11,3	-2,0	8,9
Komárom-Esztergom	312	4,9	9,5	12,8	-3,3	8,8
Veszprém	372	4,6	8,7	12,3	-3,6	7,8
Közép-Dunántúl	1 107	4,6	9,2	12,1	-2,9	8,5
Győr-Moson-Sopron	425	5,2	9,0	12,2	-3,2	10,7
Vas	266	4,7	8,5	13,8	-5,3	7,6
Zala	293	4,2	8,3	13,8	-5,5	11,2
Nyugat-Dunántúl	984	4,8	8,6	13,1	-4,4	10,0
Baranya	401	4,8	9,4	13,4	-3,9	9,8
Somogy	330	4,4	9,8	14,6	-4,8	8,0
Tolna	244	4,5	9,4	14,0	-4,7	11,8
Dél-Dunántúl	975	4,6	9,6	14,0	-4,4	9,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	730	4,5	11,3	13,8	-2,5	9,6
Heves	323	4,9	9,4	14,0	-4,6	6,2
Nógrád	217	4,3	9,9	15,5	-5,5	6,1
Észak-Magyarország	1 269	4,6	10,6	14,1	-3,5	8,3
Hajdú-Bihar	542	5,0	11,1	12,5	-1,4	8,5
Jász-Nagykun-Szolnok	411	4,4	10,2	14,2	-4,1	8,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	570	5,1	12,0	12,5	-0,5	11,7
Észak-Alföld	1 522	4,9	11,2	13,0	-1,8	9,8
Bács-Kiskun	532	4,7	9,9	14,0	-4,1	9,3
Békés	392	4,3	9,2	14,9	-5,7	8,6
Csongrád	418	4,6	9,2	14,7	-5,5	8,1
Dél-Alföld	1 342	4,6	9,5	14,5	-5,0	8,7
Ország összesen	10 043	4,8	9,7	13,5	-3,8	9,2

Forrás: Statisztikai szakévkönyv [2000]: Egészségügy. Központi Statisztikai Hivatal. (CD)

A magyar egészségügynek a 90-es évek végére mind a legfejlettebb, mind a kevésbé fejlett nyugat-európai országoktól való leszakadása tovább folytatódott – az egészségi állapot és az egészségügyi rendszer erőforrásai szempontjából egyaránt.²⁶

További adatok: a magyar férfiak 40 éves korban várható (további) élettartama 1990-ben 5,8 évvel volt rövidebb, mint a vizsgált legfejlettebb országoké (Dánia, Belgium és Ausztria átlaga), és 6,9 évvel, mint a vizsgált kevésbé fejlett európai országoké (Görögország, Spanyolország és Portugália átlaga). A különbség 1997-re 6,8, ill. 7,4 évre²⁷ növekedett. A nők 40 éves korban várható élettartama esetében kisebb volt a különbség, de itt is növekedett (8. táblázat).

8. táblázat: A várható átlagos élettartam alakulása

Év	Születéskor		1 éves korban		40 éves korban		60 éves korban	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1970	66,3	72,1	68,1	73,4	31,5	35,8	15,2	18,2
1980	65,5	72,7	66,2	73,2	29,6	35,5	15,6	18,3
1985	65,1	73,1	66,1	73,9	29,6	36,2	15,1	19,2
1990	65,1	73,7	65,2	73,7	28,8	36,1	14,7	19,0
1995	65,3	74,5	65,0	74,2	28,3	36,4	14,8	19,5
1998	66,1	75,2	65,9	74,8	28,9	36,8	15,0	19,8
1999	66,3	75,1	65,9	74,7	28,9	36,7	14,9	19,6
2000	67,1	75,6	66,8	75,2	29,6	37,2	15,3	20,0

Forrás: Statisztikai szakévkönyv [2000]: Egészségügy. Központi Statisztikai Hivatal. (CD)

A különbség Magyarország és a nyugat-európai országok között növekedett az egészségügyi rendszer működési feltételeit, az egészségügy pénzügyi erőforrásait tekintve is. Az egy főre jutó magyar egészségügyi kiadások 1991-ben (vásárlóerő-prioritáson számolva) a fejlett országokénak 42%-át, a kevésbé fejlett országokénak 86%-át érték el, 1997-ben már csak 35%-át és 71%-át.

²⁶ Forrás: Orosz Éva (2001): Félúton vagy tútúton? Egészségügyünk félmúltja és az egészségpolitika alternatívái. Egészséges Nemzetért Egyesület.

²⁷ Első ránézésre meglepő lehet, hogy a férfiaknál a kevésbé fejlett nyugat-európai országok esetében magasabb a 40 éves korban várható élettartam, mint a magasabb gazdasági fejlettségükénél. Ez jelzi, hogy a gazdasági fejlettség nem feltétlenül párosul jobb egészségi állapottal, nincs szoros összefüggés az egy főre jutó GDP és az egészségi állapot között.

A WHO egészségi állapotot kifejező komplex mutatója²⁸ is példázta, hogy a hasonló gazdasági fejlettségű országok megdöbbentően különböző helyzetben lehetnek az egészségi állapot alapján. Az egy főre jutó GNP alapján (1998.) a 32. helyen álló Magyarország az egészségi állapot komplex mutatója alapján a 62. helyen állt (Csehország a 35., Szlovákia a 42., Lengyelország a 45. volt), továbbá a relatív „teljesítményt” kifejező mutató esetében még rosszabb volt a helyzetünk: a világ országainak rangsorában a 105. helyet foglaltuk el. Magyarország gazdasági teljesítményéhez mért „egészség-teljesítménye” az elmúlt évtizedben folyamatosan romlott.²⁹

„A magyar egészségpolitika folyamatosan a legfontosabb célként deklarálta a lakosság egészségi állapotának javítását, azaz a fejlett országoktól való elmaradás csökkentését – az egészségi állapot egyenlőtlenségei azonban még a deklarációk szintjén sem (vagy nagyon ritkán) kaptak figyelmet.” (Orosz Éva)

²⁸ A WHO a 2000 nyarán közreadott „The World Development Report, 2000. Health Systems: Improving Performance” c. kiadványában új módszereket tett közzé az egyes országok egészségügyének értékelésére. Az „egészség-eredmény” mutató két összetevőből áll: az egészségi állapotot és az egészségi állapot egyenlőtlenségét jellemző indikátorokat súlyozott átlagként konstruálták. Az egészségi állapot indikátora: az egészségkárosodással korrigált várható élettartam (disability-adjusted life expectancy). Ez a ténylegesen várható élettartamot korrigálja a megbetegedésekkel – azaz átszámítja a teljes egészségben leélt évekre. Az egyenlőtlenség indikátorát az országok többsége esetében a gyermekkori (5 év alatti) halálozás társadalmi különbségeire alapozva konstruálták (ahol a felnőttkori halálozás társadalmi csoportok szerinti adatai is elérhetőek voltak, ott azt is figyelembe vették). Az egészség-teljesítmény index számításakor az egészség-eredmény mutatóit összevetik az egészség(ügy)re fordított erőforrásokkal. Erőforrásként a lakosság iskolázottsági szintjét és az egészségügyi kiadásokat veszik figyelembe. Ezek adott szintje mellett az aktuálisan elért és a maximálisan elérhető „egészség-eredmény” viszonya fejezi ki egy adott ország egészség-teljesítményét.

²⁹ Forrás: Orosz Éva i. m.

3.3. A MAGYAR EGÉSZSÉGÜGY FŐ SZEREPLŐINEK EGY LEHETSÉGES CSOPORTOSÍTÁSA³⁰

Állampolgárok

(járulékfizetők/páciensek/fogyasztók)

Szolgáltatók

- orvosok, egészségügyi dolgozók;
- az önkormányzati egészségügyi intézmények menedzsmentje;
- egészségügyi magánvállalkozások, nonprofit szolgáltatók;
- egészségügyi oktatási, kutatási intézmények.

Finanszírozók

- a kötelező egészségbiztosítás,
- magánbiztosítók,
- önkéntes egészségpénztárak.

Egészségügyi bürokrácia

- a kormányzat (Minisztérium, ÁNTSZ),
- a települési önkormányzatok.

Egészségpolitikai/érdekvédelmi tényezők

- politikusok (kormánypartok és ellenzék),
- civil szerveződések (egészségvédő mozgalmak, betegjogi szervezetek, zöldmozgalmak stb.),
- egészségügyi dolgozók szakmai és érdekvédelmi szervezetei (kamarák, szakszervezetek stb.).

Az egészségügyi rendszer működésére alapvető befolyást gyakorolnak még az egészségügyi technológiáknak az előállítói és beszállítói, azaz a gyógyszergyárok (és -nagykereskedők), valamint az egészségügyi berendezéseket gyártók (és kereskedelmi vállalatok).

3.4. A CSATLAKOZÁSSAL KAPCSOLATOS FELADATOK

A jogharmonizáció – benne az EU egészségüggyel kapcsolatos szabályainak átvétele – megoldandó feladatot jelent a jelöltek, így Magyaror-

³⁰ Forrás: Orosz Éva i. m.

szág számára. Hazánkban a csatlakozás időpontjáig kb. 300 törvény és rendelet paragrafusainak eurokonform átszabásával kell megbirkózni, ezek többsége a munkahelyi biztonság kérdéskörével függ össze.

Magyarországon – az európai trendekhez igazodva – olyan menedzselt betegellátást kell kialakítani, amely garantálja a nemzeti egészségmegőrzési célok (1. 1030/1994 sz. kormányhatározat: „A népegészségügy prioritásai az ezredfordulóig”) megvalósítását, a közösségek egészségének javítását, a betegségek korrekt kezelését és a betegközpontú ellátást.

A menedzselt betegellátás egyensúlyt teremthet az egészségügyi szolgáltatások és a korlátozott források között. Ennek érdekében estről esetre monitorozza a tevékenységet, és a nyert adatokat a szolgáltatás optimalizálása érdekében használja. E funkciójában valójában az állami egészségpolitikát is közvetíti, tehát ötvözi a különböző menedzsmenszinteket.

Ezen túlmenően az egészségügyi képzés tartalmi és időbeli előírásait, az egészségügyi-orvosi technológiák értékelésének szabályait és minőségtanúsítási rendszerét kell összhangba hozni az uniós joggal, ami lényegében már megtörtént. Komoly feladat a közegészségügyi vizsgálólaboratóriumok akkreditálása, amelynek jelentős beruházási és fejlesztési vonzataihoz az EU Phare-segély formájában hozzájárul.

Az integrációs felkészülés az Európai Bizottság által meghatározott szektorok szerinti felosztásban történik. A csatlakozási tárgyalások két részből állnak: a közösségi joganyag közös áttekintéséből és a konkrét érdemi tárgyalásokból.³¹

Az EU-ban a szociálpolitika fogalma eléggé széles körben értelmezhető és a szociális fejezethez tartozó európai joganyag az egészségügy szempontjából fontos következő témaköröket is tartalmazza:

- munkahelyi biztonság és egészségvédelem;
- népegészségügy;
- az idős emberek és a kirekesztettség;
- a fogyatékkal élő személyek;

³¹ Horváth Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról, Magyar Országgyűlés, 1998

- a nők és férfiak esélyegyenlősége;
 - a Munka- és Életkörülmények Javításáért Európai (Dublini) Alapítvány.
- Az uniós tagságra való felkészülés részét képező, egészségügyet érintő feladatok*

- Jogharmozáció: pl. a munkahelyi biztonság és egészségvédelem területén, a dohánytermékekkel kapcsolatos szabályozások átvétele.
- Intézményfejlesztés: a hatósági tevékenységet folytató intézmények a közegészségügy és munkaegészségügy területén (ÁNTSZ, Országos Munkabiztonsági és Munkaügyi Főfelügyelőség).
- A jogi eszközökkel nem szabályozott elvárásokhoz (politikai jellegű ajánlások, akciók, közlemények és tervezetek) való alkalmazkodás: ide tartoznak azok az egészségpolitikai kérdések, amelyek az EU-ban a szubszidiaritás elve alapján a tagállamok kompetenciájába tartoznak. Az emberi élet és egészség védelmét szolgáló szabályozások a közösségi joganyag számos szektorában megtalálhatók, különösen jelentősek az áruk szabad áramlásával, a környezetvédelemmel és a mezőgazdasággal foglalkozók. E jogforrások integrálásáért az Egészségügyi Minisztérium a felelős együttműködve a többi illetékes tárcával.³²

A négy szabadságjoghoz kapcsolódó feladatok:

- *Személyek és szolgáltatások szabad áramlása:*
A személyek szabad áramlása az a terület, amely – bonyolultsága miatt – az Európai Unión belül is a legkésőbb valósult meg.
E kérdéskört érintő – az Unió jelenlegi tagországain belül is – megoldandó feladatok:
 - a más tagállamban tartózkodó uniós polgár számára biztosítani kell az egészségügyi ellátást, függetlenül a tartózkodás időtartamától,
 - valamint a más tagállamba való utazást gyógykezelés céljából;
 - az egészségügyi diplomák elismerése;
 - a migráns munkások és családtagjainak szociális biztonsága stb.

³² Novák Katalin: Tájékoztató az Országgyűlés Egészségügyi és Szociális Bizottsága számára. A csatlakozási tárgyalásra történő felkészülés helyzete a szociálpolitika, a foglalkoztatás és a egészségügy területén. Kézirat, 1999

- *Termékek szabad áramlása:*

Jelentős népegészségügyi, közegészségügyi összefüggései vannak, melyeket az utóbbi időszak élelmiszerbiztonsági problémái is bizonyítanak. A különösen érzékeny termékek esetében – pl. gyógyszerek, oltóanyagok, orvosi műszerek stb. – szükség van a forgalomba hozatal előtti megfelelés-vizsgálatra, -tanúsításra.

Az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe tartozik az emberi élet és egészség védelmét szolgáló közösségi szabályozások átvétele a jogharmonizáció révén. A harmonizált közösségi előírások érvényre juttatásához megfelelő intézményi kapacitás megléte szükséges a népegészségügy és a közegészségügy területén.

Az egészségfejlesztés infrastruktúrájának átalakítása, továbbfejlesztése több intézmény bevonásával történik, melyek közül a legjelentősebbek: ÁNTSZ, Nemzeti Egészségfejlesztési Intézet, az Egészségfejlesztési Kutatóintézet és a Debreceni Népegészségügyi Iskola.

Az egészségügyi ellátórendszer fejlesztése az Egészségügyi Minisztérium, az Országos Egészségbiztosítási Pénztár, az Országos Kórházszövetség, az Egészségfejlesztési Kutatóintézet, a szakértők, az alap- és szakellátást nyújtó vállalkozások, alapítványok, intézetek részéről igényel összehangolt cselekvést.³³

3.5. PHARE-PROGRAMOK AZ EGÉSZSÉGÜGY TERÜLETÉN (1999–2002)

Magyarországon – és a többi tagjelölt országban – 1998 óta a PHARE program célja, hogy elősegítse a lehető leggyorsabb csatlakozást az Európai Unióhoz, és tovább támogassa a demokrácia és a piacgazdaság fejlődését. Az Unió PHARE alapjából megvalósuló projektek (kétharmad euró, egyharmad hazai forrás) elsősorban az intézményrendszer fejlesztésére irányulnak, de indokolt esetben lehetőség van az ezzel összefüggő beruházások finanszírozására is.

³³ Czibalmos Ágnes dr.: Az Európai Unió szerepe az egészségügyben. Látlelet, 2000. 7. szám.

A nagyobb arányú PHARE-támogatások megszerzése az egészségügy számára 1999-től vált lehetségessé, és mivel az EU joganyag csak a népességügy területét szabályozza, elsősorban az ÁNTSZ (Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat) fejlesztésére adhatók be programtervek.³⁴

3.6. AZ EGÉSZSÉGES NEMZETÉRT NÉPEGÉSZSÉGÜGYI PROGRAM

A program illeszkedik az Egészségügyi Világszervezet Health21 politikájához, és olyan cselekvési terveket tartalmaz, amelyek teljesítése elengedhetetlen Európai Unió csatlakozásunkhoz.

A program legfőbb célja az egészséges életmód fejlesztése és a betegségek megelőzése, melynek eredményeképpen – a várakozások szerint – tíz év alatt a mai 66 évről 70-re emelkedjék a férfiak, illetve 75-ről 78 esztendőre a nők születéskor várható átlagéletkora Magyarországon.

A 2010-ig kitűzött öt nemzeti cél eléréséhez tíz kiemelt nemzeti feladatot rendelt a program. A tíz kiemelt nemzeti feladat mindegyike az egészséget befolyásoló különböző tényezőkre irányul, tőlük a pozitív hatások erősítését, a negatív tényezők csökkentését, kiküszöbölését remélik, ez pedig majd a megbetegedési és halálozási mutatók javulását eredményezi.³⁵

ÖSSZEGZÉS

Az integráció előrehaladtával és az újabb kibővülés kapcsán egyre sürgetőbbé válik az egységes belső piac szabályainak olyan jellegű módosítása, amely figyelembe veszi a páciensek és az egészségügyi szektor érdekeit is.

Az új szemlélet a közösségekre épülő együttműködést tekinti elsődleges fontosságúnak. A tagállamok politikusai egyetértenek abban is, hogy az egészségügyi ellátórendszer szerkezete, hozzáférhetősége és tervezése,

³⁴ További információ a programokról: www.eu.hu/politika/phare.htm honlapon található.

³⁵ További információ a programról: www.netkorhaz.hu honlapon található.

továbbá finanszírozási struktúrája (biztosítás vagy adó, ki mikor és miért fizessen, valamint a közfinanszírozás aránya) mindenképpen tagállami döntés kell, hogy maradjon. Ugyanakkor olyan uniós szintű politikának, mint a konvergencia-kritériumok, nemcsak a tagállamok költségvetésére van hatása, hanem azon belül az egészségügyi költségvetésre is.

Mivel az egészségbeli egyenlőtlenségek óriási kihívást jelentenek minden európai ország számára, így megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a népesség nehezebb helyzetben lévő csoportjaira. Sok tagállamban magas a munkanélküliek és a szociálisan hátrányos helyzetűek aránya, kétségtelen, hogy mindkét faktor alapvetően érinti az egészségi állapotot, ezért feltétlenül szükséges, hogy az Egészségfejlesztési Program javítsa az emberek és családok életkörülményeit.

Néhány várható fejlődési irány, melyek nemzetközi jellemzőkké válhatnak:

- Az állam visszavonul, csupán megadja és ellenőrzi a tükörszabályokat az egészségügyi piacon.
- A saját felelősség fokozása önrészesedéssel: a finanszírozásban a magánrész a betegeken keresztül növekedni fog. A finanszírozásban a szolidaritási arány a jövőben egy minimális ellátást és ezzel a nagy kockázatok fedezését fogja magában foglalni.
- Az egészségügyi szolgáltatók szektorai összenőnek: ahol ma az ambuláns, a fekvőbeteg és a rehabilitációs ellátás el van választva, ez a jövőben meg fog változni. Egyre inkább egy egységes folyamatlánc fog kifejlődni, melynek középpontjában a beteg mint ügyfél áll, és nem az egyes szektorok szolgáltatóinak érdekei.
- A szolgáltatók struktúrái egymáshoz idomulnak: a fejlődés jelentős struktúraváltozást fog okozni a szolgáltatóknál. A minden oldalról való nyomás jelentősen növekedni fog, és egy kórház jövőjéről a költség- és szolgáltatásstruktúrák fognak dönteni.

„Az európai integráció fejlődése az egészségügyi rendszerekben is érezhető lesz és fokozódó harmonizáció várható.”³⁶

Ami az általánosabb értelemben vett egészségügyi politikát illeti, a kórházaknak el kell fogadniuk, hogy a jövőben nagyobb hangsúly kerül a megelőzésre (egészségnevelés és -javítás), mint a gyógyításra, és az alapellátást, illetve a közösségi (szociális) ellátást egyre hatékonyabb és eredményesebb alternatívának fogják tekinteni a kórházi kezelés bizonyos meglévő formáihoz képest.³⁷

Az egészségügy főbb tendenciái a századvégen:

- folyamatos költségnövekedés;
- a közfinanszírozás szerepének növekedése, az áltagostól eltérő igények magánfinanszírozásba terelése;
- konvergencia az egészségügyi rendszerek között;
- közösségi megoldások terjedése, a kórházi ellátás szerepének csökkenése, az alapellátás (járóbeteg-ellátás) felértékelődése;
- a szükségletek és igények változása;
- globalizáció, koncentráció és differenciálódás.

Az európai integrációs folyamat következtében a határok nélküli belső piacon egyre jelentősebb szerephez jut a közös alap kutatás, a betegségek elleni küzdelem és az egészségügyi információ. Az unióról szóló szerződés (EUSZ) nagyobb súlyt helyez az egészségügyi politikára, és megteremtette a népegészség védelmének közösségi szintű előfeltételeit.

Az unióra váró feladatok az egészségügy területén megfigyelhető tendenciák miatt nagyok és egyre sürgetőbbek. Az eddigiek ismeretében biztosan megjósolható, hogy az egészségügyi vonatkozású témák, kérdéskörök szerepe uniós szinten tovább fog nőni a jövőben.

Annak ellenére, hogy az egészségügyi és társadalombiztosítási rendszerek egységesítését az EU nem tervezi, az együttműködés, az összehan-

³⁶ Heinz Kölling (2001), a németországi kórházigazgatók szövetségének elnöke.

³⁷ A kórházfinanszírozás irányzatai az Európai Unióban. *Standing Committee of the Hospitals of the European Union (HOPE)*. Az Európai Unió Kórházügyi Állandó Bizottsága.

golt intézkedések jótékony hatásúak lehetnek számos aktuális és jövőbeli kérdés és probléma megoldásában.

A közösségi politikának egyik feladata, hogy segítse a tagállamokat egészségügyi rendszereik hatékonyabbá tételében, az egyes tagállamok közötti együttműködés javításában.

„Az Európai Közösség legnagyobb paradoxonja az egészségügy terén az, hogy bár a lakosság korábban soha nem volt olyan egészséges, mint most, mégis a tagállamokban az egészségügyi rendszer és ellátás javítására és ezzel az egészségügyi kiadások növelésére vonatkozó igény folyamatosan nő.” (European Commission, 1997.)

Irodalomjegyzék**Szakkönyvek, kiadványok, kéziratok:**

- Az Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Program 2001–2010. Célprogram a népegészségügyi problémák megelőzésére Magyarországon. *Egészségügyi Közöny*, LI. évf. 16. sz. 2001. aug. 21.
- Balázs – Barnes – Fáyiné [2002]: Az Európai Unió. *Nyugat-Magyarországi Egyetem*, Sopron
- Belicza Éva – Zékány Zsuzsanna [1998]: A minőség fogalmi rendszere az egészségügyben. *EMIKK füzetek (Egészségügyi Minőségfejlesztési Konzultációs Központ, DOTE)* 17. szám, Debrecen
- Beluszky Pál [1999]: Magyarország településföldrajza. *Dialóg Campus Kiadó*, Budapest-Pécs
- Beluszky Pál – Bokor Béla – Tóth József [1999]: A terület- és településfejlesztés társadalmi összefüggés-rendszere. *JPTE FEEFI*, Pécs
- Emanuel S. Savas [1993]: Privatizáció. Hogyan vonuljon ki az állam a gazdaságból? *Akadémiai Kiadó*, Budapest
- Eugen Hauke [1991]: A szervezet kialakítása a kórházban. Vezérfonal vezetők részére. Budapest
- Európa A-tól Z-ig. [1997]: Az Európai integráció kézikönyve. *Európai Bizottság*
- Forman Balázs [2000]: Regionális politika az Európai Unióban. *VÁTI Kht.*
- Gidai Erzsébet [1998]: A piac szerepe az egészségügyben. In: Egészségügy és piacgazdaság. Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. V. Az életminőség tényezői Magyarországon. *Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest
- Glatz Ferenc (szerk.) [1998]: Népegészség, orvos, társadalom. Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. V. Az életminőség tényezői Magyarországon. *Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest
- Gyetzai L. – Szabó I. [1988]: Az egészségügy anyagi érdekvizonyai. *Kossuth Könyvkiadó*, Budapest
- Hanusz Klára [1988]: Az Európai Unió Közegészségügyi Akcióprogramjai. *Kézirat*
- Horváth Gyula. – Rechnitzer János (szerk.) [2000]: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. *MTA Regionális Kutatások Központja*, Pécs
- John Ovretveit [1999]: Minőségszemlélet az egészségügyben. Bevezetés az egészségügyi szolgáltatások módszertanába. *Medicina Könyvkiadó*, Budapest
- Kecskés László [1997]: EK-jog és jogharmonizáció. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest
- Kengyel Ákos [1999]: Az Európai Unió regionális politikája. *Aula*, Budapest
- Kincses Gyula [1994]: DRÁGA egészségünk. Az egészségügy gazdasági összefüggései. A magyar modell. *Praxis Server Kft.* Budapest
- Kincses Gyula [1999]: Egészség (?) – gazdaság (?). *Praxis Server Kft.*, Budapest
- Kincses Gyula [1999–2001]: Az egészségügyi reform egy esélye: A „köz” és a „magán” együttélésének új lehetőségei az egészségügyi rendszer továbbfejlesztésében. *Kézirat*
- Király Miklós (szerk.) [1998]: Az Európai Közösség kereskedelmi joga. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest
- Kornai János [1998]: Az egészségügy reformjáról. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest

- Könczei György – Gyulavári Tamás [1999]: Európai szociális jog köztisztviselők számára. *Kézirat*
- Kulin László [2001]: Az „Új univerzalizmus”. részletek a WHO Világegészségügyi Jelentéseiből. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 2001. 39, 6, 607–610.
- Losonci Ágnes [1998]: Utak és korlátok az egészségügyben. In: Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. V. Az életminőség tényezői. *Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest
- Mihályi Péter [2000]: Magyar egészségügy: diagnózis és terápia. *Springer Orvosi Kiadó Kft*
- Mikola István [1998]: A „köz” és „magnán” viszonya az egészségügyi ellátórendszerben. In: Egészségügy és piacgazdaság. Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. V. Az életminőség tényezői Magyarországon. *Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest
- Novák Katalin [1999]: Az európai integráció egészségügyi dimenziója, integrációs feladatok az egészségügy területén. *Kézirat*
- OLI/HIETE [1998]: Az orvosi laboratóriumi diagnosztika minőségi szabályozása – Laboratóriumi vizsgálatok minőségbiztosítása. V. *kiadvány*, Budapest
- Orosz Éva [1985]: Az egészségügyi infrastruktúra területi különbségeinek vizsgálata. *MTA RKK Eredményei 1.*, Pécs
- Orosz Éva [1990]: A magyar egészségügy alkalmazkodóképtelenségéről – a környezeti ártalmak példáján keresztül. *Kézirat*, MTA RKK, Pécs
- Orosz Éva [1992]: Egészségügyi rendszerek és reformtörekvések. *Politikai Tanulmányok Intézete Alapítvány*
- Orosz Éva [2001]: Félúton vagy tévúton. Egészségügyünk félmúltja és az egészségpolitika alternatívái. *Egészséges Magyarországért Egyesület*
- Pál Viktor [1998]: Egészségföldrajz. In: Tóth József, Vuics Tibor (szerk.): Általános társadalomföldrajz I., *Dialóg Campus*, Budapest–Pécs
- Peter Heimel-Wagner – Christian Köck [1999]: Az egészségügyi intézmények menedzsmentje. Stratégiák – Minőség – Változás. *Perfekt Kiadó*, Budapest
- Rechnitzer János [1998]: Területi Stratégiák. *Dialóg Campus*, Budapest–Pécs
- T/5047. számú törvényjavaslat. Az egészségügyi közszolgáltatások nyújtásáról, valamint az orvosi tevékenység végzésének formáiról. [2001. szept.] *Magyar Köztársaság Kormánya*, Budapest
- Zékány Zsuzsanna – Nagy B. József [1996]: ISO szabványok alkalmazhatósága a kórházi minőségügyi modellekben. *EMIKK füzetek 10. szám*, Debrecen

Szakcikkek:

- A Laboratóriumi Vizsgálatok Szakmai Kollégium programja az egészségügy átalakításának legfontosabb feladataiban. [1993] *MLDT (Magyar Laboratóriumi Diagnosztikai Társaság) Füzetek*, 1.sz.
- Axel Kroeger – Torkel Falkenberg ... [2002]: Does Brussels listen? European health systems research in developing countries at the edge of extinction. *Tropical Medicine and International Health*, 7:2 (Febr) (101–103).
- Belicza Éva [1999]: Minőségi indikátorok az egészségügyi ellátásban. *LAM*, 9 (1)
- Boroviczény Károly György [1994]: Szabványok a laboratóriumi medicinában: helyzet és trendek az EU országokban. *Lab.Med*, 3. évf. 4. sz.
- Celia Almeida, P. Braveman,...[2001.]: Methodological concerns and recommendations on policy consequences of the World Health Report 2000. *The Lancet*, Vol 357, May 26.
- Christopher Murray, J. Frenk [2001]: World Health Report 2000: a step towards evidence-based health policy. *The Lancet*, Vol 357, May 26.
- Colin D. Mathers, R. Sadana et al. [2001]: Health life expectancy in 191 countries, 1999. *The Lancet*, Vol 357, May 26.
- Czibalmos Ágnes [2000]: Az Európai Unió szerepe az egészségügyben. *Látélet*, 6–7. szám
- Czibalmos Ágnes [2001]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása az egészségügyi ellátórendszerre. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 39, 5, 403–418.
- Elias Mossialos – Martin McKee [2000]: A new European health strategy. *British Medical Journal*, 321:6 (1 July)
- Elias Mossialos – Martin McKee [2001]: Is a European healthcare policy emerging? *British Medical Journal*, 323:248 (6 August)
- Dr. Endrőczy Elemér [1999]: Klinikai laboratóriumi ellátás: szerkezet, minőség és gazdaságosság. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 37,5, (463–477.)
- Prof. Dr. Eugen Hauke [2001]: Magyarország EU-belépésének hatása az egészségügyre a menedzsment szempontjából. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 39,5, (434–435.)
- Forgács Iván [1999]: Pro Sanitate 2000 – A betegellátás kihívásai az ezredfordulón. *LAM*, 9 (11): 812–817.
- Dr. Gulácsi László [1999]: Az európai minőségmodell. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 37,1, (90–95.)
- Health Policy Lunch with Stephen Pollard [2001]: *The Health Care Briefing*, No. 1., Centre for the New Europe.
- Heinz Kölling [2001]: A kórházak jövője az EU-ban. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 39,5, (428–433.)
- John Appleby – Sean Boyle [2001]: Health spending.Extra Time. *Health Service Journal*, 1 November (22–25).
- Jon Sussex [2001]: Cross-border healthcare. Going nowhere. *Health Service Journal*, 10 May
- Prof. Dr. Kovács Gábor [1999]: A hazai egészségügy jövőképe. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 37,1, (1–22.)
- Kökény Mihály [2000]: Egészség az Európai Unióban. *Egészségügyi Menedzsment*, III. évf. 3. szám
- Malcolm Dean [2001]: Alternatives to treatment in the UK. *The Lancet*, 358(479), (11 August)

- Matthias Perleth – Elke Jakubowski – Reinhard Busse [2001]: What is „best practice” in health care? State of the art and perspectives in improving the effectiveness and efficiency of the European health care systems. *Health Policy*, 56, 235–250.
- Matthias Wismar – Reinhard Busse [2002]: Outcome-related health targets-political strategies for better health outcomes. A conceptual and comparative study (part 2). *Health Policy*, 59 (223–241).
- McCarthy M.[2002]: What role should the EU have in health-care regulation? *The Lancet*, 359(9306):591 (16 Feb)
- Paulik Edit – Müller Anna – Belicza Éva [1998]: Szakmai irányelvek bevezetése és alkalmazása helyi szinten /nemzetközi tapasztalatok/. *LAM*, 8 (10), (710–714.)
- Reinhard Busse – Matthias Wismar [2002]: Health target programmes and health care service-any link? A conceptual and comparative study (part 1). *Health Policy*, 59 (209–221).
- Vincent MG.[2001]: The role of hospitals in the new century. *World Hosp Health Serv*, 37(3):16-8,40,42.
- Wendy Moore [2001]: Wanless report sparks debate on funding health service. *British Medical Journal*, 323:1325. (8 Dec.)

A témához kapcsolódó fórumok, konferenciák, előadások, kongresszusok anyagai:

- Czibalmos Ágnes [2001]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása az egészségügyi ellátórendszerre. *Előadás a Hungaromed 2. Nemzetközi Egészségügyi Szakkiállításához csatlakozó Egészségügyi Tudományos Konferencián*, Budapest, szeptember 6.
- Egészségpolitikai konferencia előadások:*
- Bordás István [2001]: Egészségügyi rendszerünk megújítása. Az egészségpolitika szakmai konszenzusának lehetősége. *Zell am See*
- Kincses Gyula [2001]: Kitekintések. Az egészségpolitika alapvető összefüggésrendszere. *Siófok*
- Kincses Gyula [2001]: Konszenzus: Privatizáció. *Zell am See*
- Kincses Gyula [2001]: A keresleti oldal élénkítésének lehetőségei az egészségügyi szolgáltatások piacán. *Zell am See*

Közösségi anyagok, kiadványok:

- Article 152 of the Treaty on European Union
- Communication on the development of Public Health policy.[200-2001]: *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the development of public health policy in the European Community.*
- Európai Bizottság: Egészség és biztonság a munkahelyen: Közösségi program 1996–2000 (European Commission: Health and safety at work: Community Programme 1996–2000). Luxembourg, 1996.
- Európai Bizottság: Az Európai Unió és a kábítószer-ellenes küzdelem (European Commission: The European Union and the fight against drugs). Luxembourg, 1996

Látogatott web helyek:

<http://europa.eu.int/comm/health/index-en.html>

New public health strategy

Health monitoring

www.euport.hu/statisztikak.asp

European Health Care Consensus Group: www.ehccg.org

Külföldi egészségügyi minisztériumok, egészségüggyel foglalkozó kormányzati részlegek:

Ausztria: www.bmsg.gv.at

Belgium: www.health.fgov.be

Dánia: www.sum.dk

Egyesült Királyság: www.doh.gov.uk

Finnország: <http://www.vn.fi/stm/english/index.htm>

Németország: www.bmggesundheit.de

Svédország: www.social.regeringen.se

Magyarországi honlapok:

Egészségügyi Minisztérium: www.eum.hu

Egészségügyi portál: www.medsite.hu

Egészségügy+üzlet: www.extra.hu/euzlet

Euzoli (EU): www.extra.hu/euzoli

FVM: www.fvm.hu/euint/index.htm

HuDir (tematikus kereső): www.hudir.hu

KSH: www.ksh.hu

Magyar Orvosi Kamara: www.mok.hu

MediCentrum: www.medicentrum.hu

Medinfo: www.medinfo.hu

Országos Alapellátási Intézet: www.oali.hu

Világgazdaság – Medicina melléklete: www.vilaggazdasag.hu

WebOrvos: www.weborvos.hu

WHO: www.who.int

Egyéb források:

Az Egészségügyi Minisztérium 2001. évi tevékenysége. Beszámoló az Országgyűlés Egészségügyi és Szociális Bizottsága részére.

Heinz Kölling – a Németországi Kórházigazgatók Szövetségének elnöke – az Egészségügyi Menedzserklub tudományos konferenciáján (Budapest, 2001. szeptember 6.) az európai integrációnak a folyamatáról tartott előadása. In: *Egészségügyi Gazdasági Szemle*, 2001, 39, 5, 428–433.

Lars Fallberg – a WHO európai betegjogi networkjének jogász munkatársa – 2001. március 23-án Budapesten a Közép-európai Egyetemen tartott előadása. In: *LAM (Lege Artis Medicinae)*, 2001. 11. évf. 3. szám, (234–236.)

Statisztikai szakévkönyv [2000]: Egészségügy. *Központi Statisztikai Hivatal*. (CD)